

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2312-2595 (Print)

ISSN 2664-3715 (Online)

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 7/49 (2021)

Видавничий дім

«Гельветика»

2021

УДК 009+1+4+15+93
Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 7 від 20 травня 2021 р.)

«Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія» перереєстровано і затверджено в Переліку наукових фахових видань (категорія «Б») рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409. Збірник індексується у міжнародних базах даних: **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Від 2004 р. виходять за серійним принципом.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24056-13896Р від 22.07.2019 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 7/49. 368 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.7/49>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 7/49 (2021)

"Helvetica"
Publishing House
2021

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

UDC 009+1+4+15+93
D 75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(20 May 2021, Minutes № 7)

"Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series" was re-registered and approved in the List of scientific professional editions (category "B") of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated 17.03.2020 and registered in the international scientometric databases **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Since 2004 they come out on a serial basis.

Certificate of state registration of the printed mass media of the CU № 24056-13896R dated July 22, 2019 of the State Committee for Information Policy, Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. Scientific articles are published from copyright/author's texts. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / Yuriy Stetsyk (Editor-in-Chief) & others. Drohobych : Publishing House "Helvetica", 2021. Issue 7/49. 368 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.7/49>.

РЕДКОЛЕГІЯ

Стецик Юрій, головний редактор, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Попп Руслана, заступник головного редактора, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Гриценко Галина, відповідальний секретар, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Андрєєв Віталій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всевітньої історії та історіографії, Херсонський державний університет.

Бальбуза Катерина, доктор габлітований з історії, професор, професор кафедри історії античних суспільств, Університет Адама Міцкевича у м. Познань (Польща).

Галик Володимир, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії країн Центральної та Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Льницький Василь, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Кондратюк Костянтин, доктор історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Корсак Роман, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Луць Іренеуш, доктор габлітований з історії, ад'юнкт з науковим ступенем доктора габлітованого кафедри історії стародавнього світу, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Магсумов Тимур, кандидат історичних наук, доцент, Товариство історії освіти (м. Глазго, Велика Британія), доцент Набережночелнінського державного педагогічного університету (м. Набережні Челни, Росія).

Масненко Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

Машталір Вадим, доктор історичних наук, доцент, заслужений винахідник України, заступник начальника інформаційно-аналітичного управління Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України.

Петrenchко Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Прохненко Ігор, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Ужгородський національний університет.

Ситник Олександр, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, археології і філософії, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

Слапек Даріуш, доктор габлітований з історії, професор, завідувач кафедри стародавньої історії, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Ставнюк Віктор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Тельвак Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тимошенко Леонід, кандидат історичних наук, професор, професор кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Футала Василь, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Яремчук Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Національний університет «Острозька академія».

EDITORIAL BOARD

Stetsyk Yuriy, Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Popp Ruslana, Deputy Editor-in-Chief, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Hrytsenko Halyna, Executive Secretary, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Andreyev Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Historiography, Kherson State University.

Balbuza Kateryna, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the History Department of Ancient Societies, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland).

Futala Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Halyk Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Ilnytskyi Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ukraine's History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; Associate Professor of the Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy.

Kondratyuk Kostiantyn, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv.

Korsak Roman, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Services Department, Uzhgorod National University.

Luts Ireneush, Habilitated Doctor in History, Adjunct of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Magsumov Timur, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Deputy head of the laboratory, Laboratory of Professional and Pedagogical Training, International Network Center for Fundamental and Applied Research (Washington, USA); Life member, History of Education Society, Glasgow, UK; Associate Professor, History and its Teaching Methods Department, Naberezhnye Chelny State Pedagogical University (Naberezhnye Chelny, Russia)

Mashtalir Vadym, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Chief of Department – Deputy Head of Department of the Main Department of Personnel of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Masnenko Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, B. Khmelnytsky Cherkassy National University.

Petrechko Oleh, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Prokhnenko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Uzhgorod National University.

Slapek Dariush, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Stavniuk Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Sytnyk Oleksander, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Archeology and Philosophy, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University.

Telvak Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Tymoshenko Leonid, Candidate of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Yarenchuk Vitalii, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, National University of Ostroh Academy.

Zashkilnyak Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv.

ЗМІСТ

Біла Світлана, Лозинська Ірина, Вовк Лілія. Теоретико-методичні засади вивчення історії повсякдення Дрогобиччини (1944–1953 рр.) у старшій школі.....	13
Давидюк Руслана, Жив'юк Андрій, Старжець Володимир. Перезавантаження західноукраїнського освітнього простору: комуністичні виклики і націоналістичні відповіді (1944–1953 рр.).....	54
Попп Руслана, Ярушак Марія. Житловий аспект повсякдення інтелігенції західного регіону України у 1944–1953 рр.....	72
Стецик Юрій. Парафіяльний літопис села Дорожів як джерело до вивчення повсякденного життя.....	91
Галів Микола, Ільницька Наталія. Лист галицького правника Михайла Боднара до керівників радянської держави (13 серпня 1945 р.): аналіз кризь призму історії повсякдення.....	103
Ільницький Василь, Кантор Наталія. Повсякденне життя на Дрогобиччині (1946 р.): нове документальне свідчення.....	120

- Галів Микола,**
Свйонтик Олександра. Повсякденне життя школярів
у Кременці на Тернопільщині (1949 р.):
документальне свідчення.....156
- Єгрешій Олег.** «Его-документи» про умови депортації
та адаптації сімей греко-католицьких священників
на Далекому Сході у 1950–1953 рр.....169
- Біла Світлана,**
Негура Ірина. Усні спогади
як інструмент вивчення історії повсякденності
у закладах середньої освіти.....184
- Гриник Лілія.** Жінка – об’єкт насильства
в українському підпіллі: правда чи міф?.....206
- Медвідь Оксана.** Діяльність
українських кооперативів Східної Галичини
в першій половині 40-х рр. ХХ ст.....226
- Прилуцька Людмила.** Бабин Яр:
пам’ять і складнощі меморіалізації
(погляди західних аналітиків).....237
- Литвин Микола,**
Литвин Тамара. Історик поза робочим столом:
Іван Крип’якевич (1886–1967).....269
- Капустинський Назарій.** Біоісторіографія
участі жінок в українському визвольному русі
1920–1950-х рр.....285
- Сергійчук Володимир.** Спогади про депортації
як важливе джерело до вивчення
повоєнної трагедії українства.....310

Гулай Василь, Хахула Любомир. Зайнятість та професійна структура населення західних областей України (1944–1953 рр.).....	323

РЕЦЕНЗІЇ

Ільницький Василь, Гриценко Галина. Нове дослідження з аграрної історії України (<i>Рецензія на монографію:</i> Падалка С.С., Кириленко І.Г., Вергунов В.А. Аграрна історія України : у трьох частинах. Київ : Аграрна наука, 2019. Ч. 1 : Від найдавніших часів до початку ХХ століття. 332 с. ; Ч. II : Радянська доба 1917–1990 рр. 458 с. ; Ч. III : Період незалежності 1991–2018 рр. 372 с.).....	342
Левицький Мирослав. Книжка про важкі проблеми (<i>Рецензія на книгу:</i> Чобіт Д. Загибель Гути Пеняцької 28 лютого 1944 року. Київ : Видавничий дім «Українська культура», 2020. Кн. 1 : Трагедія. 612 с.).....	347

CONTENTS

Bila Svitlana, Lozynska Iryna, Vovk Liliia. Theoretical and methodological foundations of studying history of everyday life in Drohobych region (1944–1953) in senior high school.....	13
Davydyuk Ruslana, Zhyvyuk Andriy, Starzhets Volodymyr. Reloading of western Ukrainian educational space: communist challenges and nationalist answers (1944–1953).....	54
Popp Ruslana, Yarushak Maria. Housing facilities of the intelligentsia in the western region of Ukraine in 1944–1953.....	72
Stetsyk Yurii. Parish chronicle of the village of Dorozhiv as a source for the study of everyday life.....	91
Haliv Mykola, Ilnytska Natalia. The Galician lawyer Mykhailo Bodnar’s letter to the senior officials the Soviet state (August 13, 1945): analysis through the prism of history of everyday.....	103
Ilnytskyi Vasyl, Kantor Nataliya. Everyday life in Drohobych region (1946): new documentary testimony.....	120

Haliv Mykola, Sviontyk Oleksandra. Everyday life of schoolchildren in Kremensk in Ternopil region (1949): documentary testimony.....	156
Yehreshii Oleh. "Ego-documents" about the conditions of the deportation and adaptation of families of greek-catholic priests in the Far East in 1950–1953.....	169
Bila Svitlana, Negura Iryna. Oral memories as a means of studying of everyday history in secondary education institutions.....	184
Hrynyk Lilia. Woman – object of violence in the Ukrainian underground: truth or myth?.....	206
Medvid Oksana. The activity of Ukrainian cooperatives in the Eastern Galicia in the first half of the 1940's.....	226
Prylutska Lyudmyla. Babyn Yar: memory and difficulties of memorialization (views of Western analysts).....	237
Lytvyn Mykola, Lytvyn Tamara. A historian outside his desk: Ivan Krypiakevych (1886–1967).....	269
Kapustynskyi Nazarii. Biohistoriography of women's participation in the Ukrainian liberation movement in the 1920s – 1950s.....	285
Serhiichuk Volodymyr. Memories of deportation as an important source for the study of the Post-War tragedy of the Ukrainian people.....	310

- Gulay Vasyl,**
Khakhula Liubomyr. Employment
and professional population structure
of western regions of Ukraine (1944–1953).....323

REVIEWS

- Ilnytskyi Vasyl,**
Grytsenko Galyna. A new study on the agrarian history
of Ukraine (*Monograph review*: Padalka S.S.,
Kyrylenko I.G., Vergunov V.A. Agrarian history
of Ukraine : in three parts. Kyiv : Agrarian Science,
2019. Part I : From ancient times to the beginning
of the twentieth century. 332 p. ; Part II : Soviet era
1917–1990. 458 p. ; Part III : The period
of independence 1991–2018. 372 p.....342
- Levytskyi Myroslav.** A book about difficult problems
(*Book review*: Chobit D. The death of Huta Penyatska
on February 28, 1944. Kyiv : "Ukrainska Kultura"
Publishing House, 2020. Book 1 : Tragedy. 612 p.).....347

УДК 373.5.016:94:304(477.83)''1944''
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234430

Світлана БІЛА

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Ірина ЛОЗИНСЬКА

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (loz.iryana@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9128-0209>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAS-1916-2020>

Лілія ВОВК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vovk.lilia.90@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Біла, С., Лозинська, І., & Вовк, Л. (2021). Теоретико-методичні засади вивчення історії повсякдення Дрогобиччини (1944–1953 рр.) у старшій школі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 13–53. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234430>.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ
ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ ДРОГОБИЧЧИНИ
(1944–1953 рр.) У СТАРШІЙ ШКОЛІ**

Анотація. Мета дослідження розгляд ефективних форм, засобів і методичних прийомів вивчення історії повсякдення Дро-

© Світлана Біла, Ірина Лозинська, Лілія Вовк, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

гобиччини у 30–50-і рр. ХХ ст. **Методологія дослідження** базується на загальнонаукових методах (аналізу, синтезу, верифікації та узагальнення), а також на методологічних підходах мікроісторії, зокрема методі усної історії. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше висвітлено теоретико-методичні засади вивчення історії повсякдення післявоєнного Дрогобича у школі.

Висновки. Для вивчення історії повсякдення Дрогобиччини у 30–50-і рр. ХХ ст. необхідно під час практичних занять або роботи історико-краєзнавчого факультативу і гуртка організувати самостійну роботу учнів з писемними та візуальними джерелами. Найбільш доступні й водночас найбільш ефективні візуальні засоби для вивчення повсякденної історії регіону – фотографії. Провідними методами вивчення старшокласниками повсякденної історії є творчо-пошукові проекти та застосування методу усної історії. Саме спогади тогочасних мешканців Дрогобиччини відображають найбільш повно ментальну мікроісторію регіону, мрії, потреби, переживання, емоції, побут, традиції, особливості дозвілля та відпочинку пересічних людей. Учні, беручи інтерв'ю, мимовільно емпатійно переживають за родичів та знайомих, які жили у недалекому минулому.

Ключові слова: фотографії; метод усної історії; творчо-пошукові проекти; повсякдення.

Svitlana BILA

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Iryna LOZYNSKA

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (loz.iryna@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9128-0209>

ResearcherID: <https://www.researcherid.com/rid/AAS-1916-2020>

Lilija VOVK

PhD (Pedagogy), Associate Profesor, Department of General Pedagogy and Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vovk.lilija.90@gmail.com)

To cite this article: Bila, S., Lozynska, I., & Vovk, L. (2021). Teoretyko-metodychni zasady vyvchennia istorii povsiakdennia Drohobychchyny (1944–1953 rr.) u starshii shkoli [Theoretical and methodological foundations of studying history of everyday life in Drohobych region (1944–1953) in senior high school]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 13–53. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234430> [in Ukrainian].

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF STUDYING HISTORY OF EVERYDAY LIFE IN DROHOBYCH REGION (1944–1953) IN SENIOR HIGH SCHOOL

Summary. *The purpose of the study is to consider effective forms, tools, and methods of studying history of the everyday life in Drohobych region in 1930's – 50's. The research methodology is based on general scientific methods (analysis, synthesis, verification, and generalization), as well as on methodological approaches to micro-history, in particular, the method of oral history. The scientific novelty is the theoretical methodical basis of the study of the everyday life history of post-war Drohobych in the senior school. Conclusions.* It is necessary to study the history of everyday life in Drohobych in 1930's – 50's during practical classes or the work of the local history optional classes, to organize independent work of students with written and visual sources. The photographs are the most accessible and at the same time the most effective visual aids for studying the daily history of the region. The leading methods of the everyday history study of high school students are creative research projects and application of the oral history method. It is the memories of the inhabitants of Drohobych that reflect the most complete mental micro-history of the region, dreams, needs, experiences, emotions, life, traditions, features of leisure, and recreation of common people. When

interviewing the students involuntarily co-experience with the relatives and acquaintances which lived in the recent past.

Key words: *photographs; oral history method; creative research projects; everyday life.*

Постановка проблеми. Саме історія повсякдення повинна стати пріоритетною при вивченні новітньої доби. Вивчення її у закладах середньої освіти забезпечує реалізацію принципів антропоцентризму й аксіологізму (Удод, 1999; Пометун, 2002). Адже повсякденна історія – це історія не полководців, нобелівських лауреатів, визначних політиків, а простих пересічних людей. При вивченні новітньої історії України та історії Дрогобиччини через призму повсякденного життя можна уникнути спрощених уявлень про складні соціо-культурні процеси на Прикарпатті у 30–50-х рр. ХХ ст. При самостійному дослідженні історії повсякденності Дрогобицького регіону старшокласники мають змогу ознайомитися з тогочасними традиціями, побутовими умовами життя, ставленнями людей до проблем побутового характеру, їхніми скаргами та способами їх вирішення, особливостями навчання дітей, працевлаштування дорослих, укладання шлюбів, відзначення свят, влаштування відпочинку та подорожей, способами комунікації та шляхами усунення труднощів. Відтак у них формуються особистісні ставлення до життя людей у ці складні періоди української історії. Позитивна мотивація до вивчення повсякденної історії забезпечується і тим, що учні мають змогу ознайомитися безпосередньо із життям своєї родини у недалекому минулому.

Метою дослідження є розгляд ефективних форм, засобів і методичних прийомів вивчення історії повсякдення Дрогобиччини у 30–50-і рр. ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри мегапопулярність окресленої проблематики у сучасному українському та зарубіжному науковому дискурсі (Удод, 2010а) лише окремі теоретико-методичні аспекти вивчення історії повсякдення у закладах середньої освіти знайшли відображення у працях дидактів (Удод, 2010б). Водночас О. Удод зауважив, що освітнє середовище ще з середини 90-х рр. ХХ ст. розпочало впроваджувати модерні проекти «Повсякденне життя моєї сім'ї на тлі історичної епохи», «Історія міграцій», «Історія епохи очима людини» (Удод, 2010а).

У 2005 р. К. Баханов детально охарактеризував теоретико-методичні підстави оновлення змісту шкільної історичної освіти у напрямі вивчення соціальної історії та історії повсякдення (Баханов, 2005). І. Акіншева акцентує, що у сучасній європейській освіті та європейських шкільних підручниках «історія знизу», тобто соціальна історія та історія повсякдення, займає чільне місце (Акіншева, 2004а, 2004b, 2009). Вчена наголошує на об'єктивній необхідності вивчення історії повсякдення в українських закладах освіти (Акіншева, 2003, 2004а, 2004b, 2005b). Дидакт підкреслює, що при вивченні історії повсякдення слід застосовувати індивідуальні та групові форми самостійної роботи школярів, метод усної історії, аналізувати аудіо- і відеозаписи, художні фільми тощо (Акіншева, 2005а).

О. Удод відзначив, що «акцентування історичної науки, а особливо історичної освіти, на історії повсякденності зможе радикально змінити світоглядні орієнтири. Вчені, а також ті, що вивчають історію, будуть зосереджені на потребах людини, громадського суспільства, а не держави й економіки. Це справді гуманістична позиція, що відповідає всій особистісно розвивальній системі освіти, яка вибудовується сьогодні в Україні» (Удод, 2010b, с. 19). На переконання вченого, розгляд повсякденної історії на заняттях з історії формує у старшокласників позитивну мотивацію до навчання, оскільки вони стають активними учасниками самостійного здобування інформації (Удод, 2010а, с. 20). Важливими засобами вивчення історії повсякдення, на думку науковця, є усні джерела (фольклорні матеріали, анекдоти, спогади), а також письмові, етнографічні, візуальні (Удод, 2010а, с. 22–23). Виокремив О. Удод найбільш актуальні та досліджені аспекти повсякденності: «матеріальні структури (житло, одяг, харчування); соціально-культурний простір буденності (дозвілля, відпочинок, святкові звичаї); питання девіантної поведінки і аномалій суспільного життя. Виробнича повсякденність найкраще розроблена на прикладі історії робітничого класу, натомість у селянській повсякденності найбільш детально розроблені побутові і ментально світоглядні складові повсякдення» (Удод, 2010а, с. 21).

Важливість інструментаріїв усної історії підкреслила О. Коляструк. Вона обґрунтувала доцільність застосування при вивченні історії повсякдення таких видів джерел: «офіційні історичні до-

кументи; джерела особового походження (епістолярії, мемуари, біографії, щоденники тощо); періодична преса; художня література та історична публіцистика; візуальна документалістика (кінострічки, світлини, листівки, афіші, плакати та інші поліграфічні носії); усні свідчення (інтерв'ю, опитування, чутки, анекдоти, бувальщини)» (Коляструк, 2010, с. 57). Серед візуальних джерел вчена виокремлює фотографії, і, аналізуючи їх, радить застосовувати два етапи: первинний опис та детальну інтерпретацію (Коляструк, 2010, с. 67). Цінними є зауваги О. Коляструк, про те, що дослідники повсякдення повинні досліджувати не тільки побут тогочасних людей, але і їхній внутрішній світ, зокрема, переживання, мрії, пристрасті, ментальні стереотипи (Коляструк, 2011, с. 11, 20). Підходи до вивчення історії повсякдення українського соціуму мають бути міждисциплінарні, поєднувати наукові засади мікро- та макрорівнів досліджень (Коляструк, 2011, с. 8–20).

На думку В. Береки, вивчення особливостей повсякденної історії пересічних людей сприяє розумінню школярами не лише ролі революцій та протистоянь, але і еволюційних чинників розвитку української спільноти. При розгляді історії повсякдення акцент переміщується з політичних аспектів на соціокультурні (Берека, 2017, с. 137). Дослідник наголошує, що в історичній науці на сьогодні склалися два підходи до розуміння й вивчення історії повсякденності: «1) реконструкція ментального макроконтексту епізодів історії; 2) реалізація прийомів мікроісторичного аналізу. Значущість мікроісторичного підходу в дослідженні повсякденності визначається тим, що він дозволив узяти до уваги безліч окремих людських доль. Історія повсякденності стала реконструкцією життя звичайних людей» (Берека, 2017, с. 136).

На важливості залучення фотографій для вивчення побуту, одягу, умов праці, особливостей святкування, дозвілля і відпочинку радянських людей акцентує у своїх дослідженнях Я. Красилюк (Красилюк, 2015).

Виклад основного матеріалу. У сучасних шкільних програмах історія повсякденності 30–50-х рр. ХХ ст. є невід'ємною частиною новітньої історії України у 10–11-х класах. Однак слід зауважити, що аналізувати проблеми повсякденного життя

українців Східної Галичини зазначеного періоду учні мають на практичних заняттях або виконуючи дослідницько-пошукові проєкти. Наприклад, «Повсякденне життя населення в УСРР / УРСР та в українських регіонах у складі Польщі, Чехословаччини, Румунії в міжвоєнний період: спільне та відмінне»; «Волею українського народу...» (дослідження документів та матеріалів усної історії про війну); «Війна в пам'ятниках рідного краю (краєзнавча експедиція)»; «Війна пішла, а горе залишилось...»: повсякденне життя повоєнних років» («Навчальні програми», б.р.). Відповідно, у підручниках з історії України В. Власова (навіть профільного рівня) учням пропонуються на практичних заняттях проаналізувати фотографії про повсякдення окресленої доби, опрацювати писемні історичні джерела та відповіді на низку запитань щодо матеріально-побутових побутових умов життя селянства, міщан, робітників, партійних та радянських функціонерів і впливу більшовицької пропаганди на повсякдення радянських дітей. Старшокласникам пропонується також пригадати спогади родичів про повсякдення означеного періоду та виокремити 5–6 фактів з історії повсякдення цієї доби, які вразили їх найбільше. Слід відзначити, що повсякденна історія західноукраїнських земель окресленого періоду на практичних заняттях за вказаними підручниками не розглядається (Власов & Кульчицький, 2018, с. 217–224; Власов & Кульчицький, 2019, с. 61–68). У підручнику О. Гісема для 11-го класу практичне заняття, присвячене історії повсякдення повоєнних років школярі виконують за допомогою електронних матеріалів (Гісем & Мартинюк, 2019, с. 45). Окрім традиційних завдань з історичними джерелами (переважно спогадами) та науковою літературою про повсякденне життя українського соціуму у повоєнні роки, школярам пропонується виконати і творчі завдання: підготувати презентацію, фотоальбом, провести інтерв'ю з очевидцем. Характерно, що у підручнику подані і коротенькі рекомендації для проведення учнями інтерв'ю (Гісем & Мартинюк, 2019, с. 285).

З метою розгляду повсякденного життя Дрогобиччини у 30–50-і рр. XX ст. можна організовувати окремі практичні заняття у 10-х і 11-х класах, присвяченні рідному краю. На них учням доцільно пропонувати детально проаналізувати фотографії, присвячені повсякденній історії, позаяк саме вони є най-

більш доступним і яскравим джерелом для вивчення старшокласниками повсякдення окресленого періоду (Красилюк, 2015, с. 87–94). Наприклад, в 11-му класі учням можна запропонувати для порівняльного аналізу кілька світлин, які відображають різноманітні сторони дрогобицьких міщан, зокрема традиції, побутово-житлові умови, особливості праці, навчання, дозвілля та відпочинку, характерні риси одягу, інтер'єру тощо (взяті із сімейних альбомів родин Будз-Трапових та родини Єрмоленків) (Додаток 1, Додаток 2). Після детального розгляду фотографій учні можуть відповісти на такі запитання: які зміни відбулися в одязі дрогобицьких міщан у радянський період, у порівнянні з міжвоєнним? Які можна простежити нові тенденції у побуті міщан Дрогобича? Який зовнішній вигляд різних соціальних груп? Які факти підтверджують насадження нової комуністичної ідеології? Які деталі на світлинах свідчать про намагання дрогобичан зберегти традиції та релігійну обрядовість? Які особливості дозвілля та відпочинку? Детальний опис та інтерпретація, згідно з алгоритмами, розробленими методистами, допоможуть учням з'ясувати, які світлини є постановочними, а які відображають глибинні переживання, мрії дрогобичан (Мокрогуз, 2004; Комаров, 2006). Учням можна запропонувати виконати творчо-пошукові проєктні завдання «Фотографії з родинного альбому, що відображають повсякдення Дрогобиччини у 30–50-і рр. XX ст.». Важливо, щоб учні ідентифікували своїх родичів. Після представлення світлин школярами, можна вибрати (з дозволу їхніх батьків) найяскравіші та найцінніші для вивчення повсякдення і опублікувати їх у краєзнавчих збірниках, соціальних мережах тощо. Більші можливості для застосування проєктних технологій для вивчення історії повсякдення за допомогою візуальних джерел є під час функціонування історико-краєзнавчого гуртка або факультативу.

Важливими засобами для вивчення повсякдення слугують писемні джерела. На практичних заняттях в 11-му класі або під час роботи краєзнавчого факультативу школярам пропонуються опрацювати певні фрагменти спогадів, наукові праці, присвячені окремим аспектам повсякденної історії Дрогобиччини вказаного періоду (Попп, 2006, 2014а, 2014б, 2015; Біла & Попп, 2009; Гром, 2019а, 2019б; Вурловська, 2017а, 2017б; Шляхтич, 2011;

Дімаров, 2017). Після опрацювання цих історичних джерел учням можна запропонувати виконати такі завдання: порівняйте матеріально-побутові умови життя робітників, селян, службовців, інтелігенції, партійної номенклатури і дайте відповіді на запитання: чи змінилися умови життя селян (міщан) у порівнянні з 30 рр. XX ст. і як саме? Чи були задоволені різні соціальні категорії та різні етнічні групи матеріальним становищем, умовами проживання, медичним обслуговуванням, забезпеченням житлом? Як вирішувалася житлова проблема? Чим найбільше відрізнялося повсякдення мешканців міста і села? Які переживання, мрії, прагнення були характерними для тогочасних людей? У яких сферах життя пересічних людей найбільше відчувався натиск комуністичної пропаганди та репресивної системи тоталітарного радянського режиму? Як проводили тогочасні мешканці Дрогобиччини вільний час? Як часто могли відвідувати театр та кіно? Які суспільні настрої панували на Дрогобиччині? Доцільно також запропонувати учням заповнити таку таблицю:

Побутове обслуговування	Селяни	Робітники	Інтелігенція та службовці	Партійні функціонери
Санітарно-гігієнічні умови				
Забезпечення харчами, оплата праці				
Можливості дозвілля				

З метою узагальнення та систематизації інформації про історію повсякдення Дрогобиччини доцільним буде залучати старшокласників до реалізації інформаційних проєктів: підготувати добірку статей з місцевої преси з окресленої проблематики. Учням з високим рівнем навчальних досягнень можна запропонувати виконати творчо-дослідницький проєкт «Повсякдення міжвоєнного та післявоєнного Дрогобича у художніх творах. Втрачена «Атлантида». У цьому контексті важливо, щоб вони

передовсім опрацювали оповідання Бруно Шульца та Анжея Хцюка (Шульц, 2012; Хцюк, 2011; Чорнобривець, 1950).

Проте, на нашу думку, найбільш важливими засобами вивчення повсякденної історії є усні джерела (Коляструк, 2010, с. 57), отримані учнями на основі інтерв'ю з очевидцями подій, записані ними анекдоти, легенди, бувальщини того часу. Водночас дослідники акцентують, що усні свідчення є не завжди об'єктивними і потребують вивірення в інших джерелах інформації (Гром, 2019b, с. 13). На наш погляд, саме усні свідчення найбільш оптимально дозволяють «заглянути» у внутрішній світ людини, глибше дослідити її емоції та почуття.

У науковій літературі подані методичні рекомендації застосування методу усної історії для вивчення повсякдення та різноманітні класифікації можливих інтерв'ю з очевидцями подій (Пастушенко, 2019, с. 4–11; Мережинська & Лихота, 2019). На нашу думку, найоптимальніше для застосування старшокласниками є наративне (вільне) інтерв'ю (Пастушенко, 2019, с. 7). Саме вільне, у поєднанні з фокусованим, інтерв'ю дало нам змогу довідатися про деякі аспекти повсякденного життя післявоєнного Дрогобича на основі спогадів Надії Логин (корінної мешканки Дрогобича, 1945 р. н.) («Спогади Логин Надії», 2021). Зокрема, на основі спогадів та переповідання родинних бувальщин і легенд Надії Василівни можна довідатися, що найважчі часи, пов'язані з продуктами харчування, родина пережила задовго до її народження, зокрема у 1941 р. Саме тоді її мати Марія Трапова (у дівицтві Будз) вивезла до Перемишля усі цінні особисті речі, обмінюючи їх на продукти. Під час війни, і в післявоєнні роки єдиним у родині з чотирьох осіб, хто працював, був батько Василь Траповий – столяр на цегельному заводі. Мати була домогосподаркою, займалася вирощуванням городини, доглядала за домашньою худобою та птицею. У 1941 р. батько був мобілізований до Червоної армії, але майже відразу ж потрапив у полон до німців. Приблизно через місяць він повернувся до Дрогобича, втікши з полону. Післявоєнні роки не були простими, адже в цей час родина зводила власне житло на вулиці Зарічній (колишня німецька колонія Корост), оскільки батько відмовився зайняти сусідній будинок бездітної родини етнічних німців Шнайдерів, котра виїхала до Німеччини у 1944 р. (не-

зважаючи на те, що попередній господар передав йому ключі). Характерно, що у роки війни родина проживала у цьому будинку як квартиранти. Взагалі у перші повоєнні роки батьки були перейняті постійним страхом – бути вивезеними до Сибіру. Адже знали, що таке можливе через доноси сусідів і таємну співпрацю з ОУНівським підпіллям. В один рік навіть віддали будівельні матеріали для будинку родичам, готуючись до депортації. Однак у родині збереглася легенда, що від репресій врятувалися завдяки тому, що їх «справу» відкладав на «низ» якийсь невідомий «уповноважений», знайомий батька. Почасти сім'ї Трапових матеріально допомагали родичі, зокрема брат матері Михайло Будз, котрий працював майстром на нафтопереробному заводі і мав доволі високу заробітну платню. Продуктами допомагав і чоловік маминої сестри Онуфрій Яцків, котрий працював на місцевій пекарні. Яскравими спогадами дитинства Надії Логин був щонедільний піший похід до церкви Святої Трійці та прийняття першого Святого причастя. Особливо Надія любила відвідувати церкву після Великодня на так звані «маївки», коли храм прикрашався білими ліліями. На Великдень підлітки брали участь у заборонених радянським режимом забавах-гаївках. Улюбленою грою дітей була «Подоляночка». Після недільного походу до церкви Марія Будз з донькою та родичами могли завітати до тогочасних буфетів у центрі міста, щоб поласувати, наприклад, смачними раками. (Один з буфетів був навпроти костелу). Водночас, як пригадує Надія Василівна, на великі релігійні свята, велика родина Будз-Трапових (інколи і 20 осіб) збиралася для святкових застіль. Улюбленими смаколиками тогочасної малечі були *бульбяники, росіл з курки, книдлі і плячки з маком та сиром*. Інколи мати разом з родичами мандрували до сусідніх курортних міст Трускавця та Моршина, в яких відпочивали друзі або знайомі. Найулюбленішими мандрівками малої Надії та її брата Даниїла були поїздки до батькових родичів у сусіднє село Болахівці або до маминої сестри до сусідніх Мельників. Однак під час одного гостювання у Болахівцях дівчину змусили пасти кіз, і вона втекла звідтам, а мандрівки вже не були такими частими («Спогади Логин Надії», 2021).

До школи № 2 (розміщувалася тоді у приміщенні середньої школи № 3) учні теж ходили пішки, незважаючи на вкрай погану

дорогу на вулиці Спортивній. Надія Логин відзначає і потужний вплив комуністичної пропаганди на тогочасних педагогів та школярів і згадує, як учні та вчителі плакали, коли дізнались, що помер Й. Сталін. Піонерські галстуки були обов'язкові для носіння не тільки у школі, але і у літніх таборах. Водночас до *визволителів* у тогочасних дітей було двояке ставлення: з одного боку, певний острах, а з іншого, певний скептицизм. Наприклад, діти з охотою переповідали анекдоти, що дружини радянських офіцерів ходять до театру у *комбінаціях*, а не у вечірніх платтях, а для кип'ятіння молока використовують емальовані нічні горщики («Спогади Логин Надії», 2021). Натомість корінні мешканці Дрогобича завжди співчували бідним родинам лемків, які активно вселялись у звільнені поляками старі будинки на вулицях Зарічній та Спортивній під час переселенських акцій (як підтвердження повсякденної історії, відображеної в усних спогадах Надії Логин цих складних повоєнних років, є фотографії з сімейних альбомів родини Будз-Трапових) (Додаток 1).

Метод усної історії сприяє отриманню інформації і про повсякдення людей, які переселилися у післявоєнний Дрогобич зі східних та південних районів УРСР у зв'язку з голодом 1947–1948 рр. Порівняльний аналіз спогадів некорінних мешканців дає змогу побачити післявоєнне повсякдення Дрогобича у різноманітті, значно детальніше і глибше проаналізувати особливості традицій та ментальностей галичан і східняків. Показовими є спогади Степана Єрмоленка (1930 р. н.), котрий у 1947 р. разом з родиною переселився до Дрогобича із південної Бессарабії («Спогади Єрмоленка Степана», 2021). Подаємо фрагменти наративного біографічного інтерв'ю, що, на наш погляд, найяскравіше відображають усі складнощі, проблеми повсякденного життя новоприбулих людей у повоєнному Дрогобичі: «...Спочатку їздили в Кульчиці, там зупинялись у баби Баранецької, і у Волощу (у Івана Канюки). Всілякі речі, що у нас були, вимінювали на продукти: одягу, інвентар. Тато кожух свій продав, я свою *гармошку* німецьку «Хохнер»... Один раз приїхали, виміняли на *картошку*, квасолу, крупу, ще якийсь продукти... А як вже не було, що обмінювати, зібрали всю сім'ю і у 1947 році приїхали в Дрогобич. Хату закрили на замок, та й покинули.

Дрогобич під час війни майже не постраждав, його не розбомбили так, інші міста, як Тернопіль, наприклад, центр якого був знищений. В Дрогобичі тільки ж/д вокзал був зруйнований. Їхали ми товарняком до Львова, зі Львова до Самбора, з Самбора до Дрогобича. Ціла сім'я: тато, мама, Міша, я, Ганя, Женя, Діма. Десь тиждень їхали.

Тато пішов працювати робочим в *домоуправління*, мама – в *парикмахерську* прибиральницею, сестри – у няньки. Брат Міша влаштувався в «Книготорг» шофером, у нього на той час вже були *права*.

На початках нашого проживання в Дрогобичі ми мали квартиру *рядом* з базаром по вул. Ковальській. Я з села привозив яблука, мама їх пекла, а я на підносі по базару носив і продавав вже печені яблука *по рублю за штуку*. Так заробляли... А потім я в «Хімтруд» по вул. Стрийській влаштувався на роботу. Там варив крем для взуття, у мене норма була 500 коробочок на день. Мені видавали озокерит, технічний вазелін, сажу, скипидар, ще щось, я то варив у великому казані і розливав у коробочки, вирізав наклейки, наклеював і в кінці дня здавав. Цей крем відправляли в магазин на продаж...

З майбутньою дружиною (Євдокія родом з Харківщини) ми познайомились 2 травня 1948 р. на Пасху у парку відпочинку по вул. Трускавецькій. Літом там музика грала, танці, танцплощадка там була. І вони з *дівчонками* там бігали, і ми з хлопцями – я, Федя Кулик, його брат Сава, ще інші хлопці – теж туди приходили. Так познайомились і стали зустрічатись. Їй на той час було 16, а мені 18 років... А потім у 1950 р. у нас дочка народилася.

В Дрогобичі ми квартиру отримали на вул. Ковальській. Мабуть, дали з *домоуправління*, бо тато *встроївся* там працювати. Там була одна кімната, а вхід з вулиці. А потім помінялися на квартиру по вул. Комсомольській (тепер вул. Данила Галицького). Будинок був двоповерховий, а ми жили в *полупідвалі*. Там квартира вже була більша і пару грядок у дворі. Кімната була одна, але достатньо велика, в ній певний час жило 11 *душ* (нас семеро, моя дружина Дуся, ще мамина сестра Клава з сином приїхали, і Наташа народилась). Ліжка стояли кругом по під стінками, а наше, полуторне, посередині, бо вже не було, де по-

ложити. А люлька *Наталкіна* стояла коло *бабушкіного* ліжка. Тато влаштувався сторожем в магазин, тому він на ніч ішов на роботу, а вдень, коли нас не було, тоді він відпочивав. В цій же кімнаті в куті була плита, на якій готували і нею ж обігрівали» («Спогади Єрмоленка Степана», 2021).

Візуальним відображенням найважливіших подій після-воєнного повсякдення родини Єрмоленків є світлини із сімейного фотоальбому (Додаток 2).

Після проведення школярами інтерв'ювання своїх старших родичів та знайомих доцільно провести конференцію «Усна історія як важливе джерело вивчення повсякдення рідного краю», під час якої учні мають змогу представити зібрані свідчення і спогади. Ці матеріали після певного опрацювання в майбутньому можуть бути опубліковані у краєзнавчих виданнях. З метою організації дискусійного обговорення наведених вище спогадів можна запропонувати школярам переглянути і фрагменти документальних фільмів про тогочасну Дрогобиччину.

Доцільно також влаштувати конкурс дослідницьких і творчих проєктів школярів «Життя моєї родини у спогадах її представників», «Найцікавіша сімейна легенда», «Типові анекдоти, приказки, пісеньки, присвяченні повоєнному сьогоднішню».

Важливими джерелами для вивчення повсякдення Дрогобиччини у 30–50-і рр. ХХ ст. є етнографічні. Під час організації історико-краєзнавчих гуртків та краєзнавчих факультативів можна давати школярам проєктно-пошукові завдання та організувати своєрідні етнографічні експедиції з метою відшукання тогочасних предметів побуту (наприклад, домашній посуд, сувенірні речі, знаряддя праці, музичні пристрої, фотоапарати тощо), тогочасних елементів одягу й аксесуарів (вишиті сорочки, краватки, капелюшки, сумочки). За згодою батьків учні можуть принести до школи віднайдені речі, з метою формування експозиції у місцевому етнографічному музеї. Відносно «старі» речі будуть слугувати найкращим відображенням повсякденної історії. Звісно, обов'язковими для вивчення повсякдення вказаного періоду є екскурсії до місцевих краєзнавчих музеїв Дрогобича, Трускавця, Самбора, шкільних музеїв Уличного, Доброгостова, Дорожева та інших сіл, які наповнені матеріалами для вивчення повсякдення.

При організації позакласної роботи доцільно організовувати в освітніх закладах також смакові фестивалі «Традиційна дрогобицька кухня середини ХХ ст.» (із залученням бабусь та інших представників родин) або фестивалі «Мода дрогобичан міжвоєнних і післявоєнних років» на основі віднайдених старих фотографій та одягу.

Висновки. Отже, для вивчення історії повсякдення Дрогобиччини у 30–50-і рр. ХХ ст. необхідно під час практичних занять або роботи історико-краєзнавчого факультативу і гуртка організовувати самостійну роботу учнів з писемними та візуальними джерелами. Найбільш доступними і водночас найбільш ефективними візуальними засобами для вивчення повсякденної історії регіону виступають фотографії. Провідними методами вивчення старшокласниками повсякденної історії є творчо-пошукові проекти та застосування методу усної історії. Саме спогади тогочасних мешканців Дрогобиччини найбільш повно відображають ментальну мікроісторію регіону, мрії, потреби, переживання, емоції, побут, традиції, особливості дозвілля та відпочинку пересічних людей. Учні, беручи інтерв'ю, мимовільно емпатійно переживають за родичів та знайомих, які жили у недалекому минулому.

Перспективними напрямками у вивченні повсякдення Дрогобиччини є обмін досвідом науковців, педагогів та учнів різних закладів середньої освіти на спільних семінарах і науково-практичних конференціях, видання спільних наукових розвідок. Необхідно розробляти теоретико-методичні засади вивчення повсякдення Дрогобиччини інших періодів.

Джерела та література

- Акіншева, І.** (2003). Історія повсякденності як складова соціальної історії і новий підхід до вивчення історії в школі. *Актуальні проблеми трансформації соціогуманітарної освіти* (с. 66–68). Кам'янець-Подільський.
- Акіншева, І.** (2004а). Вивчення соціальної історії в школах європейських країн. *Рідна школа*, 9, 71–73.
- Акіншева, І.** (2004б). Пріоритети вивчення соціальної історії в сучасних шкільних програмах. *Політническая среда: культура, политика, образование. Серия «Социальные науки»*: материалы

- международного семинара (Вып. V, с. 375–382). Луганск – Цюрих – Женева.
- Акіншева, І.** (2005a). Методи викладання соціальної історії в європейських школах. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, 1, 159–162.
- Акіншева, І.** (2005b). Основні аспекти розглядання соціальної історії в історичній освіті. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 11, 195–203.
- Акіншева, І.** (2009). Інноваційні тенденції розвитку сучасних європейських підручників із соціальної історії. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*, 43, 30–39.
- Баханов, К.О.** (2005). *Оновлення змісту сучасної шкільної історичної освіти*. Донецьк: Юго-Восток.
- Берека, В.** (2017). Новітні підходи в методології та методиці викладання історії в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* (с. 134–139).
- Біла, С., & Попп, Р.** (2009). Дрогобич за радянських часів (1944–1980-ті рр.). *Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI ст.)* (с. 211–228). Дрогобич: Коло.
- Власов, В.С., & Кульчицький, С.В.** (2018). *Історія України (профільний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти*. Київ: Літера ЛТД.
- Власов, В.С., & Кульчицький, С.В.** (2019). *Історія України (профільний рівень): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти*. Київ: Літера ЛТД.
- Вурловська, М.** (2017a). Театр у повсякденному житті населення Дрогобиччини у перші повоєнні роки. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, спец. вип. 3, 337–344.
- Вурловська, М.** (2017b). Кіно у повсякденному житті мешканців Дрогобиччини у повоєнний період (1944–1958). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 40, 15–30.
- Гісем, О.В., & Мартинюк, О.О.** (2019). *Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти*. Харків: Вид-во «Ранок».
- Гром, М.** (2019a). Єврейське населення Дрогобиччини: повоєнне життя і побут (1944–1958 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 180–195.

- Гром, М.** (2019b). Усні свідчення як джерело вивчення повсякдення населення Дрогобиччини у повоєнний період. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи* (с. 13–14). Банська Бистриця – Баку – Ужгород – Херсон – Кривий Ріг: Посвіт.
- Дімаров, А.** (2017). *Прожити й розповісти* (Кн. 1–2). Взято з <https://osvita.ua/doc/files/news/686/68698/dimarov-anatoliy-andriyo vych-prozhyty-y-rozpovisty.pdf>.
- Коляструк, О.** (2008a). *Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти*. Харків: Курсор.
- Коляструк, О.** (2010). Джерела з історії повсякденності. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 1 (1–2), с. 57–95). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Коляструк, О.** (2011). Методологія історії повсякдення. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер.: Історія*, 982 (44), 8–21. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKHS_2011_982_44_3.
- Коляструк, О.А.** (2008b). Використання візуальних джерел у відтворенні повсякденності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 21, 50–53. Взято з http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ist/2008_21/028.htm.
- Комаров, Ю.** (2006). Мить, зупинись! Ти – історична! (з досвіду використання фотоматеріалів на уроках історії). *Історія в школах України*, 4, 15–19.
- Красилюк, Я.** (2015). Фотографії як важливе джерело у відтворенні радянської повсякденності. *Історія радянської повсякденності: на перехресті джерел*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-теорет. семінару, м. Вінниця, 14–15 травня 2015 р. (с. 87–94).
- Марусик, Т.** (2002). *Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр.)*. Чернівці: Рута.
- Мережинська, О., & Лихота, С.** (Упоряд.). (2019). *Усна історія: проблеми та перспективи використання нарративних джерел в історичних наукових дослідженнях*: збірник матеріалів семінару методистів, керівників наукових відділень суспільно-гуманітарного профілю МАН України (м. Київ, 15 травня 2019 року). Київ.
- Мокрогуз, О.** (2004). Навчити «прочитувати» фотографії (з досвіду інтерпретації візуальних архівних матеріалів у шкільному курсі історії). *Історія в школах України*, 8, 27–31.

- Навчальні програми для 5–9, 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (новий стандарт). (б.р.). *Освіта.ua* (с. 10, 12, 22). Взято з <http://osvita.ua/school/program/>
- Пастушенко, Т.** (2019). Усна історія як науковий напрямок та методика використання в навчальному процесі. *Усна історія: проблеми та перспективи використання нарративних джерел в історичних наукових дослідженнях*: збірник матеріалів семінару методистів, керівників наукових відділень суспільно-гуманітарного профілю МАН України (м. Київ, 15 травня 2019 року) (с. 4–11). Київ.
- Пометун, О.** (2002). Навчання історії без пристрастей і пересудів. *Історія в школах України*, 4, 7–8.
- Попп, Р.** (2006). Місто Дрогобич у перші повоєнні роки. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, X, 458–467. Дрогобич: Коло.
- Попп, Р.** (2014а). Повсякдення інтелігенції Львова 1944–1953 рр. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XVI, 384–395. Дрогобич: Коло.
- Попп, Р.** (2014б). Номенклатура Дрогобицької області у перші повоєнні роки (1944–1950). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XVII–XVIII, 349–357. Дрогобич: Коло.
- Попп, Р.** (2015). Ідеологічний вплив на населення Дрогобицької області (1944–1945 рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, спецвипуск II, 227–235.
- Спогади Єрмоленка Степана, записала Ірина Негура 1.04.2021 р. у Дрогобичі. (2021). *Приватний архів Ірини Негури у м. Дрогобич*.
- Спогади Логин Надії, записала Світлана Біла 1.04.2021 р. у Дрогобичі. (2021). *Приватний архів Світлани Білої у м. Дрогобич*.
- Удод, О.** (1999). Аксиологічний (ціннісний) підхід у викладанні історії. *Історія в школах України*, 3, 27–30.
- Удод, О.** (2010а). Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. (с. 19–23). Переяслав-Хмельницький.
- Удод, О.** (2010б). Історія повсякденності: питання методології та історіографії. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 1 (1–2), с. 17–39). Київ: Інститут історії України НАН України. (Серія «3 історії повсякденного життя в Україні», т. II).
- Хцюк, А.** (2011). *Атлантида. Місяцева земля*. Київ: Критика.
- Чорнобривець, С.** (1950). *Визволена земля*. Київ: Рад. Україна.
- Шляхтич, Р.** (2011). Повсякдення західноукраїнської інтелігенції повоєнного часу в умовах боротьби радянської влади з українським визвольним рухом. *Інтелігенція і влада*, 23, 133–142.

Шульц, Б. (2012). *Цианонові крамниці та всі інші оповідання*. Київ: «А-ба-ба-га-ла-ма-га».

References

- Akinsheva, I.** (2003). Istoriia povsiakdennosti yak skladova sotsialnoi istorii i novyi pidkhid do vyvchennia istorii v shkoli [The history of everyday life as a component of social history and a new approach to the study of history in school]. *Aktualni problemy transformatsii sotsiohumanitarnoi osvity – Current problems of transformation of socio-humanitarian education* (pp. 66–68). Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].
- Akinsheva, I.** (2004a). Vyvchennia sotsialnoi istorii v shkolakh yevropeiskykh krain [Study of social history in schools of European countries]. *Ridna shkola – Native school*, 9, 71–73 [in Ukrainian].
- Akinsheva, I.** (2004b). Priorytety vyvchennia sotsialnoi istorii v suchasnykh shkilnykh prohramakh [Priorities for studying social history in modern school curricula]. *Polietnicheskaya sreda: kultura, politika, obrazovanie. Seriya «Sotsialnye nauki»: materialy mezhdunarodnogo seminaru – Polyethnic environment: culture, politics, education. Social Sciences Series: Proceedings of an International Seminar* (Iss. V, pp. 375–382). Lugansk – Tsyurikh – Zheneva [in Ukrainian].
- Akinsheva, I.** (2005a). Metody vykladannia sotsialnoi istorii v yevropeiskykh shkolakh [Methods of teaching social history in European schools]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky – Scientific notes of Nizhyn State University named after Nikolai Gogol. Psychological and pedagogical sciences*, 1, 159–162 [in Ukrainian].
- Akinsheva, I.** (2005b). Osnovni aspekty rozghliadannia sotsialnoi istorii v istorychnii osviti [The main aspects of social history in historical education]. *Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly – Psychological and pedagogical problems of rural school*, 11, 195–203 [in Ukrainian].
- Akinsheva, I.** (2009). Innovatsiini tendentsii rozvytku suchasnykh yevropeiskykh pidruchnykiv iz sotsialnoi istorii [Innovative trends in the development of modern European textbooks on social history]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Pedagogical sciences*, 43, 30–39 [in Ukrainian].
- Bakhanov, K.O.** (2005). *Onovlennia zmistu suchasnoi shkilnoi istorychnoi osvity [Updating the content of modern school history education]*. Donetsk: Yuho-Vostok [in Ukrainian].

- Bereka, V.** (2017). Novitni pidkhydy v metodolohii ta metodytsi vykladannia istorii v Ukraini [The latest approaches in the methodology and methods of teaching history in Ukraine]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii – Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. Series: History* (pp. 134–139) [in Ukrainian].
- Bila, S., & Popp, R.** (2009). Drohobych za radianskykh chasiv (1944–1980-ti rr.) [Drohobych in Soviet times (1944–1980)]. *Narysy z istorii Drohobycha (vid naidavnishykh chasiv do pochatku XXI st.) – Essays on the history of Drohobych (from ancient times to the beginning of the XXI century)* (pp. 211–228). Drohobych: Kolo.
- Vlasov, V.S., & Kulchytskyi, S.V.** (2018). *Istoriia Ukrainy (profilnyi riven): pidruchnyk dlia 10 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (profile level): a textbook for the 10th grade of general secondary education]*. Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].
- Vlasov, V.S., & Kulchytskyi, S.V.** (2019). *Istoriia Ukrainy (profilnyi riven): pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (profile level): a textbook for the 11th grade of general secondary education]*. Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].
- Vurlovska, M.** (2017a). Teatr u povsiakdennomu zhytti naselennia Drohobychchyny u pershi povoienni roky [Theater in the everyday life of the population of Drohobych in the first postwar years]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection, special issue 3*, 337–344 [in Ukrainian].
- Vurlovska, M.** (2017b). Kino u povsiakdennomu zhytti meshkantsiv Drohobychchyny u povoienni period (1944–1958) [Cinema in the everyday life of the inhabitants of Drohobych in the postwar period (1944–1958)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 40, 15–30 [in Ukrainian].
- Hisem, O.V., & Martyniuk, O.O.** (2019). *Istoriia Ukrainy (riven standartu): pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level): a textbook for the 11th grade of general secondary education]*. Kharkiv: Vyd-vo «Ranok» [in Ukrainian].
- Hrom, M.** (2019a). Yevreiske naselennia Drohobychchyny: povoienne zhyttia i pobut (1944–1958 rr.) [The Jewish population of Drohobych region: post-war life and everyday life (1944–1958)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho der-*

zhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43, 180–195 [in Ukrainian].

- Hrom, M.** (2019b). Usni svidchennia yak dzherelo vyvchennia povsiakdenntia naselennia Drohobychchyny u povoienni period [Oral evidence as a source of studying the everyday life of the population of Drohobych in the postwar period]. *Fundamentalni ta prykladni doslidzhennia: suchasni naukovo-praktychni rishennia i pidkhody. Mizhdystyplinarni perspektyvy – Basic and applied research: modern scientific and practical solutions and approaches. Interdisciplinary perspectives* (pp. 13–14). Banska Bystrytsia – Baku – Uzhhorod – Kherson – Kryvyi Rih: Posvit [in Ukrainian].
- Dimarov, A.** (2017). *Prozhyty i rozpovisty [Live and tell]*. (Vols. 1–2). Retrieved from <https://osvita.ua/doc/files/news/686/68698/dimarov-anatoliy-andriyovych-prozhyty-y-rozpovisty.pdf> [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2008a). *Istoriia povsiakdenntosti yak obiekt istorichnoho doslidzhennia: istoriohrafichnyi i metodolohichnyi aspekty [History of everyday life as an object of historical research: historiographical and methodological aspects]*. Kharkiv: Kursor [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2010). Dzherela z istorii povsiakdenntosti [Sources from the history of everyday life]. *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) – Postwar Ukraine: Essays on Social History (Second Half of the 1940s – Mid-1950s)* (Vol. 1 (1–2), 57–95). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2011). Metodolohiia istorii povsiakdenntia [Methodology of everyday history]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii: Istorii – Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Ser.: History, 982 (44), 8–21*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIS_2011_982_44_3 [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.A.** (2008b). Vykorystannia vizualnykh dzherel u vidtvorenni povsiakdenntosti [The use of visual sources in the reproduction of everyday life]. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istorii – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: History, 21, 50–53*. Retrieved from http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ist/2008_21/028.htm [in Ukrainian].
- Komarov, Yu.** (2006). Myt, zupynys! Ty – istorychna! (z dosvidu vykorystannia fotomaterialiv na urokakh istorii) [Moment, stop! You are historical! (from the experience of using photographs in history lessons)].

Istoriia v shkolakh Ukrainy – History in schools of Ukraine, 4, 15–19 [in Ukrainian].

- Krasyliuk, Ya.** (2015). Fotohrafii yak vazhlyve dzherelo u vidtvorenni radianskoï povsiakdennosti [Photography as an important source in the reproduction of Soviet everyday life]. *Istoriia radianskoï povsiakdennosti: na perekhresti dzherel: zbirnyk materialiv Vseukr. nauk.-teoret. seminaru*, m. Vinnytsia, 14–15 travnia 2015 r. – *History of Soviet everyday life: at the crossroads of sources: Coll. materials All-Ukrainian scientific-theoretical seminar*, Vinnytsia, May 14–15, 2015 (pp. 87–94) [in Ukrainian].
- Marusyk, T.** (2002). *Zakhidnoukrainska humanitarna intelihentsiia: realii zhyttia ta diialnosti (40–50-ti rr.)* [Western Ukrainian humanitarian intelligentsia: realities of life and activity (40–50's)]. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
- Merezhynska, O., & Lykhota, S.** (Comps.). (2019). *Usna istoriia: problemy ta perspektyvy vykorystannia naratyvnykh dzherel v istorychnykh naukovykh doslidzhenniakh: zbirnyk materialiv seminaru metodystiv, kerivnykiv naukovykh viddilen suspilno-humanitarnoho profilu MAN Ukrainy* (m. Kyiv, 15 travnia 2019 roku) – *Oral history: problems and prospects of using narrative sources in historical scientific research: a collection of materials of the seminar of methodologists, heads of scientific departments of social and humanitarian profile of the Academy of Sciences of Ukraine* (Kyiv, May 15, 2019). Kyiv [in Ukrainian].
- Mokrohuz, O.** (2004). Navchyty «prochytuvaty» fotohrafii (z dosvidu interpretatsii vizualnykh arkhivnykh materialiv u shkilmomu kursu istorii) [Teach to "read" photos (from the experience of interpreting visual archival materials in a school history course)]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy – History in schools of Ukraine*, 8, 27–31 [in Ukrainian].
- Navchalni prohramy dlia 5–9, 10–11 klasiv zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv (novyi standart) [Curricula for grades 5–9, 10–11 of secondary schools (new standard)]. (n.d.). *Osvita.ua* (p. 10, 12, 22). Retrieved from <http://osvita.ua/school/program/> [in Ukrainian].
- Pastushenko, T.** (2019). Usna istoriia yak naukovyi napriamok ta metodyka vykorystannia v navchalnomu protsesi [Oral history as a scientific direction and method of use in the educational process]. *Usna istoriia: problemy ta perspektyvy vykorystannia naratyvnykh dzherel v istorychnykh naukovykh doslidzhenniakh: zbirnyk materialiv seminaru metodystiv, kerivnykiv naukovykh viddilen suspilno-humanitarnoho profilu MAN Ukrainy* (m. Kyiv, 15 travnia 2019 roku) – *Oral history: problems and prospects of using narrative sources in historical*

scientific research: a collection of materials of the seminar of methodologists, heads of scientific departments of social and humanitarian profile of the Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, May 15, 2019) (pp. 4–11). Kyiv [in Ukrainian].

- Pometun, O.** (2002). Navchannia istorii bez prystrastei i peresudiv [Teaching history without passions and gossip]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy – History in schools of Ukraine*, 4, 7–8 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2006). Misto Drohobych u pershi povoienni roky [The city of Drohobych in the first postwar years]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, X, 458–467. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2014a). Povsiakdennia intelihentsii Lvova 1944–1953 rr. [Everyday life of the Lviv intelligentsia 1944–1953]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, XVI, 384–395. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2014b). Nomenklatura Drohobytskoi oblasti u pershi povoienni roky (1944–1950) [Nomenclature of Drohobych region in the first postwar years (1944–1950)]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, XVII–XVIII, 349–35. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2015). Ideolohichnyi vplyv na naseleattia Drohobytskoi oblasti (1944–1945 rr.) [Ideological influence on the population of Drohobych region (1944–1945)]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, special issue II, 227–235 [in Ukrainian].
- Spohady Yermolenka Stepana, zapysala Iryna Nehura 1.04.2021 r. u Drohobychi [Memoirs of Stepan Yermolenko, recorded by Iryna Negura on April 1, 2021 in Drohobych]. (2021). *Pryvatnyi arkhiv Iryny Nehury u m. Drohobych – Private archive of Iryna Negura in Drohobych* [in Ukrainian].
- Spohady Lohyn Nadii, zapysala Svitlana Bila 1.04.2021 r. u Drohobychi [Memories Login of Hope, recorded by Svitlana Bila on April 1, 2021 in Drohobych]. (2021). *Pryvatnyi arkhiv Svitlany Biloi u m. Drohobych – Private archive of Svitlana Bila in Drohobych* [in Ukrainian].
- Udod, O.** (1999). Aksiolohichni (tsinnisnyi) pidkhid u vykladanni istorii [Axiological (value) approach in teaching history]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy – History in schools of Ukraine*, 3, 27–30 [in Ukrainian].
- Udod, O.** (2010a). Istoriia povsiakdennosti yak providnyi napriam ukraïnskoi istoriografii [History of everyday life as a leading direction of Ukrainian historiography]. *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukr. nauk. konf., Pereiaslav-Khmelnytskyi*, 14–15 travnia 2010 r. – *History of everyday life: theory and practice: materials All-*

Ukrainian Science Conf., Pereyaslav-Khmelnysky, May 14–15, 2010 (pp. 19–23). Pereiaslav-Khmelnyskyi [in Ukrainian].

- Udod, O.** (2010b). *Istoriia povsiakdennosti: pytannia metodolohii ta istoriohrafii* [History of everyday life: questions of methodology and historiography]. *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) – Postwar Ukraine: Essays on Social History (Second Half of the 1940s – Mid-1950s)* (Vol. 1 (1–2), pp. 17–39). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. (Seriiia «Z istorii povsiakdennoho zhyttia v Ukraini», t. II) [in Ukrainian].
- Khtsiuk, A.** (2011). *Atlantyda. Misiatseva zemlia* [Atlantis. Lunar Earth]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Chornobryvets, S.** (1950). *Vyzvolena zemlia* [Liberated land]. Kyiv: Rad. Ukraina [in Ukrainian].
- Shliakhtych, R.** (2011). Povsiakdennia zakhidnoukraiynskoi intelihentsii povoiennoho chasu v umovakh borotby radianskoi vlady z ukrainskym vyzvolnym rukhom [Everyday life of the Western Ukrainian intelligentsia of the postwar period in the conditions of the struggle of the Soviet power against the Ukrainian liberation movement]. *Intelihentsiia i vlada – Intelligentsia and power*, 23, 133–142 [in Ukrainian].
- Shults, B.** (2012). *Tsynamonovi kramnytsi ta vsi inshi opovidannia* [Cinnamon shops and all the other stories]. Kyiv: «A-ba-ba-ha-la-ma-ha» [in Ukrainian].

ДОДАТКИ

Додаток 1

Фото 1. Михайло Будз (30-і рр. XX ст.)

Фото 2. Михайло Будз під час служби у польській армії (30-і рр. XX ст.)

Фото 3. Михайло Будз в оточенні друзів (40-і рр. XX ст.) (у верхньому ряді справа)

Фото 4. Леся Будз (у дівочості Мацюрак) під час перебування у сиротинці для дітей, чий батьки загинули під час добування нафти у Бориславі (друга справа третьому ряді)

Фото 5. Весільна фотографія Юлії Будз з Онуфрієм Ячківим
(поч. 40-х рр. XX ст.)

Фото 6. Весільна фотографія родичів сім'ї Будз
з Дрогобицького району (40-і рр. XX ст.)

Фото 7. Надія Трапова (у дівочості Будз) з сусідськими дітьми (поч. 50-х рр. XX ст.) (крайня справа 2 ряд)

Фото 8. Траповий Василь за улюбленим заняттям (40-і рр. XX ст.)

Фото 9. *Марія Будз з донькою Надією та знайомими (поч. 50-х рр. XX ст.) (крайні справа)*

Фото 10. *Марія Будз з родичами під час відпочинку (середина 50-х рр. XX ст.) (друга зліва у другому ряді)*

Фото 11. Надія Трапова у літньому таборі відпочинку у Брюховичах (середина 50-х рр. XX ст.) (крайня зліва у верхньому ряді)

Фото 12. Перше причастя Надії Трапової (середина 50-х рр. XX ст.)

Фото 13. *Леся Будз із співробітниками міських органів влади (кінець 40-х рр. XX ст.) (крайня справа)*

Фото 14. *Леся Будз під час відпочинку (40-і рр. XX ст.)*

Фото 15. *Периотравнева демонстрація у Дрогобичі
(друга половина 50-х рр. ХХ ст.)*

Фото 16. *Надія Трапова біля рідної школи № 2
(друга половина 50-х рр. ХХ ст.) (4 ряд, третя справа)*

Фото 1. Степан Єрмоленко (по центру) з сестрами і друзями після приїзду з Бессарабії до Дрогобича. (Червень 1948 р.)

Фото 2. Сестри Степана Єрмоленка. (Кінець 1948 р.)

Фото 3. Степан Єрмоленко (крайній зліва) з родиною у дворі будинку, де мали квартиру на вул. Комсомольській (суч. вул. Данила Галицького). (Дрогобич, 1949 р.)

Фото 4. Родина Єрмоленків. Проводи Степана до армії (крайній справа у нижньому ряду). (Дрогобич, 9 травня 1951 р.)

Фото 5. Свідокія Неліна (крайня зліва) з подругами у парку культури та відпочинку на вул. Трускавецькій (після переїзду до Дрогобича з Харківщини). (Дрогобич, серпень 1948 р.)

Фото 6. Перша сімейна світлина Степана Єрмоленка і Свідокії Неліни. (Грудень 1948 р.)

Фото 7. Степан і Євдокія Єрмоленки у вихідний день в парку культури та відпочинку на вул. Трускавецькій. (Дрогобич, літо 1949 р.)

Фото 8. Євдокія Єрмоленко (ліворуч) з донькою Наталею і сестрою Степана Єрмоленка Ганною. (Дрогобич, 1951 р.)

Фото 9. Євдокія Єрмоленко (крайня ліворуч) з донькою Наталею, свекрухою і сестрою Степана Єрмоленка з сином. (Дрогобич, літо 1952 р.)

Фото 10. Сім'я Степана та Євдокії Єрмоленків (у відпустці під час служби в армії). (Дрогобич, літо 1953 р.)

Фото 11. *Дочка Наталія Єрмоленко (друга зліва) у дитячому садочку, що знаходився на території сільзаводу. (Дрогобич, весна 1955 р.)*

Фото 12. *Степан Єрмоленко (ліворуч) з друзями. (Дрогобич, грудень 1948 р.)*

Фото 13. Степан Єрмоленко (ліворуч) з другом біля кафе на вул. Міцкевича (перетин суч. вулиць Шевченка і Осмомисла). (Дрогобич, 1949 р.)

Фото 14. Степан Єрмоленко (в центрі) з друзями біля пам'ятника Грюнвальдській битві поруч з костелом. (Дрогобич, липень 1949 р.)

Фото 15. Степан Єрмоленко (третій зліва у другому ряду) під час навчання на курсах мотоциклістів. (Дрогобич, травень 1948 р.)

Фото 16. Степан Єрмоленко (крайній справа) з друзями (суч. вул. Міцкевича). (Дрогобич, 1949 р.)

Фото 17. Степан Єрмоленко (праворуч) зі службовою машиною ГАЗ-67. (Дрогобич, середина 1950-х рр.)

Фото 18. Степан Єрмоленко (по центру) зі співробітниками Облкомунгосту. 1 травня. (Дрогобич, середина 1950-х рр.)

Стаття надійшла до редакції 15.03.2021 р.

УДК 37(091)(477.8)”1944/1953”
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234429

Руслана ДАВИДЮК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери, 12, м. Рівне, Україна, індекс 33000 (davrus63@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>

Андрій ЖИВ'ЮК

кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри історії, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, вул. Степана Дем'янчука, 4, м. Рівне, Україна, індекс 33000 (derzhy60@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-880X>

Володимир СТАРЖЕЦЬ

кандидат історичних наук, учитель історії, Обарівський ліцей Рівненської районної ради Рівненської області, вул. Ставківська, 40, с. Обарів, Рівненський р-н, Рівненська обл., Україна, індекс 35307 (starzhets92@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6807-0935>

Бібліографічний опис статті: Давидюк, Р., Жив'юк, А., & Старжець, В. (2021). Perezavantazhenня західноукраїнського освітнього простору: комуністичні виклики і націоналістичні відповіді (1944–1953 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 54–71. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234429>.

ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ: КОМУНІСТИЧНІ ВИКЛИКИ І НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ВІДПОВІДІ (1944–1953 рр.)

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати становище освітян західноукраїнського регіону у контексті боротьби радян-

© Руслана Давидюк, Андрій Жив'юк, Володимир Старжець, 2021

ської влади і українського підпілля у повоєнний період, довести що саме вчительство опинилося на вістрі цього збройного та ідеологічного протистояння. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах науковості, системності, історизму, верифікації. У ході дослідження використовувались проблемно-історичний, пошуковий методи, а також методи мікроісторії та локальної історії. **Наукова новизна** статті полягає у вивченні особливостей життя і праці вчительства у повоєнний період крізь призму ідеологічного протиборства і збройного протистояння радянської влади і націоналістичного підпілля. **Висновки.** У науковій статті на основі розсекречених архівів спецслужб показано трагедію західноукраїнського вчительства, яке опинилося в епіцентрі двобою між радянською владою і українським повстанським рухом за вплив на освітній простір регіону. Стверджено, що сталінський режим, прагнучи уніфікувати освітнє життя у західних областях УРСР, вимагаючи прищеплювати комуністичний світогляд у школі, використовував для цього різноманітні механізми – від пропаганди до терору. Нав'язування атеїзму, культу російської мови і літератури, створення піонерських та комсомольських організацій викликало опір з боку українського підпілля. Складна ідеологічна атмосфера в регіоні впливала на життя і діяльність педагогів, які потерпали не лише від важких матеріально-побутових умов, але й опинилися в епіцентрі безкомпромісної боротьби двох сил. Такий двосторонній тиск на вчителів спричинив переслідування як з боку радянської влади, так і українських повстанців, внаслідок чого багато освітян ставали жертвами цього протистояння, або намагалися залишити небезпечний регіон.

Ключові слова: сталінський режим; українське підпілля; ідеологічне протистояння; освіта; школа; вчительство; репресії.

Ruslana DAVYDYUK

PhD hab. (History), Professor, Department of History of Ukraine, Rivne State Humanities University, 12, Stepan Bandera Str., Rivne, Ukraine, postal code 33000 (davrus63@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>

Andriy ZHYVYUK

PhD (History), Associate Professor, Professor, Department of History, Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, 4, Stepan Demianchuk Str., Rivne, Ukraine, postal code 33000 (derzhy60@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-880X>

Volodymyr STARZHETS

PhD (History), History Teacher, Obariv Lyceum Rivne District State Administration Rivne region, 40, Stavkivska Str., Obariv village, Rivne district, Rivne region, Ukraine, postal code 35307 (starzhets92@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6807-0935>

To cite this article: Davydyuk, R., Zhyvyuk, A., & Starzhets, V. (2021). Perezavantazhennia zakhidnoukrainskoho osvithnoho prostoru: komunistychni vyklyky i natsionalistychni vidpovidi (1944–1953 rr.) [Reloading of western Ukrainian educational space: communist challenges and nationalist answers (1944–1953)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 54–71. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234429> [in Ukrainian].

**RELOADING OF WESTERN UKRAINIAN
EDUCATIONAL SPACE: COMMUNIST CHALLENGES
AND NATIONALIST ANSWERS (1944–1953)**

Summary. *The purpose of the study is to analyze the situation of educators in the western Ukrainian region in the context of the struggle between the Soviet government and the Ukrainian clandestine forces in the postwar period, to prove that teachers themselves were at the forefront of this armed and ideological confrontation. The research methodology is based on the principles of scientificity, systematization, historicism, verification. The study used problem-historical, exploratory methods, methods of microhistory and local history. The scientific novelty of the article is in the study of the peculiarities of the life and work of teachers in the postwar period through the prism of ideological confrontation and armed confrontation between the Soviet government and the nationalist clandestine forces. The research methodology is based on the principles of scientificity, systematization, historicism, verification. Conclusions.* *The scientific article, based on the declassified archives of the secret services, shows the tragedy of western Ukrainian teachers, who found themselves at the epicenter of a duel between the Soviet government and the Ukrainian insurgent process for influence on the educational space of the region. It is*

claimed that the Stalinist regime, seeking to unify educational life in the western regions of the USSR, demanded to instill a communist worldview in schools using various mechanisms for this – from propaganda to terror. The imposition of atheism, the cult of the Russian language and literature, the creation of pioneer and Komsomol organizations provoked resistance from the Ukrainian clandestine forces. The complex ideological atmosphere in the region influenced the lives and activities of teachers, who suffered not only from difficult material and living conditions, but also found themselves at the epicenter of an uncompromising struggle. Bilateral pressure on teachers caused persecution by the Soviet authorities and the Ukrainian insurgents, as a result, many educators were victims to this confrontation or tried to leave the dangerous region.

Key words: *Stalinist regime; Ukrainian clandestine forces; ideological confrontation; education; school; teaching; repression.*

Постановка проблеми. Суспільно-політичні процеси повоєнного часу, що відбувались на теренах Західної України безпосередньо впливали на освітню сферу. Виховання у школі, училищі чи закладі вищої освіти було покликане прищеплювати комуністичний світогляд і нести необхідну емоційно-моральну складову. Сталінський режим ефективно використовував різноманітні механізми впливу на свідомість громадян – від пропаганди до терору. Цим процесам протистояли підпілля Організації українських націоналістів (ОУН) та збройна боротьба Української повстанської армії (УПА). В епіцентрі цього протистояння опинилася освіта, адже вплив на вчительство, молодь значною мірою забезпечував контроль над усім суспільством.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Для написання статті цінними були праці, присвячені становищу інтелігенції (Т. Марусик (2002), В. Даниленко (2003), О. Стасюк (2014)), однак життя вчительства у західноукраїнському регіоні, де тривала «війна після війни», залишаються недостатньо висвітленими. Широко вивчаються сучасними українськими дослідниками й процеси збройного та ідеологічного протистояння українського підпілля з радянською владою (О. Іщук (2011), І. Патриляк (2012) та ін.), хоча вони лише дотично торкаються життєдіяльності вчительства. Для аналізу загального зрізу ситуації у регіоні ціка-

вими є дослідження повоєнних освітніх процесів у працях І. Сушик (2019), Н. Мащенко (2015) та ін.

Джерельну базу статті склали архівні документи, що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України, м. Київ (ЦДАГО України, м. Київ), Державному архіві Рівненської області (ДАРО), Державному архіві Тернопільської області (ДАТО), Державному архіві Львівської області (ДАЛО), Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО), Галузевому державному архіві Служби безпеки України, м. Рівне (ГДА СБУ, м. Рівне), а також спогади.

Мета дослідження полягає в аналізі життя вчителів західноукраїнських областей в умовах жорсткого ідеологічного протистояння українського національно-визвольного руху та радянської влади у післявоєнний період. Для цього охарактеризовано особливості ідеологічної атмосфери в регіоні та її вплив на діяльність педагогів.

Виклад основного матеріалу. У повоєнний період перед радянською владою постала низка завдань у галузі освіти, які потребували розв'язання. Потрібно було відбудувати загально-освітні школи у регіонах, які постраждали від нацистів; забезпечити загальне навчання дітей по всій країні; розв'язати проблему забезпечення шкіл педагогічними кадрами. Особливістю західноукраїнського регіону було те, що ці завдання потрібно було реалізовувати в умовах збройного протистояння з українським підпіллям. Основною фігурою у цьому протистоянні ставав учитель.

У перші післявоєнні роки вагомою залишалася проблема педагогічних кадрів, підсилена тим, що за період війни республіка втратила близько 30 % довоєнного складу вчителів. Дефіцит вчительських кадрів призвів до того, що у західноукраїнських областях спостерігався колосальний недокомплект фахівців, зокрема, у Рівненській області працювали 3 100 вчителів, не вистачало 1 664 (ДАРО, ф. р-440, оп. 3, спр. 77, арк. 1). Кадровий дефіцит призводив до збільшення числа учнів у класах, який доходив до 40–45 дітей у початкових класах і 30–35 – у середніх і старших (Мащенко, 2015, с. 60).

Наслідком складної фінансової ситуації в освітній сфері стала необлаштованість навчальних приміщень, нестача підруч-

ників, наочності, шкільних меблів та канцелярського приладдя, у більшості шкіл не було їдалень. Багато шкільних приміщень, особливо в містах, використовувалися не за призначенням, погано був організований підвіз учнів з віддалених сіл. Позначалось це і на становищі освітян, їх повсякденні, на умовах навчання школярів. Зокрема, в 1946 р. школи працювали у кілька змін, у деяких через відсутність стільців діти навчалися стоячи (ДАЛО, ф. р–163, оп. 4, спр. 9, арк. 59).

Особливим чинником формування педагогічних кадрів західноукраїнського регіону була боротьба з українським підпіллям. У цих умовах переважне число вчителів спрямовувалося зі східних областей УРСР. У звіті заступника начальника управління шкіл Народного комісаріату освіти (НКО) УРСР М. Грищенко повідомлялося, що станом на 1 жовтня 1944 р. із східних областей було відряджено 7 000 вчителів. З них випускників ЗВО – 685, педагогічних шкіл – 1 426, відкликано з евакуації – 1 191, підготовлено на курсах на місцях – 2 850 (ЦДАГО України, м. Київ, ф. 1, оп. 73, спр. 75, арк. 1). Відповідно до «Довідки про кількість працівників партійних, радянських і господарських організацій, направлених для роботи в західних областях УРСР», станом на 1 грудня 1944 р. у західні області УРСР лише Наркомат освіти направив 10 125 осіб (ЦДАГО України, м. Київ, ф. 1, оп. 23, спр. 893, арк. 73). Зауважимо, що тоді ж частину місцевих вчителів позбавляли права займатися педагогічною діяльністю, аргументуючи тим, що на цих територіях інтелігенція виховувалася у дусі західної ідеології і лише півтора року жила в умовах радянської дійсності.

Важливим складником повсякденного життя педагогів було їх матеріальне забезпечення. Оскільки фінансування освіти було недостатнім, то республіканська влада не виділяла коштів на забезпечення освітян житлом. Заробітна плата вчителів суттєво відставала від державних цін на промислові товари та продукти харчування. Особливо важким було становище вчителів, направлених з інших областей, повернутих з евакуації, які працювали у сільській місцевості, адже ресурсів для забезпечення нормального життя і побуту у них було обмаль (Романюк & Романець, 2008, с. 177). Важке матеріальне становище вчителів впливало на їхній фаховий рівень, негативно відбивалося на якості нав-

чально-виховного процесу, адже замість підготовки до уроків чи самоосвіти, педагоги змушені були думати, як забезпечити власне існування.

До економічних проблем освітян західноукраїнського регіону додавалася складна ідеологічно-політична ситуація. На інтелігенцію загалом та на вчительство, з огляду на його місце і роль в житті суспільства, передусім звертали прискіпливу увагу як органи радянської влади, так і учасники українського підпілля.

У перші повоєнні роки представники українського підпілля, переймаючись проблемами освіти, відвідували місцеві школи. Окрім роз'яснювальної роботи, вони знищували радянську символіку, портрети вождів, російські підручники, іноді псували шкільні приміщення, чинили насильницькі дії щодо радянських активістів та пропагандистів, до числа яких, в силу своєї професії, потрапляли і вчителі. У цій безкомпромісній боротьбі жертвами як з одного, так і з іншого боку, часто були невинні люди. Зважаючи на об'єктивні причини, надзвичайно складно визначити, які дії вчиняли українські підпільники, а які працівники спецгруп НКВС та МДБ.

Життя вчителів і учнів, їхнє дозвілля перебували під суворим наглядом різних ідеологічних інстанцій – від партійних і комсомольських органів до шкільної адміністрації. Влада намагалася формувати і контролювати погляди людей, їхні уявлення про світ, виховувати лояльність, слухняність та відданість панівному режиму. Крім обласних відділів народної освіти, при обкомах КП(б)У діяли відділи або сектори шкіл, які мали надавати матеріальну та методичну допомогу освітнім закладам, узгоджувати плани роботи, однак займалися насамперед ідеологічним складником навчального процесу. Освіта перебувала під подвійним контролем уряду та партії.

Більшовицькі функціонери зазначали, що вчителі посідають у суспільстві «велике і почесне місце» та виконують поставлені комуністичною партією завдання: «формують світогляд майбутнього будівника комуністичного суспільства» (ДАРО, ф. р–2, оп. 4, спр. 88, арк. 2). З огляду на це основним завданням радянської школи було виховання підростаючого покоління в душі «глибокої відданості» комуністичним ідеалам, партії, любові до

«батька Сталіна», «великого російського народу» та ненависті до класових ворогів, особливо «українських буржуазних націоналістів». Кожен вчитель мав розуміти, що він насамперед є працівником ідеологічного фронту, адже виконує завдання партії з виховання молоді.

Важливе місце у системі контролю за повсякденним життям вчителів займав комсомол – Ленінська комуністична спілка молоді України (ЛКСМУ). Загальносоюзне і республіканське керівництво ставило завдання розгортати широкомасштабну політико-виховну роботу серед молоді у регіонах, створювати комсомольські організації у селах, на підприємствах, в освітніх закладах. Постанова ЦК КП(б)У від 10 січня 1945 р. накреслювала саме таку програму (Нагірняк & Лаврецький, 2013, с. 77), однак ці плани більшовиків наštтовхнулися на потужний опір. У Рівненській області в 1945/1946 н. р. було лише 1 150 комсомольців, 14 тис. піонерів і 1 103 жовтенят із загального числа 89 333 учнів (ДАРО, ф. р–2, оп. 4, спр. 92, арк. 37). У Дерманській середній школі Мізоцького району навесні 1950 р. за відмову стати членами ВЛКСМ зі школи виключили 24 учні 8–10-х класів (з формулюванням «за порушення трудової дисципліни» та «як недисципліновані і політично ненадійні»). Коли це не вплинуло, восени 1950 р. розформували весь випускний 10-й клас. Як наслідок, 1951 р. у школі не було випускного класу, окремим з виключених учнів вдалося здобути атестат у райцентрі Мізоч (Єфімчук, 2002, с. 124).

Влада намагалася перетворити на могутній пропагандистський складник піонерські організації, поширюючи через них свою ідеологію. Однак не завжди шкільна молодь була «ідейною», піонерські організації часто мали формальний характер, їх члени не знали історії організації, головних принципів та правил, а на запитання «Хто такий піонер?» учні відповідали: «Це той, хто носить галстук» (ДАІФО, ф. р–3, оп. 2, спр. 291, арк. 167). Секретарі райкомів КП(б)У західних областей УРСР скаржились на нараді у червні 1950 р., що «довгий час не могли вирішити питання про створення комсомольських організацій в зв'язку з тим, що молодь знаходилась під впливом українських буржуазних націоналістів» (ЦДАГО України, м. Київ, ф. 1, оп. 24, спр. 213, арк. 61).

Надаючи визначальну увагу пропагандистському впливу, радянська влада розпочала жорсткий атеїстичний тиск на населення. Водночас проблемою у підвищенні ідейної роботи у школах було те, що багато педагогів відвідували церкву і вірили в Бога. Таких вчителів рекомендувалось звільняти, щоб очистити від них школу, позаяк вони «ніяк не розуміють свого значення в суспільстві» (ДАІФО, ф. р–3, оп. 2, спр. 129, арк. 87).

Секретар Рівненського обкому ЛКСМУ В. Кустовська на нараді освітян звинувачувала вчителів у релігійності, наголошуючи, що радянський вчитель має бути матеріалістом. На підтвердження навела приклад, що коли після міжобласного семінару вчителів повезли на озеро, у багатьох з них були натільні хрестики (ДАРО, ф. р–2, оп. 4, спр. 92, арк. 104). Більше того, навіть приїжджі зі східних областей вчителі залучалися до релігії (ДАРО, ф. р–2, оп. 4, спр. 92, арк. 113). Місцеве керівництво таку ситуацію пояснювало низьким ідейним рівнем педагогів, недостатнім контролем за навчально-виховною роботою у школах.

Радянська влада застосовувала всі доступні їй методи, щоб тримати контроль над освітянами: нагороди, виплати премій та інші заохочення; виклики на бесіди до керівництва, громадський осуд, звільнення з роботи; звинувачення «ворог народу», ув'язнення та вислання у виправно-трудова табори. Характерними були перевірки та фільтрування педагогічних кадрів, адже влада була занепокоєна перебуванням у школах людей, які не викликали політичної довіри, «замаскованих націоналістів». Внаслідок цього співробітники радянських спецслужб ставили питання про створення у школах власної агентури, позаяк «вороги основний курс беруть на школу» (ЦДАГО України, м. Київ, ф. 1, оп. 24, спр. 213, арк. 121). Саме на вчительство покладалась провина, що серед місцевої молоді поширені націоналістичні погляди.

На життя вчителів області впливала масштабна ідеологічна та збройна боротьба ОУН і УПА за утворення Української самостійної соборної держави (УССД): «тільки власна національна суверенна держава є єдиною умовою і опорою нормального життя і розвитку нації, її культури, матеріального і духовного стану» (ДАРО, ф. р–30, оп. 2, спр. 52 а, арк. 1–2).

У роботі серед освітян та учнівської молоді ОУН давала вчителям настанови навчати дітей у національному дусі, прово-

дити уроки української історії, викривати злочини більшовиків, виступала проти вступу учнів до піонерської й комсомольської організацій (ЦДАГО України, м. Київ, ф. 1, оп. 23, спр. 2979, арк. 72). Повстанці переконували, що під гаслами «дружби», «звільнення», «щастя», на практиці більшовицька влада займається насадженням русифікації, а українська національна культура всіляко викорінюється (ДАРО, ф. р–30, оп. 1, спр. 16, арк. 38).

Відтак, вчительство опинялось у лещатах протиборства радянської влади і українських повстанців. Це негативно позначалося на системі освіти регіону, призводило до страху та небажання вчителів тут працювати. Реалії місцевого життя змушували освітян робити нелегкий вибір: пристосуватися до панівного ладу, чи йти шляхом неприйняття системи і конфронтації з нею. Безперечно, обидва варіанти наражали інтелігенцію на небезпеку з боку ворогуючих таборів.

Українські повстанці намагалися контролювати західноукраїнський освітній простір, тримати під контролем шкільне життя, розуміючи, що в школі і під впливом вчителів формуються особистість та світогляд учнів. Звідси гасло: «Рятуйте дух і здоров'я української нації! Рятуймо наше майбутнє!» (ЦДАГО України, м. Київ, ф. 1, оп. 23, спр. 1716, арк. 14). Допоки радянський державний апарат мав хиткі позиції, особливо в сільській місцевості, націоналісти активно втручалися у діяльність освітніх установ через проведення зібрань та мітингів у школах, відвідування уроків, моніторинг підручників, особистих розмов з дирекцією та вчителями. Під час таких відвідин вчителям забороняли ганьбити українське національне життя, навчати дітей російської мови, прославляти радянських діячів та комуністичний уклад життя. За невиконання інструкцій, ігнорування вказівок повстанці навідувалися в школи, нищили портрети представників уряду, комуністичну символіку, радянські підручники, застосовували до вчителів погрози. Подібні заходи підпільників сприймалися місцевим населенням неоднозначно. Деколи батьки боялися відправляти своїх дітей до школи в інші села чи райцентр, побоюючись звинувачень у сексотстві (Макарчук, 2015, с. 57).

Більшу частину місцевих освітян становили вчителі, направлені на роботу у західноукраїнський регіон зі східних областей УРСР чи інших регіонів СРСР. Керівництво ОУН, розглядаючи

приїжджих вчителів як спільноту, яка потребує ідеологічної обробки з метою залучення їх на свій бік, наказували своїм представникам: «стежити за діяльністю шкіл [...]. До східняків на селі звертатися як можна ліпше, допомагати їм в національному дусі» (А. Нагірняк & М. Нагірняк, 2011, с. 229). У праці керівника Головного осередку пропаганди Проводу ОУН Петра Федуна–«Полтави» «Хто такі бандерівці та за що вони боряться» наголошувалося: «Проти советських народних мас ми не боремося. Про це можуть посвідчити тисячі советських людей – советських колгоспників, робітників та інтелігентів, з якими ми зустрічалися, розмовляли, яким ми передавали нашу літературу. Ми знищуємо тільки керівних представників партії, МВД і МГБ і всі ті виступницькі, продажні елементи, які активно виступають проти нашого руху і вороже відносяться до українського народу» (Федун Петро–«Полтава», 2008, с. 338).

Акцентуючи увагу на ролі вчителя у вихованні молоді, керівники підпілля розробили для них інструкції, де пояснювали, на яких засадах потрібно навчати дітей, зауважуючи на важливості протидії сталінській пропаганді. З вчителями, що прибували із східних областей України, підпільники обов'язково проводили виховну бесіду, вимагаючи зосереджуватися винятково на вивченні тієї чи іншої дисципліни і якнайменше «п'яткати про совітів» (Патриляк, 2012, с. 521). Референтам пропаганди наказувалось активно працювати серед освітян, у жодному разі не нехтувати роботою з ними: «Вимагати від учителів, щоб вони не виховували молодь в російсько-більшовицькому дусі. Якщо вони не можуть виховувати в національному дусі, то в жодному разі не мають права виховувати в більшовицькому» (Стасюк, 2014, с. 242–243). У листівці «Учителі України» заклиалося саботувати русифікаторську політику в школах, бо «совітська школа має за мету виховати яничарів – зрадників українського народу» (ДАТО, ф. р–342, оп. 1, спр. 31, арк. 14).

З метою ознайомлення вчителів-східняків з націоналістичною літературою, навчальними програмами до них навідувались повстанці. У с. Теслугів на Рівненщині у квартири новоприбулих вчителів прийшли підпільники. Відрекомендувавшись, вони поставили перед вчителями вимогу навчати за національними програмами, «бо, інакше ви не будете тут». У розмові повстанці апе-

лювали до національних почуттів освітян: «Ви ж українці, і мусите працювати за нашими програмами» (ДАРО, ф. р–400, оп. 3, спр. 27, арк. 7). Зазнаючи тиску з обох сторін, боячись переслідувань, вчителі залишили згадану школу.

Документи засвідчують, що агітаційна і пропагандистська діяльність ОУН спочатку отримувала розуміння та підтримку серед місцевої інтелігенції. Шкільна молодь часто потрапляла у поле зору радянських репресивних структур. У місцевих школах набули поширення індивідуальні таємні або відкриті акції непокори владі. У райцентрі Тучин було засуджено на 5 років таборів ученицю 6-го класу Ганну Журомську, у якої було знайдено 39 листівок антирадянського змісту (ГДА СБУ, м. Рівне, ф. 5(р), спр. 9224, арк. 5). Учня 9-го класу Степанської середньої школи Степана Велесика арештували у 1949 р. за написання антирадянських віршів, «наклеп на керівників партії і уряду», зв'язки із підпіллям ОУН (ДАРО, ф. р-2771, оп. 2, спр. 4954, арк. 3). У школяра при обшуку вилучили зошити з віршами та листи, що й було основним доказом на суді. Зокрема, в одному з листів, адресованих школярем ув'язненій сестрі Любі, він писав: «Якби то хоч історія така, яку хочеться вчити, а то Івани Грозні та інше, або про діяльність Карла Маркса, так що тяжка історія [...]» (Жив'юк, 2009, с. 520–522). Поширеним явищем стало викриття підпільних шкільних організацій та груп.

Таким чином, у післявоєнний період значна частина учнівської молоді проводила досить дієву антирадянську діяльність, намагаючись протиставитись комуністичній пропаганді та допомогти націоналістичному підпіллю, за що була суворо покарана.

Звіти радянських партійних структур та органів держбезпеки свідчать, що часто учні чинили антирадянські дії під впливом вчителів. Широкого масштабу набули арешти серед місцевих педагогів, які не поділяли радянської ідеології. Зокрема, Демидівським райвідділом НКВС Рівненської області у вересні-жовтні 1944 р. було заарештовано чотирьох освітян району: Т. Пуцака, В. Антонюк, Т. Ющак та М. Бовчалока, яких звинувачували у належності до ОУН (ГДА СБУ, м. Рівне, ф. 5(р), спр. 13756, арк. 3). До ув'язнення педагога працювали в різних установах, зокрема: Тимофій Пуцак був інспектором Демидівського райвно; Віра Антонюк директорувала у середній школі с. Хрінники; Тимофій

Ющак працював у Демидівській райконторі зв'язку; Михайло Бовчалюк на момент арешту був безробітним. Об'єднувало всіх цих людей те, що під час окупації вони були шкільними вчителями, а у січні 1944 р. навчались на спеціальному вишколі ОУН для вчителів. Т. Пуцак представляв районний провід ОУН, мав псевдо «Кислий», провів декілька лекцій для слухачів як викладач (ГДА СБУ, м. Рівне, ф. 5(р), спр. 13756, арк. 108). В. Антонюк звинуватили у отриманні платні від керівництва ОУН та послугованні у школі привітанням «Слава Україні!» (ГДА СБУ, м. Рівне, ф. 5(р), спр. 13756, арк. 148). В обвинувальному висновку молодим людям інкримінувалась зрада батьківщини, антирадянська пропаганда, участь у «контрреволюційній націоналістичній організації». 7 квітня 1945 р. Військовим трибуналом військ НКВС Рівненської області усіх було засуджено на 10 років таборів і 5 років позбавлення прав з конфіскацією майна (ГДА СБУ, м. Рівне, ф. 5(р), спр. 13756, арк. 107).

Арешт та ув'язнення були важким випробуванням, багатьох ламали як фізично, так і морально. «Зачистка» шкіл від ненадійних елементів з числа педагогів продовжувалася довго. На закритій нараді секретарів райкомів КП(б)У західних областей УРСР, що проходила 8 червня 1950 р., один із місцевих партійних чиновників виявив незадоволення з приводу того, що міністерство присилає неперевірених, на його думку, фахівців: «Із 140 надісланих вчителів у нас 48, до яких не має ніякої політичної довіри» (ЦДАГО України, м. Київ, ф. 1, оп. 24, спр. 213, арк. 73).

Увесь повоєнний період об'єктом нагляду і переслідувань з боку органів радянської влади були педагоги, уродженці Західної України. Подиву гідна історія учителя з с. Листвин Дубенського району Миколи Житомирця. У 1942–1945 рр. він, як остарбайтер, перебував у Німеччині, 1945–1947 рр. – служив у Червоній армії, після чого навчався у вчительському інституті. У жовтні 1949 р. М. Житомирць був прийнятий на посаду вчителя математики і фізики, а вже 11 лютого 1950 р. заарештований Дубенським райвідділом МДБ. Директор школи Н. Фіщенко свідчила під час розгляду справи свого підлеглого: «Я доручила Житомирцю проводити політзаняття з вчителями, на одному з політзанять ним була прочитана лекція з національного питання. Під час лекції я задала йому питання: «Чи є в теперішній час національно-

визвольний рух і де?» На задане питання Житомирець відповів, що національно-визвольний рух є у нас, в Радянському Союзі, як, наприклад, бандерівський рух, де вони борються за своє національне визволення. Я старалась розувірити його в тому, що це неправильне розуміння, але Житомирець залишився при своїй думці» (ГДА СБУ, м. Рівне, ф. 5(р), спр. 5571, арк. 172).

М. Житомирець відмовився від передплати на «сталінські» газети, заявивши, що «в більшовицьких газетах правди нема», натомість заходив до директорки школи слухати радіопередачі з Америки, при чому «завжди нервував, коли ці передачі глушились» (ГДА СБУ, м. Рівне, ф. 5(р), спр. 5571, арк. 172). Він також не бажав йти агітувати селян за вступ до колгоспу, оскільки вважав, що коли вони це зроблять, «то через рік помруть з голоду» (ГДА СБУ, м. Рівне, ф. 5(р), спр. 5571, арк. 173).

Учителька А. Івженко повідомила, що «при розучуванні вірша «Про багатий Сталінський урожай» Житомирець висловився: «весь хліб віддали державі, а самі лишились голодні». Зайшовши якимось на квартиру до А. Івженко, він попросив для прочитання томи Леніна і Сталіна, заявивши: «Для того, щоб бити ворога, потрібно його вивчити» (ГДА СБУ, м. Рівне, ф. 5(р), спр. 5571, арк. 173).

Відомості, які містить архівно-кримінальна справа М. Житомирця, висвітлюють настрої значної, на наше переконання, частини вчительства. Не підлягає сумніву, що сформувались вони у вчителів на підставі альтернативного щодо радянського (у випадку Житомирця – оstarбайтерського) життєвого досвіду, водночас черпались, як бачимо, з альтернативних інформаційних джерел (радіопередачі з Америки).

Відтак закономірно, що у повоєнний час систематично практикувалися міністерські перевірки ідеологічно-політичної роботи освітніх установ, створювались спеціальні комісії, до складу яких, крім партійних діячів, входили представники каральних структур. За результатами однієї з таких перевірок впродовж 1949/1950 н. р. із 46 822 вчителів західних областей УРСР вимагалось замінити 1 529, у тому числі за зв'язки з ОУН – 617, «зкомпроментованих» – 141, «куркулів» – 59, за релігійними мотивами – 84, за іншу діяльність – 628 (Сушик, 2019, с. 164).

Масштабна ідеологічно-виховна робота, колективізація та репресії призвели до зміцнення радянської влади та згортання повстанської боротьби. На межі 1940–1950-х рр. освітяни у західних областях УРСР поступово припиняють активний опір режимові, подекуди зберігаючи пасивні форми боротьби – ігнорування пропаганди, аполітичність, інертність у громадській роботі, самоізоляцію.

Висновки. З поверненням у 1944 р. до Західної України більшовицької влади тут утверджується радянська система шкільництва. Серед її компонентів – відбудова та розширення мережі загальноосвітніх закладів, поновлення матеріально-технічної бази, подолання дефіциту педагогічних кадрів, запровадження загальних радянських освітніх стандартів. Повоєнне формування освітньої системи відбувалося в умовах зламу традиційно усталеного в краї способу життя та зумовленого цим протистоянням між комуністичним режимом і українськими національними силами, які представляли ОУН та УПА. Ця ситуація впливала на життя вчителів, які не лише потерпали від важких матеріально-побутових умов, але й опинилися в епіцентрі безкомпромісної боротьби двох ідеологій.

Джерела та література

ГДА СБУ, м. Рівне – Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Рівне.

ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

Даниленко, В. (2003). Українська інтелігенція як об'єкт репресивної політики сталінського режиму в повоєнний період (1946–1953 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 7, 406–420. Київ.

ДАРО – Державний архів Рівненської області.

ДАТО – Державний архів Тернопільської області.

Єфімчук, Ф. (2002). *Нариси історії дерманських шкіл: до 400-ліття дерманської школи і друкарні*. Дермань: [б. в.].

Жив'юк, А. (Упоряд.). (2009). *Реабілітовані історією. Рівненська область: науково-документальне видання (Кн. 2)*. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня».

Іщук, О. (2011). *Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)*. Львів; Торонто: Літопис УПА.

- Макарчук, С.** (2015). *Побачене, почуте, пережите*. Р. Тарнавський (Ред.). Київ: Атіка.
- Марусик, Т.** (2002). *Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.)*. Чернівці: Рута.
- Машенко, Н.** (2015). Кадрове забезпечення шкіл Рівненщини (друга половина 1940-х – перша половина 1950-х років). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: історичні науки*, 7, 63–67.
- Нагірняк, А., & Нагірняк, М.** (2011). Політична та ідеологічна боротьба ОУН і УПА з радянським режимом у повоєнні роки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 693, 223–230.
- Нагірняк, М., & Лаврецький, Р.** (2013). Політична та ідеологічна боротьба органів Комуністичної партії у процесі утвердження режиму в Західній Україні (1944–1945 рр.). *Військово-науковий вісник*, 20, 66–80.
- Патриляк, І.** (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр.* Львів: Часопис.
- Романюк, І., & Романець, Л.** (2008). Кадрове забезпечення сільських шкіл України вчителями в кінці 1950-х – на початку 60-х років. *Український селянин: зб. наук. пр.*, 11, 176–177.
- Стасюк, О.** (2014). Організація українських націоналістів та інтелігенція. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 24, 230–246.
- Сушик, І.** (2019). *Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50-х рр. ХХ ст.* Луцьк: Вежа–Друк.
- Федун, Петро—«Полтава».** (2008). *Концепція Самостійної України. Т. 1: Твори*. М. Романюк (Упоряд. і відп. ред.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- ЦДАГО України, м. Київ – Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ.

References

- HDA SBU, m. Rivne – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, m. Rivne [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine, Rivne] [in Ukrainian].
- DAIFO – Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State Archives of Ivano-Frankivsk region] [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv region] [in Ukrainian].

- Danylenko, V.** (2003). *Ukrainska intelihentsiia yak ob'iekt represyvnoi polityky stalinskoho rezhymu v povoienni period (1946–1953 rr.)*. [Ukrainian intelligentsia as an object of repressive policy of the Stalinist regime in the postwar period (1946–1953)]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky – Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches*, 7, 406–420. Kyiv [in Ukrainian].
- DARO – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State Archives of Rivne region] [in Ukrainian].
- DATO – Derzhavnyi arkhiv Ternopil'skoi oblasti [State Archives of Ternopil region] [in Ukrainian].
- Yefimchuk, F.** (2002). *Narysy istorii dermanskykh shkyl: do 400-littia dermanskoï shkoly i drukarni [Essays on the history of Derman schools: to the 400-th anniversary of the Derman school and printing house]*. Derman: [N.p.] [in Ukrainian].
- Zhyviuk, A.** (Comp.). (2009). *Reabilitovani istoriieiu. Rivnenska oblast [Rehabilitated historians. Rivne region]*. (Vol. 2). Rivne: VAT «Rivnenska drukarnia» [in Ukrainian].
- Ishchuk, O.** (2011). *Molodizhni orhanizatsii OUN (1939–1955 rr.) [OUN youth organizations (1939–1955)]*. Lviv; Toronto: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Makarchuk, S.** (2015). *Pobachene, pochute, perezhyte [Seen, heard, experienced]*. R. Tarnavskiy (Ed.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Marusyk, T.** (2002). *Zakhidnoukrainska humanitarna intelihentsiia: realii zhyttia ta diialnosti (40–50-ti rr. XX st.) [Western Ukrainian humanitarian intelligentsia: realities of life and activity (40–50's of the XX century)]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
- Mashchenko, N.** (2015). *Kadrove zabezpechennia shkil Rivnenshchyny (druha polovyna 1940-kh – persha polovyna 1950-kh rokiv) [Staffing of schools in Rivne region (second half of the 1940's – first half of the 1950's)]*. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesya Ukrainky. Seriya: istorychni nauky – Scientific Bulletin of the Lesya Ukrainka Eastern European National University. Series: historical science*, 7, 63–67 [in Ukrainian].
- Nahirniak, A., & Nahirniak, M.** (2011). *Politychna ta ideolohichna borotba OUN i UPA z radianskym rezhymom u povoienni roky [The political and ideological struggle of the OUN and UPA against the Soviet regime in the postwar years]*. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 693, 223–230 [in Ukrainian].
- Nahirniak, M., & Lavretskiy, R.** (2013). *Politychna ta ideolohichna borotba orhaniv Komunistychnoi partii u protsesi utverdzhennia rezhymu v*

- Zakhidnii Ukraini (1944–1945 rr.) [Political and ideological struggle of the Communist Party in the process of establishing the regime in Western Ukraine (1944–1945)]. *Viiskovo-naukovyi visnyk – Military-scientific bulletin*, 20, 66–80 [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2012). «*Vstan i borys! Slukhai i vir...*»: *ukrainske natsionalistychnе pidpillia ta povstanskyi rukh 1939–1960 rr.* ["Get up and fight! Listen and believe ...": *Ukrainian nationalist underground and the insurgent movement of 1939–1960*]. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Romaniuk, I., & Romanets, L.** (2008). Kadrove zabezpechennia silskykh shkil Ukrainy vchyteliamy v kintsi 1950-kh – na pochatku 60-kh rokiv [Staffing of rural schools in Ukraine by teachers in the late 1950's – early 60's]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 11, 176–177 [in Ukrainian].
- Stasiuk, O.** (2014). Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv ta intelihentsiia [Organization of Ukrainian nationalists and intelligentsia]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 24, 230–246 [in Ukrainian].
- Sushyk, I.** (2019). *Volyn povoienna: sotsialno-ekonomichni ta kulturni protsesy 40–50-kh rr. XX st.* [Volyn postwar: socio-economic and cultural processes of the 40–50's of the XX century]. Lutsk: Vezha–Druk [in Ukrainian].
- Fedun, Petro—«Poltava».** (2008). *Kontseptsiia Samostiinoi Ukrainy. T. 1: Tvory* [The concept of Independent Ukraine. Vol. 1: Writings]. M. Romaniuk (Comp. & Ed.). Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- TsDAHO Ukrainy, m. Kyiv – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.02.2021 р.

УДК 304:365-057.85(477.8)''1944/1953''
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234428

Руслана ПОПП

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ryslana.popp@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5370-1770>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9496-2018>

Марія ЯРУШАК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (m.yarushak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1639-0579>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1966927/mariia-yarushak>

Бібліографічний опис статті: Попп, Р., & Ярушак, М. (2021).

Житловий аспект повсякдення інтелігенції західного регіону України у 1944–1953 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 72–90. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234428>.

ЖИТЛОВИЙ АСПЕКТ ПОВСЯКДЕННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ У 1944–1953 рр.

Анотація. Мета дослідження. Висвітлити житлове забезпечення інтелігенції західного регіону України у перші повоєнні роки, показати, як воно впливало на її повсякдення. **Методологія дослідження** базується на загальнонаукових принципах історизму, об'єктивності, науковості, системності, антропологізму, багатofакторності, а також проблемно-хронологічному, історикотипологічному, історико-біографічному, історико-психологічному, порівняльно-історичному, інституціональному, комунікативному наукових методах. **Наукова новизна** полягає у тому, що робиться

© Руслана Попп, Марія Ярушак, 2021

спроба в регіональному ракурсі розкрити житловий аспект повсякдення інтелігенції західного регіону України у контексті суспільно-політичних реалій перших повоєнних років, з'ясовується, де мешкали представники інтелігенції, показується механізм його набуття, доводиться, що житло було важливою складовою життєвого простору інтелігенції. **Висновки.** У повоєнні роки для багатьох інтелігентських родин західного регіону України гострою залишалася житлова проблема. Отримання окремих квадратних метрів залежало від посади, місця роботи, проживання, наближеності до влади. Житлове питання можна було вирішити адміністративним методом, втручанням партійно-державних органів чи впливових осіб; механізм набуття житла часто був пов'язаний з різними зловживаннями, не завжди законними діями. Воно було певним засобом впливу на інтелігенцію, хоч статус радянського інтелігента дозволяв звертатися у партійні і радянські органи зі скаргами та проханнями про поліпшення житлових умов, але це не завжди було безпечно з огляду на те, що всі побутові негаразди мали бути не пріоритетними, а вирішення їх не завжди було позитивним і швидким. Тому після війни представники інтелігенції західного регіону мали дуже різні житлові умови: проживали в окремих квартирах, будинках, гуртожитках, винаймали квартири та кімнати, а також перебували в напівпідвальних і підвальних приміщеннях, горищах, в приміщеннях радянських закладів і установ, тобто в непристосованих для життєдіяльності умовах.

Ключові слова: радянська система; інтелігенція; повсякдення; помешкання; житлові умови.

Ruslana POPP

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5370-1770>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9496-2018>

Maria YARUSHAK

PhD (Education), Associate Professor, Department of General Pedagogy and Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (m.yarushak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1639-0579>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1966927/mariia-yarushak>

To cite this article: Popp, R., & Yarushak, M. (2021). Zhytlovyi aspekt povsiakdennia intelihentsii zakhidnoho rehionu Ukrainy u 1944–1953 rr. [Housing facilities of the intelligentsia in the western region of Ukraine in 1944–1953]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 7/49, 72–90.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234428> [in Ukrainian].

HOUSING FACILITIES OF THE INTELLIGENTSIA IN THE WESTERN REGION OF UKRAINE IN 1944–1953

Summary. *The purpose of the study is to highlight the housing facilities of intelligentsia of the western regions of Ukraine in the first postwar years, and to show how housing affected intelligentsia's daily life. The research methodology is based on general scientific principles of historicism, objectivity, scientificity, systematicity, anthropologism, multifactoriality, as well as on the following scientific methods: problem-chronological, historical-typological, historical-biographical, historical-psychological, comparative-historical, institutional, communicative. The scientific novelty.* The author makes an attempt to reveal the housing aspect of everyday life of the intelligentsia in the western region of Ukraine in the context of socio-political realities of the first postwar years from a regional perspective; finds out where the intelligentsia lived, shows the mechanism of housing acquisition; proves that housing was an important component of the living environment of the intelligentsia. **Conclusions.** In the postwar years, the housing problem remained acute for many intellectual families in the western region of Ukraine. Obtaining individual square meters depended on the position, place of work, residence place, level of association of the intelligentsia with government. The housing issue could be resolved by administrative means, by the intervention of the party and state bodies or influential persons, the mechanism of housing acquisition was often associated with various abuse, bribery, and at times illegal actions. It was a mean of influencing the intelligentsia, although the status of a Soviet intellectual allowed the party and Soviet authorities to appeal to and request housing improvements, but this was not always safe, given that all domestic problems should not be a priority, and

resolution of those problems were not always positive and quick. Therefore, after the war, members of the intelligentsia of the western region had very different living conditions: some lived in separate apartments, houses, dormitories, rented apartments and rooms, stayed in basements and underground accommodations, attics, in the rooms located inside governmental institutions, i.e. conditions unsuitable for normal life.

Key words: *Soviet system; intelligentsia; everyday life; housing; living conditions.*

Постановка проблеми. Сьогодні в історичній науці великої популярності набуває соціальна історія, дослідження повсякденних практик як загалом населення, так окремих його соціальних груп. Важливим є розуміння того, як суспільно-політичний вимір певної історичної епохи, особливо, коли відбувалися кардинальні трансформації, впливав на щоденне життя кожної людини, які особливості в її працю і побут привносили соціальний статус.

Повсякденність інтелігенції включає у себе багато аспектів життєдіяльності. Не можна всебічно дослідити її рівень та якість буття, не розглянувши житлового питання. Яке житло мала інтелігенція, за яких умов вона його отримувала, наскільки воно задовольняло її життєві потреби, – дослідження цих аспектів дасть можливість відтворити портрет інтелігента західного регіону України на тлі повоєнного радянського часу. Це допоможе і в конструюванні та вихованні сучасної еліти.

Метою статті є висвітлити житлове забезпечення інтелігенції західного регіону України у перші повоєнні роки, показати, як воно впливало на її повсякдення.

Аналіз останніх досліджень. Становище інтелігенції західних областей України в умовах повоєнної радянської дійсності розкривається у працях О. Рубльова та Ю. Черченка (1994), Т. Марусик (2002), О. Луцького (2009). Повсякденні практики науково-освітньої інтелігенції УРСР в повоєнні роки досліджує О. Прохоренко (2010), в період пізнього сталінізму – О. Булгакова (2015).

Особливості повсякдення західноукраїнської інтелігенції та чинники, які його визначали у перші повоєнні роки, показують Р. Шляхтич (2011), Р. Попп (2012).

Виклад основного матеріалу. Військові дії, які відбувалися на території західних областей України у роки Другої світової війни, принесли значні руйнування господарства, комунікацій краю, було знищено та пошкоджено житло. Частина помешкань через відсутність елементарних умов просто була непридатного для життя. Це зумовило труднощі і для інтелігентських родин. Леся Крип'якевич, невістка історика Івана Крип'якевича, згадує, що родина жила у Львові у різних місцях, «на вулиці Домагалічів – саме там був дім, в якому мешкав історик Крип'якевич і його сім'я з братом... Однак після того як, бомба знищила помешкання Івана та Лева, вони переїзять на вулицю Острозького. У цьому районі свого часу мешкало дуже багато різних українських родин, і саме тут Крип'якевичі проживали найдовше» (Поврозник, 2004). Єврейська інтелігентська родина Брандельштейнів, які повернулися до містечка Турка з евакуації, боляче згадують про те, що будинки євреїв були спалені, зруйновані, особливо лякали розбиті вікна (Гром, 2019, с. 27). Радянська влада, яка відновлювалася в регіоні, змушена була вживати заходів для налагодження, ремонту постраждалих приміщень, але це часто залишалося проблемою самих жителів. «Повно повалених домів. Огорожі не має ніде. Всі паркани використані на опал», так у звіті ОУН описується як виглядало в 1947 р. містечко Жовква на Львівщині (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 37, т. 76, арк. 405).

Специфіка західного регіону України була в тому, що у 1944–1946 рр., особливо у містах, вивільнився значний житловий фонд, це було пов'язано з великими людськими втратами у роки війни, значна частина сімей, перед вступом радянської армії, в різний спосіб намагалася перебратися на Захід. Після війни радянська система здійснювала масштабні примусові обміни і переміщення населення. Арешти, депортації теж супроводжувалися конфіскацією житла. Згадані процеси торкнулися представників різних національностей інтелігенції регіону.

Місцеві мешканці через страх репресій боялися займати вільне житло, окремі інтелігентські родини, щоб себе убезпечити, навіть обирали скромніше помешкання. Г. Боднар у своєму дослідженні про повоєнне житло у Львові наводить спогади корінного львів'янина, який говорить, що він із сім'єю переїхав «в тихе місце, щоб нас ніхто не бачив, ніхто не чув тому, що

батько мій був адвокат до війни і під час окупації теж був...» (Боднар, 2015). Зібрані науковицею спогади тогочасних жителів міста показують, «що заможних львів'ян або тих, які мали цінні меблі, зумисне незаконно заарештовували на кілька днів, щоби пограбувати помешкання за час їхньої відсутності» (Боднар, 2015). В Дрогобичі конфісковане майно аптекаря, який мешкав на тодішній вулиці Чкалова, на суму 18 тис. карбованців, відразу перевезли до квартири секретаря обкому, про цей випадок згадувалося на третій Дрогобицькій міській партійній конференції (Попп, 2014, с. 354).

У вивільнені квартири масово поселялися насамперед прислані зі східних областей УРСР та інших республік Радянського Союзу «радянські кадри», прерогативу мали представники владних і силових структур, військові. Вони комфортно облаштувалися у чужих помешканнях. Про це колоритно розповідає в автобіографічній повісті Анатолій Дімаров: «На професорській колонії, – зауважував письменник, – тепер професурою і не пахло. Всі особняки захопили відставники від майорів аж до генералів, які щільно обсіли міста України. («Осадники», – мимоволі спливало на думку оце слово ще з часів панської Польщі). Вихідці із Смоленщини, Московщини та інших регіонів неосяжної Росії, вони навіть не думали повертатися додому – осідали на Україні. Їх охоче приймало начальство, надаючи поза чергою квартири, будинки, щедро нарізаючи землі під забудову – команда на це, либонь, надійшла з самої Москви, без команди з Москви ніхто в той час не смів і дихнути» (Дімаров, б.р., с. 537). Донька філолога-германіста, професора, завідувача кафедри німецької філології Львівського університету Богдана Задорожного в розмові з Мирославою Ляхович згадує: «Одразу по війні на місце попередніх мешканців заїхали радянські службовці, військові. Пам'ятаю, як з їхніх магнітофонів лунало «а помирать рановато». Хоча ми жили з ними нормально...» (Ляхович, 2018).

Дещо перепало і викладачам, лікарям, науковцям, інженерно-технічним працівникам, вчителям, не чисельна місцева інтелігенція намагалася втримати свої довоєнні помешкання. Але дуже швидко виявилось, що мігрантів прибуло стільки, що на всіх не вистачало житла. Актори Дрогобицького театру мешкали у його приміщенні (Вурловська, 2017, с. 338). У 1945 р. чимало

вчителів, які прибули на роботу до Львова, змушені були ночувати на вокзалі, у знайомих, у класних кімнатах (ДАЛО, ф. р-402, оп. 3, спр. 3, арк. 100). Тоді ж направлених на Закарпаття педагогів розмістили в монастирі по 20–30 осіб (Шляхтич, 2011, с. 140). Новоприбулі вчителі жили у приміщеннях Яремчанської середньої школи. Педагогам Ворохтянської школи не надавали квартир, а отримані не були відремонтовані (Старжець, 2019, с. 60). У 1947 р. викладачі Дрогобицького учительського інституту Г. Яременко і Т. Школьний зверталися зі скаргою до Міністерства освіти УРСР на незадовільні житлові умови через те, що мешкали в авдиторії навчального закладу (Попп, 2009, с. 130). Таких прикладів можна навести чимало.

Забезпечення достойних житлових умов для інтелігенції в умовах повоєнної відбудови, коли насамперед відновлювалось господарство, велася нещадна боротьба з українським визвольним рухом, було ні пріоритетним, ні реальним. Однак влада збирала інформацію про матеріально-побутове становище інтелігенції, розуміючи, що умови життя не тільки пливали на її працездатність, але й на оцінку і сприйняття нею радянської системи. В одному з офіційних партійних повідомлень, зокрема, зазначалося, що в 1945 р. Львівському університеті без житла були: 4 професори, 4 доценти, 4 старші викладачі, 4 асистенти. В політехнічному інституті 16 викладачів потребували помешкання, в педінституті – 40, у медінституті – 36, у ветеринарному – 25, в інституті радянської торгівлі – 9 (ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 112, арк. 117–119). Завідувач сектору образотворчого мистецтва Львівського обкому повідомляв начальникові Львівського обласного відділу мистецтв при облвиконкомі: «Демобілізовані офіцери, орденосці, художники Леонов, Сіпер, Любчик, Ліщенер, Левицький, Борейкодо цього часу без квартир... Старійший художник Курилас і художник Ліщинський проживають в тісних напіврозвалених приміщеннях. Художники Монастирські (батько і син) з родиною мешкають в одній кімнаті, в якій працювати художникам зовсім неможливо» (Сливка та ін., 1995, с. 366–367).

В інформації Львівського обласного відділу в справах мистецтв про умови праці та побуту наукових працівників Львова в жовтні 1945 р., наводиться ціле звернення тодішнього директора Музею українського мистецтва І. Свенціцького до представника

Всесоюзного комітету архітектури в Москві Бабенчикова, який був присутній на нараді в спілці художників міста, зокрема, він сказав: «Тяжко жити і працювати, коли самі мілкі побутові питання, як мінімальне забезпечення людини житлом, теплом, світлом і хлібом є проблема» (Сливка та ін., 1995, с. 293). Будь-які труднощі побутового характеру мали сприйматися інтелігенцією як тимчасові негаразди, а незадоволеність умовами життя та праці відразу трактувалися як «антирадянські» і «націоналістичні» прояви.

Заступник голови Комітету у справах мистецтв України О. Пашенко у листі до заступника Голови Ради Міністрів УРСР М. Бажана у червні 1946 р. просив взагалі не скеровувати до Львова чергового художника, аргументуючи це тим, що з десяти родин художників, надісланих до міста, жодна не отримала житла. «Якщо ж новоприбулому художнику, – зауважував він, – якимось чином пощастить одержати квартиру позачергово, то це тільки викличе додаткове роздратування і ще більш ускладнить і без того розхитаний моральний стан цієї організації» (Рубльов & Черченко, 1994, с. 238). І. Терлюк наголошує, що саме житлова проблема спричинила на початку 50-х рр. ХХ ст. зменшення міжреспубліканської міграції в регіон (Терлюк, 1997, с. 54).

Частині потребуючих інтелігентів із родинами надавались гуртожитки. Лев Миколайович Яцишин, який у 1951 р. став студентом Дрогобицького нафтового технікуму, згадує, що значна частина викладачів жили разом зі студентами у гуртожитку технікуму, лише дехто мав окремі квартири («Спогади Л.М. Яцишина», 2021). У сільській місцевості вчителів та медичних працівників підселяли часто до місцевих жителів. Парасковія Климівна Благодир (Мицик) з Полтавщини, згадує, що у 1946 р. вона приїхала працювати акушеркою в село Гаї Винниківського району, спочатку її разом із сестрою теж медсестрою, взяв до своєї хати місцевий житель, санітар медичного пункту. Пізніше Параскевія Климівна поселилась у будинку самотньої колишньої вчительки, в них зав'язалися дружні відносини, і господиня відмовлялася брати гроші за житло, тому постійниця у різний спосіб намагалася віддячити, зокрема, допомагала по господарству. В це село скерували вчителя, також з Полтавщини, який з родиною замешкав у будинку, власників якого депортували. У 1947 р. Парасковія Климівна очолювала медичний пункт у сусід-

ньому селі, він розташовувався у будинку репресованих місцевих жителів. Одночасно вона там і жила разом з бабусею, що була родичкою депортованих, яку взяла у помічники як санітарку («Спогади П.К. Благодир», 2021). Микулянич Андрій Ілліч пригадує, що в його рідне село Нересниця на Закарпатті приїхали зі сходу України «вчительки», яких розмістили у будинку заможних євреїв, яких разом із іншими єврейськими родинами вивезли із села під час війни («Спогади А.І. Микулянича», 2021).

У повоєнні роки у містах західних областей України, особливо в обласних центрах, поступово розгорталося велике промислове будівництво, швидко зростала кількість робітників, які теж потребували житла. У зв'язку з таким становищем влада на місцях намагалася розв'язати проблему шляхом перерозподілу наявного житлового фонду. Почали практикувати так зване «ущільнення житла», суть якого полягала в тому, що до власників окремих впорядкованих квартир підселяли співмешканців. Було прийнято рішення заселяти навіть підвальні і напівпідвальні приміщення. Соціальні норми житла для однієї людини в УРСР у перші післявоєнні роки становили не більше шести квадратних метрів житлової площі, але в середньому ця цифра становила чотири квадратні метри (Прохоренко, 2010, с. 190).

Житлове питання було своєрідним інструментом в руках влади, засобом тиску, або заохочення. Коли держава мала у руках розподільчі функції благ і привілей, квартирне питання можна було вирішити адміністративними засобами, по дзвінку, через потрібні зв'язки. А. Дімаров 1944–1950 рр. працював в Луцьку кореспондентом газети «Радянська Волинь», йому виділили двокімнатну квартиру. Він згадує: «В одній кімнатці – я, дружина і наш син, а в другій – мамуся, тьотя Ліза та її дочка Ніна. Що я, на слізне прохання мамусі, їх забрав з Івано-Франківської області» (Дімаров, б.р., с. 530). Коли він хотів переходити на роботу редактором видавництва у Львові, його викликав на розмову: «Сам перший секретар Профатілов... обіцяв дати трикімнатну квартиру замість двокімнатної... – Три кімнати на трьох! – уточнив Профатілов. – Родичів твоїх залишимо в тій, двокімнатній. – Це був найвагоміший його аргумент, який мав переконати мене залишитися в Луцьку» (Дімаров, б.р., с. 530–531).

Вільний продаж житла в цей час був заборонений, але окрім офіційного шляху отримання безкоштовної квартири, населення вдавалось до різних махінацій, обмінів. Літом 1945 р. на чорному ринку можливість заселитись до умебльованої квартири у Львові вартувала 15–20 тисяч карбованців (Чеботарьова, 2019, с. 272). Польське населення Львова, яке виїжджало з міста, хотіло отримати хоча б якесь відшкодування за своє помешкання та меблі. Лешко Аллерхандр говорить про це так: «Нашу квартиру купив Іван Бойко з Києва. Через те, що такі трансакції не можна було робити за гроші, дав він нам за це наше помешкання багато споживчих продуктів – таких, сяких і різних. Мій батько, який був адвокатом, ретельно ті справи списав і мав цілий список двома мовами – що дістали. За крісло – масло, і так далі» (Чеботарьова, 2019, с. 272).

Переїхавши вже на роботу до Львова, Дімаров згадує, що «отаборився у видавництві, в темній без вікна комірчині, де зберігався папір» (Дімаров, б.р., с. 535). Його колега по роботі розповів йому про сусіда, відставного радянського полковника, який переселявся в побудований особняк. Полковник погодився «відступити квартиру» письменнику за тисячу карбованців. Позиченими грошима письменник розрахувався з полковником (Дімаров, б.р., с. 536–538). І після цього «почалося ходіння по всіх інстанціях. Я пускав поперед себе полковника. Увішаний орденами й медалями, він пер наче танк: напролом, розштовхуючи черги. Замалим не ногою відчиняв будь-які двері, а я вже за ним – за голкою нитка. І ось воно врешті збулося: свіжісінький ордер з печаткою. І тут мій полковник раптом включив задній хід: до нього переїхав з Росії син із дружиною і він надумався передати квартиру вже синові. Дійшло навіть до суду, втрутився Козланюк, який очолював Спілку письменників, і квартира залишилась за мною» (Дімаров, б.р., с. 538).

Траплялися самовільні заселення, помешкань, у міських і районних житлових управліннях у ці роки панував безлад, свавілля і беззаконня, хабарництво. Так, вчителям СШ № 8 Львова Гуменюку і Буднику райвиконком виписав ордери на квартири, але ордер на це помешкання також отримав і вселився в нього начальник районного управління НКДБ (ДАЛО, ф. р-402, оп. 3, спр. 3, арк. 100). Демобілізований з армії художник Є. Левханян

отримав ордер на квартиру, але її зайняла інша сім'я, що теж мала відповідний документ. Незважаючи на рішення районного і міського виконкомів, Є. Левханян залишився без помешкання. У квартиру художниці А. Слоневської (дочки І. Труша) вночі вселено сім'ю, а її речі без жодних на це підстав викинуто. Художник Свідерський на законних підставах мешкав у квартирі на вулиці Дверницького, 49, але його разом із сім'єю за розпорядженням обласного прокурора міліція з помешкання виселила (ДАЛО, ф. р-1694, оп. 1, спр. 29, арк. 4). Г. Боднар зазначає, що «для заселення працівників Академії наук УРСР у Львові у наперед визначені квартири й окремі будинки скасували раніше видані ордери і відселили жителів» (Боднар, 2015). Подібна ситуація була у всьому західному регіоні. В «Учительській газеті» повідомлялося, що у вчительки міста Дубно незаконно відібрав квартиру працівник Держбанку, у якій вона вже самотужки зробила ремонт (Старжець, 2019, с. 60).

Незважаючи на реальне беззаконня в квартирному питанні, у перші повоєнні роки партійно-державні органи та органи правопорядку належним чином не реагували на такі речі, не говорячи вже про реальне покарання. Після випадку у помешканні художниці А. Слоневської, як зазначає у своїй доповідній записці завідувачка сектору образотворчого мистецтва: «замість показового суду за хуліганство їм (тобто тим, хто незаконно всилився в квартиру – Авт.) було видано ордер на незаконно захоплену кімнату» (Сливка та ін., 1995, с. 368).

Житлова проблема для інтелігенції була складною усі повоєнні роки. У своєму виступі на IX сесії Львівської міської ради депутатів трудящих в 1952 р. Г. Устименко зазначав, що ще «понад 35 вчителів Львова не мали на той час помешкань. Учителька Чабанова жила в приміщенні середньої школи № 30, а директор семирічної школи № 3 займав аж дві класні кімнати (ДАЛО, ф. р-402, оп. 3, спр. 79, арк. 178). У 1952 р. за Дрогобицьким педагогічним інститутом було закріплено чотири житлові будинки, в яких було 16 помешкань, але для працівників навчального закладу необхідними було ще 25 квартир (Попп, 2009, с. 130). В 1957 р. правління Львівської організації Спілки письменників України зазначало, що «ряд письменників, які живуть і працюють у Львові, уже тривалий час не забезпечені квартирами, які б

відповідали хоч елементарним вимогам творчої праці. Багато-разові звернення правління до місцевих органів влади з клопотанням забезпечити письменників належними квартирами не дають бажаних наслідків» (ДАЛО, ф. р-2009, оп. 1, спр. 82, арк. 15).

Влада під лозунгами турботи про радянську інтелігенцію і її добробут, покращення умов праці змушена була вживати деяких заходів для поліпшення її житлових умов. Передбачалася навіть додаткова площа для кабінетів, творчих приміщень. Ученим надавалося право на додаткову житлову площу не менш як 20 кв. м. (Прохоренко, 2010, с. 191). У кінці 40-х рр. у Спільці художників Львова митці мали майстерні, площа яких становила від 30 до 40 кв. м., дехто з художників мав більші майстерні, ніж помешкання (ДАЛО, ф. р-1694, оп. 1, спр. 72, арк. 8–9). Однак отримати таку площу теж було проблематично. Будинок на вул. Ватутіна, де розташовувалися майстерня і помешкання скульптора І. Севери, зайняли військові – там мав бути штаб Прикарпатського військового округу. Севера мав звільнити приміщення, але не надали іншого. Військові розбили двері майстерні і викинули на вулицю все, що там було, саме тоді більшість робіт скульптора були втрачені. Протягом кількох років львівською владою всіх рівнів приймалось багато рішень про надання професорові, скульптору І. Севері майстерні. У кінцевому результаті йому надали дуже зруйноване приміщення майстерні, яку перед війною займав Олекса Новаківський (ДАЛО, ф. р-1694, оп. 1, спр. 135 (б), арк. 32–33; Горинь, 1995, с. 196–197).

Деяким розв'язанням житлової проблеми інтелігенції було індивідуальне будівництво. Для цього в літку 1947 р. для працівників Дрогобицького педагогічного інституту було виділено державну позику в розмірі 20 000 крб. (Попп, 2009, с. 130). Але коштів на індивідуальну забудову не вистачало, до того ж, дефіцитними були самі будівельні матеріали.

Помешкання для інтелігенції було важливою складовою життєвого простору. Специфіка розумової праці не обмежується часовими та просторовими рамками. Вдома інтелігенція часто працювала, взаємодіяла зі своєю родиною, зустрічалася з друзями та колегами, і дуже часто тільки там, умовах репресій і переслідувань, постійного страху і пригнічення, які були звичними явищами у повоєнному повсякденні інтелігенції західного ре-

гіону, могла бути справжньою. На одних квадратних метрах уживалися різні покоління, представники різних професій, там формувались родинні традиції, настрої, цінності, атмосфера. Все це впливало на психологічний стан інтелігенції, результативність її праці. Якби помешкання могли свідчити, то ми б багато дізналися, що доводилося пережити їхнім власникам у непрості повоєнні роки. Леся Крип'якевич згадує, що їхній дім переживав неодноразові вторгнення, їхню квартиру обшукували, «хотіли знайти компромат», вона пригадує, що приходили «12 людей починали все в квартирі перекидати», але з гумором зауважує, що «при тій нагоді ми познаходили чимало речей, але загалом у тій ситуації було дуже мало приємного» (Поврозник, 2004). Я. Дашкевич у своїй розвідці про І. Крип'якевича говорить, що «науково працювати» в кабінеті директора Інституту суспільних історик не міг. Приходив до свого кабінету лише для адміністративної роботи, а працював удома. Тут у нього була кімната-кабінет з особистою бібліотекою, власноруч розробленою картотекою і архівом (Дашкевич, 2007, с. 502). Лариса Крушельницька у своїх спогадах згадує, що вона прихистила дружину і двох онучок генерала Тарнавського після арештів їх рідних. У ніч, коли прийшли вже за ними, до неї ще й прибігла її кузинка Люба Троян, яка втекла перед вивезенням з квартири господарів, де вона мешкала, і її врятувала стара шафа, в якій вона просиділа до п'ятої години ранку (Крушельницька, 2001, с. 231–232).

Висновки. У повоєнні роки для багатьох інтелігентських родин західного регіону України гострою залишалася житлова проблема. Повоєнні негаразди, тодішні суспільно-політичні реалії краю визначали умови її життя та праці. У вивільнене, внаслідок людських втрат у роки війни і радянських депортаційно-переселенських акцій, націоналізоване та конфісковане державою житло посилялися прислані радянські кадри, насамперед партійно-радянські чиновники, військові, працівники силових структур. Отримання окремих квадратних метрів залежало від посади, місця роботи, проживання, наближеності до влади. Житлове питання можна було вирішити адміністративним методом, втручанням партійно-державних органів чи впливових осіб; механізм набуття житла часто був пов'язаний з різними зловживаннями, не завжди законними діями. Воно було певним засобом впливу

на інтелігенцію, хоча статус радянського інтелігента, дозволяв звертатися у партійні і радянські органи зі скаргами та проханнями про надання чи покращення житлових умов, але це не завжди було безпечно, з огляду на те, що всі побутові негаразди мали бути не пріоритетними, а вирішення їх не завжди було позитивним і швидким. Тому після війни представники інтелігенції західного регіону мали дуже різні житлові умови: проживали в окремих квартирах, будинках, гуртожитках, винаймали квартири та кімнати, також перебивалися в напівпідвальних і підвальних приміщеннях, горищах, у приміщеннях радянських закладів і установ, тобто в непристосованих для життєдіяльності умовах. У радянське повоєнне повсякдення інтелігенції надовго вкорінився феномен черг на житло і його набуття.

Житло було важливою складовою повсякдення інтелігенції визначало її ідентичність, коло її спілкування, часто було місцем творчої праці, зустрічей, мало свою родинну атмосферу, а також пережило разом із його власниками немало життєвих колізій непростого повоєнного часу.

Перспективним напрямком дослідження є вивчення умов, якості, внутрішнього оформлення житла інтелігенції.

Джерела та література

- Боднар, Г.** (2015). Розкіш і злидні повоєнного Львова, або реалії житлово-побутового повсякдення в омріяному місті. *Україна Модерна*. Взято з <https://uamoderna.com/md/bodnar-postwar-lviv>.
- Булгакова, О.** (2015). Науково-педагогічна інтелігенція як соціально-професійний прошарок в 1945–1955 рр. В В.М. Даниленко (Ред.), *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба* (с. 177–208). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Вурловська, М.** (2017). Театр у повсякденному житті населення Дрогобиччини у перші повоєнні роки. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, спец. вип. 3, 337–344.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Горинь, Б.** (1995). *У пошуках берега: життя і творчість скульптора Івана Севери*. Львів: Інститут українознавства НАН України.
- Гром, М.** (2019). Єврейське населення Дрогобиччини: адаптація до «нового» життя (1944–1945). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 52 (2), 25–27.
- ДАЛО – Державний архів Львівської області.

- Дашкевич, Я. (2007). *Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури* (2-е вид., виправл. й доповн.). Львів: «Піраміда».
- Дімаров, А. (б.р.). *Прожити й розповісти* (Кн. 1–2). Взято з <https://osvita.ua/doc/files/news/686/68698/dimarov-anatoliy-andriyo-vych-prozhyty-y-rozpovisty.pdf>.
- Крушельницька, Л. (2001). *Рубали ліс... (Спогади галичанки)*. Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР.
- Луцький, О. (2009). *Приборкання інтелігенції (1939–1953). Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область* (Кн. 1, с. 581–595). Львів: Астролябія.
- Ляхович, М. (2018). *Історії з вулиці Івасюка: помешкання вченого, або як випадково натрапити на унікальні фото Львова*. Взято з <https://modernism.lviv-online.com/istoriji-z-vulytsi-ivasyuka/>
- Марусик, Т. (2002). *Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр.)*. Чернівці: Рута.
- Поврозник, К. (2004). *Традиції родини Крип'якевичів*. Взято з <https://portal.lviv.ua/uncategorized/2004/07/22/122649>.
- Попп, Р. (2009). Педагогічний університет імені Івана Франка у перші повоєнні роки (1944–1953). *Проблеми гуманітарних наук: наукові записки ДДПУ імені Івана Франка. Історія*, 24, 120–135.
- Попп, Р. (2012). Повсякдення інтелігенції Львова 1944–1953 рр. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XVI, 384–394.
- Попп, Р. (2014). Номенклатура Дрогобицької області в перші повоєнні роки (1944–1950). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 17–18, 349–357.
- Попп, Р. (2018). Історичний факультет Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в перші повоєнні роки (1944–1953). *Східноєвропейський історичний вісник*, 6, 189–196.
- Прохоренко, О. (2010). Науково-педагогічна інтелігенція як соціально-професійний прошарок в 1945–1955 рр. В В.М. Даниленко (Ред.), *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 2 (1–2), с. 177–208). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Рубльов, О., & Черченко, Ю. (1994). *Сталініщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.)*. Київ: Наукова думка.
- Сливка, Ю.Ю. та ін. (Ред.). (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. Т. I: 1939–1953*. Київ: Наукова думка.
- Спогади А.І. Микулянича, 1939 р.н., записала Р. Попп 15.01.2021 р. (2021). *Приватний архів Руслани Попп*.
- Спогади Л.М. Яцишина, 1937 р.н., записала Р. Попп 4.01.2021 р. (2021). *Приватний архів Руслани Попп*.

- Спогади П.К. Благодарир (Мицик), 1925 р.н., записала Р. Попп 10.03.2021 р. (2021). *Приватний архів Руслани Попп*.
- Старжець, В.** (2019). *Боротьба радянської влади і українського підпілля за вплив на освітній простір західних областей УРСР у післявоєнний період (1944–1953 рр.)*. (Дис. ... канд. іст. наук). Рівне.
- Терлюк, І.** (1997). *Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.): етносоціальне дослідження*. Львів: Центр Європи.
- Чеботарьова, А.** (2019). Нові львів'яни та їхнє місто «Рогатка». *Складні сторінки спільної історії: розповідаючи про Другу світову війну у Львові* (с. 268–273). Взято з <http://reherit.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/Complex-History-Telling-About-The-Second-World-War-in-Lviv-1.pdf>.
- Шляхтич, Р.** (2011). Повсякдення західноукраїнської інтелігенції повоєнного часу в умовах боротьби радянської влади з українським визвольним рухом. *Інтелігенція і влада*, 23, 133–142.

References

- Bodnar, H.** (2015). Rozkish i zlydni povoiennoho Lvova, abo realii zhytlovo-pobutovoho povsiakdennia v omriianomu misti [The luxury and poverty of post-war Lviv, or the realities of everyday life in the dream city]. *Ukraina Moderna – Modern Ukraine*. Retrieved from <https://uamoderna.com/md/bodnar-postwar-lviv> [in Ukrainian].
- Bulhakova, O.** (2015). Naukovo-pedahohichna intelihentsiia yak sotsialno-profesiinyi prosharok v 1945–1955 rr. [Scientific and pedagogical intelligentsia as a socio-professional stratum in 1945–1955]. In V.M. Danylenko (Ed.), *Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba – Social transformations in Ukraine: late Stalinism and the Khrushchev era* (pp. 177–208). Kyiv [in Ukrainian].
- Vurlovska, M.** (2017). Teatr u povsiakdennomu zhytti naselennia Drohobychchyny u pershi povoienni roky [Theater in the everyday life of the population of Drohobych in the first postwar years]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection*, special issue 3, 337–344 [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Horyn, B.** (1995). *U poshukakh bereha: zhyttia i tvorchist skulptora Ivana Severy [In search of the shore: the life and work of sculptor Ivan Severa]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Hrom, M.** (2019). Yevreiske naselennia Drohobychchyny: adaptatsiia do «novoho» zhyttia (1944–1945) [The Jewish population of Drohobych region: adaptation to the "new" life (1944–1945)]. *Naukovi pratsi*

- istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of the historical faculty of Zaporizhia National University*, 52 (2), 25–27 [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region] [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya.** (2007). *Postati: narysy pro diiachiv istorii, polityky, kultury [Figures: essays on figures of history, politics, culture]* (2nd ed., rev.). Lviv: «Piramida» [in Ukrainian].
- Dimarov, A.** (n.d.). *Prozhyty y rozpovisty [Live and tell]*. (Vols. 1–2). Retrieved from <https://osvita.ua/doc/files/news/686/68698/dimarov-anatoliy-andriyovych-prozhyty-y-rozpovisty.pdf> [in Ukrainian].
- Krushelnynska, L.** (2001). *Rubaly lis... (Spohady halychanky) [They cut down the forest... (Memories of a Galician woman)]*. Lviv: Lvivska naukova biblioteka im. V. Stefanyka AN URSR [in Ukrainian].
- Lutskiy, O.** (2009). *Pryborkannia intelihentsii (1939–1953) [Taming of the intelligentsia (1939–1953)]. Reabilitovani istoriieiu. U dvadtsiaty semy tomakh. Lvivska oblast – Rehabilitated by history. In twenty-seven volumes. Lviv region (Vol. 1, pp. 581–595)*. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].
- Liakhovych, M.** (2018). *Istorii z vulytsi Ivasyuka: pomeshkannia vchenoho, abo yak vypadkovo natrapyty na unikalni foto Lvova [Stories from Ivasyuk Street: the scientist's apartment, or how to stumble upon unique photos of Lviv by chance]*. Retrieved from <https://modernism.lviv-online.com/istoriji-z-vulytsi-ivasyuka> [in Ukrainian].
- Marusyk, T.** (2002). *Zakhidnoukrainska humanitarna intelihentsiia: realii zhyttia ta diialnosti (40–50-ti rr.) [Western Ukrainian humanitarian intelligentsia: realities of life and activity (40–50's)]*. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Povrozyk, K.** (2004). *Tradytzii rodyny Krypiakevychiv [Traditions of the Krypiakevych family]*. Retrieved from <https://portal.lviv.ua/uncategorized/2004/07/22/122649> [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2009). *Pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka u pershi povienni roky (1944–1953) [Ivan Franko Pedagogical University in the first postwar years (1944–1953)]. Problemy humanitarnykh nauk: naukovy zapysky DDPU imeni Ivana Franka. Istorii – Problems of Humanities. History Series, 24, 120–135* [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2012). *Povsiakdennia intelihentsii Lvova 1944–1953 rr. [Everyday life of the Lviv intelligentsia in 1944–1953]. Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection, XVI, 384–394* [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2014). *Nomenklatura Drohobyskoi oblasti v pershi povienni roky (1944–1950) [Drohobych Region Nomenclature in the First*

- Postwar Years (1944–1950)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection*, 17–18, 349–357 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2018). Istorychnyi fakultet Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka v pershi povoienni roky (1944–1953) [The historical faculty of Drohobych state pedagogical university during the first postwar years (1944–1953)]. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk – East European historical bulletin*, 6, 189–196 [in Ukrainian].
- Prokhorenko, O.** (2010). Naukovo-pedahohichna intelihentsiia yak sotsialno-profesiyni prosharok v 1945–1955 rr. [Scientific and pedagogical integration as a socio-professional stratum in 1945–1955]. In V.M. Danylenko (Ed.), *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh) – seredyna 1950-kh rr. – Postwar Ukraine: Essays on Social History (second half of the 1940s – mid-1950s)* (Vol. 2 (1–2)), pp. 177–208. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Rublov, O., & Cherchenko, Yu.** (1994). *Stalins'hchyna y dolia zakhidno-ukrainskoi intelihentsii (20–50-ti roky XX st.) [Stalinism and the fate of the Western Ukrainian intelligentsia (20–50s of the XX century)]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Slyvka, Yu.Yu. et al.** (Eds.). (1995). *Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli: dokumenty i materialy. T. I: 1939–1953 [Cultural life in Ukraine. Western lands: Documents and materials. Vol. I: 1939–1953]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Spohady A.I. Mykuliianycha, 1939 r.n., zapysala R. Popp 15.01.2021 r. [Memoirs of A.I. Mykulyanych, born in 1939, recorded by R. Popp on January 15, 2021]. (2021). *Pryvatnyi arkhiv Ruslany Popp – Private archive of Ruslana Popp* [in Ukrainian].
- Spohady L.M. Yatsyshyna, 1937 r.n., zapysala R. Popp 4.01.2021 r. [Memoirs of L.M. Yatsyshyna, born in 1937, recorded by R. Popp on January 4, 2021]. (2021). *Pryvatnyi arkhiv Ruslany Popp – Private archive of Ruslana Popp* [in Ukrainian].
- Spohady P.K. Blahodyr (Mytsyk), 1925 r.n., zapysala R. Popp 10.03.2021 r. [Memoirs of P.K. Blagodyr (Mytsyk), born in 1925, recorded by R. Popp on March 10, 2021]. (2021). *Pryvatnyi arkhiv Ruslany Popp – Private archive of Ruslana Popp* [in Ukrainian].
- Starzhets, V.** (2019). *Borotba radianskoi vlady i ukrainskoho pidpillia za vplyv na osvittinii prostir zakhidnykh oblastei URSS u pisliavoienni period (1944–1953 rr.) [The struggle of the Soviet government and the Ukrainian underground for influence on the educational space of the western regions of the USSR in the postwar period (1944–1953)]*. (Candidate's thesis). Rivne [in Ukrainian].

- Terliuk, I.** (1997). *Rosiiany zakhidnykh oblastei Ukrainy (1944–1996 rr.): etno-sotsialne doslidzhennia [Russians in the western regions of Ukraine (1944–1996): ethnosocial research]*. Lviv: Tsentr Yevropy [in Ukrainian].
- Chebatarova, A.** (2019). Novi Lviviany ta yikhnie misto «Rohatka» [New Lviv residents and their city "Rohatka"]. *Skladni storinky spilnoi istorii: rozpovidaiuchy pro Druhu svitovu viinu u Lvovi – Complex pages of common history: telling about the Second World War in Lviv* (pp. 268–273). Retrieved from <http://reherit.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/Complex-History-Telling-About-The-Second-World-War-in-Lviv-1.pdf> [in Ukrainian].
- Shliakhtych, R.** (2011). Povsiakdennia zakhidnoukrainskoi intelihentsii poviennoho chasu v umovakh borotby radianskoi vlady z ukrain-skym vyzvolnym rukhom [Everyday life of the Western Ukrainian intelligentsia of the postwar period in the conditions of the struggle of the Soviet power against the Ukrainian liberation movement]. *Inteli-hentsiia i vlada – Intelligentsia and power*, 23, 133–142 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.04.2021 р.

УДК 304.3(477.83-22):27-722.7

DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234426

Юрій СТЕЦИК

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Бібліографічний опис статті: Стецик, Ю. (2021). Парафіяльний літопис села Дорожів як джерело до вивчення повсякденного життя. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 91–102. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234426>.

**ПАРАФІЯЛЬНИЙ ЛІТОПИС
СЕЛА ДОРОЖІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ
ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ**

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати інформаційний зміст парафіяльного літопису, виокремивши основні тематичні частини. **Методологія дослідження** базується на використанні аналітичної та синтетичної критики джерел. Для встановлення об'єктивності інформації проведено її верифікацію із оригіналами текстів документів, які згадуються у літописі. **Наукова новизна** вбачається у запровадженні до широкого обігу окремих фрагментів літопису, які допомагають висвітлити деякі сторони повсякденного життя селянства. **Висновки.** Парафіяльний літопис дорожівської парафії є унікальною документальною пам'яткою 30-х рр. ХХ ст., в якій відображенні як історичні, так і географічні, етнографічні та мовознавчі матеріали. Поєднання як усних, речових, так і писемних краєзнавчих джерел дає змогу привідкрити окремі сторони буденного життя дорожівської парафіяльної людності: народні вірування, звичаї, пісні, прислів'я, тип господарювання, особливості одягу та харчування. Зафіксований краєзнавчий матеріал допомагає визначити,

© Юрій Стецик, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

які фактори сприяли розвитку чи занепаду населеного пункту. З'ясовано, що започатковане парафіяльне літописання розвивалося нетривалий час, оскільки прихід радянської влади (вересень 1939 р.) та її остаточне утвердження (серпень 1944 р.) зупинив процес укладення подальших описів, а започаткував переслідування національно свідомих українських патріотів, ліквідацію культурно-освітніх установ. Радянська адміністрація намагалася контролювати укладення церковної документації шляхом видання довідок про смерть односельчан дорожівською сільською радою, які мали слугувати підставою для внесення парохом запису до метричних книг померлих парафіян. Із середини XX ст. виконавчі органи сільських рад починають переймати від парафіяльної канцелярії повноваження щодо укладення цивільних реєстрів (про народжених, одружених і померлих) та видачі документів державного зразка (замість церковних метрик запроваджуються державні свідоцтва про народження, шлюб, смерть).

Ключові слова: парафіяльний літопис; повсякдення; одяг; забави; приповідки; жарти; засоби лікування.

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Associate Professor, Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

To cite this article: Stetsyk, Yu. (2021). Parafialnyi litopys sela Dorozhiv yak dzherelo do vyvchennia povsiakdennoho zhyttia [Parish chronicle of the village of Dorozhiv as a source for the study of everyday life]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 7/49, 91–102.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234426> [in Ukrainian].

PARISH CHRONICLE OF THE VILLAGE OF DOROZHIV AS A SOURCE FOR THE STUDY OF EVERYDAY LIFE

Summary. *The purpose of this study is to analyze the information content of the parish chronicle, highlighting the main thematic*

parts. **Research methodology** is based on the use of analytical and synthetic critique of the sources. To establish the objectivity of the information, it was verified with the original texts of the documents mentioned in the chronicle. **The scientific novelty** is seen in the introduction into circulation of certain fragments of the chronicle, which helps to shed light on some aspects of everyday life of the peasantry. **Conclusions.** The parish chronicle of the Dorozhiv parish is a unique documentary monument of the 1930's which reflects both historical and geographical, ethnographic and linguistic materials. The combination of both oral material and written local history sources allows us to discover some aspects of everyday life of the parish people of Dorozhiv: folk beliefs, customs, songs, proverbs, type of farming, features of clothing and nutrition. The recorded local lore materials help to determine what factors contributed to the development or decline of the settlement. It was found that the initiated parish chronicle did not develop for a long time, as the arrival of Soviet power (September 1939) and its final establishment (August 1944) stopped the process of compiling further descriptions, and began the persecution of nationally conscious Ukrainian patriots and the elimination of cultural educational institutions. The Soviet administration tried to control the compilation of church documents by issuing death certificates to fellow villagers by the Dorozhiv village council, which were to serve as a basis for the pastor to make entries in the metric books of deceased parishioners. From the middle of the XX century executive bodies of the village councils began to take over from the parish chancellery the authority to compile civil registers (of births, marriages and deaths) and issue state-standard documents (instead of church metrics birth, marriage, and death certificates were introduced).

Key words: parish chronicle; everyday life; clothing; entertainment; stories; jokes; remedies.

Постановка проблеми. Вагомий внесок у вивчення повсякденного життя здійснює краєзнавчий матеріал. Адже на підставі докладних краєзнавчих описів маємо змогу проводити певні узагальнення щодо виокремлення типових особливостей в укладі повсякденного життя людності певного регіону. Найбільш комплексним краєзнавчим джерелом є місцеві літописи, які, відповідно до давніх літописних традицій, укладалися при парафіяльних храмах, оскільки церква в різні історичні періоди української бездержавності була не тільки духовним, але й культурно-освітнім осередком українського громадського життя. Парафіяльне

духовенство та мирянські церковнослужителі (дяки, провізори, братчики і сестри) були активними просвітницькими діячами, дбали про збереження не тільки української мови та культури, але й історичної народної пам'яті про рідний край.

Аналіз останніх досліджень. Сучасне краєзнавство Дрогобиччини представлено цілою низкою праць з історії регіону (Пастух, Сов'як, & Шимко, 2012). Однак сьогодні не всі населенні пункти краю мають історико-краєзнавчі праці. Досі не створено спеціального дослідження з історії та культури села Дорожів (Любава, 2009). Небайдужі жителі дорожівської громади збирають із приватних родинних та громадських церковних збірок і оприлюднюють за допомогою сучасних соціальних мереж давні фотографії та рукописні літописні матеріали («Історія села Дорожів», 2021). Ці різноманітні краєзнавчі матеріали потребують наукового опрацювання і осмислення для написання ґрунтовної праці з історії села. Вагоме значення посідає парафіяльний літопис села Дорожів, в якому узагальнено і систематизовано опублікований краєзнавчий матеріал станом на 1938 р., який потребує доповнення із доопрацюванням архівних матеріалів («Парохіяльна літопись», 1938). Адже автор літопису (Іван Турик) був простим селянином, який подає у досить популярній формі виклад краєзнавчого матеріалу, не залучає архівних рукописних документів, а натомість більше послуговується народними розповідями (легендами, переказами, усними розповідями) та власними спогадами про пережиті події першої половини ХХ ст. («Парохіяльна літопись», 1938). Незважаючи на певні недоліки, цей літопис заслуговує уваги, оскільки відображає повсякденне життя дорожівського селянства.

Мета публікації – проаналізувати інформаційний зміст парафіяльного літопису, виокремивши основні тематичні частини.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо передусім авторство та обставини написання літопису. Автором розглядуваного парафіяльного літопису був Іван Турик, який особисто підписався на титульній сторінці пам'ятки. Тож розглянемо його біографічні відомості. Народився 19 січня 1890 р. у селі Дорожів Самбірського повіту в сім'ї Андрія та його другої дружини Анни Сулимки. Був одружений. У метричних книгах не вказано відомостей про його дружину, очевидно, вона була не місцевого по-

ходження, і парох її не знав, оскільки шлюб укладено в іншій парафії. Натомість подано перелік дітей: Андрій (02.04.1926 р. н.), Юлія (19.09.1929 р. н.), Василь (18.02.1937 р. н.), Ярослав (народився 29.05.1941 р. – помер 19.11.1941 р.) («Выказ состоянія прихожань», 1830–1939, арк. 54). У юнацькому віці захопився москвофільськими ідеями, за що був арештований на початку Першої світової війни та ув'язнений у Самбірській тюрмі. Прихід російської армії у Галичину посприяв його визволенню. В укладеному літописі він докладно описує арешти та переслідування москвофілів у Дорожеві як перед початком Першої світової війни, так і після повернення австрійсько-угорських військ («Парафіяльна літопись», 1938, с. 45). У 1939 р. та 1944 р. підтримував утвердження радянської влади у Дорожеві (Мазур, 1970, с. 35). Дату та обставини смерті не вдалося встановити.

Саме на замовлення о. Петра Подляшеського, пароха дорожівської греко-католицької парафії, Іваном Туриком як місцевим жителем та парафіянином упродовж 1938 р. було укладено згаданий літопис («Парафіяльна літопись», 1938). Парох о. Петро був родом із містечка Фредрополь (Перемишльський повіт), де народився у сім'ї Костянтина та Юлії із роду Гудз. Світську освіту здобув у Перемишльській гімназії (1888), а духовні студії пройшов у Львівській (1888–1891) та Перемишльській (189–1892) єпархіальних семінаріях. Дияконівські (31.03.1895 р.) та ієрейські (07.04.1895 р.) свячення отримав із рук перемишльського владики Юліана Пелеша у перемишльському катедральному соборі (Wlazejowskyj, 1995, р. 150). Перед отриманням свячень одружився із Анною Коциловською (сестрою майбутнього владики Йосафата Коциловського) та став світським священником. Душпастирське служіння розпочав у 1895 р. як отець-сотрудник у с. Розбір Округлий (Порохницький деканат). Упродовж 1896–1924 р. був парохом у різних селах Перемишльської греко-католицької єпархії (Межибрід, Вовче Горішне, Лобізва, Близянка, Крива, Гладишів) (Праха, 2015, с. 455). Із 1924 до 1946 р. очолював дорожівську парафію, до якої належали три храми (св. Юрія (Дорожів Долішній), Різдва Івана Хрестителя (Дорожів Середній), Вознесіння Господнього (Дорожів Горішній) та одна каплиця (Преображення Господнього у Дорожеві Долішньому)) (*Шематизм*, 2014, с. 284). Для обслуговування цих храмів на допомогу пароху призначався

отець-сотрудник (помічник). Станом на 1938 р., відповідно до повідомлень парафіяльного літопису, був отцем-каноніком, очевидно, входив до перемишльського єпархіального крилосу як дорадчого органу владики («Парохіяльна літопись», 1938, с. 1). За іншими джерелами, володів крилошанськими відзнаками (*Шематизм*, 1938, с. 68). Звідси напрашується висновок, що о. Петро не був простим сільським парохом, а мав причетність до єпархіальних справ, будучи родинно пов'язаним із владикою Йосафатом Коциловським. У активній громадській та культурній діяльності парох займав чітку українську національну позицію, адже утворив при дорожівських храмах три церковні братства та керував їх діяльністю, підтримував і заохочував працю місцевої хати-читальні товариства Просвіти, прилучився до утворення в Дорожеві українських кооперативних установ «Згода» й «Бистриця», запросив сестер служебниць на парафію для провадження захоронки (дитячого садочка) із християнським вихованням (Прах, 2015, с. 455). Отже, на 1938 р. о. Петро був знаною й авторитетною людиною не тільки в Дорожеві, але й по всій Перемишльській єпархії. Відповідно всі його ініціативи та починання знаходили підтримку як на парафіяльному, так і на єпархіальному рівнях. Тому й не дивно, що у 1938 р. пароху вдалося реалізувати задум зі створення парафіяльного літопису с. Дорожів. Це, очевидно, був перший літопис, оскільки його укладач (Іван Турик) не згадує жодним словом про використання давніших редакцій подібного типу церковних хронік, а натомість послуговується опублікованими документами й краєзнавчими розвідками і тільки в окремих випадках залучає рукописні джерела із приватних родинних зібрань місцевих жителів («Парохіяльна літопись», 1938). Однак започатковане парафіяльне літописання розвивалося нетривалий час, оскільки прихід радянської влади у вересні 1939 р. та її остаточне утвердження у серпні 1944 р. зупинив процес укладення подальших описів, а започаткував переслідування національно свідомих українських патріотів. До числа цих відданих патріотів належав о. Петро Подляшецький, який у 1946 р. не підписався під актом возз'єднання з Російською Православною Церквою. За свою послідовну та чітку національну позицію був звільнений від виконання душпастирських обов'язків у дорожівській парафії. Доживав старечого віку в убогості в старій селян-

ській хаті, де нелегально відправляв богослужіння. Помер (у лютому 1950 р.) та похований у Дорожеві (без участі пароха чи єпископа) біля храму Різдва Івана Хрестителя разом із дружинною (Праха, 2015, с. 455). Також по смерті о. Петра три дорожівські храми були закриті радянською владою, а тільки продовжувала діяти до 1989 р. каплиця Преображення Господнього, яка належала до Російської Православної Церкви (*Шематизм*, 2014, с. 284).

У радянській історіографії постать о. Петра подавалася у негативному баченні: йому приписувалася організація боротьби із місцевими селянами, які підтримували політику радянської влади щодо створення колгоспів (Мазур, 1970, с. 15). А вже впродовж 1939 р. у селі Дорожів організовано два колгоспи (один імені Жданова та другий імені Кірова). Після Другої світової війни розпочато відбудову колгоспів: утворено господарську артіль імені Держинського (листопад 1948 р.), а згодом насильницькими методами терору та страху проведено об'єднання усіх дорожівських селянських господарств в одне колективне господарство імені Держинського (весна 1949 р.) («Верхній Дорожів», 1968, с. 67).

Із другим приходом радянської влади (серпень 1944 р.) пов'язано також перейменування давніх історичних назв окремих частин великої дорожівської парафії. Зокрема, 7 травня 1946 р. рішенням Президії Верховної Ради УРСР було перейменовано у Дублянському районі Дрогобицької області населені пункти Дорожів-Горішнянської сільської Ради: хутір Мельники Горішні – на хутір Горішні Мельники, село Дорожів Горішній – на село Верхній Дорожів, а Дорожів-Горішнянську сільську Раду, відповідно до назви її центру, на Верхньодорожівську. Також перейменовували населені пункти Дорожів-Долішнянської сільської Ради: хутір Мельники Долішні – на хутір Долішні Мельники, село Дорожів Долішній – на село Нижній Дорожів і Дорожів-Долішнянську сільську Раду, відповідно до назви її центру, на Нижньодорожівську («Про збереження історичних найменувань», 1946).

Розглянувши час, авторство та обставини укладення парафіяльного літопису, вважаємо за необхідне перейти до визначення його структури і джерелознавчого інформаційного потенціалу для дослідження повсякденного життя парафіяльної людності села Дорожів. Мова джерела – українська (насичена тогочасною

діалектичною говіркою та полонізмами і русизмами), яка супроводжується обширними цитатами із латино- та польськомовних документів. Виклад матеріалу поданий у хронологічній послідовності від перших писемних згадок про Дорожів (середина XIII ст.) до початку 1939 р. Літопис розпочинається із означення адміністративно-територіальної приналежності Дорожева: до 1939 р. – Самбірський повіт Львівського воєводства, а із вересня 1939 р. – Дублянський район Дрогобицької області. Окреслено шляхи сполучення та відстань до повітових містечок. Подано докладний опис географічного розташування населеного пункту. Проведено критичний аналіз різних гіпотез щодо походження назви «Дорожів» та встановлення найдавнішої писемної згадки про нього із покликаннями на праці (А. Кучери, М. Грушевського, В. Площанського, І. Шараневича) та документи (грамоти князя Лева, акти городські та земські). Укладач прийшов до висновку, що точної дати заснування села не встановлено. Вважає, що Дорожів існував вже із кінця XIII ст., опираючись на грамоти князя Лева. Подає огляд давніх топонімічних назв, які свідчать про княжий період в історії села. Надалі простежує історію зміни власників села, цитуючи опубліковані грамоти про введення у володіння: від приватношляхетських до королівських маєтків (вкуп дорожівських земель для Самбірської економії). Описує антропологічні показники жителів Дорожева. Простежує історію давніх родів поселення. Подає змістовну характеристику ґрунтів та сільськогосподарських культур краю. Розглядає місцеві традиції обжинків та практику випасання худоби на стерні, опираючись на давні норми звичаєвого права («Парохіяльна літопись», 1938, с. 1–16).

Не оминув увагою місцевий літописець трагічні події в історії дорожівської парафії: епідемії (холери, черевного тифу), неврожайні та голодні роки, повені, масштабні пожежі, наслідки Першої світової війни, польсько-української війни, переслідування з боку польської влади, єврейське корчмарство. Водночас відзначив вагомі здобутки для розвитку населеного пункту: побудова мостів через р. Бистриця, шосейних доріг, Підкарпатської залізничної колії, громадських будинків (школи, читальні про-світи), млинів (водних, моторизованих), запровадження метричних книг, громадського уряду, отримання виборчого права, скасува-

ння панщини у 1848 р., розвиток нафтового промислу («Парохіяльна літопись», 1938, с. 42–43).

Описує жарти, які робили місцеві люди один одному, та їхні негативні наслідки: погіршення відносин між людьми; палення будинків як прояв помсти, що призвело закріплення за дорожівцями прізвиська «палії»; крадіжок; смерті людей («Парохіяльна літопись», 1938, с. 47).

Окрім опису подій по роках, що характерно для літописного документа, автор аналізованого джерела, виокремлює кілька тематичних розділів: церква; школа; культурний доробок села; народна ноша (одяг); звичаї та пісні (весільні, великодні, різдвяні); народні прислів'я, вірування (в Ісуса Христа, упирів, маніблудників, годованців, відьом, чарівниць, потопельників, знахарок, ворожок); засоби лікування (від ворожби, вроків, простатиту, простуди, носового катру, ревматизму, міхурів, ран, опіків, дихавиці); сільська їжа (рослинна, молочна) («Парохіяльна літопись», 1938, с. 50–98).

У кінці літопису автор подає загальні відомості про легендарне княже містечко Теремці, локалізоване між селами Дорожів, Воля Якубова, Добрівляни. Розповідає про знахідки золотих монет та цеглин перед Першою світовою війною. Згадує про велику насипну могилу (курган) посеред орного поля, вважаючи, що археологічні розкопки і дослідження цієї пам'ятки могли б значно прояснити ситуацію із поселенням Теремці («Парохіяльна літопись», 1938, с. 105–106).

Парафіяльний літопис 27 грудня 1938 р. був переглянутий під час чергової деканальної візитації отцем-деканом Андрієм Бардахівським, тогочасним адміністратором Лучанського деканату Перемишльської греко-католицької єпархії, та завізований його підписом («Парохіяльна літопись», 1938, с. 106).

Висновки. Парафіяльний літопис дорожівської парафії є унікальною документальною пам'яткою 30-х рр. ХХ ст., в якій відображенні як історичні, так і географічні, етнографічні та мовознавчі матеріали. Поєднання як усних, речових, так і писемних краєзнавчих джерел дає змогу привідкрити окремі сторони буденного життя дорожівської парафіяльної людності: народні вірування, звичаї, пісні, прислів'я, тип господарювання, особливості одягу та харчування. Зафіксований краєзнавчий матеріал

допомагає визначити, які фактори сприяли розвитку чи занепаду населеного пункту.

З'ясовано, що започатковане парафіяльне літописання розвивалося нетривалий час, оскільки прихід радянської влади (вересень 1939 р.) та її остаточне утвердження (серпень 1944 р.) зупинив процес укладення подальших описів, а започаткував переслідування національно свідомих українських патріотів і ліквідацію культурно-освітніх установ. Радянська адміністрація намагалася контролювати укладення церковної документації шляхом видання довідок про смерть односельчан Дорожівською сільською радою, які мали слугувати підставою для внесення парохом запису до метричних книг померлих парафіян. Із середини ХХ ст. виконавчі органи сільських рад починають переймати від парафіяльної канцелярії повноваження щодо укладення цивільних реєстрів (про народжених, одружених і померлих) та видачі документів державного зразка (замість церковних метрик запроваджуються державні свідоцтва про народження, шлюб, смерть).

Джерела та література

- Верхній Дорожів. (1968). *Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область*. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР.
- Выказ состоянія прихожанъ въ приходѣ. Записникъ живихъ.* (1830–1939).
Взято з https://www.facebook.com/hashtag/дорожів_історія.
- Історія села Дорожів.* (2021). Взято з https://www.facebook.com/hashtag/дорожів_історія.
- Парохіяльна літопись села Дорожів.* (1938). Взято з https://www.facebook.com/hashtag/дорожів_літопис.
- Любава, М. (2009). Так постраждав священик у Дорожові. *Галицька зоря*, 4.
- Мазур, С. (1970). *Коли багряніли світанки*. Львів: Каменяр.
- Пастух, Р., Сов'як, П., & Шимко, І. (2012). *Дрогобиччина: свідки епох*: енциклопедична книга-альбом (Т. І). Дрогобич: Коло.
- Праха, Б. (2015). *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини. Т. 1: Біографічні нариси (1939–1989 рр.)*. Львів: В-во УКУ.
- Про збереження історичних найменувань та уточнення ... назв ... Дрогобицької області*: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 7.5.1946. (1946). Взято з <https://uk.wikisource.org/wiki/>

Шематизм всего греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької на рік Божий 1938–1939. (1938). Перемишль: Накладом гр. кат. єпископської консисторії.

Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ. (2014). Дрогобич: Коло.

Blazejowskyj, D. (1995). *Historical sematism of the eparchy of Peremyshl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939).* Lviv: Kamenyar.

References

Verkhniy Dorozhiv [Dorozhiv Verkhniy]. (1968). *Istoriia mist i sil Ukrain-skoi RSR. Lvivska oblast – History of towns and villages of the Ukrainian SSR. Lviv region.* Kyiv: Holovna redaktsiia URE AN URSR [in Ukrainian].

Vykaz sostoianiia prykhodhan v prykhod. Zapysnyk zhyvykh [Expression of the state of the parishes in the parish. Recorder of the living]. (1830–1939). Retrieved from https://www.facebook.com/hashtag/dorozhiv_istoriia [in Ukrainian].

Istoriia sela Dorozhiv [History of Dorozhiv village]. (2021). Retrieved from https://www.facebook.com/hashtag/dorozhiv_istoriia [in Ukrainian].

Parokhiialna litopys sela Dorozhiv [Parish chronicle of the village of Dorozhiv]. (1938). Retrieved from https://www.facebook.com/hashtag/dorozhiv_litopys [in Ukrainian].

Liubava, M. (2009). Tak postrazhdav sviashchenyk u Dorozhovi [This is how the priest in Dorozhov was injured]. *Halytska zoria – The star of Galicia*, 4 [in Ukrainian].

Mazur, S. (1970). *Koly bahrianiy svitanky [When the dawn turned crimson].* Lviv: Kameniar [in Ukrainian].

Pastukh, R., Soviak, P., & Shymko, I. (2012). *Drohobychchyna: svidky epoch: entsyklopedychna knyha-albom [Drohobych: Witnesses of epochs: encyclopedic book-album].* (Vol. 1). Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

Prakh, B. (2015). *Dukhovenstvo Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny. T. 1: Biohrafichni narysy (1939–1989 rr.) [The Clergy of the Peremyshl Eparchy and the Apostolic Administration of Lemkivshchyna. Vol. 1: Biographical studies (1939–1989)].* Lviv: V-vo UKU [in Ukrainian].

Pro zberezheniia istorychnykh naimenuvan ta utochnenniia ... nazv ... Drohobyt'skoi oblasti: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR vid 7.5.1946 [On the preservation of historical names and clarification of the names of the Drohobych region: Decree of the Presidium of

the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR of May 7, 1946]. (1946). Retrieved from <https://uk.wikisource.org/wiki/> [in Ukrainian].

Shematyzm vseho hreko-katolytskoho dukhovenstva zluchenykh yeparkhii Peremyskoi, Sambirskoi i Stanitskoi na rik Bozhyi 1938–1939 [Sematism of the entire Greek Catholic clergy of the united dioceses of Peremyshl, Sambir and Sanytska for the year of God 1938–1939]. (1938). Pere-myshl: Nakladom hr. kat. yepyskopskoi konsystorii [in Ukrainian].

Shematyzm Sambirsko-Drohobytskoi yeparkhii UHKCs [Sematism of the Sambir-Drohobych Eparchy of the UGCC]. (2014). Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

Blazejowskyj, D. (1995). *Historical sematism of the eparchy of Peremyshl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939).* Lviv: Kamenyar.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2021 р.

УДК 930.2:94:394(477.8)

DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234425

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Наталія ІЛЬНИЦЬКА

аспірантка кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (nilnickanatalja@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7029-1208>

Бібліографічний опис статті: Галів, М., & Ільницька, Н. (2021). Лист галицького правника Михайла Боднара до керівників радянської держави (13 серпня 1945 р.): аналіз крізь призму історії повсякдення. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 7/49*, 103–119. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234425>.

**ЛИСТ ГАЛИЦЬКОГО ПРАВНИКА
МИХАЙЛА БОДНАРА ДО КЕРІВНИКІВ
РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (13 серпня 1945 р.): АНАЛІЗ
КРІЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ**

Анотація. У статті з позицій джерелознавства та історії повсякдення аналізується і публікується лист правника з містечка Косів на Станіславщині Михайла Боднара, адресований керівництву СРСР улітку 1945 р. **Мета статті** – проаналізувати та опублікувати лист галицького юриста Михайла Боднара до керівництва радянської держави (13 серпня 1945 р.). **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, науковості, авторської об'єктивності, застосування джерелознавчих

© Микола Галів, Наталія Ільницька, 2021

методів, зокрема методу внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що до наукового обігу вперше уводиться публікований документ. **Висновки.** Аналізований лист Михайла Боднара до голови Ради народних комісарів СРСР Й. Сталіна дійшов до нас не в оригіналі, а в російськомовній машинописній копії. Вона міститься у Галузевому державному архіві Служби безпеки України. Документ споряджений означенням часу і місця написання (Косів, 13 серпня 1945 р.) та прізвищем автора – «Др. Боднар». Відомо, що автором листа був Михайло Андрійович Боднар (народився 1882 р.), який після здобуття вищої юридичної освіти та докторського ступеня з права, займався адвокатською практикою в містечку Косів на Станіславщині. Структура аналізованого листа є традиційною для таких документів: вступ, виклад проблеми, пропозиції щодо її розв'язання, завершення. Однак у кожній із цих частин помітні оцінні судження, політичні, соціальні і національні візії, правничий досвід М. Боднара, і, навіть, певне вихваляння радянського вождя. Автор листа звинуватив радянські спецоргани у вбивствах, насильстві, безпорядках у західноукраїнському регіоні й поклав на них відповідальність за розгортання боротьби ОУН і УПА. Водночас він не вважав галицьких русинів українцями, пропонував радянському керівництву обмежити свавілля НКВС і НКДБ, захист місцевого населення покласти на самих мешканців, увести фахових галицьких юристів до радянської судової системи, надати керівні посади в краї місцевим кадрам, а не скеруванцям зі східних областей України тощо. За своє звернення до радянського керівництва М. Боднар був заарештований у липні 1946 р. Станіславський обласний суд засудив його на 8 років позбавлення волі та 5 років позбавлення прав із конфіскацією майна. В ув'язненні правник помер. Його помертню реабілітували лише у 1995 р. Листа М. Боднара до голови уряду СРСР вважаємо цікавим і репрезентативним джерелом для характеристики щоденного життя західноукраїнського суспільства у перші післявоєнні місяці 1945 р. та поглядів провінційного галицького юриста на проблеми радянської політичної системи.

Ключові слова: Михайло Боднар; Йосиф Сталін; Микита Хрущов; історичне джерело; історія повсякдення; епістолярій.

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>**Natalia ILNYTSKA**

Postgraduate Student, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (nilnickanatalja@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7029-1208>

To cite this article: Haliv, M., & Ilnytska, N. (2021). Lyst halytskoho pravnyka Mykhaila Bodnara do kerivnykiv radianskoï derzhavy (13 serpnia 1945 r.): analiz kriz pryzmu istorii povsiakdennia [The Galician lawyer Mykhailo Bodnar's letter to the senior officials the Soviet state (August 13, 1945): analysis through the prism of history of everyday]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 103–119. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234425> [in Ukrainian].

**THE GALICIAN LAWYER
MYKHAILO BODNAR'S LETTER
TO THE SENIOR OFFICIALS THE SOVIET STATE
(AUGUST 13, 1945): ANALYSIS THROUGH
THE PRISM OF HISTORY OF EVERYDAY**

Summary. A letter from a lawyer Mykhailo Bodnar (from the town of Kosiv in Stanislav Region), addressed to the leaders of the USSR in the summer of 1945 is analyzed and published in the article from the standpoint of source studies and everyday history. **The purpose of the article** is to analyze and publish a letter from the Galician lawyer Mykhailo Bodnar to the senior officials of the Soviet state (August 13, 1945). **The research methodology** is based on the principles of historicism, scientificity, authorial objectivity, application of source methods, in particular the method of internal critique of sources. **The scientific novelty** is that a published document is introduced into scientific circulation for the first time. **Conclusions.** The M. Bodnar's letter to Joseph Stalin (Chairman of the People's Commissars Council of the USSR), has reached us not in the original, but in a Russian-language typewritten copy. It is placed in the Sectoral State Archive

of the Security Service of Ukraine. The document contains the designation of the time and place of writing (Kosiv, August 13, 1945) and the author's name – "Dr. Bodnar". It is known that the author of the letter was Mykhailo Andriyovych Bodnar (born in 1882), who, after obtaining a law degree and a doctorate in law, practiced law in the town of Kosiv in the Stanislav Region. The structure of the analyzed letter is traditional for such documents: introduction, the problem statement, proposals for its solution, completion. However, in each of these parts there are noticeable evaluative judgments, political, social and national visions, legal experience of M. Bodnar. The letter accused the Soviet special services of murder, violence, and riots in the western Ukraine and blamed them for the OUN and UPA struggle. At the same time, he did not consider the Galician Ruthenians to be the Ukrainians, and suggested to the Soviet leadership: to limit the arbitrariness of the NKVD and the NKGB; to place the responsibility of protecting the local population on the local residents themselves; to introduce professional Galician lawyers into the Soviet judicial system; provide management positions in the region to local staff, not to officials sent from the eastern regions of Ukraine, etc. For his appeal to the Soviet leadership, M. Bodnar was arrested in July 1946. The Stanislav Regional Court sentenced him to 8 years in prison and 5 years the deprivation of rights with confiscation of property. The lawyer died in prison. He was posthumously rehabilitated only in 1995. We consider M. Bodnar's letter to the Head of USSR's Government an interesting and representative source for characterizing the daily life of western Ukrainian society in the first postwar months of 1945 and describing the views of a provincial Galician lawyer on the Soviet political system.

Key words: *Mykhailo Bodnar; Joseph Stalin; Nikita Khrushchev; historical source; history of everyday life; epistolary.*

Постановка проблеми. Історія повсякденного життя різних прошарків західноукраїнського суспільства перших повоєнних років (1944–1953) потребує охоплення і опрацювання якомога ширшої джерельної бази, зокрема й епістолярних матеріалів. Це дає змогу упривняти погляди і практики щоденного життя не лише конкретних особистостей (авторів-адресантів та адресатів) але й певних соціальних груп та прошарків, які проживали на певній території (регіоні, країні) у конкретний історичний період. Для характеристики щоденного життя західноукраїнського суспільства у перші післявоєнні місяці 1945 р. важливе значення

має як приватне, так і офіційне листування, зокрема листи (заяви, скарги, доповідні записки), надіслані громадянами до органів влади. Серед них доцільно проаналізувати й лист правника з містечка Косів Станіславської (тепер – Івано-Франківської) області Михайла Боднара до голови уряду СРСР, написаний у серпні 1945 р.

Аналіз останніх досліджень. Чимало джерел особового походження, які стосуються повсякденного життя населення західних областей України 1944–1953 рр., оприлюднено у збірниках В. Сергійчука (1998, 2005), першому томі збірника документів «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали» (Сливка та ін., 1995). Репресії щодо західноукраїнської інтелігенції у перші повоєнні роки висвітлено у студіях О. Луцького (2009), Т. Марусик (2002), Р. Попп (2013), О. Рубльова та Ю. Черченка (1994), Р. Шляхтича (2011) та ін. Складні аспекти суспільно-політичних процесів на теренах Станіславської області України проаналізовано у монографії І. Андрухів та А. Француза (2001). Постать Михайла Боднара згадується у працях І. Пелипейка (2004) та С. Кобути (2020). Останні автори, зокрема, згадують про лист косівського правника до Й. Сталіна, але не наводять його змісту.

Мета статті – проаналізувати та опублікувати лист галицького юриста Михайла Боднара до керівництва радянської держави (13 серпня 1945 р.).

Виклад основного матеріалу. Лист Михайла Боднара дійшов до нас не в оригіналі, а в російськомовній машинописній копії. Він зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (фонд 2: Управління боротьби з бандитизмом МВД, Управління 2-Н та 4-те Управління МГБ-КГБ УРСР), опис 56 (1953), справа 6, том 2: «Дело № 6. С докладными записками, спецсообщениями по агентурно-оперативной работе и другими материалами по линии ОУН УМГБ Станиславской области за 1946 год», арк. 160–165). Документ містить означення часу і місця написання (Косів, 13 серпня 1945 р.) та прізвище автора «Др. Боднар» (ГДА СБУ, ф. 2, оп. 56 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 165).

Власне автором листа був доктор права Михайло Андрійович Боднар, який народився 1882 р. у селі Вовків на Перемишлянщині (згодом – Перемишлянський район Львівської області)

(Вадзарук, 2004, с. 391). Здобув вищу юридичну освіту й ступінь доктора права, припускаємо, на правничому факультеті Львівського університету на початку ХХ ст. Станом на вересень 1924 р. він провадив адвокатську практику в містечку Косів, а його контора містилася у «хаті Хаїма Камілла» («Оголошення», 1924, с. 6). Узимку 1940 р. його було заарештовано радянськими спецорганами. Як правник, Михайло Боднар часто захищав членів лівих політичних організацій, тож розраховував на розуміння своєї позиції новою комуністичною владою. Замість адвокатури змушений був перейти в систему освіти, працював учителем, інспектором районного відділу освіти. Як відзначають дослідники, М. Боднар наочно побачив реальний стан та методи соціалістичної «законності», мав необережність написати критичного листа стосовно практики радянського конституційного законодавства в Галичині на адресу Й. Сталіна. За це поплатився свободою, був ув'язнений і загинув у неволі (Пелипейко, 2004, с. 55, 356; Кобута, 2020, с. 116–117). В Архіві Управління Служби безпеки України Івано-Франківської області збереглася архівно-кримінальна справа М. Боднара (№ 14766 П), згідно з якою у перші місяці після звільнення від німецької окупації він працював бухгалтером. Його було заарештовано 07 липня 1946 р. й звинувачено у тому, що анонімно надсилав матеріали антирадянського змісту на адресу керівників уряду. Станіславський обласний суд 17 серпня 1946 р. засудив М. Боднара на 8 років позбавлення волі та 5 років позбавлення прав із конфіскацією майна. Косівського правника було помертно реабілітовано 6 червня 1995 р. (Вадзарук, 2004, с. 391).

Лист М. Боднара, ймовірно, було вилучено радянською цензурою й передано спецорганам. Звідти його, уже перекладеним російською мовою, передали голові Ради народних комісарів Української РСР Микиті Хрущову. Останній 26 вересня 1945 р. скерував копії секретареві ЦК КП(б)У Дем'янові Коротченку, завідувачу організаційно-інструкторським відділом ЦК КП(б)У Андрієві Зленку, секретареві народному комісару державної безпеки УРСР Сергію Савченку, народному комісару внутрішніх справ УРСР Василю Рясному (ГДА СБУ, ф. 2, оп. 56 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 160). Відзначимо, що М. Боднар некоректно визначив адресата свого листа, написавши, з одного боку «Москва, Кремль,

М. Хрущов», з іншого – «Голові Ради народних комісарів СРСР». Може видатися, що лист адресувався М. Хрущову, який, на помилкову думку адресанта, очолював уряд Радянського Союзу і резидував у Москві. Відомо, що М. Хрущов був головою Раднаркому УРСР, а на чолі уряду СРСР на той час усе ще перебував Й. Сталін. Аналіз листа все ж дає підстави стверджувати, що він призначався саме Й. Сталіну, оскільки наприкінці документа М. Боднар називає свого адресата «генералісимусом».

Структура аналізованого листа є традиційною для подібних документів: вступ, виклад проблеми, пропозиції щодо її розв'язання, завершення. Насправді ж у кожній з цих частин помітні оцінні судження, політичні інвективи, соціальні, політичні і національні візії, правничий досвід М. Боднара, і, навіть, певне славослів'я на користь радянського вождя. Впадає у вічі, що автор ніде не назвав прізвище та імені Й. Сталіна, звертаючись до нього в офіційній формі (як до голови уряду), або ж у літературно-піднесеній: «велика правдива людина» (що, на думку М. Боднара, й вищим званням, ніж офіційні «маршал» чи «генералісимус»). Вступна частина сповнена мінорно-літературних пасажів про те, що «Карпати палають вогнем помсти», маючи на увазі масштабну діяльність українського визвольного руху на західно-українських землях. І провину за це юрист однозначно поклав на «місцеві органи держбезпеки» (ГДА СБУ, ф. 2, оп. 56 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 160).

Водночас М. Боднар виклав свої національні візії, відокремивши «галичан-русинів» від українців. На його думку, з часів середньовіччя на теренах Галичини сформувався «окремиий, тихий, працювятий народ і навіть мовою та алфавітом ми відрізняємося від українців. Ми працювяти – вони ліниві, бо мають гарну землю, ми любимо спокій, вони рухи і повстання, ми любимо сидіти на місці – вони поневіряються по всьому Союзу» (ГДА СБУ, ф. 2, оп. 56 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 160). Припускаємо, що коріння таких поглядів М. Боднар лежать у москвофільстві (оскільки надалі він веде мову про «триединий народ»). Водночас означені демаркаційні маркери між «галичанами-русинами» і українцями, на нашу думку, були для автора листа своєрідною спробою уникнути підозри з боку радянських властей в «українському націоналізмі».

Надалі правник, який мав досвід діяльності в умовах кількох політичних режимів (австро-угорського, польського, німецького), змальовує проблему: відсутність порядку й постійна, щоденна загибель людей. Основна причина цього, на його думку, полягала у відсутності належного нагляду та підготовлених правоохоронців. Опісля критикує службовців районних відділків НКВС і НКДБ у Косові, які влаштовують нічні облави у «спокійних селах», арештовують «спокійних людей» (слова «невинних» юрист не наважився вжити. – Авт.), котрих представляють «бандерівцями» і «бандитами». Схоплених людей без суду й слідства утримують у в'язниці, де вони помирають від хворіб та виснаження (ГДА СБУ, ф. 2, оп. 56 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 162).

Відтак М. Боднар пропонував голові радянського уряду шість заходів: 1) амністувати й звільнити «бандерівців»; 2) заборонити службовцям НКВС і НКДБ, партійним і державним чиновникам влаштовувати напади на села; 3) запровадити систему заручників у кожному селі; 4) організувати при сільраді «місцеву поліцію» з одного-двох десятків осіб; 5) призначати у містах і селах на відповідні посади місцевих «достойних господарів», а не прийшлих людей; 6) доручити «місцевій поліції», десятникам і «раді старійшин» щоночі охороняти всі підступи до села та міста, а працівникам радянських спецорганів – перевіряти виконання цих функцій (ГДА СБУ, ф. 2, оп. 56 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 162–163). Загалом, зазначені пропозиції виявляють тогочасний стан справ: масові арешти місцевих мешканців за найменшу підозру у причетності до українського визвольного руху; напади на села (і не лише під час чекістсько-військових операцій); призначення на найважливіші посади осіб, скерованих зі східних областей України або й з Росії тощо.

Деякі із зазначених пропозицій М. Боднара видаються наївними, особливо щодо створення «місцевої міліції». Такою ж була і заява, що впродовж місяця після впровадження окреслених рекомендацій «бандити заспокояться», «із лісів повернуться додому». Пропозиція ж щодо заручників виявилася дещо запізнілою, оскільки ця система вже використовувалася, хоча на той час ще не у значних масштабах. У постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 24 липня 1945 р. відверто рекомендувалося: «На зборах в населених пунктах, або індивідуально попередити підозрюва-

них у бандпосібництві – куркулів, торговельників та інших елементів, якщо у цьому населеному пункті здійсниться якийсь злочин, то вони негайно будуть арештовані й віддані під суд, а їх сім'ї – виселені» (Ільницький, 2014, с. 370).

Надалі юрист, спираючись на свої знання і уявлення про функції правоохоронних органів, дав такі поради: а) структури НКВС мають займатися тими ж справами, що й виконкоми, а їхня чисельність може бути зменшеною, бо вистачить «1–2 комісарів, якими повинні бути секретарі партії»; б) заарештовувати людей мають право лише структури НКДБ (які М. Боднар ідентифікував з «поліцією») й тільки за вказівкою суду; в) жоден представник силових, правоохоронних органів не має права зайти до будинку громадянина без рішення суду; г) у судах повинні працювати фахові юристи (а не «молоді, недосвідчені люди зі східних областей»); д) оскільки в Україні «немає юристів у повному значенні цього слова», то усі суди й колегії адвокатів слід заповнити галицькими юристами. Для підкріплення останньої рекомендації автор листа навіть вдався до традиційного і сприйнятливого для радянських властей аргументу про правильне класове походження (бо ж галицькі юристи, начебто, «майже всі походять з селян і робітників») (ГДА СБУ, ф. 2, оп. 56 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 164). У зазначених пропозиціях доволі яскраво упривагнюються фахові погляди юриста М. Боднара, який працював у правовій системі Австро-Угорщини, Польщі, й мав непохитну повагу до суду і прав людини. Саме цим пояснюється його заява: «Тільки юристи побудують державу і тільки вони і більше ніхто – наведуть лад в державі» (ГДА СБУ, ф. 2, оп. 56 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 164).

У завершальній частині документа автор заявляє, що навіть у Лакедемонії (Спартанській державі) юристи будували «комунізм», а в древніх Афінах, новітніх Англії і США – народовладдя. При цьому робить закид секретарям компартії, які під час звітів заявляють про існування в царській Росії феодалізму і капіталізму. Для М. Боднара, вочевидь, такі твердження є свідченням неосвіченості «секретарів». Розуміючи, що такі закиди можуть бути негативно сприйняті, косівський правник уводить до тексту компліментарні топоси про «великий і могутній» Радянський Союз, «великий (триєдиний) народ», запевняє про свою віру у перемогу

СРСР над нацистською Німеччиною під час війни, а відтак висловлює сподівання на зміну керівником радянського уряду усього державного апарату. Завершує ж листа похвалою Й. Сталіну, котрого визнає будівничим «нашої держави» (останнє маркує показну лояльність юриста до радянської влади. – Авт.) на відміну від К. Маркса, Ф. Енгельса і навіть В. Леніна. Метафора про «корабель», приведений у «порт перемоги», та побажання довгих років для «будівництва добра і щастя нашого народу» (ГДА СБУ, ф. 2, оп. 56 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 164–165) були покликані підкреслити щирість громадянської позиції М. Боднара.

Лист М. Боднара викликав відповідну реакцію радянських спецорганів. За вказівкою наркома держбезпеки УРСР С. Савченка начальника Управління НКДБ Закарпатської області А. Чередниченку доручалося надати повні і компрометувальні відомості про автора листа (ГДА СБУ, ф. 2, оп. 56 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 159). Звернення до закарпатських чекістів, вочевидь, було помилковим й пояснюється, мабуть, тим, що у Києві сплутали містечко Косів на Станіславщині з селом Косів Верх на Закарпатті. Помилка, зрештою, з'ясувалася, і за справу взялися спецоргани Станіславської області. 12 березня 1946 р. начальник Управління НКДБ Станіславської області Олексій Михайлов скерував начальника 2-го Управління НКДБ УРСР Павлу Медведєву повідомлення, в якому йшлося про лист за адресою «Москва, Кремль М. Хрущову» та особисті дані його автора. В документі вказувалося, що М. Боднар проживає в Косові на вулиці Пистенській, 1. Раніше (при польській владі та в часи німецької окупації) працював адвокатом, а після повернення у 1944 р. радянських властей – у Косівському районному виконкомі та «уповнаркомзасі», звідки був звільнений як «нероба». Він – «антирадянськи налаштована особа», а тому взятий в «агентурне розроблення» (ГДА СБУ, ф. 2, оп. 56 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 170–170зв).

Висновки. Отже, аналізований лист Михайла Боднара до голови Ради народних комісарів СРСР Й. Сталіна дійшов до нас не в оригіналі, а в російськомовній машинописній копії. Вона зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України. Документ споряджений означенням часу і місця написання (Косів, 13 серпня 1945 р.) та прізвиськом автора – «Др. Боднар». Відомо, що автором листа був Михайло Андрійович Боднар (на-

родився 1882 р.), який після здобуття вищої юридичної освіти та докторського ступеня з права, займався адвокатською практикою у містечку Косів на Станіславщині. Структура аналізованого листа є традиційною для подібних документів: вступ, виклад проблеми, пропозиції щодо її розв'язання, завершення. Однак у кожній з цих частин помітні оцінні судження, політичні, соціальні і національні візії, правничий досвід М. Боднара. Автор листа звинуватив радянські спецоргани у вбивствах, насильстві, безпорядках у західноукраїнському регіоні й поклав на них відповідальність за розгортання боротьби ОУН і УПА. Водночас він не вважав галицьких русинів українцями, пропонував радянському керівництву обмежити свавілля НКВС і НКДБ, покласти захист місцевого населення на самих мешканців, увести фахових галицьких юристів до радянської судової системи, надати керівні посади в краї місцевим кадрам, а не скеруванцям зі східних областей України, тощо. За своє звернення до радянського керівництва М. Боднар був заарештований і у липні 1946 р. Станіславський обласний суд засудив його на 8 років позбавлення волі та 5 років позбавлення прав із конфіскацією майна. В ув'язненні правник помер. Його посмертно реабілітували лише у 1995 р. Листа М. Боднара до голови уряду СРСР вважаємо цікавим і репрезентативним джерелом для характеристики щоденного життя західноукраїнського суспільства у перші післявоєнні місяці 1945 р. та поглядів провінційного галицького юриста на проблеми радянської політичної системи.

Джерела та література

- Андрухів, І., & Француз, А.** (2001). *Станіславщина: Двадцять буремних літ (1939–1959): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*. Івано-Франківськ.
- Вадзарук, Л.** (Упоряд.). (2004). *Реабілітовані історією. Івано-Франківська область* (Кн. 1). Івано-Франківськ.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Льницький, В.** (2014). *Форми і методи боротьби радянських репресивних органів проти підпілля у Дрогобицькій окрузі ОУН (1945–1952). Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 17–18, 366–375.
- Кобута, С.** (2020). *Українські адвокати Станіславщини – жертви комуністичного і нацистського репресивних режимів у 1939–1945 рр. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрого-*

бицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 4/46, 106–131. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215315>.

- Луцький, О.** (2009). Приборкання інтелігенції (1939–1953). *Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область* (Кн. 1, с. 581–595). Львів: Астролябія.
- Марусик, Т.** (2002). *Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр.)*. Чернівці: Рута.
- Оголошення. (1924, субота, 20 вересня). *Діло*, 209, с. 6.
- Пелипейко, І.** (2004). *Містечко над Рибницею: книга про Косів*. Косів: Писаний камінь.
- Попп, Р.** (2013). Репресії сталінського тоталітарного режиму проти західноукраїнської інтелігенції (1944–1953 рр.). *Український націоналізм: історія та ідеї*, 2, 128–139.
- Рубльов, О., & Черченко, Ю.** (1994). *Сталініщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.)*. Київ: Наукова думка.
- Сергійчук, В.** (1998). *Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: нові документи і матеріали*. Київ: Дніпро.
- Сергійчук, В.** (2005). *Український здви́г: Прикарпаття. 1939–1955*. Київ: Українська видавнича спілка.
- Сливка, Ю.Ю. та ін.** (Ред.). (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. Т. I: 1939–1953*. Київ: Наукова думка.
- Шляхтич, Р.П.** (2011). Повсякдення західноукраїнської інтелігенції повоєнного часу в умовах боротьби радянської влади з українським визвольним рухом. *Інтелігенція і влада*, 23, 133–142.

References

- Andruxhiv, I., & Frantsuz, A.** (2001). *Stanislavshchyna: Dvadsyat buremnykh lit (1939–1959): suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [Stanislavshchyna: Twenty Turbulent Years (1939–1959): Socio-Political and Historical-Legal Analysis]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Vadzarusuk, L.** (Comp.). (2004). *Reabilitovani istoriieiu. Ivano-Frankivska oblast [Rehabilitated by history. Ivano-Frankivsk region]*. (Vol. 1). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Пнытський, В.** (2014). *Форми і методи боротьби радянських репресивних органів проти підпілля у Дрогобитській окрузі ОУН (1945–1952)* [Forms and methods of struggle of Soviet repressive bodies against

- the underground in the Drohobych district of the OUN (1945–1952)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, 17–18, 366–375 [in Ukrainian]
- Kobuta, S.** (2020). Ukrainski advokaty Stanyslavivshchyny – zhertvy komunistychnoho i natsyst'skoho represyvnnykh rezhymiv u 1939– 1945 rr. [Ukrainian lawyers of Stanislaviv region – victims of communist and Nazi repressive regimes in 1939–1945]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 4/46, 106–131. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215315>.
- Lut'skyi, O.** (2009). Pryborkannia intelihentsii (1939–1953) [Taming of the intelligentsia (1939–1953)]. *Reabilitovani istoriieiu. U dvadtsiaty semy tomakh. Lvivska oblast – Rehabilitated by history. In twenty-seven volumes. Lviv region* (Vol. 1, pp. 581–595). Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].
- Marusyk, T.** (2002). *Zakhidnoukrainska humanitarna intelihentsiia: realii zhyttia ta diialnosti (40–50-ti rr. XX st.)* [Western Ukrainian humanitarian intelligentsia: realities of life and activity (1940s – 1950s)]. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
- Oholoshennia [Advertisement]. (1924, Saturday, September 20). *Dilo – The work*, 209, p. 6 [in Ukrainian].
- Pelypeiko, I.** (2004). *Mistechko nad Rybnytseiu: knyha pro Kosiv* [The town above Rybnitsa: a book about Kosiv]. Kosiv: Pysanyi kamin [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2013). Represii stalinskoho totalitarnoho rezhymu proty zakhidnoukrainskoi intelihentsii (1944–1953 rr.) [Repressions of the Stalinist totalitarian regime against the Western Ukrainian intelligentsia (1944–1953)]. *Ukrainskyi natsionalizm: istoriia ta idei – Ukrainian nationalism: history and ideas*, 2, 128–139 [in Ukrainian].
- Rublov, O., & Cherchenko, Yu.** (1994). *Stalins'hchyna y dolia zakhidnoukrainskoi intelihentsii (20–50-ti roky XX st.)* [Stalinism and the fate of the Western Ukrainian intelligentsia (1920s – 1950s)]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (1998). *Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli u 1944–1953 rr.: novi dokumenty i materialy* [Ten turbulent years. Western Ukrainian lands in 1944–1953: New documents and materials]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian]

- Serhiichuk, V.** (2005). *Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939–1955 [Ukrainian shift: Prykarpattia. 1939–1955]*. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Slyvka, Yu.Yu. et al.** (Eds.). (1995). *Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli: dokumenty i materialy. T. I: 1939–1953 [Cultural life in Ukraine. Western lands: Documents and materials. Vol. I: 1939–1953]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Shliakhtych, R.P.** (2011). Povsiakdennia zakhidnoukrainskoi intelihentsii povoiennoho chasu v umovakh borotby radianskoi vlady z ukrainskym vyzvolnym rukhom [Everyday life of the Western Ukrainian intelligentsia of the postwar period in the conditions of the struggle of the Soviet power against the Ukrainian liberation movement]. *Intelihentsiia i vlada – The intelligentsia and the authority*, 23, 133–142 [in Ukrainian].

Документ

Резолюция тов. ХРУЩЕВА
тт. КОРОТЧЕНКО,
ЗЛЕНКО,
САВЧЕНКО,
РЯСНОМУ.
26.IX.45 г.

МОСКВА, КРЕМЛЬ
Н. ХРУЩЕВ.

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ СССР

Вы, очевидно, читаете или Вам сообщают низовые организации, что Карпаты пылают огнем мести. Но, очевидно, никто не назвал Вам причин той страшной истории.

Пылают Карпаты, но причина лежит не в бандеровцах, УПА, УНРА или как там еще называют тех людей, а в местных органах государственной безопасности.

Наши люди галичане – русины, как мы назывались до 1906 г., русины-украинцы до 1918 г., а теперь украинцы с 1918 года. Но это название не соответствует истине, ибо мы галичане-русины, со смерти Ярослава Мудрого порвали сношения с Украиной и создали отдельный, тихий, работающий народ и даже языком и азбукой мы отличаемся от украинцев. Мы работающие – они

ленивы, ибо имеют хорошую землю, мы любим покой – они движения и восстания, мы любим сидеть на месте – они ски-таются по всему Союзу.

Мы не принимали участия ни в восстаниях, ни в колиевщине, но трудом наш крестьянин, интеллигент и рабочий добились состояния, благодаря которому мы кормили пришельцев с 1939 г. до настоящего времени.

А теперь мы сами в нужде и не можем прокормить той огромной массы украинцев, русских и др., а к тому же ваши чиновники нас не понимают, а мы их.

Ни при австрийском господстве, ни при поляках, ни при немецкой оккупации не было у нас никаких убийств /в один год только сожгли хлеб на поле польских помещиков/, а теперь не проходит дня и ночи, чтобы в каком-либо селе кого-либо не убили.

Причина – отсутствие надзора, отсутствие настоящих, обученных полицейских.

Наше НКВД и наше НКГБ помещается в доме уездного суда /при австрийском и польском господстве/ и спят себе спокойно. Никто из них не пойдет ночью в село проверить тех бандеровцев, но 1–2 раза в неделю делают вылеты на спокойные села, заберут в избах спокойных людей, привезут их в Косов и хвалятся, что это бандеровцы или бандиты. Держат их в тюрьме по 3–6 месяцев, а потом выпускают, или они гибнут в тюрьме либо от тифа, либо от истощения. Наказываются не только те якобы бандиты или бандеровцы, но и их семьи, которые должны своим отцам, сыновьям, дочерям носить дважды в неделю пищу в Косов из сел, находящихся за 18–40 километров.

Нельзя ли было бы принять меры против этого.

Можно.

1. Надо, чтобы НКВД и НКГБ придерживались указаний Киевского правительства и закона об амнистии, и со дня объявления его освободить всех бандеровцев, а не держать их в тюрьме до сих пор.

2. Запретить НКВД и НКГБ, секретарям партии и другим чиновникам делать налеты на села.

3. В каждой деревне назначить из наиболее достойных людей заложников, которые бы отвечали головой /смерть или

тюрьма/, если бы в их деревне произошло убийство, поджог или драка.

4. В каждой деревне при сельсовете организовать местную полицию из 10–20 чел.

5. В каждой деревне и городе избрать Совет из достойных хозяев для руководства делами деревни или города, но не назначать представителями людей не соответствующих или пришлых из других сел и городов.

6. Местная полиция, десятники и совет старших деревни или города каждую ночь должны охранять все входы в деревню или город, а НКВД или НКГБ должны ночью проверять, дежурят ли названные лица на своих закрытых, никому неизвестных местах.

Таким образом, в течение месяца все бандиты успокоятся, так как и бандит не пойдет в деревню, если узнает, что там есть охрана.

Крестьяне из лесов возвратятся домой, так как голодать там неохота, а тем более, что будут знать, что в деревню не придет нкаведист с толпой чиновников и не будет его арестовывать.

Возвратившихся исполком сельсовета должен зарегистрировать и сообщить о них в суд.

НКВД должен заниматься теми делами, что исполком, только с точки зрения общегосударственной; для этого хватит 1–2 комиссаров, которыми должны быть секретари партии.

Арестовывать граждан имеет право только НКГБ /полиция/, если застанет их на месте преступления, и по указанию суда.

Ни НКВДист ни НКГБист не имеют права зайти в дом без разрешения суда, даже и тогда, если виновных на их глазах убежал бы в дом – должен только стеречь его в доме, пока не получит разрешения из суда на проведение обыска.

В судах должны работать специалисты – юристы, а не такие молодые, неопытные люди из восточных областей. А так как на Украине нет юристов в полном значении этого слова, то надо все суды и коллегии адвокатов заполнить галицийскими юристами, которые почти все происходят из крестьян или рабочих.

Только юристы построят государство и только они и больше никто – наведут порядок в государстве.

Коммунизм в Ликсдемонии строили мудрейшие люди – юристы, народное управление в Афинах, Англии, США – юристы, а Вы хотели бы построить демократизм крестьянами и рабочими; когда их секретари компартии говорят на отчетах, что в царской России был феодализм или феодализм и капитализм, такие люди не только ничему нас не научат, но внесут смятение и в то, чему они от нас перед Вашим приходом научились.

Я не писал бы, если бы не любил своего необъятного, великого и могущественного Союза, своего великого народа /триединого/, который интуицией достиг того, чего другие народы не достигли разумом. Ибо не все разум строит, но больше интуиция: разумом я, может-быть, не мог бы обосновать в 1941–1944 г., почему Германия, вооруженная с ног до головы, с миллионами солдат, опьяненных одной идеей – проиграет войну, а все же я и не имея надежды, думал об этом, ибо кто из нас не живет надеждой. Потому, хоть я бедный, разоренный войной, но я богат, ибо имею надежды. Я надеюсь, что Вы аппарат государственный измените, может быть так, как я предлагаю, может быть иначе. Но надо его изменить, ибо идет ключами тюрьмы трясет.

Ни Маркс, ни Энгельс, ни Ленин – строители нашего государства, только Вы, великий правдивый человек /это лучше, чем Верховный Маршал, чем генералиссимус/, который сумел государственный корабль со славой в порт победы привести. Живете долго и стройте добро и счастье для нашего народа!

Др. Боднар

Косов 13.VIII.45 г.

Перевела Момот

Верно:

*Джерело: Галузевий державний архів Служби безпеки України,
ф. 2, оп. 56 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 160–165.
Копія. Машинопис.*

Стаття надійшла до редакції 10.02.2021 р.

УДК 930.2:304(477.83)''1946''
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234424

Василь ЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Наталія КАНТОР

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства, соціології та політології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (natali.kantor@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9533-0851>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-6190-2019>

Бібліографічний опис статті: Льницький, В., & Кантор, Н. (2021). Повсякденне життя на Дрогобиччині (1946 р.): нове документальне свідчення. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 120–155. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234424>.

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НА ДРОГОБИЧЧИНІ
(1946 р.): НОВЕ ДОКУМЕНТАЛЬНЕ СВДЧЕННЯ**

Анотація. Пропонована публікація присвячена аналізу ново-віднайденого підпільного документа «Загальна характеристика з життя Бориславського басейну» про повсякденне життя Дрогобиччини у 1945–1946 рр. **Мета статті** – проаналізувати

© Василь Льницький, Наталія Кантор, 2021

та опублікувати документ із історії повсякденного життя мешканців Дрогобиччини 1945–1946 рр. **Методологія дослідження** – базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, при цьому застосовуються методи зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що до наукового обігу вперше вводиться нововіднайдений документ про повсякденне життя на Дрогобиччині (1945–1946) та проводиться його аналіз. **Висновки.** Отже, публікований документ «Загальна характеристика з життя Бориславського басейну», був знайдений у лісі біля села Стратин та зберігається в Архіві Центру досліджень визвольного руху. У документі подається характеристика різноманітних сфер суспільного життя на території Борислава, Дрогобича, Стебника, Східниці, Трускавця, Тустанович (тепер частина м. Борислав) у 1945–1946 рр. (хоча точна дата його укладення невідома). Документ укладений очевидно підпільником на псевдо «Улас». Водночас відомо, що у 1946–1947 рр. Петро Петрига-«Улас» працював референтом пропаганди, а відтак провідником Дрогобицького надрайонного проводу ОУН (10.1946–07.1947). Матеріал автор структурував на двадцять п'ять рубрик. Публікований документ є важливим джерелом до характеристики історії повсякденного життя перших післявоєнних років як Дрогобиччини, так і Західної України загалом. Документ публікується мовою оригіналу відповідно до сучасних археографічних вимог.

Ключові слова: повсякденне життя; Дрогобиччина; ОУН; вчителі; робітники; інтелігенція; джерелознавство.

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32, Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Nataliya KANTOR

PhD (Law), Associate Professor, Department of Law, Sociology and Political Sciences, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (natali.kantor@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9533-0851>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-6190-2019>

To cite this article: Ilnytskyi, V., & Kantor, N. (2021). Povsiakdenne zhyttia na Drohobychchyni (1946 r.): nove dokumentalne svidchennia [Everyday life in Drohobych region (1946): new documentary testimony]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 7/49, 120–155.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234424> [in Ukrainian].

EVERYDAY LIFE IN DROHOBYCH REGION (1946): NEW DOCUMENTARY TESTIMONY

Summary. *The proposed publication analyses the newly discovered underground document "General characteristics of the life of Boryslav region" about the everyday life of Drohobych region in 1945–1946. **The purpose of the article** is to analyze and publish the document from the history of the everyday life of Drohobych region settlers in 1945–1946. **The research methodology** is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity, using methods of external and internal criticism of sources. **The scientific novelty** is in a newly discovered document on the everyday life in Drohobych region (1945–1946) which is introduced into scientific circulation and its analysis is carried out. **Conclusions.** Thus, the published document "General characteristics of the life of Boryslav region" was found in the woods near the village of Stratyn and is stored in the Archives of the Center for Liberation Movement Studies. The document describes the various spheres of public life in this territory – Boryslav, Drohobych, Stebnyk, Skhidnytsia, Truskavets, Tustanovychi (now the part of Boryslav) in 1945–1946 (although the exact date of its setting is unknown). The document was compiled by an apparently underground member of the pseudo "Ulas". At the same time, it is known that in 1946–1947 Petro Petryha-"Ulas" worked as a propaganda officer and then as the leader of the Drohobych OUN peripheral leadership (10.1946–07.1947). The author structured*

the material into twenty-five sections. The published document is an important source for characterizing the history of everyday life of the first postwar years for Drohobych region in particular and the whole western Ukraine in general. The document is published in the original language in accordance with the modern archeographic requirements.

Key words: *everyday life; Drohobych region; OUN; teachers; workers; intellectuals; source studies.*

Постановка проблеми. Сучасний науковий напрям розвитку історичної науки – історія повсякдення – є відносно новим, але надзвичайно популярним. Водночас не усі аспекти повсякденного життя західноукраїнського суспільства вдається за браком джерельної бази повною мірою реконструювати. Тож дослідники історії повсякдення вітають появу нових невідомих матеріалів, які додатково «проливають світло» на складні досліджувані питання.

Публікований документ «Загальна характеристика з життя Бориславського басейну» належить до т. зв. «Стратинського архіву» (знайдений у січні 2019 р. у лісі біля села Стратин Рогатинського району Івано-Франківської області місцевими селянами). Архів зберігався у бідоні («молочному», який виявився у доброму стані) та металевій скриньці для німецьких мін (на жаль, не підлягає реставрації). У більшості документи не були відомі науковцям (хоча окремі фрагменти зустрічалися в уже відомих документах). Хронологічно вони датуються 1945–1946 рр. Найбільшу цінність становлять звіти структур ОУН (Львівської, Станіславської, Тернопільської областей) та ВО 2 «Буг», ВО 3 «Лисоня», ВО 4 «Говерля», ВО 5 «Маківка», ВО 6 «Сян», Групи УПА «Південь» і хроніки сотень із ВО 3 «Лисоня» (за грудень 1945 р. – першу половину 1946 р.). Цінність знайдених хронік відділів УПА взагалі важко переоцінити. По суті, це написана історія відділів УПА самими повстанцями – від вишколів, боїв, і до структурних трансформацій. Крім того, в архіві віднайшли групу документів, присвячених виборам до Верховної Ради УРСР (10 лютого 1946 р.), українсько-польським стосункам, звіти про рейди на територію Словаччини, списки нагороджених та загиблих із Закерзоння, десять невідомих видів бофонів тощо.

Переконані, що архів формувався із надісланих звітів керівництву Проводу ОУН, очевидно, Голові – Роману Шухевичу для відповідного аналізу та координації діяльності. Рогатинський район через особливе географічне розташування (на стику трьох областей) став базовим центром перебування керівного складу ОУН на українських землях (Р. Шухевича, В. Кука, Р. Кравчука та ін.). Оскільки саме на стику областей було найкраще підтримувати зв'язки із підрозділами на території Західної України, виникали кращі можливості для продовольчого забезпечення, переховування – за потреби тактично можна було переходити з області в область, а радянські силовики не дуже часто практикували оперувати на території іншої області, вважаючи це не своєю сферою діяльності. Хоча ця проблема змусила вище республіканське та обласне керівництво видати навіть спеціальні накази про формування тимчасових міжобласних і міжрайонних чекістсько-військових груп саме для ліквідації підпільних осередків та повстанських підрозділів, які дислокувалися на кордонах областей / районів.

Знайдені документи передані на реставрацію та зберігання до Центру досліджень визвольного руху. Після відповідних відновлювальних робіт матеріали будуть відскановані і виставлені у загальний доступ на сайті електронного архіву українського визвольного руху (<http://avr.org.ua/>). Автори висловлюють щире подяку Русланові Забілому за надану можливість ознайомитися із цими унікальними джерелами для дослідження українського визвольного руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Повсякденне життя Дрогобиччини у перші післявоєнні роки не знаходило комплексного дослідження у науковій літературі. Звісно, що загальні відомості відображені в узагальнювальних дослідженнях В. Барана та В. Даниленка (1999), І. Біласа (1994а, 1994b), Т. Вронської та С. Гальченко (2011), В. Даниленка (2010), А. Кентія (1999), Ю. Киричука (2003), І. Патриляка (2012), А. Руснеченка (2002), В. Смолія (2006) та ін. Водночас досліджувалися повсякдення окремих верст і груп населення. Зокрема, ці питання відображені у працях Я. Антонюка (2013, 2016), М. Гавришко (2015, 2016), В. Голубка і А. Середняка (2007), В. Ільницького (2016), О. Ісайкіної (2005), Л. Ковпак (2003), О. Коляструк

(2012), О. Малярчука (2006–2007), Г. Стародубець (2005, 2008), О. Янковської (2010). Повсякденне життя у середовищі молоді Дрогобиччини, яка навчалася, вивчали В. Ільницький, М. Галів, М. Ярушак (Ільницький, 2017, 2019; Ільницький & Галів, 2015; Ільницький & Ярушак, 2020). Археографічне дослідження, присвячене повсякденню у Дрогобицькому учительському інституті, опубліковано у праці В. Ільницького, Н. Кантор і Т. Батюка (2021). Однак поява нового такого важливого документа стимулює до його аналізу та введення до наукового обігу.

Мета статті – проаналізувати та опублікувати документ із історії повсякденного життя мешканців Дрогобиччини 1945–1946 рр.

Виклад основного матеріалу. У документі «Загальна характеристика з життя Бориславського басейну» подається характеристика різноманітних сфер суспільного життя – Борислава, Дрогобича, Стебника, Східниці, Трускавця, Тустанович (тепер частина м. Борислав) у 1945–1946 рр. (хоча точна дата його укладення невідома). Документ підготовлений, очевидно, підпільником на псевдо «Улас». Водночас відомо, що у 1946–1947 рр. Петро Петрига-«Улас»¹ працював референтом пропаганди, а відтак провідником Дрогобицького надрайонного проводу ОУН (10.1946–07.1947). Тобто підготовка таких звітів входила в його обов'язки.

Матеріал автор структурував за рубриками: «кількість населення», «національний склад», «соціальний склад», «культурний склад», «бібліотеки», «клуби», «преса», «художня література», «книгарні», «канцелярйне приладдя», «ліквідація неграмотності», «загальний освітній рівень», «здоровельний стан», «полі-

¹ **Петрига Петро Миколайович** («Щербак», «Улас»; 1923, с. Лучиці Сокальського р-ну Львівської обл. – 16.07.1947, с. Станія Дрогобицького р-ну Львівської обл.). Закінчив Сокальську гімназію. Навчався у Львівському медичному інституті (1941–1944). Освіта – незакінчена вища. Перебував на вишколі у Німеччині (1939). Очоловав Юнацтво ОУН у Сокалі (1940–1941). Учасник похідних груп на СУЗ (07.1941). Був арештований у Житомирі гестапо, однак йому вдалося втекти. Пропагандист куреня «Євгена» (1944–1945). Референт пропаганди Самбірського надрайонного проводу ОУН (12.1945–03.1946). Вишкільник осередку пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН (1946). Референт пропаганди Дрогобицького надрайонного проводу ОУН (10.1946–07.1947). Провідник Дрогобицького надрайонного проводу ОУН (12.1946–07.1947).

тична робота окупанта», «поліційна сітка», «військові частини», «промисл», «умови і організація праці», «життєва стопа і настрої робітників», «інженерно-технічний персонал», «службовці», «поставки ЮНРА», «ціни», «клас сталінської буржуазії», «шкільництво». Звісно ж не усі виділені структурні частини з однаковою деталізацією були написані. В силу бажання автора усе-сторонньо охопити різні сфери життя, він об'єктивно зітнувся із відсутністю повного комплексу необхідної інформації, хоча назагал глибина обізнаності автора із усіма фактами справді вражає.

Уважаємо за необхідне зупинитися на головних складових аналізованого документа. Навіть попри те, що автор чисельність населення не називає (через технічні труднощі та нестійкість), однак відзначає, що загалом вона зменшилася – частина виїхали перед приходом радянської влади, значний відсоток опинився на роботах у Німеччині, тюрмах, таборах, війську тощо, чимало було мобілізовано до ЧА, знищено, засуджено та вивезено до Сибіру, єврейське населення, яке становило великий відсоток у регіоні, німці винищили, а поляки у переважній більшості виїхали до Польщі.

Важливою частиною документа вважаємо рубрику «національний склад». У ньому автор пише про чисельну перевагу українців попри наявність у незначній кількості «чужоземного елемента» у селах. Пояснює автор, що більшість поляків виїхали, залишилися тільки ті, які принципово не хотіли покидати цю територію і вирішили «в'язати свою долю з нашою», або вважали за необхідне дочекатися повернення польської адміністрації (польське населення в основному залишилося у містах). Однак і ці дві останні категорії змушені були виїжджати через тиск адміністративних і поліційних органів. Хоча сам виїзд ускладнювався відсутністю транспорту. Натомість багато євреїв, яким вдалося вижити у роки німецької окупації, виїхали за власним бажанням до Польщі як її громадяни. Ті ж, хто залишилися, займалися торгівлею, працювали в адміністрації та НКВС. У селах їх не було взагалі, а у самому Дрогобичі їхня чисельність у складі мешканців становила близько 2 %. Водночас росіяни та приїжджі кадри становили значний відсоток населення. Тільки у самому Дрогобичі їх було понад 10 % (більшість – росіяни, «перевиховані в дусі радянського патріотизму»). Відзначалося, що цей

«совецький елемент» (за його визначенням – працівники адміністрації, поліційних органів, партійці, директори, інженери, бухгалтери, завідувачі і навіть прості робітники разом із жінками та дітьми) почав акліматизуватися – одружуватися із місцевими дівчатами, купувати у власність будинки, землю і т. д. Нарікав автор документа і на масове вживання російської мови.

Натомість щодо Трускавця автор називає точніші кількісні показники населення та національний склад. Так, за його інформацією, з-поміж 3 000 осіб, 2 300 – українці, 35 – поляки, 660 приїжджі «совети» (більшість – росіяни).

За соціальним складом населення регіону, більшість становили робітники, натомість сільське господарство було розвинене слабко, оскільки вважалося додатковим заняттям, хоча й, як не парадоксально, для багатьох робітників стало головним джерелом виживання. У містах більшість населення – фабричні робітники і ремісники. Наголошує автор, що адміністративний апарат було сформовано із приїжджих кадрів (про це також дуже багато писалося у працях сучасних дослідників і архівних документах). Петро Петрига-«Улас» пише, що тільки на початку 1946 р. місцевих почали призначати на відповідальні посади. Наводить навіть таке важливе спостереження: росіяни працювали на керівних посадах, поляки – переважно робітниками.

Характеризувалася і культурна сфера, яку П. Петрига розпочав із опису діяльності театру у Дрогобичі. Вражає його обізнаність й у цій сфері. Автор вказує навіть такі деталі: із 80 артистів за національним складом 13 українці, 8 євреїв, 1 вірменин, решта – росіяни. При цьому тільки семеро були місцевими. Окремо автор зупиняється і на репертуарі, який складали твори класиків і пропагандистські радянські панегірики. Місцеве населення відвідувало театр в основному у суботу та неділю (у значно меншій кількості). Вартість квитків коливалася від 8 до 25 крб., натомість зарплата працівників, залежно від посади, була у межах 125–1100 крб. Театр практикував виїзди до Борислава та Трускавця.

У стаціонарних кінотеатрах (два було у Дрогобичі, два – у Бориславі, один – у Трускавці, один – у Стебнику) та кількох пересувних (обслуговували приміські села, підприємства й устано-

ви) показували продукт радянського агітпрому, хоча й рідко – американські кінофільми.

Бібліотеки функціонували при партійних установах, палацах піонерів, клубах та більших підприємствах і закладах. Автор вказує, що місцеве населення мало від цього користало, оскільки вибір літератури був дуже незначний. Тільки в обласній бібліотеці Дрогобича місцеве населення отримувало можливість ширшого вибору літератури, яка цікавила.

Клуби функціонували тільки у містах та окремих підприємствах, школах, у селах їх фактично не було. Водночас у цих закладах відбувалися тільки «гуляння» та «мітинги» («Загальна характеристика», б.р., арк. 1). Засмучувало автора документа відсутність хорів у селах регіону.

Поширення преси відбувалося за попередньою передплатою громадян у всіх селах. При цьому наголошував, що для окремих працівників підприємств передплата преси була обов'язковою та стягувалася автоматично при видачі заробітної плати. Зокрема, розповсюджувалися газети: центральні – «Правда», «Известия», «Труд»; республіканські – «Радянська Україна», «Правда України», «Пионерська правда», «Зірка», «Учительське Слово»; обласні – «Радянське слово», «Радянський селянин», «Нафтовик Борислава» і районні – по усіх районах виходив тижневик – орган райвиконкомів і райкомів КП(б)У. Для характеристики ставлення населення до цих ідеологічно-пропагандистських видань автор пише, що їх використовували як пакунковий папір та як «курительну бумагу». У такий спосіб підкреслювалася відсутність довіри та поваги у населення до цього засобу інформації. Крім того, у районах і обласному центрі перевидавалися центральні і республіканські брошурові видання політичного та пропагандистського змісту. Натомість художньої літератури серед населення поширювалося дуже мало («майже її не видно»).

Говорить автор і про діяльність двох книгарень у Дрогобичі, однієї у Бориславі, де можна було придбати популярні політичні та художні видання.

Водночас загальна серйозна проблема – нестача паперу. Знову ж таки вражає поінформованість автора навіть у таких дуже конспіративних аспектах – працівники НКВС писали протоколи допитів на старих, списаних із однієї сторони польських

документах. І це дійсно так, засвідчуємо як дослідники, які переглянули сотні таких справ.

Автор документа пише, що боротьба із масовою неграмотністю реалізовувалася лише на словах. При цьому вказує на середній освітній рівень населення. Досить різко П. Петрига характеризує освітній рівень прибулих кадрів: «Серед приїжджих найбільший процент аругантів, маскованих анальфабетів, шкурників, поверхових спеців. Лиш тут і там стрічаються люди з європейською огладою» («Загальна характеристика», б.р., арк. 2).

Щодо медичного забезпечення – в обласному центрі діяли три поліклініки, дві лікарні, шість аптек, санчастина НКВС, положовий будинок. У більших установах утворені санітарні пункти. Декілька поліклінік функціонувало у Стебнику та Бориславі. У Бориславі діяла одна лікарня. У більших селах при сільських радах працювали санітарні інспектори із завданням піклуватися про санітарний стан загалом, боротися із поширенням інфекційних захворювань, веденням обліку померлих тощо. Хоча самих лікарів було дуже мало, більшість із медичних працівників – фельдшери. Відзначали брак медичного обладнання, низький гігієнічний стан та рівень обслуговуючого персоналу у лікарнях (навіть більше, їхня байдужість та грубе ставлення до хворих), незначний вибір ліків в аптеках, окремі препарати можна було отримати тільки за спецдозволом. Відзначав і масові випадки сверблячки (через брак мила), венеричних хворіб, які ліквідувалися слабо через запущення хвороби, страх через суспільний осуд та байдужість державних органів («Загальна характеристика», б.р., арк. 2).

Окремо Петро Петрига зупиняється на функціонуванні у Дрогобичі обласного, районного і міського відділів НКВС і НКДБ, двох відділів міліції, прокуратури, народного суду, ВВ НКВС і тюрем (існували у підвалі кожної поліцейної станиці, Бригідках і в деяких законспірованих місцях). Відділи НКВС також функціонують у Бориславі, Трускавці, Стебнику. Крім того, на кожную вулицю чи кілька вулиць, окремі села і підприємства – призначалися спеціальні дільничні. У Трускавці функціонували спеціальний пересильний табір для родин заарештованих підпільників на 25 камер, у кожній з яких перебували навіть по 30 осіб. При цьому з осені 1944 р. до весни 1946 р.

перейшли понад 1 500 осіб, більшість із яких були вивезені до Сибіру. При цьому робить таку примітку, що серед в'язнів було 70 % жінок, 30 % чоловіків, за віковим показником: 60 % – діти та 20 % – особи старшого віку. Мав автор інформацію про смерть восьми осіб. Харчування було відсутнє, ув'язнені жили із передач (хоча й їх переполовинювали бійці винищувальних батальйонів та міліціонери). В'язні із віддалених сіл утримувалися із передач інших або навіть помирали від голоду. Конфісковані речі охорона ділила між собою. Навколо табору у Трускавці перебувало 10 постів. Відзначав і те, що начальником табору був українець зі Східної України, партійний із кількарічним стажем праці. Просто дивує обізнаність автора у таких деталях. Також зазначав П. Петрига, що у Дрогобичі біля Бригідок існує табір для полонених німців на близько 200 осіб.

Наголошує і на постійній дислокації великої кількості частин ЧА (танкістів, артилеристів), спецвідділів військ НКВС для боротьби з революційним рухом, охорони заводів, обласного центру. Спеціальні відділи стояли у Дрогобичі, Бориславі, Трускавці, Стебнику, Східниці. Однак визначити чисельність цих підрозділів, навіть загальну, автор уважав неможливим через постійні ротації.

Окремого розгляду заслуговує аналіз документа у частині характеристики промислового розвитку регіону. Автор виділяє основні напрями: нафтовидобування (Борислав, Східниця, Старий Кропивник, Перепротиня, Урич, Орів, Густановичі і Мражниця); нафтопереробка (Борислав, Дрогобич, Губичі); видобуток озокериту (Борислав); лісовий промисел (вирубка, переробка і транспортування лісу); мінеральні води (Трускавець); будівельний, харчовий, речовий, виробництво дрібних товарів, металургія (Дрогобич); видобуток солі (харчової та калійної) (Дрогобич, Стебник). Щоправда сюди й зараховував чомусь городництво, яке практикували у приміських села та передмістях.

Найбільша частина документа присвячена опису матеріальної винагороди та умовам праці. Кожен робітник мав визначену норму, виконання якої вимагало достатніх зусиль, позаяк вона була надзвичайно високою. Цікаву особливість відзначає автор – норми не виконуються, хоча у документах записували 100 % виконання: «Згори є визначено, яка повинна бути успіш-

ність у виконанні згори наміченого плану, скільки має бути стахановці, ударників і т.д.» («Загальна характеристика», б.р., арк. 3).

Багато уваги приділяє П. Петрига «стахановському руху», який стимулювався неекономічними методами (морального стиmulу та покарання). Крім того, на великих підприємствах діяли спецвідділи та дільничні уповноважені, завдання яких полягало у веденні секретних справ, допитів, арештів, нагляду. Автор стверджував, що робітників вночі піддавали допитам: «кожний перейшов «сповідь»». Окрема увага зверталася на агентурну мережу, знав автор про її організовану роботу на підприємствах.

Ну і найцікавіша частина документа – рівень життя громадян. Передовсім автор це питання розкриває на порівнянні заробітної плати із цінами харчових та інших товарів, тобто показує купівельну спроможність. Для цього взяв дані із Дрогобицького нафтопереробного заводу № 2 (очевидно, що мав по ньому повну інформацію або хотів саме на такому високооплачуваному, у порівнянні із іншими підприємстві, розкрити розрив між заробітними платами та купівельною спроможністю). Так, заплата робітника залежала від рівня кваліфікації (1–7 розряди) та коливалася від 180 до 450 крб. Водночас бригадир уже отримував 600 крб., майстер – 800, начальник цеху – 1000, інженер – 1200, головний механік – 1400, головний інженер – 1800, економіст – 500–600, бухгалтер – 400–700, начальник відділу – 900. Оклад директора заводу становив 1800 крб. Крім того, він отримував додатково премії, і, таким чином, його зарплата коливалася у межах 6000–9000 крб. Начальник спецвідділу – 600 крб. («Загальна характеристика», б.р., арк. 4). При цьому із заробітної плати відраховували різні стягнення, які інколи становили до 30 %. У крамницях для робітників можна було купити, крім пайкових позицій (за картками) – «папіроси» (16–50 крб.), «цигарки» (30–35 крб.), тютюн (10–80 крб.), горілку (113 крб.).

Вражає також і нерівність у забезпеченні продуктами харчування, промисловими товарами робітника, його родини у порівнянні із керівним складом (директор, заступник, парторг, інженер, спецвідділ, завкадрами) та їхніми родинами. При цьому отримували додаткові харчові картки т. зв. «сухий пайок». За даними із нафтоперегінного заводу № 2 відзначалося, що для робітників можливість закупівлі товарів свідомо занижували,

обмежували, натомість керівництву дозволялося брати у необмеженій кількості: «Харчові поставки, консерви, індивідуальні пакети – дають на картки місто тощу, цукру, м'яса – як власні товари. Інших поставок робітники не одержують. Прийшло раз багато мануфактури, яку розібрали самі директори, частину їхні жінки повимінювали за старі речі (мешти з дірливими сподами) і це виміняне дісталось робітникам (до речі, таких «щасливців» – мало). Начальство розібрало порядні мешти, шкіряні плащі, мужеські гарнітури і в найкращому гатунку білизну» («Загальна характеристика», б.р., арк. 5). Автор документа на конкретних прикладах доводить факт соціального розшарування робітників і керівного складу, оскільки останні отримували більше ніж ті, хто важко працював фізично («Загальна характеристика», б.р., арк. 5). Водночас вражають і тогочасні ціни у порівнянні із заробітними платами – 6000 крб. чоловічий одяг, 2500 жіноче взуття, 4000 жіночий плащ, 300 сорочка, 500 панчохи, 10 олівець зв., 4000–5000 костюм, 2000–2500 чоловічі черевики, 6000 чоловічий плащ, 500 капелюх, 30 олівець хімічний. Саме через це автор робив загальний висновок, що загалом зарплати і харчового пайка цілком не вистачало на те, щоб вижити: «Пересічний робітник, крім спритніших і вислужницьких елементів, що мають «непередбачені доходи», – живе надзвичайно бідно, без всяких мрій на комфорт та задоволення культурних, гігієнічних чи інших потреб. Обдертий та прибитий морально. Зарплати вистарчає якраз на папіроси. Режимний терор зроджує то безнадійність, то зрезигнованість, то знову містичні надії на несподівану, скору переміну. Настрої хитаються поміж полюсом великих сподівань, а полюсом песимістичної безнадійності, але абсолютно ворожі до окупанта. Деякі через терор, шантаж пішли на співпрацю з окупантом. Від селянства різниться робітництво більшим політичним виробленням та більшою політичною ментальністю, більше цікавиться політподіями, менше загуменкове» («Загальна характеристика», б.р., арк. 6). Така ситуація змушувала шукати додаткові джерела прибутку. Водночас закладався серйозний розвив між вищим керівним складом і простими робітниками, про що наголошує автор документа. До «класу сталінської буржуазії» П. Петрига зараховував як усіх приїжджих, так і «своїх хрунів»: «Можуть користати вповні зі своїх посилок ЮНРА і з

спецстоловок, крамниць ... в їх кармани йдуть всі премії за перевиконання плану. Навчилися ходити в «шляпах», краватках, мештах з лисами на шиї... хоч часом дорогоцінне футро зтовариюється з «галошами» без іншого взуття. Дуже здивовані коли кликали їх «пан», «пані». ... Різницю поміж большевиками «вельможами», а поміж простими видно на кожному кроці. Втворена на тому тлі ненависть посилюється за кожним актом насилля над працюючими» («Загальна характеристика», б.р., арк. 6).

Значна увага приділена і функціонуванню освітніх закладів. Так, у Дрогобичі діяло сім середніх шкіл (у тому числі дві російськомовні), нафтовий технікум, електромеханічний технікум, учительський інститут, неповно-середня залізнично-дорожня школа, школи ФЗН. В усіх цих закладах освіти працювали близько 160 педагогів, з яких тільки 20 були місцевими українцями, понад – 50 росіяни, решта – українці зі Східної України. Директори усіх шкіл – не місцеві, переважно партійні. Чисельність учнів та студентів 3500 (з них понад 1000 учнів росіяни). Щодо стипендії – вона різна у нафтовому технікумі на першому курсі 220 крб., на другому – 250, третьому – 300. В учительському інституті стипендія на підготовчому курсі 120 крб. на першому, другому, третьому курсах – 160 («Загальна характеристика», б.р., арк. 6). Натомість у Бориславі діяло дві середні школи, одна вечірня середня школа, сім неповно-середніх та одна педшкола. У Трускавці: одна середня школа (учнів близько 200). У Стебнику: одна середня школа, 14 викладачів (з них 5 місцеві), учнів – 500. По селах діяли неповносередні школи (6 або 7 кл.). відзначалося, що багато працювало вчителів зі Сходу України. Цікава інформація про заробітну плату вчителів: 1–4 кл. – 350–400 крб., 5–8 кл. – 400–500, 8–10 кл. – 420–525 крб. Викладачі технікумів та вчительського інституту отримують оплату відповідно до кількості проведених годин (за годину 8–12 крб.), зарплата директорів коливалася від 800 до 1000 крб. («Загальна характеристика», б.р., арк. 7).

Турбувало автора і переважання у змісті навчання природничої складової над гуманітарною («натиск сильніший на навчання математики, фізики та хімії»). Навіть гірше – українська мова, література, географія та історія України викладалися із

«большевицим навітненням – з точки імперіалістичної політики Москви». Попри відзначені складнощі свій огляд автор завершує на позитиві – відзначаючи, що радянська адміністрація попри докладені зусилля не може утвердитися в регіоні – з'являються антирадянські написи, малюються тризуби, відбувається кепкування із портретів радянських керівників, іронізування із масиву радянської пропаганди, «Протирежимні написи на шкільних лавках, по стінах, рисунки тризубів, кпини з портретів «любих вождів» іронізування із большевицько-пропагандивно-виховних брехонь, злостивий натяк, що мають місце майже всюди, особливо по нищих класах, – свідчать про абсолютне необхоплення большевицькою агітацією нашого молодого покоління» («Загальна характеристика», б.р., арк. 7).

Відзначимо і живання П. Петригою дуже яскравої та водночас специфічної термінології для означення / підкреслення своїх думок – «поліційний терор – стахановський», «партійні собаки», «курительна бумага», «дурні політичні анальфabetи», «хитрі пси із НКВС і партії», «заіванити», «обмітуриив», «клас сталінської буржуазії» тощо.

Висновки. Отже, публікований документ «Загальна характеристика з життя Бориславського басейну» був знайдений у лісі біля села Стратин та зберігається в Архіві Центру досліджень визвольного руху. У документі подається характеристика різноманітних сфер суспільного життя на території Борислава, Дрогобича, Стебника, Східниці, Трускавця, Густанович (тепер частина м. Борислав) у 1945–1946 рр. (хоча точна дата його укладення невідома). Документ укладений, очевидно, підпільником на псевдо «Улас». Водночас відомо, що у 1946–1947 рр. Петро Петрига-«Улас» працював референтом пропаганди, а відтак провідником Дрогобицького надрайонного проводу ОУН (10.1946–07.1947). Матеріал автор структурував на двадцять п'ять рубрик. Публікований документ є важливим джерелом до характеристики історії повсякденного життя перших післявоєнних років як Дрогобиччини, так і Західної України загалом. Документ публікується мовою оригіналу відповідно сучасних археографічних вимог.

Джерела та література

- Антонюк, Я.** (2013). *СБ ОУН (б) на Волині та Західному Поліссі (1946–1951 рр.)*. Луцьк: Ключі.
- Антонюк, Я.** (2016). «Повстанські дантисти»: лікування зубів у підпіллі ОУН-УПА. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*, 2, 65–72.
- Антонюк, Я., & Кисляк, П.** (2009). Психологічний аналіз проявів жорстокості в боротьбі СБ ОУН (б) із сексотством на території Волині в післявоєнний період (1944–1951 рр.). *Історичні студії Волинського національного університету ім. Лесі Українки*, 2, 43–47.
- АЦДВР – Архів Центру дослідження визвольного руху.
- Баран, В., & Даниленко, В.** (1999). *Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.)*. Київ: Альтернативи. (Серія «Україна крізь віки»; т. 13).
- Білас, І.** (1994а). *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* (Кн. 1). Київ: Либідь: Військо України.
- Білас, І.** (1994б). *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* (Кн. 2). Київ: Либідь: Військо України.
- Веденєєв, Д.В., & Биструхін, Г.С.** (2007). *Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперації. 1945–1980-ті роки*. Київ: К.І.С.
- Вронська, Т., & Гальченко, С.** (2011). Обличчя визволених міст України після окупації і життєві стратегії городян (1943–1945 рр.). *Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси* (Кн. 2, с. 631–660). Київ: Наукова думка.
- Гавришко, М.** (2015). Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950-х роках. *Український визвольний рух*, 20, 199–212.
- Гавришко, М.** (2016). Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. *Український історичний журнал*, 4, 89–107.
- Голубко, В., & Середняк, А.** (2007). Західноукраїнський селянин в умовах комуністичного режиму 1939–1953 рр.: пристосування та спротив. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*, 34, 269–289.
- Даниленко, В.** (2010). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 2 (3)). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Загальна характеристика з життя Бориславського басейну. (б.р.). *Архів Центру досліджень визвольного руху, «Стратинський архів»* (у стадії формування) (арк. 7).

- Ільницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- Ільницький, В.** (2017). Діяльність молодіжних націоналістичних організацій у Дрогобичі (1945–1952). *Дрогобицький краєзнавчий збірник, спецвипуск III*, 300–311.
- Ільницький, В.** (2019). Молодіжна націоналістична організація у Дрогобицькому учительському інституті. *Літопис Бойківщини: журнал, присвячений досліддам історії, культури і побуту бойківського племені*, 1/96 (107), 79–86.
- Ільницький, В., & Галів, М.** (2015). До історії діяльності молодіжних українських націоналістичних організацій на Дрогобиччині: нове документальне свідчення. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, спецвипуск II*, 475–485.
- Ільницький, В., & Ярушак, М.** (2020). До історії діяльності молодіжних націоналістичних організацій у Дрогобицькій сільсько-господарській школі та Дрогобицькому нафтовому технікумі (1950–1951). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 208–228. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217759>.
- Ільницький, В., Кантор, Н., & Батюк, Т.** (2021). Повсякденне життя у Дрогобицькому учительському інституті: новий документ до історії (1946–1949). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 342–364. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228501>.
- Ісайкіна, О.Д.** (2005). *Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945–1955 рр.)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Переяслав-Хмельницький.
- Кентій, А.** (1999). *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Киричук, Ю.** (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа.
- Ковпак, Л.В.** (2003). *Соціально-побутові умови життя населення України у другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Коляструк, О.А.** (2012). Повсякденне життя українського суспільства у перші повоєнні роки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія «Історія»*, 20, 131–136.

- Малярчук, О.** (2006–2007). Галицький національний кетман: село в ідеологічній війні з партійно-радянським тоталітаризмом. *Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*, 12–13, 157–166.
- Патриляк, І.** (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.)*. Львів: Часопис.
- Русначенко, А.** (2002). *Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках*. Київ: Університетське видавництво «Пульсари».
- Смолій, В.** (2006). *Історія українського селянства: нариси* (Т. 1–2; Т. 2). Київ: Наукова думка.
- Стародубець, Г.** (2005). Організація медико-санітарної служби у повстанському запіллі (друга половина 1943–1944 рр.). *Наукові записки з української історії: зб. наук. ст.*, 17, 199–204.
- Стародубець, Г.** (2008). *Генеза українського повстанського запілля*. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Янковська, О.** (2010). Повсякденне життя громадян УРСР як втілення політики держави (1945–1953 рр.). *Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р.* (с. 176–168).

References

- Antoniuk, Ya.** (2013). *SB OUN (b) na Volyni ta Zakhidnomu Polissi (1946–1951 rr.) [SB OUN (b) in Volyn and Western Polissya (1946–1951)]*. Lutsk: Kliuchi [in Ukrainian].
- Antoniuk, Ya.** (2016). «Povstanski dantysty»: likuvannia zubiv u pidpilli OUN-UPA [“Insurgent dentists”: dental treatment in the OUN-UPA underground]. *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny – Current issues of social sciences and history of medicine*, 2, 65–72 [in Ukrainian].
- Antoniuk, Ya., & Kysliak, P.** (2009). Psykholohichni analiz proiaviv zhorstokosti v borotbi SB OUN (b) iz seksotstvom na terytorii Volyni v pisliavoiennyi period (1944–1951 rr.) [Psychological analysis of manifestations of cruelty in the struggle of the OUN (b) Security Service against sexism on the territory of Volyn in the postwar period (1944–1951)]. *Istorychni studii Volynskoho natsionalnogo universytetu im. Lesi Ukrainky – Historical Studies of Lesya Ukrainka Volyn National University*, 2, 43–47 [in Ukrainian].

- ATsDVR – Arkhiv Tsentru doslidzhennia vyzvolnoho rukhu [Archive of the Center for the Study of the Liberation Movement] [in Ukrainian].
- Baran, V., & Danylenko, V.** (1999). *Ukraina v umovakh systemnoi kryzy (1946–1980 rr.)* [Ukraine in the conditions of systemic crisis (1946–1980)]. Kyiv: Alternatyvy. (Serii «Ukraina kriz viky»; t. 13) [in Ukrainian].
- Bilas, I.** (1994a). *Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917–1953: suspilno-politychnyi ta istoriko-pravovyi analiz* [The repressive system in Ukraine in 1917–1953: Socio-political and historical-legal analysis]. (Vol. 1). Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy [in Ukrainian].
- Bilas, I.** (1994b). *Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917–1953: suspilno-politychnyi ta istoriko-pravovyi analiz* [The repressive system in Ukraine in 1917–1953: Socio-political and historical-legal analysis]. (Vol. 2). Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy [in Ukrainian].
- Viedienieiev, D.V., & Bystrukhin, H.S.** (2007). *Dvobii bez kompromisiv. Protystorbovstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii. 1945–1980-ti roky* [An Uncompromising Combat. The Opposition of Special Subdivisions of OUN with Soviet Special Operations Forces. 1945–1980]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Vronska, T., & Halchenko, S.** (2011). *Oblychchia vyzvolenykh mist Ukrainy pislia okupatsii i zhyttievi stratehii horodian (1943–1945 rr.)* [Faces of the liberated cities of Ukraine after the occupation and life strategies of the citizens (1943–1945)]. *Ukraina u Druhii svitovii viini: pohliad z XXI stolittia. Istorychni narysy – World War II: a look from the XXI century. Historical Essays* (Vol. 2, pp. 631–660). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Havryshko, M.** (2015). *Henderni aspekty seksualnoi morali v OUN i UPA u 1940–1950-kh rokakh* [Gender aspects of sexual morality in the OUN and UPA in the 1940s and 1950s]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 20, 199–212 [in Ukrainian].
- Havryshko, M.** (2016). *Choloviky, zhinky y nasylstvo v OUN ta UPA v 1940–1950-kh rr.* [Men, women and violence in the OUN and UPA in the 1940s and 1950s]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 4, 89–107 [in Ukrainian].
- Holubko, V., & Seredniak, A.** (2007). *Zakhidnoukrainskyi selianyn v umovakh komunistychnoho rezhymu 1939–1953 rr.: prystosuvannia ta sprotyv* [Western Ukrainian Peasant in the Conditions of the Communist Regime of 1939–1953: Adaptation and Resistance]. *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty – History of Ukraine: little-known names, events, facts*, 34, 269–289 [in Ukrainian].

- Danylenko, V.** (2010). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druga polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) [Post-war Ukraine: essays on social history (second half of the 1940s – mid-1950s)]*. (Vol. 2 (3)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Zahalna kharakterystyka z zhyttia Boryslavskoho baseinu [General characteristics of the life of the Boryslav basin]. (n.d.). *Arkhiv Tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu, «Stratynskiy arkhiv» (u stadii formuvannia) – Archive of the Center for the Study of the Liberation Movement, Stratin Archive (under construction)* (p. 7).
- Ilnytskyi, V.** (2016). *Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The OUN Carpathian region in Ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2017). Diialnist molodizhnykh natsionalistychnykh orhanizatsii u Drohobychi (1945–1952) [Activities of youth nationalist organizations in Drohobych (1945–1952)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection, special issue III*, 300–311 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2019). Molodizhna natsionalistychna orhanizatsiia u Drohobyskomu uchytelskomu instytuti [Youth nationalist organization at the Drohobych Teachers' Training Institute]. *Litopys Boikivshchyny: zhurnal, prysviacheniy doslidam istorii, kultury i pobutu boikivskoho plemeny – Chronicle of Boykivshchyna: a journal devoted to experiments in the history, culture and life of the Boykiv tribe*, 1/96 (107), 79–86 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V., & Haliv, M.** (2015). Do istorii diialnosti molodizhnykh ukrainskykh natsionalistychnykh orhanizatsii na Drohobychchyni: nove dokumentalne svidchennia [To the history of activity of youth Ukrainian nationalist organizations in Drohobych region: a new documentary evidence]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection, special issue II*, 475–485 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V., & Yarushak, M.** (2020). Do istorii diialnosti molodizhnykh natsionalistychnykh orhanizatsii u Drohobyskii silskohospodarskii shkoli ta Drohobyskomu naftovomu tekhnikumy (1950–1951) [To the history of the activities of youth national organizations in the Drohobych Agricultural School and the Drohobych Oil College (1950–1951)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 208–228. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217759> [in Ukrainian].

- Іlnytskyi, V., Kantor, N., & Batiuk, T.** (2021). Povsiakdenne zhyttia u Drohobytському uchyteľskomu instytutu: novyi dokument do istorii (1946–1949) [Everyday life in Drohobych Teacher's Institute: a new document in history (1946–1949)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytського derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 342–364. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228501> [in Ukrainian].
- Isaikina, O.D.** (2005). *Pobut i dozvillia miskoho naseleння Ukrainy v povoiennyi period (1945–1955 rr.)* [Life and leisure of the urban population of Ukraine in the postwar period (1945–1955)]. (Extended abstract of candidate's thesis). Pereiaslav-Khmelnitskyi [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1999). *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946–1956 rr.)* [An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946–1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka* [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s – 1950s: Ideology and Practice]. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Kovpak, L.V.** (2003). *Sotsialno-pobutovi umovy zhyttia naseleння Ukrainy u druhi polovyni XX st. (1945–2000 rr.)* [Socio-living conditions of the population of Ukraine in the second half of the twentieth century (1945–2000)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.A.** (2012). Povsiakdenne zhyttia ukrainskoho suspilstva u pershi povoienni roky [Everyday life of Ukrainian society in the first postwar years]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho. Serii «Istorii» – Scientific notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series "History"*, 20, 131–136 [in Ukrainian].
- Maliarchuk, O.** (2006–2007). Halytskyi natsionalnyi ketman: selo v ideolohichnii viini z partiino-radianskym totalitaryzmoz [Galician National Ketman: a village in an ideological war with party-Soviet totalitarianism]. *Halychyna: Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys – Galicia: All-Ukrainian scientific and cultural-educational local lore journal*, 12–13, 157–166 [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2012). «Vstan i borys! Slukhai i vir...»: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.) ["Stand up and fight! Listen and believe...": the Ukrainian nationalist underground and insurgent movement (1939–1960)]. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A.** (2002). *Narod zburenyi: natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u*

- 1940–50-kh rokakh [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary» [in Ukrainian].
- Smolii, V.** (2006). *Istoriia ukrainskoho selianstva [History of the Ukrainian peasantry]*. (Vols. 1–2; Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2005). Orhanizatsiia medyko-sanitarnoi sluzhby u povstanskomu zapilli (druha polovyna 1943–1944 rr.) [Organization of the medical and sanitary service in the insurgent garrison (second half of 1943–1944)]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history*, 17, 199–204 [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2008). *Heneza ukrainskoho povstanskoho zapillia [The genesis of the Ukrainian insurgent stronghold]*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
- Yankovska, O.** (2010). Povsiakdenne zhyttia hromadian URSS yak vtilennia polityky derzhavy (1945–1953 rr.) [Everyday life of the citizens of the USSR as the embodiment of state policy (1945–1953)]. *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, Pereiaslav-Khmelnyskyi, 14–15 travnia 2010 r. – History of everyday life: theory and practice: materials All-Ukrainian Science Conf., Pereiaslav-Khmelnysky, May 14–15, 2010* (pp. 176–168) [in Ukrainian].

Документ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА з життя БОРИСЛАВСЬКОГО БАЙСЕНУ

Бориславський Басейн – це в основному: Борислав, Східниця, Трускавець, Тустановичі, Стебник і Дрогобич з дооколичними селами; крім того, – Трускавець.

Кількість населення.

Кількість населення в поодиноких населених пунктах важко устійнити з причин тех. труднощів і нестійкості. В загальному вона зменшилась тому, що: а/ багато виїхало перед приходом большевиків за кордон, б/ поляки в більшості виїхали до Польщі, в/ великий процент населення опинився на роботі в Німеччині, по нім. лагерах, тюрмах, при війську і т.д., г/ жидів винищили німці, яких чисельність тут була процентово велика, д/ немало

було змобілізовано, в ЧА, є/ поважне число людей знищено, за-суджено та вивезено на Сибір.

Національний склад.

Під сьогоднішній день національний склад населення абсолютно в користь українців. По селах чужоземний елемент в незначній, майже в невидимій кількості. В містах він більше різноманітний. Поляків в переважній більшості виїхали. Залишились ті, що або не хочуть покидати наших земель взагалі і рішені зв'язати свою долю з нашою, або переконані, що вернеться вкоротці польська влада, тому виїзд недоцільний. Через натиск адміністраційних і поліційних органів, виїзджають поволі до решти. Брак транспортів – утруднює виїзд. Залишились головно по містах. Жидів вийшло з укриття небагато. Багато з тих, що лишилися при життю виїхало до Польщі, як польські громадяни і з власної волі. Ті, що осталися, займаються торгівлею, працюють в адміністрації та нквд. По селах їх не має цілком. В Дрогобичі жидів ок. 2%. Давні привілеї втратили. Росіяни і приїзджі взагалі становлять поважний процент населення. В Дрогобичі наприклад є їх більше, як 10%. Більшість з них – рускі. Звичайно перевиховані в дусі радянського патріотизму, принайменше для ока постороннього спостерігача. Російську мову чути чи не частіше, як українську. «Сов'єти» – це працівники адміністрації, поліційних органів, партійні собаки, всякого рода «директора», інженера, бухгалтери, завідуючі і прості робітники – все це разом з жінками і дітьми. Для руських є навіть школи /початкові-середні із рос. викладовою мовою/. Сов'єтський елемент починає поволі закліматизовуватися. Женяться з нашими дівчатами, купують на власність доми, городи, спроваджують родини і т.д. Кількісні відношення в національному складі в м. Трускавці такі: із загальної кількості людей /3000/, є 2300 українців, 35 поляків, 660 приїзджих сов'єтів, в тому числі найбільше руських.

Соціяльний склад.

Населення басейну – переважно робітники. Слабо розвинуте сільське господарство є другим заняттям, хоч, до речі для багатьох робітників із сіл, є головним джерелом виживлення. Загально підміські села мають вигляд господарсько-робітничий.

По містах більшість населення – фабричні робітники і ремісники. Адміністрація із проїжджих. В останньому часі /початок 1946 р./ почали наставлявати на відповідальні місця місцевих людей. Москалі працюють на керівних постах, поляки переважно робітники.

Культурний стан.

Театр: є один в Дрогобичі. Артистів ок. 80 осіб. З них 7 місцевих. Нац. склад артистів: 13 українців, 8 жидів, 1 вірменин, решта росіяни. Керівництво театру у руках партійних. Грають щоденно, крім понеділків. Ставлять старі твори класиків і нові пропагандивні большевицькі панегірики. Відвідувачі переважно приїзджі й військові. Місцеве населення відвідує театр лише в суботу та в неділю в значній меншості. Ціна квитків від 8–25 крб. Зарплата працівників /вчисляючи орхестр і тех. персонал/, виносить 125–1100 крб. Театр виїжджає часом до Борислава і Трускавця. Партійних серед працівників є ок. 10, комсомольці – 5. Сітка сексотів, часті переслуховування нквдистами та арешти – витворюють атмосферу взаємного недовіря.

Кіно: грають большевицькі агітки, а рідко американські фільми. Кінотеатри є в: Дрогобичі – 2, Борислав – 2, Трускавець – 1, Стебник – 1, та кілька пересувних, що обслуговують підміські села та більші підприємства та установи.

Бібліотеки.

Існують при різних парт. «інстанціях», палацах піонерів, клубах та більших підприємствах і установах. Місцеве населення з них мало користало. Вибір літератури «ніякий». В Дрогобичі є обл. бібліотека, з якої користає місцеве населення.

Клуби.

Зорганізовані лише по містах та окремих підприємствах, школах, тощо: по селах клубів фактично немає. В будинках призначених на приміщення клубів, поза «гулянням» та мітінгами – нічого більше не відбувається. Хорів по селах немає. Деякі підприємства мають кінотеатри, драмгуртки, хори, що дають вистави, концерти та оформлюють мистецькі частини святочних мітінгів з нагоди держ. «празніков».

Преса.

Доходить до всіх сіл за передплатою окремих громадян, до шкіл, с/рад та до більшості адміністративних працівників. Для робітників деяких підприємства, передплата преси є примусова і стягається згори при видачі зарплати. Приходить преса центральна «Правда», «Ізвестія» – «Труд», республіканська: «Рад. Україна», «Правда України», «Піонерська Правда», «Комсомолец», «Зірка», «Учительське Слово», обласна: «Рад. Слово», «Рад. селянин», «Нафтовик Борислава» і районова: по всіх р-нах виходить тижневик орган райвиконкомів і райкомів КП/б/У. Преса приходиться регулярно, прогандуючи по поштах і листоношах, через яких здійснюється передплата. Використовується, як пакунковий папір та, як «курительна бумага». Не маючи жодного довіря і респекту серед населення.

Художня література.

Серед населення незнана майже її не видно. Большевицький блеф певний, не найбільшій кількості красується на виставових вікнах нечисленних книгарень.

Книгарні.

В Дрогобичі – 2 книгарні, в Бориславі – 1 книгарня. Купити можна малі популярні політичні і художні видання. Видавництво такої літератури регулюється вимогами політ. пропаганди. По р-нах і обл. центрі виходять газети, органи рад. депутатів трудящих і парткомітетів та перевидаються центральні і республіканські брошурові видання політичного та популярного-пропагандивного змісту.

Канцелярйне приладдя.

В мінімальні кількості. Паперу брак. Навіть по канц. нквд пишеться протоколи по старих, списаних на одній стороні польських паперах.

Ліквідація неграмотності – реалізується лише в пропаганді.

Загально освітній рівень.

Місцевого населення – середній. Підміський елемент – загально вироблений. Серед приїзджих найбільший процент аругантів, маскованих анальфabetів, шкурнаків, поверхових спеців. Лиш тут і там стрічаються люди з «європейською огладою».

Здоровельний стан.

В обл. центрі є три поліклініки, два шпиталі, шість аптек, санчасть нквд, один родильний дім. Кілька поліклінік є в терені /Борислав, Стебник/. В Бориславі є один шпиталь. По більших установах зорганізовані санпункти. По селах є при с/радах т.зв. саніспектори /їхнє завдання дбати про санстан взагалі, поборювати пош. недуги, вести облік померлих і т.д./. Загально лікарів є дуже мало, побільше фельчерів. «Совітські» лікарі – донічого. Середній медперсонал – кустарний. Лікарське приладдя в шпиталях і поліклініках – в мінімальній кількості /те, що ще не зужилось і якого не знищила війна/. Гігієнічний стан – нище критики. Брак бандажів-ліквів. Харчі по шпиталях мізерні, обслуга мало фахова з часто байдужим, а то й з грубіянським наставленням до хворого. Лікування безплатне. В аптеках вибір ліків скупий /ніякий/. Деякі медикаменти можна дістати лише за спец. дозволенням. Опакування ліків-крамничне /порошки в газетному папері, або в старих паперах/. В поліклініці лікування недбайливе /безплатне/. Хворий пізнають по гарячці. «Маркірантів» – без гарячий – викидається за двері і називається «бандьорами». В гірських околицях поширений тиф. По містах масові випадки венеричних недуг. /«В нас всьо єсть»/, – які ліквідуються дуже слабо в силу індивідуального занедбання, встиду та байдужого наставлення держ. органів здоров'я. Поширена із-за браку мила сверблячка.

Політична робота окупанитів.

Спеціалну вагу звертає больш. пропаганда на політичне охоплення робітництва. Кілька разів в тиждень відбуваються по заводах та адміністраційних установах, мітінги та лекції на політ. Теми /міжнар. огляд, про атомну енергію, тощо/. На збори зганяють робітників примусове /не відпускають із заводів/. Зануджені слухання больш. побрехеньок, робітники часто сміються з

докладача, сплять, сонно зітхають, шукають «за необставленими» дверми і втікають. Пропаганда окупанта не приймається. Ті, що симпатизують із наїзником, це або пішли елементи, яких приманюють гроші, похвали, чи сатисфакції бути «страшакком» для других, або дурні політичні анальфабети, яких вміють використовувати особливо хитрі пси із нквд і партії. Місцевих комуністів із місцевого населення мало. Бувши комуністи в переважній кількості в обличчі большевицької дійсності, коли взагалі не перевиховались і не симпатизують із революційно-визвольним рухом, то ставляться до режиму з резервою. Зтягування до піонерів, комсомолу та партії, здійснюються шляхом шантажу, та вічно то знудження ненастилого натиску. Вступ до комсомолу дуже легкий. До партії втягають, докладно перевіривши, або на основі загальної opinii «радянської людини».

Подекуди комсомольці є одною із причин психози страху, або загальної opinii даної місцевості, як «агітпункту комунізму» /наприм. Стебник/, то знов із своїми «хлопами». У школах вся програма навчання запланована з розчисленням виховання в душі рад. патріотизму, як на фактичне образування. Нові большевицькі «патріоти» не виховуються, /бо і програми місцеві учителі не придержуються/, але нейтралізування нестійких, деморазация хитких і використання підлих в деякій мірі помітні.

Поліційна сітка.

В Дрогобичі міститься обласний, районний і міський відділ нквд і нкгб, два відділи міліції: військова і цивільна, прокуратура, народний суд, військово нквд і ряд тюрем /в підпіллі кожної поліційної станиці, бригадки і в деяких законспірованих місцях/. Станиці нквд є ще в Бориславі, Трускавці і в Стебнику. На кожную вулицю чи кілька вулиць, окремі села і підприємства – призначені спеціальні участкові з цілою сіткою сексотів. В Трускавці був пересильний лагерь для родин арештованих підпільників і т.д. /тепер спалений/. Лагерь містився в мурованій віллі. В'язні містилися в 25 номерах, часом по 30 осіб в одній камері. Найбільше в лагерь перебувало 420 осіб /весна 45 р./, а найменше 56 осіб. Від осені 44 р. до весни 46 р. перейшло більше як 1500 людей. Більшість з них вивезена на Сибір. Серед вязнів звичайно було: 70% жінок, 30% мушчин, 60% дітей і 20% стариків. Жінки

сиділи спочатку окремо, потім разом з мущинами. Померло в лагері з виснаження 8 осіб, яких похоронено тайно. Сильніших водили до праці. Інші сиділи по камерах мали коротку «прогулку» по подвір'ї. Харчів не давали жадних. Ув'язнені жили з передач, які обкрадали стрибки і міліціонери. Стрибків, що охороняли лагер було 26 осіб. Вони ніяких пайків не діставали. В'язні із далеких сіл і без родин користали з передач других, або помирали з голоду.

Конфісковані речі ділила охорона поміж себе. Начальник – українець із СУЗ, партійний, із кільканадцятилітнім стажем праці. В камерах були донощики. Охорона тюрм і лагерів – сильна /Коло лагеру в Трускавці стояло часом 10 постів/. В'язнів приводять під сильним конвоем. Коли їх не багато – в'яжуть руки, коли більше – женуть рядами. Випадки втечі спорадичні.

В Дрогобичі /коло Бригідок/ є лагер для полонених німців, коло 200 осіб. Харчеві пайки малі. Дозволено ходити вільно /за жебраним/. Час-до-часу поодинок, або малими групами втікають «нах гаймет». Використовується їх як фізичні сили. Поліційний терор стахановський. /нпр. в «Галіції» начислюють до 70 арештованих/.

Військові частини.

Постійно перебувають у великій кількості частини ЧА /танкісти та артилерія/ і спецвідділи військ НКВД для боротьби в ревухом, охорони заводів, охорони обласного центру.

Спецвідділи стоять: Дрогобич, Борислав, Трускавець, Стебник, Східниця. Кількість війська точно не дається визначити через те, що одні частини відїжджають, а другі приїжджають.

Промисл.

В басейні розвинуті такі види промислу: а/ нафтовидобування – Борислав, Східниця, Трускавець, Кропивик Страий, Перепростина, Урич, Орів, Тустановичі і Мразниця, б/ нафтопереробні /Борислав, Дрогобич, Губичі/, в/ видобуток земного воску – озокериту /Борислав/, г/ лісовий промисл /вируб, перерібка і транспорт лісу/, д/ мінеральні води /Трускавець/, е/ будівельні, є/ харчовий, ж/ виріб дрібних частин артикулів, з/ металургійні /Дрогобич/, и/ ремонтний промисл всіх видів, що обслуговує

попередні, й/городництво, яке управляють підміські села і передмістя і видобіток солі і виріб калійних артикулів /Дрогобич, Стебник/. В окремих промпунктах є такі види промислу:

Дрогобич: нафтоперегінний завод № 1 /бувний «Польмін»/, нафтоперерібний завод № 2 /бувний «Галіція»/. Крім того є три цегольні, гончарня, солеварня, м'ясокомбінат, три пекарні, два млини, два тартаки, залізо відливний завод, шевський, кравецький, машиноремонтний, і столярський – артлі.

Борислав: 4 нафтопромисли, газоліярня, три пекарні, 2 тартаки, восковня, різня, фабрика дерев'яних виробів; артлі шевський і кравецький.

Східниця: нафтопромисл, тартак, пекарня.

Трускавець: пекарня, фабрика мінеральних вод і нафтовий шиб, артлі шевський і кравецький.

Стебник: калійний промкомбінат, бува «Саліна», водяний млин, пекарня, кравецький і шевський артлі.

Умови і організація праці.

Праця робітника проходила за обліком. Кожний має визначену згори норму, виконання якої вимагає доброго напруження м'язів у робочий день. Загально норми дуже високі. При постійному перевиконванні норми підвищують. Норми звичайно не виконують, хоч завжди записують їхню 100%-ову виконність. Згори є визначене, яка повинна бути успішність у виконанні згори наміченого плану, скільки має бути стахановців, ударників і т.д.

В пригоді стають «номеровщики», що без викидів сумління пишуть кому і скільки захочуть. Правдивих стахановців не має. Число стахановців не може зменшуватися і навпаки. Якщо нема передбаченої кількості стахановців, відповідає за це бригадир, або «номеровщик» /мовляв, не організували належно праці/. Перед завідуючими кадрами і партторгом/ вони організують стахановський рух. Стахановський рух піддержується всякими способами: а/ сильна пропаганда за підвищення робочих осягів, пов'язуючи це з любов'ю до радянської батьківщини і громадською честю та лояльністю перед державою; невиконання планів є претекстом для поліційних інсинуацій, стягає на робітника опінію саботажника, ворога народу, бандьори, б/ перевико-

нуючих норму виписують на дошці «пошани», виголошують на мітингах, в/ бригада, що виконувала норму на 180% дістає для шани червоний прапорець, зроблений часто з американських консервних пушок, г/ бригади, що виконують на 200% норму дістають червону, бляшану зірку, д/ в деяких цехах проводиться облік успішності праці і виписується на стіні; не виконуючих норму п'ятнується у формі «виговору» в директора, чи не мітингу або через вивішення з габльотці директора, е/ всюди заведене соцзмагання /індивідуальне, бригадне, цехове, заводське/, є/ завод, що виграє соцзмагання дістає перехідний прапор з наркомату ССРСР та /нпр. завод «Галіція» має перехідний прапор з наркомату ССРСР та облкому КП/б/У, и/ стахановцям давали подвійний харчевий пайок, але тепер вже не дають, й/ щораз більше загострюється дисципліна в праці /нпр. що-до прогулів/. Робочий день 8 годин, крім того кожний робітник повинен відробити 50 годин при нараві доріг, залізниці, на присадибних господарствах заводів і т.п. /т.зв. «недільники»/. Найменшою робочою одиницею є бригада, від 3 до 8 чоловік, дві-три бригади – це вже цех. Бригадирами і майстрами є спеціалісти, яких звичайно намагається втягнути в партію, або в комсомол. У більших підприємствах є спецвідділи і «участковий уполномочений нквд». До них належать секретні справи, допити, арештування, поліційне слідження і «сповідь». Робітники нічю тероризовані вже кожний перейшов «сповідь» /докладний звіт з цілого життя/. Сітка сексотів начислює там по 40 осіб, між ними 5 справді ідейних, решта шантажовані. Партійні по підприємствах зорганізовані в паркомітет. Членами партії є переважно переїзджі, що займають керівні пости. З місцевих втягують лише авторитетних підлизників.

Життєва стопа і настрої робітників.

Рівень життя робітника найкраще представити, порівнявши висоту зарплати з цінами харчових та інших необхідних артикулів.

Зарплата: робітники поділені відповідно до степеня кваліфікації на 7 розрядів /до першого зачисляються ученики, до 7 спеціалісти – їх дуже мало/. Опачуються вироблені години. Члени

управління та службовці мають сталу ставку за штатами плюс всякого-рода нагороди премії і т.п.

Робітники. Зарплата в місяць загально 180–450 карб.

1 – розряд	6 карб. – /денно/
2 – "-	7.20
3 – "-	9.30
4 – "-	11.50
5 – "-	16.28
6 – "-	17.00
7 – "-	20.40

Інженерно-технічний персонал:

Бригадир – 600 карб.	інженер – 1200 карб.
майстер – 800	гол.мех. – 1400 "-
нач.цеху – 1000	гол.інженер – 1500 "-

Службовці:

економісти – 500–600 карб.
бухгалтер – від 400 до 700
нач.відд. – 900

Дир.заводу: ставка – 1800 карб.

плюс премії –

разом: від 6000 до 9000 карб.

Нач.спецвідд.: 600 карб.

із зарплати відчислюються різномодні стягування, що до-
ходять часом до 30% всієї зарплати.

Харчевий пайок:

Робітники – /звичайні картки/:

2,20 кг. м'яса
0,50 "- хліба /денно/
0,60 "- товщу /літра оливи 15 карб., масло 28,30 карб./
1,50 "- круп /1 кг – 3 карб./
0,5 "- цукру /"- – 5–6 карб./
місто м'яса дають часом зіпсуту рибу.

Родина робітника:

0,30 кг – хліба /для дорослих/	0,40 кг хліба /для дітей/
0,60 "- круп	0,20 "- цукру

Стахововці, тяжко працюючі:

3,00 кг м'яса	2,00 кг круп

0,5 -"- цукру 0,50 -"- хліба /денно/

0,90 -"- товщу

Службовці:

0,50 кг хліба /денно/

1,20 -"- м'яса 0,20 кг цукру

0,30 -"- товщу 1,20 -"- круп

Начальство: /директор, заступники, парторг, інженер, спецвідд., зав.кадрами – і т.д./, дістає додаткові харчові картки т.зв. СП /сухий пайок/ і ЛОБ /літерні обіди/.

Картки СП: 2,20 кг м'яса 3 кг круп /або біла мука/

0,50 -"- цукру 0,60 -"- товщу

Картка ЛОБ: 5 -"- м'яса 4,50 -"- муки /біла/

6,00 -"- хлібних виробів 10 шт. яєць

0,80 -"- товщу 2 л молока /фактично беруть зі столовки скільки хочуть/.

В загальному начальство дістає:

10–15 кг. білої муки 0,70 кг. хліба білого /денно/

3–4 -"- товщу 6,00 -"- спец.печива

2–3 -"- цукру 12»13 -"- м'яса

В крамницях для робітників можна купити, крім пайкових – артикулів:

папіроси: від 16–50 карб. /100 шт./

цигари: 30–35 -"- -"-

тютюн: 10–80 -"- /пачка/

горілка: 113 карб. одна літра.

Для робітника кількість закупу обнижена, начальство бере скільки захоче. Часом можна купити блаватні товари /суконка 550 карб., на паску 150 карб./, паперові матеріали /1 м. 7–8 карб./.

Раз в рік дали приділ на матерію /16 м. на 50 людей/.

Примітка: дані зі нафтоперегінного заводу н. 2 в Млинках.

Поставки ЮНРА:

Харчеві, поставки, консерви, індивідуальні пакети – дають на картки місто товщу, цукор, м'яса – як власні товари. Інших поставок робітники не одержують. Прийшло раз багато мануфактури, яку розібрали самі директори, частину їхні жінки повимінювали за старі речі /мешти з дірливими сподами/ і це виміняне діставалось робітникам/. До речі таких «щасливців» – мало.

Начальство розібрало порядні менти, шкіряні плащі, мужеські гарнітури і в найкращому гатунку білизну. Багато кудись вивезли. По якомусь часі після згаданої поставки прийшло із наркомату нафтової промисловості запитання: де поставки із ЮНРА, хто їх дістав і розпорядження прислати негайно списки получивших із власноручними підписами. Списки вислали, підписи фальшовані.

Ціни:

Артикул:	Держторг:	Пасок:
цукор	1,20 карб.	100–100 карб.
мука /біла/	0,60 -"	45–60 -"
ковбаса	200 -"	180–190 -"
хліб	15,00 -"	10,00 -"
мило	8,00 -"	25,00 -"
яйце	7,00 -"	2,50 -"

Паскові ціни:

масло – 180 карб	цибуля – 5 карб. /1 головка/
курка – 120 -"	часник – 3–4 -"
м'ясо – 35 карб.	оселедці – 10 -" /штука/
сметана – 60 -" /літра/	зшиток – 12 -" -"
олива – 120 -"	чоботи – 4000–5000 карб.
дріжджі – 300–500 карб.	жито – 1400 /100 кг./
бульба – 5 карб.	ячмінь, овес – 1200 -" -"
	пшениця – 1900 -" -"
убрання мужс. – 6000 карб.	костюм – 4000–5000 карб.
мешти жін. – 2500 -"	черевики м. – 2000–2500 -"
плащ жін. – 4000 -"	плащ м. 6000 -"
сорочка – 300 -"	капелюх – 500 -"
панчохи ж. – 500 -"	олівець хім. – 30 -"
олівець звич. – 10 -"	

Загальна зарплата і харчовий пайок не вистачають абсолютно на виживлення. Робітники радять собі у всякій спосіб: ось деякі джерела прибутку: а/ крадіж всього, що лиш дасться /«заіванити»/ з місця праці. Крадуть очевидно найбільше самі «главні» /великі кількості, нпр.: тони нафти/. Робітників при виході із заводу контролюють, зловлених із «корпус делікті» карають залежно від кількості недалої «операції», але не так строго як

колись /в 1939–41 рр./ Директори /не всі/ беруть під увагу оплаканий стан робітників /матеріальний і факт частого розконспірування власними «сделками». Останньо «режим» загострюється. Розбазарювання «управляючих» доходить часто поважних масштабів. Мин. року зав. облспоживспілки «обміжурив» державу на суму близько пів. міль. карб. б/ спекуляція, що найчастіше пов'язується з першою категорією засобів здобуття середників екстенції. Спекуляцію толерує державна, щораз менше. в/ Випродування речей з хати і особистого комфорту. г/ побічна праця в дома /ремесло і т.д./, д/ доходи з домашнього господарства /поле, город/, е/ праця других членів родини на недержавній роботі /жінки, діти/, є/ старі запаси.

Пересічний робітник, крім спритніших і вислужницьких елементів, що мають «непередбачені доходи», – живе незвичайно бідно, без всяких мрій на комфорт та задоволення культурних, гігієнічних чи інших потреб. Обдертий та прибитий морально. Зарплата вистарчає якраз на папіроски. Режимний терор зроджує то безнадійність, то зрозигнованість, то знову містичні надії на несподівану, скору перемену. Настрої хитаються поміж полюсом великих сподівань, а полюсом песимістичної безнадійності, але абсолютно ворожі до окупантів. Деякі через терор, шантаж пішли на співпрацю з окупантом. Від селянства різняться робітництво більшим політичними виробленням та більшою політичною ментальністю, більше цікавиться політподіями, менше загуменкове.

Клас сталінської буржуазії:

До нього зачисляються всі приїзджі і «свої хруні» – члени управлінь і т.д. Свобідні у всіх комбінаціях для забезпеченням всім чого лиш забажають. Крім додаткового пайків СП і ЛОБ, дістають кращі штати та розряди. /слова парторга в заводі «Галіція» тов. Лобка: «Не нада йому жодного розряда он здешний»/. Можуть користати вновні з усіх посилок ЮНРА із спецстоловок, крамниць... В їх кармани йдуть всі премії за перевиконання плану. Навчилися ходити в «шляпах», краватках, мештах, з лисами на шії... хоч часом дорогоцінне футро зтоваризується з «галошами» без іншого взуття. Дуже вдоволені коли кликати їх «пан» «пані». Часом протестують проти заблизького товаришування. Різниця поміж большевиками «вельможами», а поміж простими видно на

кожному кроці. Створена на тому тлі ненависть посилюється за кожним актом насилля над працюючими.

Шкільництво:

На території басейну є такі школи: Дрогобич: 7 середніх шкіл /в тому числі 2 рос./, нафтовий технікум, електро-механічний технікум, учительський інститут, неповно-середня залізнично-дорожня школа, школа ФЗН. У всіх цих школах викладає около 160 педагогічних сил. З того числа тільки коло 20 українців /місцевих/, більше як 50 руских, решта українці з СУЗ. Директорами по всіх школах не місцеві, переважно партійні. Загально учеників та студентів 3500 /з того більше як 1000 учнів руских – лиш в середніх школах/. Демобілізованих в школах майже не має. Рускі вчаться в технікумах та інституті. Висота оплати за навчання: у вищих класах середніх шкіл 150 в місяць. Стипендії дають у вищих заведеннях різної висоти: нпр. в нафтовому технікумі, на першому курсі – виносить 220 карб. на другому 250 на третьому 300. В учительському інституті стипендія на підготовчому курсі 120 карб. На першому, другому, третьому курсах – 160. Борислав: дві середні школи, одна вечірня середня школа, 7 неповно-середніх та одна педшкола. Трускавець: одна середня школа /учнів около 200/. Стебник: одна середня школа, викладачів 14 /з того 5 місцевих, учнів около 500/. По селах школи неповно-середні 6 кл. або 7 кл. Багато вчителів зі сходу. Вчителі неповно-середніх та середніх шкіл дістають таку зарплату:

Вчителі від 1–4 класів	– 350–400 карб.
-" -" -" -" 5–8 -"	– 400–500 -"
-" -" -" -" 8–10 -"	– 420–525 -"

Викладачі технікумів та вчительського інституту оплачували у відповідності від кількості годин /за годину від 8–12 карб./. Директорам платять від 600–1000 карб.

Вчителі східняки стараються додержуватися програми та вдають 100% радянських патріотів. Багато із них чесні українці, симпатизують з рев-рухом та не навидять большевицьку владу. Місцеве вчительство живе надією на швидку заміну рад. влади. Рівень навчання не високий. Натискають сильніше на навчання математики, хімії та фізики. Викладають з конспектів часто «загинаються». Такі науки: укр. мова, література, географія та

історія України викладають з большевицьким навітленням – з точки імперіалістичної політики Москви. Де-не-де по школах більше годин рос. мови чим укр. мови. Політробота серед шкільної молоді головно концентрується біля пропаганди за вступ до піонерів та комсомолу, а також за вціплення молоді т. зв. «радянського патріотизму». Настрої серед молоді в більшості або стримані, або ворожі до большевицької влади. Проти режимні написи на шкільних лавках, по стінах, рисування тризубів, кпини з портретів «Любих вождів» іронізування із большецько-пропагандиво-виховних брехонь, злосливий натяк, що мають місце майже всюди, особливо по нищих класах, – свідчать про абсолютне необхоплення большевицькою агітацією нашого молодого покоління.

Виготовив: У Л А С.

*Центр досліджень визвольного руху, 1–8 арк.
(у стадії формування)*

Стаття надійшла до редакції 23.03.2021 р.

УДК 930.2:304.3-057.874(477.8)
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234422

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Олександра СВЙОНТИК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lesyadudnyk@dspu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0945-3538>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3074923/oleksandra-sviontyk/>

Бібліографічний опис статті: Галів, М., & Свйонтик, О. (2021). Повсякденне життя школярів у Кременці на Тернопільщині (1949 р.): документальне свідчення. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 156–168. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234422>.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ШКОЛЯРІВ У КРЕМЕНЦІ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (1949 р.): ДОКУМЕНТАЛЬНЕ СВДЧЕННЯ

Анотація. У статті аналізується і публікується документ підпілля ОУН (березень 1949), в якому подано інформацію про повсякденне життя середньої школи № 1 м. Кременець (Крем'янець) на Тернопільщині. **Мета статті** – проаналізувати і опублікувати документ до історії повсякденного життя учнів середньої школи № 1 м. Кременець (Крем'янець) Тернопільської

© Микола Галів, Олександра Свйонтик, 2021

області наприкінці 1940-х рр. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, науковості, авторської об'єктивності, застосування джерелознавчих методів, зокрема методу внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що до наукового обігу вперше вводить публікований документ. **Висновки.** Отже, публікований документ «Крем'янецька середня школа Ч. І» датований березнем 1949 р. У ньому подана інформація про життя школи у 1948/1949 н. р., акумульована учасником українського підпілля в Кременці на псевдо «Чорнобай», який був учнем зазначеного закладу середньої освіти. Документ складається з чотирьох частин: життя учнів у школі; позашкільне життя учнів; учителі; навчання. Структура документа вказує на те, що його було укладено відповідно до певного «квєстіонарію», підготовленого підпіллям ОУН для більш чіткого й аналітичного подання звітів, формулювання агентурної інформації. Вважаємо документ «Крем'янецька середня школа Ч. І» важливим і репрезентативним історичним джерелом до історії повсякденного життя школярів другої половини 1940-х рр. у Кременці зокрема, та у західноукраїнських областях України загалом. Документ публікується мовою оригіналу з дотриманням необхідних археографічних вимог.

Ключові слова: джерелознавство; історія повсякдення; учні середніх шкіл; Кременець (Крем'янець); Тернопільська область.

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Oleksandra SVIONTYK

PhD (Education), Associate Professor, Department of General Pedagogy and Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lesvadudnyk@dpu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0945-3538>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3074923/oleksandra-sviontyk/>

To cite this article: Haliv, M., & Sviontyk, O. (2021). Povsiakdenne zhyttia shkoliariv u Krementsi na Ternopilshchyni (1949 r.): dokumentalne svidchennia [Everyday life of schoolchildren in Kremetsk in Ternopil region (1949): documentary testimony]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 156–168. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234422> [in Ukrainian].

EVERYDAY LIFE OF SCHOOLCHILDREN IN KREMENTSK IN TERNOPIL REGION (1949): DOCUMENTARY TESTIMONY

Summary. *This article presents a document of the OUN underground (March 1949), which provides information about the daily life of the secondary school № 1 in Kremenets (Kremyanets) in the Ternopil region. **The purpose of the article** is to analyze and publish a document on the history of everyday life of high school students in Kremenets (Kremyanets), Ternopil region in the late 1940s. **The research methodology** is based on the principles of historicism, scientificity, authorial objectivity, application of source methods, in particular the method of internal critique of sources. **The scientific novelty** is that a published document is introduced into scientific circulation for the first time. **The conclusions.** The published document "Kremenets Secondary School No 1" is dated March 1949. It presents information about the life of the school in 1948/1949, accumulated by a member of the Ukrainian underground in Kremenets under the pseudonym "Chornobay", who was a student at the mentioned secondary school. The document consists of four parts: the school life, extracurricular life of students, teachers, teaching. The structure of the document indicates that it was concluded in accordance with a certain "questionnaire" prepared by the OUN underground for a clearer and more analytical presentation of reports and the formulation of intelligence information. We consider the document "Kremenets Secondary School of No 1" an important and representative historical source for the history of everyday life of schoolchildren of the second half of the 1940s in Kremenets in particular, and in the western Ukrainian regions in general. The document is published in the original language in compliance with the necessary archeographic requirements.*

Key words: source studies; everyday history; high school students; Kremenets (Kremyanets); Ternopil region.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку наукових досліджень історії повсякдення усе більшої актуальності набуває аналіз щоденних життєвих практик дітей і молоді, зокрема шкільного віку, особистісне і соціальне становлення яких відбувалося в умовах трансформаційних змін суспільного життя. Саме в таких обставинах, опинилися, зокрема, школярі західних областей України у перші повоєнні роки (1944–1953), коли радянізаційні процеси позначилися на усіх аспектах життя населення. Водночас, зауважимо, що дослідження повсякденного життя учнів загальноосвітніх шкіл передбачає аналіз різноманітних аспектів функціонування закладів освіти, насамперед освітнього середовища, змісту навчання і виховання, системи відносин, комунікацій, ідей і поглядів учасників освітнього процесу – учителів і учнів. Відтак першорядної ваги набуває опрацювання документів, які висвітлюють життя шкільних колективів «з середини». Одним з таких історичних джерел є звіт про відносини у Крем'янецькій (Кременецькій) середній школі № 1 на Тернопільщині кінця 1940-х рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, які упривнюють різні сторони повсякденного життя шкільних інституцій західних областей України 1944–1953 рр., відзначимо наративи С. Сворака (1998), С. Герегової (1997, 2004), Р. Попп (1998, 2011а, 2011b), І. Сушик (2009), Н. Мащенко (2018), В. Старжеця (2019). Звісно, власне повсякденні аспекти не були предметом дослідження зазначених учених, проте певні факти та описи щоденних аспектів життя школярів вводилися у контекст їхніх досліджень. Серед студій археографічного характеру, в яких аналізуються документи до історії повсякдення західноукраїнських школярів другої половини 1940 – початку 1950-х рр., відзначимо статті М. Галіва (2015) та Р. Попп (2020). Водночас підкреслюємо, що у жодній із зазначених праць не використано документ, який пропонується до розгляду у цій статті.

Мета статті – проаналізувати та опублікувати документ до історії повсякденного життя учнів середньої школи № 1 м. Кременець (Крем'янець) Тернопільської області наприкінці 1940-х рр.

Виклад основного матеріалу. Аналізований документ має назву «Крем'янецька середня школа Ч. І» і міститься в Архіві Центру досліджень визвольного руху (Інститут українознавства ім. І.П. Крип'якевича НАН України (м. Львів)), фонд 63, том 7. Цей україномовний машинописний документ складається з чотирьох сторінок тексту і датований березнем 1949 р. Перша сторінка, по суті, є титульною і містить лише назву документа. Наступні сторінки мають машинописну пагінацію (яку й використовуватимемо для посилань). Документ становить собою звіт члена підпілля на псевдо «Чорнобай», який, судячи з тексту джерела, був учнем старших класів середньої школи № 1 в Кременці. Вже у першому пункті звіту він зауважив: «Я ходжу в середню школу ч. 1 в м. Крем'янци» (Архів ЦДВР, ф. 63, т. 7, арк. 1). На жаль, наразі не видається можливим назвати прізвище автора.

Звіт складається з чотирьох розділів: життя учнів в школі; позашкільне життя учнів; учителі; навчання. Вочевидь, він складений на основі певного «квестіонаря», підготовленого підпіллям ОУН, які відповідали за збір інформації. На наявність такого «квестіонаря» вказує структура звіту, в яких подано відповіді на наперед підготовлені запитання, які мали відповідну нумерацію. У випадку, коли «Чорнобай», не мав інформацію для відповіді на певне запитання, він пропускав його, саме тому, на нашу думку, у звіті після п. 14 (у першій частині «Життя учнів в школі») подано одразу п. 18, а після п. 1 (у другій частині «Позашкільне життя учнів») представлено п. 5 (Архів ЦДВР, ф. 63, т. 7, арк. 1–2).

У першій частині документа «Життя учнів в школі», окреслено кількість учнів (400 осіб), наявність плати за навчання (починаючи з 8-го класу у розмірі 150 крб. на рік) та оцінку «Чорнобая» взаємин між учнями. Значну увагу присвячено шкільній комсомольській організації та методам залучення учнів до її лав. Автор звіту виділяє три такі методи: добровільний вступ; обіцянка надавати учням підтримку у навчанні; насильницький вплив (зокрема, шляхом шантажа). «Чорнобай» навів приклади реалізації двох останніх методів, наводячи прізвища учнів. Так, він описав шантаж учня А. Шайновського з боку комсорга, який погрожував школяреві виключенням зі школи та звільненням з роботи його батька (Архів ЦДВР, ф. 63, т. 7, арк. 1). Водночас

указав і на поширений серед сільської молоді, яка також навідувалася до міської школи, спосіб уникнути вступу до комсомолу, а саме запевнення про помсту з боку «бандитів», тобто українських повстанців і підпільників.

Водночас, з опису автора звіту постає картина певного протистояння між комсомольцями (офіційним «активом») та «некомсомольцями» – рештою учнів, які не бажали вступати до радянської молодіжної організації. Причому цей поділ мав і регіональні виміри: комсомольці – переважно учні зі східних областей України (вочевидь, діти радянських службовців, надісланих владою до західноукраїнського регіону), «некомсомольці» – місцеві мешканці. Однак цей поділ доволі умовний, бо автор визнає наявність комсомольців серед місцевих учнів, яких одразу виправдовує, пишучи про їхню безідейність. Власне, «неідейними» комсомольцями «Чорнобай» називає тих, хто вступив до ВЛКСМ задля допомоги у навчанні та отримання продуктивних карточок (до 1947 р.), але продовжували потай відвідувати християнські храми. З іншого боку, комсомольців зі східних областей України автор звіту вважає «ідейними» (Архів ЦДВР, ф. 63, т. 7, арк. 1).

Для характеристики національних поглядів «Чорнобая» важливе значення має окреслення ним національності письменників, твори яких читали учні. Так, до російських літераторів він, поряд з О. Пушкіним та Л. Толстим, зарахував ще й О. Корнійчука та М. Бажана. Натомість «українськими письменниками» назвав Т. Шевченка, Лесю Українку та І. Франка (Архів ЦДВР, ф. 63, т. 7, арк. 1). Тож українських радянських письменників автор звіту однозначно не трактував як українців. Подібна демаркація слугує ще й маркером політичних візій «Чорнобая», який приналежність до радянської культури та політичної системи вважав ознакою російськості, а відтак усе радянське – ворожим для українства.

У другій частині звіту коротко окреслено деякі характеристики моральної поведінки учнів, які майже усі палили цигарки, вживали лайку й дозволяли собі кидати каштани в учительку (Архів ЦДВР, ф. 63, т. 7, арк. 2). Третя частина документа окреслює кількісні, національні та професійні характеристики педагогічного колективу школи. На той час їх налічувалося 16 осіб. Більшість

учителів, у тому числі й директор, були скеровані зі східноукраїнських земель. Вони, судячи зі звіту «Чорнобая», дещо негативно ставилися до місцевих мешканців, не сприймали боротьби ОУН, осудливо висловлювалися про «бандерівців» й провадили політичну агітацію серед учнів. Цікаво, що «Чорнобай» звинувачує їх в хабарництві (передовсім директора школи Дяченка), наводячи приклади (Архів ЦДВР, ф. 63, т. 7, арк. 2).

У четвертій частині автор звіту коротко окреслив деякі аспекти змісту освіти в школі. Згідно з його твердженнями, особлива увага відводилася вивченню «сталінської конституції» та російської мови. Ідеологічний компонент, пов'язаний з комуністичною індоктринацією, особливо був помітним на уроках літератури та історії. Водночас він доповнювався й суботніми додатковими уроками, на яких вивчали біографію В. Леніна та Й. Сталіна. «Чорнобай» згадав наявність військової підготовки учнів та «антирелігійну пропаганду», однак не навів конкретних прикладів останньої (Архів ЦДВР, ф. 63, т. 7, арк. 2–3).

Висновки. Отже, публікований документ «Крем'янецька середня школа Ч. І» датований березнем 1949 р. У ньому подана інформація про життя школи у 1948/1949 н.р., акумульована учасником українського підпілля в Кременці на псевдо «Чорнобай», який був учнем зазначеного закладу середньої освіти. Документ складається з чотирьох частин: життя учнів у школі; позашкільне життя учнів; учителі; навчання. Структура документа вказує на те, що його було укладено відповідно до певного «квестіонарію», підготовленого підпіллям ОУН для більш чіткого й аналітичного подання звітів, формулювання агентурної інформації. Вважаємо документ «Крем'янецька середня школа Ч. І» важливим і репрезентативним історичним джерелом до історії повсякденного життя школярів другої половини 1940-х рр. у Кременці зокрема, та у західноукраїнських областях України загалом. Документ публікується мовою оригіналу з дотриманням необхідних археографічних вимог.

Джерела та література

Архів ЦДВР – Архів Центру досліджень визвольного руху.

- Галів, М.** (2015). Радянська педагогіка в дії: документи управління МДБ та обкому компартії Дрогобищини щодо побиття учнів у школах області. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 13, 13–20.
- Герегова, С.** (1997). Розвиток народної освіти в Чернівецькій області у другій половині 40-х років ХХ ст. *Питання історії України: зб. наук. ст.*, 1, 233–241.
- Герегова, С.В.** (2004). *Освіта в західноукраїнському регіоні (друга половина 40-х – перша половина 50-х рр. ХХ ст.)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Чернівці.
- Машенко, Н.** (2018). *Шкільна освіта у Ровенській області в 1944–1964 рр.* (Дис. ... канд. іст. наук). Луцьк.
- Попп, Р.** (1998). Шкільництво Львівщини у перші повоєнні роки. *Проблеми гуманітарних наук. Історія*, 1, 161–169.
- Попп, Р.** (2011a). Освіта в Дрогобичі у повоєнний період (1944–1953). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XIV–XV, 400–408.
- Попп, Р.** (2011b). Шкільна освіта в Дрогобицькій області у перші повоєнні роки (1944–1953). *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*, 28, 153–164.
- Попп, Р.** (2020). Повоєнне шкільництво у світлі звітних документів українського націоналістичного підпілля. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 168–185.
- Сворак, С.Д.** (1998). *Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.)*. Київ: Правда Ярославичів.
- Старжець, В.І.** (2019). *Боротьба радянської влади і українського підпілля за вплив на освітній простір західних областей УРСР у післявоєнний період (1944–1953 рр.)*. (Дис. ... канд. іст. наук). Рівне.
- Сушик, І.В.** (2009). Становлення системи освіти на Волині у 40–50-ті роки ХХ ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, 17, 92–96.

References

- Arkhip TsDVR – Arkhip Tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu [Archive of the Center for Liberation Movement Studies] [in Ukrainian].
- Haliv, M.** (2015). Radianska pedahohika v dii: dokumenty upravlinnia MDB ta obkomu kompartii Drohobychchynu shchodo pobytta uchniv u shkolakh oblasti [Soviet pedagogy in action: documents of the Department of the State Security Committee and the Regional Committee of the Communist Party of Drohobych Region on the beating of pupils

- in the region's schools]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of the Humanities*, 13, 13–20 [in Ukrainian].
- Herehova, S.** (1997). Rozvytok narodnoi osvity v Chernivets'kii oblasti u druhii polovynni 40-kh rokiv XX st. [The development of public education in the Chernivtsi region in the second half of the 40s of the twentieth century]. *Pytannia istorii Ukrainy – Issue of the history of Ukraine*, 1, 233–241 [in Ukrainian].
- Herehova, S.V.** (2004). *Osvita v zakhidnoukrainskomu rehioni (druga polovyna 40-kh – persha polovyna 50-kh rr. XX st.)* [Education in the western Ukrainian region (second half of the 40s – first half of the 50s of the XX century)]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Chernivtsi [in Ukrainian].
- Mashchenko, N.** (2018). *Shkilna osvita u Rovens'kii oblasti v 1944–1964 rr. [School education in the Rivne region in 1944–1964]*. (Candidate's thesis). Lutsk [in Ukrainian].
- Popp, R.** (1998). Shkilnytstvo Lvivshchyny u pershi povoienni roky [Schooling in Lviv region in the first postwar years]. *Problemy humanitarnykh nauk. Istorii – Problems of Humanities. History*, 1, 161–169 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2011a). Osvita v Drohobychi u povoiennyi period (1944–1953) [Education in Drohobych in the postwar period (1944–1953)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, XIV–XV, 400–408 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2011b). Shkilna osvita v Drohobyt'skii oblasti u pershi povoienni roky (1944–1953) [School education in the Drohobych region in the first postwar years (1944–1953)]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii: Istorii – Problems of Humanities. History Series*, 28, 153–164 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2020). Povoienne shkilnytstvo u svitli zvitnykh dokumentiv ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia [Post-war schooling in the light of reporting documents of the Ukrainian nationalist underground]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 168–185 [in Ukrainian].
- Svorak, S.D.** (1998). *Narodna osvita u zakhidnoukrainskomu rehioni: istorii ta etnopolityka (1944–1964 rr.)* [Public education in the western Ukrainian region: history and ethnopolitics (1944–1964)]. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv [in Ukrainian].

- Starzhets, V.I.** (2019). *Borotba radianskoï vlady i ukrainskoho pidpillia za vplyv na osvittii prostir zakhidnykh oblastei URSS u pislivoïenniï period (1944–1953 rr.)* [The struggle of the Soviet government and the Ukrainian underground for the impact on the educational space of the western regions of the USSR in the postwar period (1944–1953)]. (Candidate's thesis). Rivne [in Ukrainian].
- Sushyk, I.V.** (2009). Stanovlennia systemy osvity na Volyni u 40–50-ti roky XX st. [Formation of the education system in Volyn in the 40–50s of the XX century]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii – Current Issues of the Ukrainian and World History*, 17, 92–96 [in Ukrainian].

Документ

КРЕМ'ЯНЕЦЬКА СЕРЕДНЯ ШКОЛА Ч. I

I. Життя учнів в школі.

1. Я ходжу в середню школу ч. 1 в м. Кременці.
2. Число учнів в нашій школі около 400 осіб.
3. Співжиття між учнями, можна сказати добре.
8. До комсомолу втягають різно, одних охотою, других для допомоги в навчанні, а третіх силою. Наприклад: в прошлому році в нас був у 7-ому класі одсталий учень Яськевич Микола, родом Крем'янецький, його заманули до комсомолу з тим, що будуть допомагати в науці і книжках. Другий випадок з Шайновським Анатолієм, який родом також Крем'янецький, а батько його служить в шевській артілі «Червоний Жовтень». Його закликав комсорг до комсомольського кабінету, де був в присутності директор школи Дяченко, що там йому говорили я не чув, але вийшов звідтам заплаканий. Хлопця обступили учні і стали питати, що йому робили, що він плаче. Він говорив, що його примушували писатися до комсомолу, спочатку лагідними словами, давали читати якусь комсомольську брошуру і казали, щоб він виповнив анкету про вступ в комсомол, цей не схотів. Тоді вони стали його грозити, що викреслять з списку кращих учнів /він був передовим учнем/, бо він нарушує правило кращих учнів, Шайновський відмовився. Пізніш стали говорити, що виженуть зі школи, а його батька звільнять з роботи за те, що він був за німців на якійсь роботі. Говорили, що міським учням мусово впи-

суватись в комсомол. Шайновський в комсомол не вписався, і його не виписали з списку кращих учнів і батько лишився на роботі.

Учнів зі сіл не дуже заставляли, вони відпиралися тим, що їх, коли вони впишуться в комсомол, повісять «бандити».

9. Ставлення між комсомольцями, а не комсомольцями – вороже. Комсомольці дружать виключно з комсомольцями, і називають не комсомольців бандерівцями. Один учень Шумбарець Іван посварився з Лиском Ігорем з СУЗ, а пізніше і побилися, причому Лиско назвав Шумбарця бандерівцем. Шумбарець пішов до директора з жалобою, щоб Лиско доказав, що він вдійсності бандерівець. Лиска пізніше покликав до комсомольського кабінету комсорг, що йому там говорили він не сказав, тільки погрозив Шумбарцеві кулаком.

11. Комсомольці не є всі ідейні, ті що вступили в комсомол за для допомоги в навчанні і підручниками, а навіть, як була карточна система, то тим комсомольцям, що не мали з чого жити, давали продуктивні карточки. Ці комсомольці не були ідейні, бо навіть ходили, потай від комсорга, до церкви, але комсомольці з СУЗ ідейні, бо вступили в комсомол не з примусу, а з охоти.

14. Учні читають книжки переважно сов[ітського] видання і російських письменників, як: Пушкіна, Толстого, Тичини, Корнійчука, Бажана і інших, а українських письменників, як: Шевченка, Лесі Українки, Франка є дуже мало.

15. Учні з СУЗ говорять між собою переважно українською мовою.

18. В релігійні свята не всі учні приходять до школи, незважаючи на всякі сварки і ставлення двійок, але комсомольці мусять бути обов'язково.

19. За навчання учні мусять платити, починаючи з 8-го класу, по 150 крб в рік, незважаючи на те, що згідно конституції в СССР навчання – безплатне.

20. В нашій школі учні стипендії не одержують.

Ц. Позашкільне життя учнів.

1. Ця школа гуртожитку не має.

5. Користуються відпочинковими оселями, таборами і курортами передові піонери і комсомольці.

6. Що до куріння, то майже всі учні курять, тільки є випадки, що деякий учень не курить. Що до п'ятики, то п'ють ті, які мають матеріальні змоги.

7. Моральний стан між учнями поганий. В словах грубі, не мають певного виховання, поведінка погана. Було навіть таке, що учителька нім[ецької] мови зайшла в клас, її учні привітали каштанами, вона змушена була покинути урок.

III Учителі.

1. Директор є Дяченко родом з СУЗ, партійний, учасник т. зв. вітчизняної війни, заслужений. Викладає географію, починаючи з 7-го кл.

2. Учителів в нашій школі начислюється 16 осіб, включно з директором.

3. Між учителями є 7 місцевих, а решта 9 зі СУЗ.

8. Кожний вчитель може вести агітаційну роботу, як вчитель фізики Кисличенко висловився так перед учнями, назвав учнів з села провінцією, що їм різатись, а не вчитесь у школі. Другий випадок, коли наша історичка була хвора, то історію викладав директор вечірньої школи Микитенко. Була тема з історії СРСР «Відокремлення земель від Київської Держави», то він висловився так: «Хотіли самостійно жити, як тепер ті лісові бандерівці хочать Соборної Держави».

10. Учителі при сов[ітській] владі зовсім не цікавляться приватним, позашкільним життям учнів. Вони говорять, коли учень поступив вчитись, то мусить бути всім забезпечений, а їх то нічого не обходить.

Кожний учень мусить бути забезпечений зошитами і книжками, хоч і їх до школи не приставляють, хай купить на базарі.

12. Є вчителі, що, крім зарплати, беруть додаткові хабарі, прикладом може бути вбільшості директор. Було так, що один учень 7-го кл. був відстаючим і його перевели в 6-й клас, він пішов до директора і заніс йому хабара і цей його оставив вчитись далі в 7-му класі. На урок прийшов вихователь і спитав його чого він сидить в 7-му кл. він відповів, що був в директора. На це всі відповіли сміхом, догадуючись, що він заніс хабара і це було в дійсності, бо він пізніше признався.

IV Навчання.

1. Найбільше звертається увагу на конституцію і на рос[ійську] мову. Навіть на уроці літератури може вчитель спитати щось з конституції, рівнож і на уроці історії. На уроці рос[ійської] мови не можна нічого сказати по-українському, бо знижується оцінка, а як на уроці укр[аїнської] мови можна сказати дещо і по-російському.

2. Всі предмети, крім рос[ійської] мови, викладаються на укр[аїнській] мові.

3. На урок конституції присвячується 1 урок на тиждень, і є ще додаткові уроки в суботу, на яких вивчається біографію Леніна і Сталіна.

4. Найбільш висвітлюється в комуністичному дусі літературу і історію.

5. В нашій школі є в кабінетах деякі наукові приладдя.

6. Антирелігійну пропаганду може вести кожний вчитель, наприклад: учитель хімії, фізики і інші.

7. Воєнізація є 2 год. в тиждень.

8. На українську мову призначено по 5 годин в тиждень і на рос[ійську] мову також 5 годин в тиждень.

Березень, 1949 р.

/-/ Чорнобай

*Джерело: Архів Центру досліджень
визвольного руху, ф. 63, т. 7.*

Стаття надійшла до редакції 07.04.2021 р.

УДК 930.2:271.4-722.53-054.74
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234421

Олег ЄГРЕШІЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (ludyna@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAL-1583-2021>

Бібліографічний опис статті: Єгрешій, О. (2021). «Его-документи» про умови депортації та адаптації сімей греко-католицьких священників на Далекому Сході у 1950–1953 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 169–183. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234421>.

«ЕГО-ДОКУМЕНТИ» ПРО УМОВИ ДЕПОРТАЦІЇ ТА АДАПТАЦІЇ СІМЕЙ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ СВЯЩЕННИКІВ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ у 1950–1953 рр.

Анотація. Мета статті. За допомогою «его-документів» відтворити умови депортації та адаптації сімей греко-католицьких священників на Далекому Сході протягом 1950–1953 рр.

Методологія дослідження. До активу «его-документів» віднесемо фіксацію найменших подробиць (до дня чи навіть години), часу арешту, «психологізм» транспортування депортованих, побутові умови перших місяців адаптації на чужині тощо. До пасиву – значний відсоток суб'єктивізму, однотипність подібних історичних пам'яток (такі дані належить перевіряти і зіставляти з іншими періоджерелами), часто нерозбірливий почерк (абоненти писали простим олівцем) тощо.

Наукова новизна. У статті автор уперше пропонує розширений перелік греко-католицьких священників, які напередодні депортації на Далекий Схід опинилися у львівському, бориславському, брошнівському та коломийському пересильних лагерах упродовж грудня 1949 – травня 1950-х рр.

© Олег Єгрешій, 2021

Висновки. Увагу привернули священничі родини, які опинилися у тюремних умовах, відчули на собі лихоліття виселення та важкі умови повсякденного життя на засланні у Хабаровському краї на початку 1950-х рр.

Розкриваються повсякденні умови депортації отців на Далекий Схід упродовж травня 1950 р. Значна увага звертається на житлові умови, умови праці, дозвілля спецпереселенців. Першоджерельну основу статті склали матеріали приватного архіву родини Сірецьких, де зберігаються «его-документи» (щоденник отця Антіна Сірецького, нотатки для пам'яті сина священника – Любомира Сірецького та листування з-поміж членами родини).

Ключові слова: «его-документи»; греко-католицькі священники; депортація; повсякденне життя; Джонка; Хабаровський край.

Oleh YEHRISHII

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (ludyna@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAL-1583-2021>

To cite this article: Yehreshii, O. (2021). «Eho-dokumenty» pro umovy deportatsii ta adaptatsii simei hreko-katolytskykh sviashchennykiv na Dalekomu Skhodi u 1950–1953 rr. ["Ego-documents" about the conditions of the deportation and adaptation of families of greek-catholic priests in the Far East in 1950–1953]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 169–183. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234421> [in Ukrainian].

"EGO-DOCUMENTS" ABOUT THE CONDITIONS OF THE DEPORTATION AND ADAPTATION OF FAMILIES OF GREEK-CATHOLIC PRIESTS IN THE FAR EAST IN 1950–1953

Summary. *The purpose of the article is to reveal the conditions of the deportation and adaptation of families of greek-catholic priests in the Far East 1950–1953.*

The research methodology. *The advantages of "ego-documents" include the fixation of the smallest details (time of arrest, "psychologism" of the transportation of deportees, living conditions of the first months of adaptation abroad, etc.).*

The scientific novelty. *It is for the first time that the author offers an expanded list of Greek Catholic priests who found themselves in the Lviv, Boryslav, Broshniv and Kolomyia transit camps before being deported to the Far East during December 1949 and May 1950.*

Conclusions. *Attention was drawn to priest families who found themselves in harsh conditions, experienced the difficulties of the eviction and harsh conditions of daily life in exile in the Khabarovsk Territory in the early 1950s.*

The disadvantages of such documents include percentage of subjectivity, the similarity of such historical monuments (such data should be checked and compared with other primary sources), often illegible handwriting (people wrote with a pencil), etc.

The priests' everyday deportation conditions to the Far East during May 1950 are revealed in this article as well. Considerable attention is paid to living and working conditions, leisure of "special" migrants. The original source of the article was the materials of the private archive of the Siretsky family, where "ego-documents" (a diary of father Antin Siretsky, notes to remember of the priest's son – Lubomyr Siretsky and correspondence between family members) are kept.

Key words: *"ego-documents"; Greek-Catholic priests; deportation; everyday life; Jonka; Khabarovsk Territory.*

Постановка проблеми. Цьогоріч виповнилося сімдесят п'ять років із часу проведення Львівського псевдособору, покликаного ліквідувати ментально несумісну із радянським режимом Греко-Католицьку Церкву. Позитивно, що «на поверхню» виходить усе більше першоджерел, які ще донедавна зберігалися під грифом «таємно». Але, так би мовити, «офіційні» документи не можуть, на наш погляд, повною мірою реконструювати минулі події, адже не передають особистісного, людиноцентричного рівня драми греко-католицизму другої половини 1940-х рр. Цю нішу можуть заповнити джерела особового походження (нотатки для пам'яті, епістолярій, щоденники тощо), які володіють унікальною здатністю передавати напругу «пограничної ситуації» в якій опинилося греко-католицьке духовництво, яке не «підписано православ'я». Вірогідно, саме за таких обставин і перевіряється

справжня жива віра в Бога, уповання на Всевишнього, коли християнин поставлений ніби віч-на-віч із випробовуванням.

Джерела особового походження або «єго-документи» – особливий вид першоджерел, який дає можливість поглянути на проблему «із середини», ніби поглядом самої людини. Нерідко почерк, галицизми, латинізми, авторські підчеркування, акценти, виправлення, дубляж слів, виставлення лапок чи трьох крапок говорять про внутрішній світ автора не менше, аніж сам текст листів, його тематичне навантаження. Підібрані автором листа слова, терміни, цитати, уривки з прочитаних ним художніх чи наукових творів дають об'ємну характеристику особистості, указують на рівень інтелекту, цінності, релігійність, зацікавлення людини. Між рядками читаються переживання, тривоги, сподівання окремого конкретного індивіда.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливо, що нині у вітчизняних виданнях з'являється низка статей методологічного, методичного чи «подієвого» характеру, які дозволяють «канувати» власні історичні пошуки, надати їм відповідного теоретичного осмислення (Лисенко, 2010, с. 11–19; Заболотна, 2010, с. 38–43; Нагайко, 2010, с. 43–48; Зінчук, 2010, с. 48–51; Потапенко, 2010, с. 52–54). Відома українська дослідниця історії повсякденності, вінничанка Ольга Коляструк, попри визнання їхнього суб'єктивного забарвлення, відзначає репрезентативність «єго-документів». На її думку, офіційні документи не здані відтворити природних страждань конкретних осіб. У листах чи нотатках для пам'яті через їх суб'єктивовану сутність відображаються сокровенні і потаємні помисли людей, їх переживання, тим самим, «єго-документи» повніше розкривають історичну епоху. О. Коляструк акцентує, що історія повсякденності повернула у «велику» історію «маленьку» людину, оскільки запропонувала аналіз минулого з позиції безпосереднього учасника подієвої історії (Коляструк, 2008, с. 145–153).

Мета статті – за допомогою «єго-документів» (передусім нотаток для пам'яті та щоденника представників священничої родини Сірецьких) висвітлити умови депортації на Далекий Схід та адаптації греко-католицького духовенства та їхніх сімей у Хабаровському краї у перші «післяпсевдособорні» роки.

Виклад основного матеріалу. Затримання отців, які не «підписали православ'я», у Галичині посилювалися наприкінці 1940-х рр. Греко-католицькі священники опинялися у пересильних лагерах, призначенням яких був збір та відправка в'язнів поетапно у виправно-трудові табори ГУЛАГів. У «лагер на Полтв'яній» у Львові засуджених забрали з дому 27 грудня 1949 р., а вже 29 грудня 1949 р. їх було потягом відправлено у Хабаровський край. У Львівському лагері перебували сімнадцять священників: Білик, Герасимів (*вибув із лагера за декілька днів перед депортацією*), Гринчишин, Давибіда (*василіанин*), Дідич, Ничай (*номер у дорозі неподалік Здолбунова*), Пристай, Процюк (*студит*), Ревть (*залишився на Полтв'яній, доля – невідома*), Рудь, Сампара, Сиройд, (*студит, залишився на Полтв'яній, доля – невідома*), Слоневський (*вдвіець, номер в Читинській області наприкінці січня лютого 1950 р.*), Стефан Федунь (*залишився на Полтв'яній, доля – невідома*), Харина (*одружений*), Іван Юськів (*належав до Чину Найсвятішого Избавителя*), Янтух (*василіанин*).

У бориславському пересильному лагері, що неподалік Дрогобича було одинадцять священнослужителів: Степан Венгринович, Михайло Горечко (*номер 14 січня 1953 р. в Хабаровському краї, Нанайському районі, Корейський мис*), Кость Котлярчук, Роман-Михайло Логінський, Маркіян Микитка, Степан Новосільський, Кость Полянський, Іван Сокіл (*опинився у Дрогобичі*), І. Федоркевич, Петро Фуртак, Василь Романовський (*прийняв православ'я*). Цих отців із дому було забрано 27 березня 1950 р. і лише 5 травня 1950 р. священників (а деяких разом із сім'ями) було депортовано в Хабаровський край.

Дванадцяттеро священників перебували у брошнівському лагері (із дому їх також забрали 27 березня 1950 р., а у дорогу їх було відправлено 5 травня 1950): Бориславський Николай, Ганицький (*номер, депортовано жінку і сина*), Зінко Іван (*номер на атрофію кишок*), Когутяк Юрій, Кузь Василь, Орищук Богдан (*Чин Найсвятішого Избавителя*), Петраш Йосиф, Петраш Михайло, Підлисецький Мирон, Поберейко Йосиф, Семчишин Михайло, Ганушевський Михайло.

У коломийському пересильному лагері перебувало всього шестеро священників: Гузан Роман, Колодій Яків-Іляріон (*василіанин*), Левицький Кость, Сірецький Антін і Володимир-Лав-

рентій Шкредко (*василіянин*). Ще у одному коломийському лагері перебував отець Михайло Матійців. Зі своїх помешкань отців забирали впродовж 27 березня – 31 березня 1950 р. 5 травня 1950 р. отців разом із сім'ями відправлено в дорогу. Траплялося, що членів родини священнослужителів (особливо тих, які намагалися відстоювати свою громадянську позицію) поміщали до карцеру, де вони перебували «без блузок і курток» (ПАРС, ф. 1, оп. 1, спр. 38, арк. 18–19).

Уся депортація тривала місяць – із 5 травня до 4 червня 1950 р. Обставини пересування були нелюдськими – за весь час подорожі депортантам давали лише дев'ятнадцять разів харчуватися, воду подавали з труб збірника води для паровозів. Лікарського супроводу не було взагалі – з ліків у наявності були лише пігулки від болю голови і «марганцівка». В одному з уцілілих листів спецпоселенців відзначається, що «напитися свіжої холодної води» було одним з їх «непереможних бажань», а про кип'яток майже не приходиться говорити» (ПАРС, ф. 1, оп. 1, спр. 38, арк. 20 зв.). Першу баню людям було запропоновано лише в Омську, 18 травня, на чотирнадцятий (!) день подорожі. Друга і остання (!) – аж 31 травня 1950 р. вже в Хабаровську. Люди через перевантаження вагонів не мали можливості вільно спостерігати за краєвидами чи повсякденним життям «по ту сторону вагону», оскільки на вікнах була залізна решітка, а двері забиті «загибльованими дошками зі шпарами».

Умови перевезення промовисто характеризує кореспонденція, яку залишив син одного із священників Антіна Сірецького, Любомир: «Умовини подорожі такі прикрі що хто цих переживань не має у досвіді, тому самі слова їх не зясують. Над усе доскуляє брак повітря: вагони зовсім невеличкі, в тому половину займає багаж, а люди (числом ± 25 у кожному) товпляться у другій половині, поверхово і партерово. Тяжко рушитися. Таку подорож, кажуть відбувати яких 3–4 тижні, бо транспорт поїде на Омськ. Хто знайде щастя дотиснутися інколи до решітки під стелею, зокрема тоді, коли поїзд біжить, цей може нелукавим серцем подивляти чарівну красу краєвиду. ...Люди назагал терплять дуже голосно, під акомпаніамент майже безупинних лайок,

змійного сику і скреготу зубів, стаючи собі посполу дуже важким хрестом! Про офіційну «решту» не потребую говорити» (Єгрешій, 2020, с. 79–81).

Симптоматично, що інтелігенцію намагалися розміщувати по різних вагонах потяга і бачитися священникам було заборонено. Залишати вагони могли лише жінки, яким дозволяли «під густим конвоєм» приносити воду. Як писали депортанти: «Весь коломийський побут із вонючими, задушливими камерами, електричним світлом вночі, грязкими виходками, де треба було «оправлятися» двічі на добу в законом передбаченому часі, й усіма другими «удобствами» – приходиться нагадувати наче яку ідиллю чи гарний сон» (Єгрешій, 2009, с. 36). Траплялися випадки суперечок пасажирів за «місце на поверхових нарах», де принаймні було більше шансів заснути чи відпочити.

Звісно, священники-депортанти не мали можливостей безперешкодно брати участь у богослужіннях (отець Степан Венгринович відчитав Службу Божу «на нарах при параші», а отець Роман Гузан правив молебен до Матері Божої під «стукіт кулаків у двері і російську лайку» начальника поїзда.

31 травня 1950 р. вагони з депортантами прибули до Хабаровська, відбули нічліг у вагонах, а першого червня їх пересадили на баржі, що на ріці Усурі – притоки Амуру. На дорогу з продуктів священники отримали лише хліб і солену рибу. Вірогідно у Хабаровську депортантів порозподіляли з-поміж кількох ЛПХ (лісопромислових господарств): Троїцької, Іннокентівської та Хабаровським «горстроєм».

Перші переселенці із сімей греко-католицьких священників прибули в Хабаровський край наприкінці 1940-х рр. Причому більшість із них приїжджали у травні-червні, оскільки мусили завчасно до зимового періоду самостійно споруджувати собі житло. Улітку 1949 р. у Хабаровський край привезли перших переселенців зі Славського, Стрийського, Ходорівського та інших районів Львівщини. У червні 1950 р. до Іннокентівки прибули близько 700 осіб, що спричинило дефіцит житла. Надважливо було у скромних помешканнях змурувати піч, аби не замерзнути, оскільки вже наприкінці вересня – на початку жовтня траплялися відчутні морози.

На перших порах більшість священнослужителів та членів їхніх родин жили в наметах і лише деяким старшим за віком та хворим отцям вдалося певний час квартирувати у осіб, яких було депортовано сюди раніше. В осінню пору священничі родини групувалися – кожна сім'я мусила творити спілку з кількома іншими сім'ями, тож родини священнослужителів Венгриновичів, Котлярчуків, Підлисецьких, Петрашів та Сірецьких на перших порах проживали спільно. Священники-одинаки (целебси) переважно гуртувалися окремо – також по 4–5 осіб. Окремих отців (зокрема о. Горникевича) у червні 1951 р. було переведено до іншого поселення у Хабаровському краї.

Спершу переселенці вирубували ліс, прочищали площу під забудову та присадибну ділянку, заготовляли будівельний матеріал. Уже на викорчованій території навесні жінки отримували можливість висаджувати картоплю, буряк, моркву тощо. Тож, переважна більшість греко-католицьких священників на перших порах працювали лісорубами, викорчовуючи ліс. Нерідко, у час «повноводдя» отцям та їхнім родинам доводилося брати участь у сплаві лісу. Траплялося, що така важка робота випадала на неділю чи навіть на релігійне свято, а влітку часом доводилося працювати у дві зміни – денну і нічну (ПАРС, ф. 1, оп. 1, спр. 39, арк. 10 зв.).

Отці Степан Венгринович і Роман Гузан нетривалий час працювали будівельниками, отець Богдан Орищук задля мізерного заробітку – різноробом, разом із місцевими селянами розвантажуючи цеглу. Іноді отців та членів їхніх родин змушували копати ями глибиною один метр на електричні стовпи. Особливі труднощі це становило із настанням холодів, коли земля замерзала. Цей вид робіт уважався одним із найважчих, а тому його виконували переважно молодші за віком священнослужителі. Старшим отцям та духовним особам середнього віку комендант іноді дозволяв працевлаштовуватися нічними сторожами. Деякі священники ледь зводили кінці з кінцями (отцеві Романові Логінському з дружиною і трьома дітьми отці спецпоселенці мусили допомогли фінансово, бо ті голодували). Ті священники, яким виповнилося 70 років або могли представити медичну довідку про незадовільний стан здоров'я, часом звільнялися від важкої фізичної праці, а у виняткових випадках відправлялися в

інвалідний дім. Але за таким документом вони мусили їхати в районний центр Троїцьк.

Найпромовистіше працю переселенців характеризують окремі уривки з їхніх же листів: «Робота тяжка ... На роботу при вирубці лісу доводилося долати 8 км в одну сторону – спершу грязьким прибережним намумом, відтак великим, острим камінням, вкінці водою і плаваючим по ній деревом – у ліс. Хід і праця на невиносимій спеці. Немилосердно їдкі комарі, оводи та інша мушня, ночами язва блощиць при повному браці питної води, «керничної води до пиття. На роботу часто доводилося добиратися кіньми, а влітку – човнами».

Цікаво, що теоретично ця робота мала платну основу – двічі на місяць згідно із нормативними документами люди отримували мізерну платню. (Заробіток становив приблизно 500 рублів). Насправді ж, за визначенням самих депортантів, «чекати доводилось третю, а то й четверту получку, і чекати авансів». Деяким отцям через кілька років вдавалося отримати легшу роботу: оо. Роман Логінський і Кость Котлярчук деякий час працювали канцеляристами, отець Маркіян Микитка – шофером (ПАРС, ф. 1, оп. 1, спр. 39, арк. 13). А отця Володимира Шкредка навпаки – у лютому 1951 р. із невідомих причин усунуто з посади бухгалтера місцевої контори, тож і надалі мусив «викорчовувати дерева у тайзі».

Старший син греко-католицького священника Антіна Сірецького Любомир працював на електричному циркулярному верстаті, на якому виготовляв штукатурну дранку, штахети й різноманітні бруси для столярної роботи. Як іронічно відзначав сам депортант, «і то мушу бути вдячний, бо я «буржуазний юрист» мусив мати не електричний станок, а електричне крісло». До того ж, ця робота була дещо легшою, аніж робота вантажника, яку доводилося виконувати раніше. Із жовтня 1953 р. Любомиру Сірецькому (колишньому правнику) було запропоновано увійти до спеціальної інвентаризаційно-люстраційної комісії, що вивчала різноманітну юридичну документацію, зокрема особисті справи спецпоселенців. Очевидно, він добре справлявся, бо невдовзі йому запропонували стати «учотчиком» у сусідньому спецпоселенні, розташованому неподалік побудованого руками священослужителів та їхніх сімей – Джонки. (*Джонка – китайське слово,*

яким китайці називали човен, що слугував водночас і помешканням для професійних рибаків. Невдовзі ця назва прищепилося до повсякденного вжитку у Нанайському районі). Але, як показує епістолярій, затриматися на посаді «учотчика» синові священника Л. Сірецькому не вдалося, і його невдовзі було переведено на посаду сторожа. До слова, як юрист, Любомир Сірецький чимало допомагав товаришам-спецпоселенцям, укладаючи листи-звернення до Климента Ворошилова, Михайла Булганіна та інших радянських високопосадовців із проханням про помилування, скорочення строку перебування на спецпоселенні, перегляд кримінальних справ тощо.

Багато дружин та дочок священників із часом утворювали в домашніх умовах кравецькі артілі. Отці підзаробляли тим, що відправляли богослужіння за здоров'я, душі померлих, виконували інші священнічі практикування. Часом інтенції (гроші за здоров'я чи на всяку потребу), на «григорянку» чи сорокоусти (богослужіння за померлих) душпастирєві телеграфом надсилали колишні парафіяни, що не лише трохи поліпшували матеріальне становище священників, а й надавало їм великої моральної насаги. Нерідко, щоб вижити, депортанти змушені були продавати, за їхнім же визначенням, «мертвий інвентар» – особисті речі, окреме вбрання тощо.

До того ж, комендатура житлових поселень Нанайського району намагалася розмежовувати проживання галицьких українців, відправляючи їх до Троїцька, Чити, Хабаровська тощо. Аби відвідати українця з іншого населеного пункту, потрібно було отримати спеціальний дозвіл від «спецкомендатури МГБ». До того ж, щомісяця спецпоселенці мусили засвідчувати свою присутність у вказаній спецкомендатурі – пройти «контрольне зголошування». Лише в лютому 1954 р. поселенці с. Джонка Нанайського району отримали спеціальну посвідку замість довідки, що засвідчувала особу. Водночас за цією посвідкою спецпоселенцю дозволялося проживати тільки в районі розселення, який відповідав органі, що видав таку посвідку (ПАРС, ф. 1, оп. 1, спр. 3, арк. 13).

Утім, уже за два роки (станом на 1952 р.) селище спецпоселенців Джонка змінилося до невпізнання. Постало декілька нових вулиць, з'явилася електрика, запрацювали трактори, буль-

дозери. Причому такі «цивілізаційні зрушення» відбулися завдяки титанічній праці самих українців, цитуючи авторів листів, «чужими руками можна й грань загібати». Чимало переселенців із Житомирської, Київської та Тернопільської областей, Донбасу серед яких були й поляки, у домашньому господарстві утримували корів, кіз та інші свійські тварини. Тільки за осінь і зиму 1951 р. українські переселенці побудували майже 100 нових будинків, у кожному з яких проживали 5–6 родин. Невдовзі у поселенні Джонка почала функціонувати пекарня, два магазини, один ларьок. Щоправда, радіо, за незначними винятками, депортанти не мали змоги використовувати. На низькому рівні у Джонці було лікарське обслуговування, більшість лікарів були невисокої кваліфікації і мали місцеве походження. Спецпоселенці часто скаржилися на гіпертонію, спровоковану місцевим кліматом. «Вулканічна сопка», розташована поруч, випромінювала гази, що негативно впливало на серце й легені.

До позитивів спецпоселенці відносили середовище, до якого вони потрапляли, – галицькоукраїнських священників, катехитів, учителів, юристів. Спілкування з представниками інтелігенції, галицькими інтелектуалами надавало життю депортантів певного сенсу. Іноді влаштовували спільні вечері «усієї корейської інтелігенції», відзначали іменини отців, співали українських пісень, у різдвяну пору – колядували. На Святвечері у подружжя Венгриновичів (1951 р.) були присутніми 18 осіб (10 священників і 8 – членів родини). Святий вечір був дуже скромний (товариство їло несолену кашу і чорний хліб). Сумніше святкували Великдень – сотня галицьких спецпоселенців (священники і віряни), як і належало, о шостій годині ранку обійшли три рази православну Церкву зі співом: «Воскрес Ісус од гроба», але всупереч традиції українцям за вказівкою православного попа не відчинили храм (ПАРС, ф. 1, оп. 1, спр. 4, арк. 13).

Уже через декілька років спецпоселенці могли собі дозволити бути учасниками скромних хорів, влаштовувати невеликі концерти, мали можливість користуватися бібліотекою, хоча, за їхніми ж свідченнями, «позиція книжки була доволі слаба». Іноді була спроможність відвідувати скромний кіноклуб, де переглядали фільми («Тарас Шевченко», «Наталка Полтавка», «Назар Стодоля», «Під небом Сицилії», «Петер» та ін.). Щоправда, галицькі українці

дивувалися, що демонстрації кінофільмів відбувалися переважно у суботу, а у недільну пору виконувалася пощоденна фізична праця. Траплялося, що священники (Богдан Орищук, Мирон Підлисецький, Йосиф Петраш, Кость Левицький) разом із родинами влаштовували вечірні прогулянки на човнах. Часто вечорами о. С. Венгринович читав загалом свої оповідання, а дочка о. Антона Сірецького – Марія, декламувала власні вірші.

Священничі родини своїм терпеливим, подвижницьким життям демонстрували широкому загалу спецпоселенців взірць поведінки в екстремальних умовах життя, проявляли солідаризм у важких, трагічних ситуаціях. 21 травня 1952 р. у Джонці відбувся похорон дружини священника Маркіяна Микитки, яка померла напередодні в шпиталі у Троїцьку і стала, за словами спецпоселенців, «першою жертвою з нашої тутешньої інтелігенції». За значного велелюддя та солідарності галицьких українців відбувся похорон згаданого нами вище священника, колишнього гімназійного катехита в м. Сянок Степана Венгриновича, у червні 1956 р. Парастас відправили 8 священників, громада співала Євангеліє та «Вічну пам'ять», чим, за висловом депортантів, дуже здивувала окремих корінних жителів та адміністративних працівників російської національності. Хоровий спів на похороні священнослужителя став, за словами спецпоселенців, своєрідним «останнім криком протесту».

Особливий спосіб спілкування із «цивілізованим світом» – листування з родичами. Лист із Галичини нерідко ставав, за їхніми визначеннями, «подією тижня». Хоча, починаючи з листопада, спілкування в листах з родичами утруднювалося, оскільки головний комунікаційно-поштовий шлях – річка Амур починала замерзати. Саме через спілкування у листах спецпоселенці зазвичай отримували важливу інформацію з Галичини, про хвороби і смерть своїх ближчих і дальших родичів, сусідів, арешти або повернення із ув'язнення знайомих, політичні події в краї та світі. Щоправда, зазвичай усе листування було добре законспіроване, абоненти боялися «озвучувати» справжніх імен людей, уміщували лише прізвиська-придомки (*неофіційні особові йменування, яким певне середовище характеризує особу чи родину*). Тому у епістолярії натрапляємо на антропоніми, які були відомими лише авторам кореспонденції: «Друзяка», «Лихвар», «Боголюб», «Умниця та

ін. Натрапляємо у листах на різні скорочення: *Ванпр., Гош., Лев., Вин. Лят.* та ін. Абревіатуру та скорочення, як правило, складно ідентифікувати. Нерідко галицькі українці просили родичів у листах надсилати їм художню літературу – твори Лесі Українки, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лева Толстого, Антона Чехова, окремих англійських авторів.

Саме завдяки матеріальній допомозі родичів та небайдужим українцям спецпоселенням і вдалося вижити у суворих умовах Хабаровського краю. Телеграфічно надсилалися гроші, депортанти отримували посилки з продуктами (*салом, медом, борошном, цукром, топленим маслом, кавою, какао та ін.*), медикаментами (краплями валеріани, пачками «Ізафеніну», «Піроміналу», «Бікарбону», пляшкою йоду тощо). Надсилали також теплий одяг, у якому на перших порах була значна необхідність (валянки, кукли, «ватований» одяг, головні убори тощо), шкарпетки, нижню білизну, а також нитки, голки, мило, кухонне начиння тощо. Найцінніші речі (передусім церковна атрибутика: Службник, Святе Письмо, Требник, Часослов) передавалися авіапоштою (ПАРС, ф. 1, оп. 1, спр. 5, арк. 7).

Висновки. «Его-документи», попри виразний суб'єктивізм, є пізнавальним та представницьким першоджерелом, які випулко розкривають повсякденне життя (умови депортації і адаптації) сімей греко-католицьких священників на Далекому Сході. Антропоцентричний підхід, який лежить в основі таких наукових шукань дозволяє поглянути на проблему «із середини», значно детальніше, «у подробицях», осмислити умови депортації родин греко-католицьких священників на Далекий Схід, а також критичніше передати побутові умови, умови праці, часи дозвілля, взаємини з місцевим населенням, спілкування у листах з родичами. «Его-документи» уможливають пересвідчитися у глибокій християнській вірі спецпоселенців, усвідомленні ними своєї життєвої місії, покликання, особистої жертви в ім'я високої ідеї служіння людям. Вивчення повсякденного життя родин греко-католицьких священників на Далекому Сході дозволяє людям новітньої доби уважніше проаналізувати свої життєві постулати, цінності щодо ролі християнської релігії у своєму пощоденні.

Джерела та література

- Єгрешій, О. (2009). Депортації греко-католицького духовенства на Далекий Схід 1950 р. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, 5, 32–37.
- Єгрешій, О. (2020). *Сірецькі-Яримовичі*. Івано-Франківськ: Лік.
- Заболотна, Т. (2010). Історія повсякденності – «панацея від всіх хвороб» чи пастка для історика? *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. (с. 38–43). Переяслав-Хмельницький.
- Зінчук, М. (2010). Історія повсякденності як новий напрям гуманітарних досліджень? *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. (с. 48–51). Переяслав-Хмельницький.
- Коляструк, О. (2008). Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*, 2, 145–153.
- Лисенко, О. (2010). Історія повсякденності як галузь наукового знання (повсякденна історія війни: методологічні нотатки). *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. (с. 11–19). Переяслав-Хмельницький.
- Нагайко, Т. (2010). Історія повсякденності: погляд на проблему. *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. (с. 43–48). Переяслав-Хмельницький.
- ПАРС – Приватний архів родини Сірецьких.
- Потапенко, Я. (2010). Перспективи розвитку історії повсякденності через призму дискурсу постмодерну. *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. (с. 52–54). Переяслав-Хмельницький.

References

- Yehreshii, O. (2009). Deportatsii hreko-katolytskoho dukhovenstva na Dalekyi Skhid 1950 r. [Deportation of the Greek Catholic clergy to the Far East in 1950]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia – Bulletin of the Precarpathian University. History*, 5, 32–37 [in Ukrainian].
- Yehreshii, O. (2020). *Siretski-Yarymovychi [Siretski-Yarymovychi]*. Ivano-Frankivsk: Lik [in Ukrainian].
- Zabolotna, T. (2010). Istoriiia povsiakdennosti – «panatseia vid vsikh khvorob» chy pastka dlia istoryka? [Is the history of everyday life – a "panacea for all diseases" or a trap for the historian?]. *Istoriiia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka*: materialy Vseukrainskoi naukovi konferentsii –

History of everyday life: theory and practice: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference, Pereiaslav-Khmelnytskyi, May 14–15, 2010 (pp. 38–43). Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].

- Zinchuk, M.** (2010). Istoriiia povsiakdennosti yak novyi napriam humanitarnykh doslidzhen? [The history of everyday life as a new direction of humanities research?]. *Istoriiia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii – History of everyday life: theory and practice: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference, Pereiaslav-Khmelnytskyi, May 14–15, 2010 (pp. 48–51). Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].*
- Koliastruk, O.** (2008). Dokumenty osobovoho pokhodzhennia yak dzherela z istorii povsiakdennosti [Documents of personal origin as sources from the history of everyday life]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 2, 145–153 [in Ukrainian].*
- Lysenko, O.** (2010). Istoriiia povsiakdennosti yak haluz naukovoï znanntia (povsiakdenna istoriiia viiny: metodolohichni notatky) [History of everyday life as a branch of scientific knowledge (everyday history of the war: methodological notes)]. *Istoriiia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii – History of everyday life: theory and practice: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference, Pereiaslav-Khmelnytskyi, May 14–15, 2010 (pp. 11–19). Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].*
- Nahaiko, T.** (2010). Istoriiia povsiakdennosti: pohliad na problemu [The history of everyday life: a look at the problem]. *Istoriiia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii – History of everyday life: theory and practice: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference, Pereiaslav-Khmelnytskyi, May 14–15, 2010 (pp. 43–48). Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].*
- PARS – Pryvatnyi arkhiv rodyny Siretskykh [Private archive of the Siretsky family] [in Ukrainian].
- Potapenko, Ya.** (2010). Perspektyvy rozvytku istorii povsiakdennosti cherez pryzmu dyskursu postmodernu [Prospects for the development of the history of everyday life through the prism of postmodern discourse]. *Istoriiia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii – History of everyday life: theory and practice: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference, Pereiaslav-Khmelnytskyi, May 14–15, 2010 (pp. 52–54). Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 29.03.2021 р.

УДК 373.5.016:94:304.3(477)
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234420

Світлана БІЛА

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Ірина НЕГУРА

магістр історії, старший лаборант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (negura.ira@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Біла, С., & Негура, І. (2021). Усні спогади як інструмент вивчення історії повсякденності у закладах середньої освіти. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 184–205. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234420>.

УСНІ СПОГАДИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. *Метою дослідження є характеристика методичних засад оптимального застосування усних спогадів як інструмента для вивчення історії повсякдення у закладах середньої освіти. Методологія дослідження передбачає застосування принципу верифікації, методології застосування методу усної історії, загальнонаукових методів. Наукова новизна полягає у тому, що вперше охарактеризовано теоретико-методичні засади застосування усних спогадів в освітньому процесі. Висновки.* Усні спогади очевидців подій є цінними джерелами для вивчення історії повсякдення новітнього періоду у закладах середньої освіти. Їх застосування в освітньому процесі доцільне з кількох

© Світлана Біла, Ірина Негура, 2021

причин. Дослідницькі проєкти, виконані за допомогою методу усної історії, формують позитивну мотивацію старшокласників до вивчення історії повсякдення і регіональної історії, розвивають у них певні дослідницькі та комунікативні навички. Зібрані школярами усні свідчення респондентів про побут, особливості праці та відпочинку, внутрішні переживання, емоції можуть слугувати для подальших наукових досліджень істориків-професіоналів. Водночас усні спогади не є об'єктивними й абсолютно достовірними і потребують особливих методологічних підходів, ретельної підготовки школярів, оволодіння ними методикою інтерв'ювання, детального подальшого аналізу та інтерпретації.

Ключові слова: метод усної історії; усні спогади; нарративне інтерв'ю; історія повсякдення.

Svitlana BILA

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Iryna NEGURA

Master (History), Senior Laboratory Assistant, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (negura.ira@gmail.com)

To cite this article: Bila, S., & Negura, I. (2021). Usni spohady yak instrument vyvchennia istorii povsiakdennosti u zakladakh serednoi osvity [Oral memories as a means of studying of everyday history in secondary education institutions]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 184–205. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234420> [in Ukrainian].

ORAL MEMORIES AS A MEANS OF STUDYING OF EVERYDAY HISTORY IN SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Summary. The purpose of the study is to characterize the methodological principles of optimal use of oral memories as a means for studying everyday history in secondary education institutions. The research methodology involves the application of the principle of verification, the method of oral history, general scientific methods. The scientific novelty is that the theoretical and methodological principles of the use of oral memories in the educational process are characterized. Conclusions. Oral recollections of eyewitnesses are valuable sources for studying the contemporary history in secondary schools. Their use in the educational process is appropriate for several reasons. Research projects performed using the method of oral history form a positive motivation of high school students to study the history of everyday life and regional history; they develop certain research and communication skills. The oral testimonies of the respondents collected by schoolchildren about everyday life, peculiarities of work and rest, inner experiences, emotions can be used for further scientific research of professional historians. At the same time, oral recollections are not objective and totally reliable thus requiring special methodological approaches, careful preparation of students, mastering the methods of interviewing, and detailed further analysis and interpretation.

Key words: oral history method; oral memories; narrative interview; everyday history.

Постановка проблеми. Усні спогади очевидців подій, які проживають чи проживали на певній території та у певний період, є оптимальними та водночас найбільш доступними засобами для вивчення історії повсякдення учнями у закладах середньої освіти. Адже свідчення людей, зібрані за допомогою основного методу усної історії, – інтерв'ювання, дають змогу доповнити знання школярів про повсякденну історію, отриману на основі інших джерел, знайомлять їх зі світоглядними переконаннями, переживаннями, прагненнями простих людей (Лебдушка & Волошин, 2018). Отримані учнями від їхніх дідусів, бабусь, батьків спогади є свідченнями, які дозволяють не тільки по-новому поглянути на щоденне життя своїх родичів, знайомих, сусідів, але

й формують історичну пам'ять та позитивну мотивацію до вивчення новітнього періоду історії рідного краю, розвивають критичне мислення і дослідницькі компетентності (Удод, 2010, с. 35–36).

Метою дослідження є характеристика методичних засад оптимального застосування усних спогадів як інструмента для вивчення історії повсякдення у закладах середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні засади застосування методу усної історії та усних свідчень сучасників і очевидців минулих подій для вивчення історії повсякдення у науковому й освітньому дискурсі охарактеризовані у чималій кількості монографій та розвідок українських науковців початку ХХІ ст. (Грінченко, 2007; Кісь, 2006, 2015; Нагайко, 2007, 2010, 2013, 2016, 2019; Пастушенко, 2019; Коляда, 2019; Привалко, 2019; Коваль-Фучило, 2019; Гром, 2019). Так, О. Кісь акцентує, що метод усної історії є одним із найдавніших прийомів історичних досліджень. Вона підкреслює, що «цей напрям історичного опису ґрунтується на використанні спогадів і особистих оцінок безпосередніх учасників чи очевидців описуваних подій», це «метод фіксації та обробки особливого різновиду історичних джерел – спогадів живих людей про пережиті події, збережені і доступні для наукового використання» (Кісь, 2006, с. 13). Учена наголошує, що «усні спогади та особисті коментарі, що мають значення для історії, збираються шляхом запису інтерв'ю». Водночас О. Кісь підкреслює, що «інтерв'ю є усною історією лише тоді, коли воно записане, опрацьоване у певний спосіб, доступне в бібліотеці, архіві чи іншому сховищі, або ж відтворене у відносно дослівній формі у вигляді публікації» (Кісь, 2006, с. 13).

Детальні методичні рекомендації з організації досліджень за допомогою методу усної історії розробив Г. Грінченко. Цінними є його поради щодо вибору респондентів, типу проведення інтерв'ю, формулювання різних видів запитань та укладення схеми інтерв'ю, оформлення супровідної документації та здійснення «транскрипту» інтерв'ю (Грінченко, 2007).

На думку Ю. Волошина та Л. Лебдушки, при застосуванні методу усної історії учні мають змогу спілкуватися з членами родини, оскільки респондентами для усних свідчень, отриманих на основі інтерв'ю, є, як правило, близькі родичі (Лебдушка & Волошин, 2018, с. 10). Науковці виділили і окремі труднощі, з

якими школярі зустрінуться при роботі з усними спогадами, зокрема біографічним інтерв'ю. Так, вони зазначають, що оповідач подеколи може відходити від основної теми, оцінювати ситуацію з позицій сучасності, через значну різницю у віці мовні висловлювання для інтерв'юера почасти можуть незрозумілими (Лебдушка & Волошин, 2018, с. 14).

Можливості застосування різних видів інтерв'ю під час організації освітнього процесу охарактеризувала Т. Пастушенко, виокремивши такі: наративне, біографічне, лейтмотивне, фокусоване, діалогове, структуроване, напівструктуроване, вільне (Пастушенко, 2019, с. 7–9). Науковець також підкреслила, що інтерв'юер повинен налагодити контакт з людиною, яка згадує і розповідає, створивши сприятливу атмосферу розмови (Пастушенко, 2019, с. 9).

Натомість І. Коляда акцентує, що усна історія має бути обов'язково включена до учнівських краєзнавчих досліджень. Зібрані школярами усні свідчення можуть дати значну інформацію для досліджень з проблем антропології, історії повсякдення, історичної психології (Коляда, 2019, с. 37). Дидакт рекомендує учням при проведенні інтерв'ю ставити не навідні запитання, а уточнювальні, обов'язково відтворювати усі деталі, слова та паузи (Коляда, 2019, с. 38). На його думку, важливим є детальний аналіз та інтерпретація отриманих спогадів, і тут учні потребують додаткового консультування з боку вчителів (Коляда, 2019, с. 38, 40).

Т. Нагайко підкреслює, що учнів обов'язково слід ознайомлювати з науковими засадами опрацювання зібраних усних спогадів, позаяк вони можуть у подальшому використовуватися науковцями (Нагайко, 2019, с. 16).

Як стверджує М. Гром, усні свідчення є важливим джерелом для вивчення повсякденної історії (на прикладі м. Дрогобич у повоєнний час) (Гром, 2019, с. 13). Водночас науковець зауважує, що усні спогади є доволі суб'єктивними, оскільки подаються «через власний життєвий досвід, погляди та переконання» (Гром, 2019, с. 13).

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою новітньої історії України та історичного краєзнавства є історія повсякдення, історія простих пересічних людей певного регіону, їх побутові умови, особливості праці та дозвілля, традиції та інновації у проведенні кожного дня, емоції й почуття (Гром, 2019,

с. 13). Саме повсякденна історія, на нашу думку, формує у старшокласників стійкий інтерес до вивчення недавнього минулого через те, що вони стають активними здобувачами нової для себе інформації, активними дослідниками мозаїки людських долі.

На практичних заняттях з новітньої історії України та історії рідного краю при вивченні тем з історії повсякдення школярам доцільно давати завдання проаналізувати опубліковані свідчення людей, наукову літературу і дати відповіді на певні запитання (Гісем & Мартинюк, 2019, с. 45). На використанні опублікованих спогадів учнями на початковому етапі дослідницької роботи наголошує І. Коляда (Коляда, 2019, с. 39).

З метою формування позитивної мотивації старшокласників до вивчення соціальної та повсякденної історії рідного краю необхідно залучати їх до виконання творчо-пошукових і дослідницьких проєктів, зокрема пошуку старих фотографій та самостійного збирання усних спогадів очевидців про їхнє минуле життя (Акіншева, 2005). Післявоєнна регіональна історія має для цього найкращі можливості, оскільки чимало респондентів є живими свідками тих подій. При цьому оповідачами для учнівських інтерв'ю є бабусі, дідусі, батьки, знайомі (Лебдушка & Волошин, 2018, с. 10).

На нашу думку, найоптимальнішим видом для зазначених проєктів є вільні біографічні інтерв'ю, позаяк вони передбачають розповідь, спогади без прямого втручання учнів (Пастушенко, 2019, с. 7). Вони проводяться з метою отримання усних свідчень про великий період життя оповідача (Пастушенко, 2019, с. 8).

На початковому етапі вчитель має обов'язково ознайомити старшокласників з методикою проведення усних історичних досліджень і, зокрема, проведення вільного наративного інтерв'ю. Слід пояснити основні цілі збирання усних спогадів та суть застосування методу вільного біографічного інтерв'ю, ознайомити з особливостями технічної підготовки до такої роботи (Лебдушка & Волошин, 2018, с. 22). На цьому етапі доцільно також ознайомити учнів з основними засадами транскрибування інтерв'ю (Лебдушка & Волошин, 2018, с. 22–25; Грінченко, 2007, с. 20–21). Особливо слід наголосити на правилах цитування, підкреслюючи, що слова, які не вживаються на сучасному етапі, потрібно виділити курсивом, обов'язково необхідно робити певні примітки у

дужках, зазначаючи паузи, певні акценти, застереження, емоції респондента (Лебдушка & Волошин, 2018, с. 24–25; Грінченко, 2007, с. 20–21).

Г. Грінченко наголошує, що на початковій стадії інтерв'ю не можна перебивати інформанта жодними запитаннями, оскільки ця частина включає лише розповідь респондента, а не діалог (Грінченко, 2007, с. 16). Потрібно тільки стимулювати його до розповіді, підтримувати й «активно» слухати, роблячи помітки у зошиті для формулювання запитань (Лебдушка & Волошин, 2018, с. 23).

На наступному етапі після закінчення розповіді можна задати оповідачеві кілька уточнювальних, максимально конкретних, а не абстрактних запитань. Не слід формулювати запитання, які б вимагали висловлювання й аргументації думки самим інформантом (Лебдушка & Волошин, 2018, с. 23). Необхідно також наголосити школярам, що після завершення інтерв'ю треба обов'язково подякувати респондентам.

Варто також пояснити старшокласникам, що зібрані ними усні спогади потребують детального аналізу, верифікації та коментування. Суб'єктивізм свідчень вимагає порівняння отриманих з них даних з інформацією, вміщеною в інших джерелах. Достовірність зібраної інформації може підкріплюватися в окремих випадках фотографіями.

Наприклад, аналізуючи усні спогади Степана Єрмоленка (1930 р. н.) про життя у повоєнному Дрогобичі, отримані шляхом вільного наративного інтерв'ю, можна відзначити низку цікавих фактів про матеріально-побутові умови, житлові проблеми, особливості дозвілля та відпочинку дрогобичан («Спогади Єрмоленка Степана», 2021). Цінними є свідчення оповідача про причини переїзду до Дрогобича – втеча цілої родини від голоду 1946–1947 рр. з Південної Бессарабії; обставини знайомства Степана з майбутньою дружиною (приїхала до Дрогобича зі зруйнованого війною села у Харківській області). Доволі показовими є спогади про культурне життя дрогобичан (масові відвідини кінотеатрів, театру, філармонії). Особливо цікава інформація про дозвілля дрогобицької молоді у парку відпочинку на вулиці Трускавецькій та прогулянки навколо ратуші (так зване «закручування ратуші»). Привертає увагу значна деталізація оповідачем (якому

виповнився 91 рік) назв вулиць, місць праці, службового транспорту, прізвищ дрогобицьких керівників тощо (Додаток). Водночас ми можемо відзначити і певні акценти розповіді, які можна пояснити ностальгією респондента за «радянським» минулим. Наприклад, постійне наголошування автором на безпроблемних та вдалих змінах місць праці, масштабній індустріалізації краю тощо.

Висновки. Отже, усні спогади очевидців подій – це цінні джерела для вивчення історії повсякдення новітнього періоду у закладах середньої освіти. Їх застосування в освітньому процесі є доцільним з огляду кількох причин. Дослідницькі проекти, виконані за допомогою методу усної історії, формують позитивну мотивацію старшокласників до вивчення історії повсякдення і регіональної історії, розвивають у них певні дослідницькі та комунікативні навички. Зібрані школярами усні свідчення респондентів про побут, особливості праці та відпочинку, внутрішні переживання, емоції можуть слугувати для подальших наукових досліджень істориків-професіоналів. Водночас усні спогади не є об'єктивними та абсолютно достовірними, а тому потребують особливих методологічних підходів, ретельної підготовки школярів, оволодіння ними методикою інтерв'ювання, подальшого детального аналізу та інтерпретації.

Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення можливостей застосування усних спогадів для аналізу історії повсякдення незалежної України.

Джерела та література

- Акіншева, І.** (2005). Методи викладання соціальної історії в європейських школах. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, 1, 159–162.
- Гісем, О.В., & Мартинюк, О.О.** (2019). *Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти*. Харків: Вид-во «Ранок».
- Грінченко, Г.** (2007). *Усна історія: методичні рекомендації з організації дослідження: для студентів і аспірантів*. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.
- Гром, М.** (2019). Усні свідчення як джерело вивчення повсякдення населення Дрогобиччини у повоєнний період. *Фундаментальні та*

- прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи* (с. 13–14). Банська Бистриця – Баку – Ужгород – Херсон – Кривий Ріг: Посвіт.
- Кісь, О.** (2006). Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна Модерна*, 11, 7–24.
- Кісь, О.** (2015). Усна історія: концептуальні засади. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, 2 (3), 212–220. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка.
- Коваль-Фучило, І.М.** (2019). Усні історичні наративи: історик і фольклорист на одному полі. *Усна історія: проблеми та перспективи використання наративних джерел в історичних наукових дослідженнях*: збірник матеріалів семінару методистів, керівників наукових відділень суспільно-гуманітарного профілю МАН України (м. Київ, 15 травня 2019 року) (с. 23–28). Київ.
- Коляда, І.А.** (2019). Усна історія – складова науково-дослідницької роботи з історичного краєзнавства учнів – членів МАНУ. *Усна історія: проблеми та перспективи використання наративних джерел в історичних наукових дослідженнях*: збірник матеріалів семінару методистів, керівників наукових відділень суспільно-гуманітарного профілю МАН України (м. Київ, 15 травня 2019 року) (с. 34–41). Київ.
- Лебдушка, Л., & Волошин, Ю.** (2018). *Жива історія – метод усної історії в школі*. Полтава.
- Нагайко, Т.** (2007). Джерела усної історії: проблеми та перспективи використання на сучасному етапі. *Наукові записки з української історії*, 19, 418–423. Тернопіль: Астон.
- Нагайко, Т.** (2010). Усна історія: міждисциплінарний діалог гуманітарних студій. *У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод, джерело* (с. 160–170). Харків: ПП «ТОРГСІН ПЛЮС».
- Нагайко, Т.** (2013). Есей до теми: «Усна історія та комунікативні практики постмодерну». *Комунікативні горизонти усної історії*: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 17–18 травня 2013 р. (с. 38–43). Переяслав-Хмельницький.
- Нагайко, Т.Ю.** (2016). Усна історія в Україні: традиція і сучасні практики. *Усноісторичні дослідження: сучасні тенденції, напрямки та перспективи*: зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовтня 2016 р., м. Вінниця (с. 39–42). Вінниця. Взято з <http://old.library.vn.ua/publications/2016/print/konferentsiya2016.html>.
- Нагайко, Т.Ю.** (2019). Проблеми застосування усного наративу у непрофесійному дослідницькому середовищі. *Усна історія: проблеми*

та перспективи використання нарративних джерел в історичних наукових дослідженнях: збірник матеріалів семінару методистів, керівників наукових відділень суспільно-гуманітарного профілю МАН України (м. Київ, 15 травня 2019 року) (с. 12–17). Київ.

Пастушенко, Т. (2019). Усна історія як науковий напрямок та методика використання в навчальному процесі. *Усна історія: проблеми та перспективи використання нарративних джерел в історичних наукових дослідженнях: збірник матеріалів семінару методистів, керівників наукових відділень суспільно-гуманітарного профілю МАН України* (м. Київ, 15 травня 2019 року) (с. 4–11). Київ.

Привалко, Т.В. (2019). Досвід роботи з усними свідченнями про «незакінчене» минуле. *Усна історія: проблеми та перспективи використання нарративних джерел в історичних наукових дослідженнях: збірник матеріалів семінару методистів, керівників наукових відділень суспільно-гуманітарного профілю МАН України* (м. Київ, 15 травня 2019 року) (с. 18–22). Київ.

Спогади Єрмоленка Степана, 1930 р.н., записала Ірина Негура 1.04.2021 р. у Дрогобичі. (2021). *Приватний архів Ірини Негури у м. Дрогобич*.

Удод, О. (2010). Історія повсякденності: питання методології та історіографії. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 1 (1–2), с. 17–39). Київ: Інститут історії України НАН України. (Серія «З історії повсякденного життя в Україні», т. II).

References

Akinsheva, I. (2005). Metody vykladannia sotsialnoi istorii v yevropeiskykh shkolakh [Methods of teaching social history in European schools]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky – Scientific notes of Nizhyn State University named after Nikolai Gogol. Psychological and pedagogical sciences*, 1, 159–162 [in Ukrainian].

Hisem, O.V., & Martyniuk, O.O. (2019). *Istoriia Ukrainy (riven standartu): pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level): textbook for 11 classes general secondary education institutions]*. Kharkiv: Vyd-vo «Ranok» [in Ukrainian].

Hrinchenko, H. (2007). *Usna istoriia: metodychni rekomendatsii z orhanyzatsii doslidzhennia: dlia studentiv i aspirantiv [Oral history: Guidelines for the organization of the study: for students and graduate students]*. Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].

- Hrom, M.** (2019). Usni svidchennia yak dzherelo vvychennia povsiazkennia naselennia Drohobychchyny u poviennyi period [Oral testimonies as a source of studying the every day life of the population of Drohobych in the postwar period]. *Fundamentalni ta prykladni doslidzhennia: suchasni nauko-vo-praktychni rishennia i pidkhydy. Mizhdystsyplinarni perspektyvy – Basic and applied research: modern scientific and practical solutions and approaches. Interdisciplinary perspectives* (pp. 13–14). Banska Bystrytsia – Baku – Uzhhorod – Kherson – Kryvyi Rih: Posvit [in Ukrainian].
- Kis, O.** (2006). Usna istoriia: stanovlennia, problematyka, metodolohichni zasady [Oral history: formation, issues, methodological principles]. *Ukraina Moderna – Modern Ukraine*, 11, 7–24 [in Ukrainian].
- Kis, O.** (2015). Usna istoriia: kontseptualni zasady [Oral history: conceptual principles]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka – Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk*, 2 (3), 212–220. Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka [in Ukrainian].
- Koval-Fuchylo, I.M.** (2019). Usni istorychni naratyvy: istoryk i folkloryst na odnomu poli [Oral historical narratives: historian and folklorist in one field]. *Usna istoriia: problemy ta perspektyvy vykorystannia naratyvnykh dzherel v istorychnykh naukovykh doslidzhenniakh: zbirnyk materialiv seminaru metodystiv, kerivnykiv naukovykh viddilen suspilno-humanitarnoho profilu MAN Ukrainy (m. Kyiv, 15 travnia 2019 roku) – Oral history: problems and prospects of using narrative sources in historical research: Collection of materials of the seminar of methodologists, heads of scientific departments of social and humanitarian profile of the Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, May 15, 2019)* (pp. 23–28). Kyiv [in Ukrainian].
- Koliada, I.A.** (2019). Usna istoriia – skladova nauko-vo-doslidnytskoi roboty z istorychnoho kraieznavstva uchniv – chleniv MANU [Oral history is a component of research work on historical local lore of students – members of the Small Academy of Sciences of Ukraine]. *Usna istoriia: problemy ta perspektyvy vykorystannia naratyvnykh dzherel v istorychnykh naukovykh doslidzhenniakh: zbirnyk materialiv seminaru metodystiv, kerivnykiv naukovykh viddilen suspilno-humanitarnoho profilu MAN Ukrainy (m. Kyiv, 15 travnia 2019 roku) – Oral history: problems and prospects of using narrative sources in historical research: Collection of materials of the seminar of methodologists, heads of scientific departments of social and humanitarian profile of*

- the Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, May 15, 2019) (pp. 34–41). Kyiv [in Ukrainian].
- Lebdushka, L., & Voloshyn, Yu.** (2018). *Zhyva istoriia – metod usnoi istorii v shkoli [Living history is a method of oral history at school]*. Poltava [in Ukrainian].
- Nahaiko, T.** (2007). Dzherela usnoi istorii: problemy ta perspektyvy vykozystannia na suchasnomu etapi [Sources of oral history: problems and prospects for use at the present stage]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history*, 19, 418–423. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
- Nahaiko, T.** (2010). Usna istoriia: mizhdystyplinarnyi dialoh humanitarnykh studii [Oral history: interdisciplinary dialogue of humanities studies]. *U poshukakh vlasnoho holosu: usna istoriia yak teoriia, metod, dzherelo – In search of one's own voice: oral history as a theory, method, source* (pp. 160–170). Kharkiv: PP «TORHSIN PLYuS» [in Ukrainian].
- Nahaiko, T.** (2013). Esei do temy: «Usna istoriia ta komunikatyvni praktyky postmodernu» [Essay on the topic: "Oral history and communicative practices of postmodernism"]. *Komunikatyvni horyzonty usnoi istorii: materialy Mizhnar. nauk. konf., m. Pereiaslav-Khmelnitskyi, 17–18 travnia 2013 r. – Communicative horizons of oral history: materials of the International Science Conf., Pereiaslav-Khmelnitsky, May 17–18, 2013* (pp. 38–43). Pereiaslav-Khmelnitskyi [in Ukrainian].
- Nahaiko, T.Yu.** (2016). Usna istoriia v Ukraini: tradytsiia i suchasni praktyky [Oral history in Ukraine: tradition and modern practices]. *Usnoistorichni doslidzhennia: suchasni tendentsii, napriamky ta perspektyvy: zbirnyk materialiv V Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 25–26 zhovtnia 2016 r., m. Vinnytsia – Oral history research: current trends, directions and prospects: Coll. materials of the V International scientific-practical Conf., October 25–26, 2016, Vinnytsia* (pp. 39–42). Vinnytsia. Retrieved from <http://old.library.vn.ua/publications/2016/print/konferentsiya2016.html> [in Ukrainian].
- Nahaiko, T.Yu.** (2019). Problemy zastosuvannia usnogo naratyvu u neprofesiinomu doslidnytskomu seredovyshchi [Problems of applying oral narrative in non-professional research environment]. *Usna istoriia: problemy ta perspektyvy vykozystannia naratyvnykh dzherel v istorichnykh naukovykh doslidzhenniakh: zbirnyk materialiv seminaru metodystiv, kerivnykiv naukovykh viddilen suspilno-humanitarnoho profilu MAN Ukrainy (m. Kyiv, 15 travnia 2019 roku) – Oral history: problems and prospects of using narrative sources in historical research: Collection of materials of the seminar of methodologists,*

heads of scientific departments of social and humanitarian profile of the Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, May 15, 2019) (pp. 12–17). Kyiv [in Ukrainian].

Pastushenko, T. (2019). Usna istoriia yak naukovyi napriamok ta metodyka vykorystannia v navchalnomu protsesi [Oral history as a scientific direction and method of use in the educational process]. *Usna istoriia: problemy ta perspektyvy vykorystannia naratyvnykh dzherel v istorychnykh naukovykh doslidzhenniakh*: zbirnyk materialiv seminaru metodystiv, kerivnykiv naukovykh viddilen suspilno-humanitarnoho profilu MAN Ukrainy (m. Kyiv, 15 travnia 2019 roku) – *Oral history: problems and prospects of using narrative sources in historical research*: Collection of materials of the seminar of methodologists, heads of scientific departments of social and humanitarian profile of the Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, May 15, 2019) (pp. 4–11). Kyiv [in Ukrainian].

Pryvalko, T.V. (2019). Dosvid roboty z usnymy svidchenniamy pro «nezakinchene» mynule [Experience working with oral testimonies about the "unfinished" past]. *Usna istoriia: problemy ta perspektyvy vykorystannia naratyvnykh dzherel v istorychnykh naukovykh doslidzhenniakh*: zbirnyk materialiv seminaru metodystiv, kerivnykiv naukovykh viddilen suspilno-humanitarnoho profilu MAN Ukrainy (m. Kyiv, 15 travnia 2019 roku) – *Oral history: problems and prospects of using narrative sources in historical research*: Collection of materials of the seminar of methodologists, heads of scientific departments of social and humanitarian profile of the Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, May 15, 2019) (pp. 18–22). Kyiv [in Ukrainian].

Spohady Yermolenka Stepana, 1930 r.n., zapysala Iryna Nehura 1.04.2021 r. u Drohobychi [Memoirs of Stepan Yermolenko, born in 1930, recorded by Iryna Negura on April 1, 2021 in Drohobych]. (2021). *Pryvatnyi arkhiv Iryny Nehury u m. Drohobych – Private archive of Iryna Negura in Drohobych* [in Ukrainian].

Udod, O. (2010). Istoriiia povsiakdennosti: pytannia metodolohii ta istoriohrafii [History of everyday life: questions of methodology and historiography]. *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) – Post-war Ukraine: essays on social history (second half of the 1940s – mid-1950s)* (Vol. 1 (1–2), 17–39). Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. (Series "On the history of everyday life in Ukraine"; vol. II) [in Ukrainian].

Додаток

**Усні спогади мешканця м. Дрогобича
Степана Єрмоленка (1930 р. н.)**

«Народився я 4 січня в с. Сухолужжя Білгород-Дністровського району Одеської області. В сім'ї було п'ятеро дітей. Мали свою землю (7 гектарів), сад, виноградник (28 соток), тримали коня, корову, курей, качок, поросят. Село було над Дністровським лиманом, половина населення займалось рибальством, а друга половина – сільським господарством. В дитинстві, пам'ятаю, ми часто ходили на лиман купатись і ловили волоком бичків, раків, до 6 кг додому приносили...

До Дрогобича ми приїхали у 1947 р. десь весною, бо у нас там був голод. У 1945–1947 рр. була страшенна засуха. А перед тим був *сильнейший* урожай, по 200 пудов зернових з гектара збирали, а кукурудзи на одному стеблі бувало по три початки. Так вродило! Горіще тріщало, не мали куди врожай складати. Це було у 1943–44 рр. А в 1945 р. стала засуха, 1946 р. – засуха, все горіло, нічого не росло. У 1946 р., пам'ятаю, посіяли гектар жита – збрали щось 2 пуда (32 кг) зі всяким «*мусором*». Змололи на жорно і пекли, поки не з'їли все...

Ще пам'ятаю, як під час голоду в селі у великому казані варили баланду і на кожну душу видавали по 200 г у день. Я в обід все ходив з *котелком* і мені наливали тої баланди на цілу сім'ю. Я приносив, і ми так по декілька ложок їли... Так підкормлювали людей...

А в лимані тоді риба пропала (якщо до того було, що неводом затягували і не могли витягнути – стільки багато було риби). А в засуху витягнуть *невод*, а там – з два кошика тюльки, йоржів, бичків, з два десятка підлящівок, два лящі всього. Риба вся десь поділась... Під час засухи, бувало, йдеш до міста (7 км тоді ходили в Білгород-Дністровський), дивишся: лежить людина на узбіччі, ще жива, а повертаєшся назад – вже мертва...

Тато мій чув, що на Заході на той час голоду не було. Тут голод був, як тільки німці війну почали. Тоді звідси на Волинь їздили, теж продукти здобували. А тоді тут був нормальний урожай...

Спочатку ми з татом поїхали в Кульчиці, зупинялись у баби Баранецької. Виміняли якісь речі на картоплю, квасолю, крупи. Другий раз поїхали у Волощю (у Івана Канюки перебували). Все, що могли, вимінювали на продукти. Тато кожух свій продав, а мені довелося віддати свої *гармошку «Хохнер»*, на якій я постійно любив грати. (Ми її продали у Волощі Івану Канюку для сина Андрюхи).

Коли у нас вже зовсім не було, що їсти, і не мали, що обмінювати, батьки зібрали всю сім'ю і в 1947 році приїхали у Дрогобич. Хату закрили на замок та й покинули... (Потім у ній жила молода сім'я з Мокрих Чаїр, поки батьки не повернулися назад).

Їхали ми до Дрогобича товарняком: спочатку до Львова, потім зі Львова – до Самбора, з Самбора – до Дрогобича. Ціла сім'я: тато, мама, Міша, я, Ганя, Женя, Митя. Цілий тиждень їхали.

По приїзду в Дрогобич декілька днівдесь перебували, а потім тато пішов працювати робочим в *домоуправління* і нам дали квартиру у двоповерховому будинку біля базару. Це була одна кімнатна, а вхід – з вулиці. (Тепер в тому приміщенні каву продають). Базар на цьому ж місці і був, де він зараз знаходиться, тільки ненакритий. З сіл привозили і продавали усіляку городину... Я привозив яблука з села, мама їх пекла, а я на такому підносі (*показує*) по базару носив і продавав вже печені яблука по рублю за штуку. Так заробляли спочатку...

Мама пішла працювати в *парикмахерську* прибиральницею, сестри – у няньки. Брат Міша влаштувався в «Книготорг» шофером, бо у нього на той час вже були права. Під час війни він був важко поранений у Будапешті і після лікування у 1945 р. демобілізований. Потім пройшов курси і вивчився на шофера...

А я в «Хімтруд» по вул. Стрийській влаштувався на роботу. Там я варив крем для взуття. У мене була норма – 500 коробочок на день. Мені видавали озокерит, технічний вазелін, сажу, скипидар, ще щось (*не пам'ятаю*). Я це все варив у великому казані і розливав у коробочки, вирізав наклейки, наклеював і в кінці дня здавав. Цей крем відправляли в магазин на продаж.

А після того я вступив у ФЗО № 2, де півроку навчався на автослюсаря. На вул. Самбірській (де зараз автопарк) були обласні авторемонтні майстерні, і ми там практикувались. А заодно

закінчив курси мотоциклістів у ДОСААФ. Нашу групу з ФЗО відправили в Київ – працювати на авторемонтному заводі на Подолі, а я ще права не получив, залишився їх отримати і так вже не поїхав. А після того у 1949 р. закінчив курси шоферів у ДОСААФ. Получив права водія III класа і працював на «полуторке» у «Главтудрезервснабзбыт». Потім працював на Лісоторговому складі по вул. Козловського на «Штесрі» (німецька трофейна машина), пізніше їздив на Зіс-5. Після того працював у «Главлісозбиті» на «Вілюсі» (американський всюдихід) по вул. Жупній (де тепер «Рандеву») аж до армії.

В армію мене мали забирати ще у 1950 р., але не взяли, бо я на той час вже був жонатий і дитина була. На рік дали відстрочку. В армію мене взяли 10 травня 1951 р. Я вже на той час закінчив в автошколі на Жупній курси і мав права водія II класу. Нас шоферів спочатку направили в автошколу механіків в Курську область місто Рильськ. Там я півроку вчився, закінчив на відмінно з похвальною грамотою. Присвоїли нам молодшого сержанта. А звідти по розподіленню попав у Ригу. Був спочатку командиром відділення (десь півроку), а потім призначили замість демобілізованого попередника начальником ВАРЕМ («Воєнна авторемонтна майстерня»), і я був ним до кінця служби. Під моїм керівництвом була «летучка» і 7 солдат-автослюсарів. В автороті було 35 машин «Студобекерів», і нашим завданням було цей автотранспорт обслуговувати. Служив я до 14 листопада 1954 р., 3,5 роки.

Як вже демобілізувався, то повернувся в Дрогобич і влаштувався на роботу водієм в автоколону. Ми кожний день цілий день з р. Стрий возили гравій для доріг. Годі велося будівництво автодоріг. Потім на бензовозі возив бензин для автоколони (Калаєв Ілля Степанович начальником був, а Цимовський був головним інженером).

Пізніше працював в Облкомунгоспі по вул. Чкалова (суч. вул. Тарнавського) на Газ-67 («бобік»), потім получили «Шкоду» чехословацьку. А коли Дрогобицька область в 1959 р. об'єдналась зі Львівською, мене з машиною перевели в Міськкомунгосп, і я возив міське начальство: Дороніна і Луклінського, зам. голови міста. Розвозив із пральні білизну для перукарень і

для населення по заявкам. А також доставляв зі Львова парфумерію для перукарень. На цій «Шкоді» я проробив 9 років.

Потім в поліклініці працював на «Волзі», возив терапевтів на *участки*: привезу, вона там обійде хворих, приїжджаю – другого лікаря беру. І так кожний день по графіку. А тоді перевели мене на «Скору» («Швидку»). Я там проробив 6 років, ми працювали по 12 годин: від 8 ранку до 8 вечора, а тоді від 8 вечора – до 8 ранку по *скользящему* графіку.

Потім влаштувався в контору скрапленого газу виробничого об'єднання «Львівгаз», возив начальника на Газ-69 (десь 8 місяців), а тоді він мене перевів на АЦЖГ (газовоз). У нас було шість постачальників скрапленого газу: Дрогобич, Борислав, Долина, Івано-Франківськ, Тернопіль, Луцьк. І я розвозив скраплений газ по всій Львівській області, де не було природного газу. За сумлінну роботу два рази моя фотографія висіла на міській дошці пошани. Так працював до 1975 р., а потім нас перевели до Львова у «Львівгаз». На одній машині нас було по двоє напарників: один тиждень працював, другий тиждень відпочивав. За браком робочих місць пенсіонерів у 1993 р. скоротили (пенсію отримав у 1990 р.). Потім ще працював у музеї (2 роки) на власному «РАФіку», пізніше ще 4 роки – черговим у Дрогобицькій міській раді. І на тому моя трудова діяльність закінчилась.

З майбутньою дружиною Євдокією ми познайомились 2 травня 1948 р. на Пасху у парку відпочинку по вул. Трускавецькій. Там була танцплощадка, музика грала, молодь танцювала. У парку був павільйон [кафе] рядом з танцплощадкою. Танцплощадка – з правого боку, біля річки, павільйон посередині, а ближче до школи, з лівої сторони – сцена і скамейки, де люди сиділи. На сцені проводили концерти, а вечорами на вихідних демонстрували фільми. Посередині парку – озеро, лебеді плавали – два білих, два чорних, і були лодки для катання дітей, качелі, каруселі. У будні дні вхід в парк був безплатний, а у вихідні, коли діяла танцплощадка, вхід був по рублю...

У парку постійно збиралась молодь. Дуся з *девчонками* туди бігали, і ми з хлопцями – я, Федя Кулик, його брат Сава, ще інші – теж туди приходили. В парку ми познайомились та й почали з Дусею зустрічатись. Їй на той час було 16, а мені 18 років...

У Дрогобич вона приїхала весною 1948 р. з Харківщини. Її брат, Іван Олексійович Неліпа, був військовим медиком на фронті, а після війни його призначили начальником центрального аптечного складу Дрогобицької області. Він займався завозом і реалізацією медикаментів по аптеках. Його жінка – фармацевт, працювала в аптеці на площі Ринок, 15 (де тепер «Бойківщина»). Аптечний склад знаходився напроти церкви Св. Трійці по вул. Гончарській (де зараз духовна семінарія). Там вони і жили на другому поверсі.

У 1948 р. він забрав двох менших сестер в Дрогобич. Старша Галя (з 1925 р.н.) пішла на роботу, вийшла заміж, а Дуся жила у брата і доглядала за племінником. Документів у неї ніяких не було, бо все згоріло під час війни. Їхнє село Любівка Краснокутського району Харківської обл. повністю було зруйноване. Кажуть, що дев'ять разів лінія фронту через нього переходила. Всього три хати залишилось... А село довге, на 7 км тягнеться...

До війни у них була велика хата, господарка, дід був *скорняком*, упряж шив... Все погоріло... Потім побудували маленьку хату, ніби тимчасову... Вже коли прийшлося нам розписуватися, то Дуся поїхала в район (м. Краснокутськ) і виробила *метрику*, а тут зробили паспорт.

У січні 1950 р. у нас народилась дочка, і на роботу Дуся пішла вже після цього (тоді декрету давали два місяці). Спочатку вона працювала на аптечному складі в *галено-фасовочній* лабораторії, яка знаходилась у кутовому будинку на розі сучасних вулиць Мазепи і Лесі Українки. Пізніше – в ательє індпошива: спочатку ученицею, потім кравчиною до кінця трудової діяльності... Вона з дитинства міряла шити. Її тітка Оксана, наймолодша батькова сестра, була сільською *модісткою*. І Дуся любила ходити до неї, дивитись, як вона шие. І так в неї зародилась охота до шиття. А та мала швейну машинку і шила, бо тоді не було, як зараз – що все готове можна купити. Тоді шили у *модістки* або в ательє...

В Дрогобичі ми спочатку мали квартиру *рядом* з базаром по вул. Ковальській. А потім помінялися на квартиру по вул. Комсомольській, 5 (тепер вул. Данила Галицького). Будинок був двоповерховий, а ми жили в *полунідвалі*. Там квартира вже була

більша і пару грядок у дворі. На городі росли буряки, морква (бульбу, не пам'ятаю, чи садили), щавель, кріп, петрушка, лобода ...

Кімната у цій квартирі була одна, але достатньо велика. В ній певний час проживало 11 душ – нас семеро, моя дружина Дуся і дочка Наталя, ще мамина сестра Клава з сином. Ліжка стояли кругом попід стінками, а наше, полуторне, посередині, бо вже не було, де положити (*сміється*). В цій же кімнаті в куті була плита, на якій готували і обігрівали.

Тато тоді влаштувався працювати сторожем у магазин, тому він на ніч ішов на роботу, а вдень, коли нас не було, відпочивав. Тоді не було сигналізації і біля кожного магазину цілу ніч сидів сторож у кожусі з палкою (*сміється*). Тато охороняв хлібний магазин «*тьоті Фросі*». Тоді головне було хліба купити в магазині. Бо за хлібом були величезні черги і давали по дві буханки. Хліб пекли у формах, «*кірпічек*» називався. Був і житній, був і білий. Буханки були кілограмові, а потім 800-грамові...

Тато працював сторожем, поки не повернувся назад, у Бесарабію... (Після засушливих років там все унормувалося, і моя мама у 1952 р. забрала Митю і мою дочку Наталю і поїхали на батьківщину, до своєї хати. А тато трохи згодом повернувся у Сухолужжя. Після них у 1953 р. поїхала назад і сестра Женья з чоловіком Володимиром, і брат Михайло з жінкою Ольгою. А сестра Ганна залишилась у Дрогобичі і виїхала з чоловіком вже у 60-х рр.).

Коли я працював в Облкомунгоспі, нам виділили квартиру на вул. Калініна, 154 (суч. Війтівська Гора). Там вже були сіни, кухня і кімната, великий город і фруктовий сад. А в 1962 р. нам квартиру розширили (бо було вже двоє дітей) і дали на вул. Самбірській, 2, де живу й дотепер. Тут є дві кімнати, кухня, *кладовка* і вигоди.

Освіта у мене середня, хоча бажання до навчання завжди було. У рідному селі я закінчив чотири класи, а п'ятий клас ходив у друге село, у Випасне, бо у нас тільки початкова школа була. А потім вже у Дрогобичі, після армії навчався разом з дружиною у вечірній школі робітничої молоді (тепер школа № 3). Всього закінчив 9 класів. Більше вчитися не зміг, бо вже працював і у мене був ненормований робочий день.

Провчився також один рік в музичній школі № 1 (директором був Галяк Йосип Григорович, завучем – Колесник Василь Іванович, з якими я потім підтримував дружні стосунки протягом багатьох років). Там здобув ази музичної грамоти. А грати на музичних інструментах я навчився самотужки. Ще дома, на Одещині кожної осені батьки купляли мені і брату губні гармошки. Я дуже любив грати, і вони потім купили мені німецьку восьмибасову *гармошку* «Хохнер». Пізніше у мене була двадцятип'ятибасова *хромка*, і вже на ній я досконально навчився грати. З нею і приїхав у Дрогобич. Не раз, бувало, йдемо з хлопцями по вулиці [Міцкевича] і граємо на гармошках, на площі могли грати, а люди нам підспівували...

Коли я приїжджав у відпустку під час служби в армії, жінка купила мені баян. Я його тоді з собою забрав і навчився на ньому грати. Після демобілізації хотів купити кращий баян. Але то треба було в Тулу їхати, заказувати, договір заключати... А тут у «Воєнторг» два акордеони привезли (з Ленінградської акордеонної фабрики). Я подивився і купив один, навчився і грав на ньому на всіх святах, в компаніях, де збирались – на роботі, вдома, в гостях. Він і дотепер у мене є...

Я мав бажання в музучилище поступати вчитися, але у мене на той час відповідної освіти не було, а потім – сім'я, робота... Так я і не поступив, але для себе, для друзів грати навчився... Дома любив пограти, у компаніях часто збиралися, я грав – інші співали, танцювали...

Досить часто ми ходили в театр. Пам'ятаю, дивились вистави «Запорожець за Дунаєм», «Поки сонце зійде, роса очі виїсть», «Циганка Аза», «Отелло», «Фараони» та інші. Як тільки нова постановка, так усім хотілося йти... Тоді дуже модно було ходити в театр! Людей завжди повно було. Білети навіть важко було дістати! Так любили ходити в театр, що місць було менше, ніж бажаючих. Через це його хотіли розширити ...

Кіно також любили дивитись. В Дрогобичі тоді було два кінотеатри: імені Кірова (кутовий будинок на площі Ринок) і «Комсомолец» (на теперішній вул. Міцкевича). Колись було дуже модно в кіно сходити! То тепер усі мають телевізори, Інтернет і вдома сидять... А тоді в кінотеатри багато людей ходило, завжди на новий фільм у залі був аншлаґ. Показували і вітчизняні, і

зарубіжні (індійські, італійські, мексиканські) фільми. В кіно-театрі «Комсомолец» завжди перед сеансом півгодини звучала естрадна музика. Сеанси в кінотеатрах були на 19.00 і на 21.00. За білетами були великі черги – касовий зал завжди був переповнений. В білетах вказувались місця: ближчі ряди коштували дешевше, а дальші – дорожче (в театрі було навпаки – найдорожче коштували місця спереду).

Діяла тоді і філармонія. Там проводились концерти і показували фільми, переважно документальні. Ансамбль «Верховина» тоді вже був дуже відомим і їздив з концертами навіть у Москву... У 50-х рр. був побудований Будинок культури. Там відбувалось відзначення різних визначних подій, проводились концерти та інші *міроприємства*... Пам'ятник Івану Франку був побудований у 1966 р. до 110-го ювілею з дня його народження

Ще пам'ятаю, як на площі часто збирались люди і ходили навколо ратуші. Маса людей іде в одну сторону, а маса людей назустріч. І так ходили. І в робочі дні ввечері, а особливо у вихідні дні. Ідемо, вітаємось один з одним. Три кола обійшли, назад три кола... Казали: «Ідемо ратушу закручувати». Находилися, нагулялися, а тоді йшли додому вечеряти та й лягали спати...

Дрогобич під час війни майже не постраждав, його не розбомбили так, як інші міста. Тільки *ж/д* вокзал був зруйнований.

Дрогобич було тоді невелике місто, а після війни воно розширилось у три рази. Вулиць Грушевського, Володимира Великого не було, там було поле. Роддом був біля синагоги по вул. Пилипа Орлика (там тепер дитячий садочок). Центральна обласна лікарня була тоді на вул. Трускавецькій...

У післявоєнний час у Дрогобичі йшло інтенсивне будівництво. Будувалися автоколони: по Горішній Брамі (під керівництвом Зимаріна), по вул. Герцена (суч. вул. Пилипа Орлика). Багато підприємств побудували: завод побутової хімії, меблевий комбінат, швейну фабрику, завод газової апаратури (на вул. Бориславській), долотний завод, завод «Граніт» (на вул. Самбірській), завод «Знамя» (за вокзалом). Одночасно йшло будівництво житла: і державного – *п'ятиповерхівки* («хрущовки»), і приватного. Навчальні заклади були побудовані: 2, 4, 5, 17 школи, лицей, інститут на вул. Курбаса, торгово-кооперативне училище, два профтехучилища і нафтовий технікум... Міська лікарня на

вул. Павлова теж була тоді побудована. Будинки на площі Ринок на південній і західній сторонах були знесені і наново збудовані вже як *п'ятиповерхівки*.

В районі теж відбувалось масштабне будівництво: Миколаївський цементний завод-гігант, у Жидачеві – величезний целюлозно-паперовий комбінат, у Самборі – цукровий завод, і багато інших. Тоді постійно була потреба у робочій силі, робітників не вистачало. У кожній місцевій газеті («Радянське слово» тоді було) на останній сторінці постійно друкувались оголошення: «*Требуется...*», «*Требуется...*», «*Требуется...*».

Загалом життя, може, було і нелегке, але цікаве. Я ніколи не був песимістом і скептиком. Дрогобич мені подобається, і я ніколи не шкодував, що проживаю у ньому. І я вдячний Богу, що дав мені таку долю і допоміг дожити до цього віку».

Стаття надійшла до редакції 11.02.2021 р.

УДК 94:329.73(477)-055.2
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234419

Лілія ГРИНИК

аспірантка кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

Бібліографічний опис статті: Гриник, Л. (2021). Жінка – об’єкт насильства в українському підпіллі: правда чи міф? *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 206–225. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234419>.

ЖІНКА – ОБ’ЄКТ НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНСЬКОМУ ПІДПІЛЛІ: ПРАВДА ЧИ МІФ?

Анотація. Мета статті – охарактеризувати становище жінки в українському підпіллі (1940–1950-х рр.) та з’ясувати, яке місце займали насильницькі форми поведінки чоловіків стосовно жінок. **Методологія дослідження** передбачає використання таких принципів: історизму, науковості, об’єктивності та логічності. Використовуються методи: загальнонаукові (аналіз, порівняння, узагальнення), спеціально-історичні (періодизація, історико-порівняльний та ін.), а також методи критики джерел (зовнішні та внутрішні). **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі невідомих та маловідомих архівних матеріалів спростовується поширена думка в українській історіографії щодо винятково насильницької поведінки чоловіків стосовно жінок. Подається узагальнена картина гендерних стосунків у підпіллі. **Висновки.** Становище жіноцтва під час національно-визвольних змагань було складним не лише через умови часу, а й з огляду на політику радянських каральних органів. Попри усі непорозуміння, які виникали усередині підпілля, учасники визвольних змагань намагалися підтримувати дружні стосунки задля досягнення спільної мети. Говорити про факти насильства як нормальну та загальноприйнятую поведінку у лавах ОУН та УПА –

© Лілія Гриник, 2021

недоречно. Як і в будь-який період існування суспільства, під час національно-визвольних змагань, мали місце проблеми гендерних нестатутних стосунків. Однак вони були радше винятком із правил, аніж «нормальним» ставленням до жінок. Існує набагато більше свідчень приязного та толерантного ставлення вояків до жінок. І це аж ніяк не залежить від замовчування чи приховування протилежних аргументів, а є лише прямим свідченням домінування адекватної поведінки чоловіків під час визвольних змагань. Наявність фактів примусу та водночас наявність правового регулювання проблеми насильства аж ніяк не були свідченням існування в підпіллі подвійної моралі, а лише нормативно-правовою спробою врегулювання людських конфліктів.

Ключові слова: ОУН та УПА; насильство; відносини; жінка; закон; покарання.

Lilia HRYNYK

Postgraduate Student, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

To cite this article: Hrynyk, L. (2021). Zhinka – obiekty nasylstva v ukrainskomu pidpilli: pravda chy mif? [Woman – object of violence in the Ukrainian underground: truth or myth?]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 206–225. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234419> [in Ukrainian].

WOMAN – OBJECT OF VIOLENCE IN THE UKRAINIAN UNDERGROUND: TRUTH OR MYTH?

Summary. *The purpose of the article is to describe the position of woman in the Ukrainian underground (1940–1950s) and to find out the place of violent forms of behavior of men towards women. The research methodology involves the use of the following principles: historicism, scientificity, objectivity and logic. The following methods have been used: general scientific methods such as analysis, com-*

parison and generalization; special-historical methods such as periodization, historical-comparative method etc., as well as methods of criticism of sources: both external and internal. The scientific novelty of the article is that on the basis of unknown and little-known archival materials, it refutes the widespread opinion in Ukrainian historiography about the exclusively violent behavior of men towards women. The general picture of gender relations in the underground has been given. Conclusions. The situation of women during the national liberation struggle was difficult not only because of the demands of the time but also because of the policies of the Soviet punitive authorities. Despite all the misunderstandings that arose amidst the underground, the participants in the liberation struggle tried to maintain friendly relations in order to achieve a common goal. It is inappropriate to talk about the facts of violence as normal and generally accepted behavior in the ranks of the OUN and UPA. As in any period of society's existence, during the national liberation struggle, there were problems of gender non-statutory relations. However, they were the exception to the rule rather than the "normal" treatment of women. There is much more evidence of the militants' friendly and tolerant treatment of women. And it does not depend on the silence or concealment of opposing arguments, but only on the direct evidence of the dominance of adequate behavior of men during the liberation struggle. The existence of facts of coercion and, at the same time, the existence of a legal regulation of violence were not the evidence of the existence of double standards in the underground, but rather only a normative-legal attempt to resolve human conflicts.

Key words: *OUN and UPA; violence; relations; woman; law; punishment.*

Постановка проблеми. У період розвитку постмодернізму, формування та становлення демократичних засад в українському суспільстві, а також при перегляді ключових людських цінностей, слід особливу увагу звернути на всебічне та інтегральне вивчення ролі, місця та особливості жінки в історії. Сучасні гендерні дослідження мають істотний вплив на подальше формування загальної людської культури та на суттєву зміну світогляду підростаючого покоління. Окрім того, дослідження саме жіночих студій – це чудова можливість для активного входження української історичної науки до європейського наукового простору.

Варто додати, що історія жіноцтва 40–50-х рр. ХХ ст. рясніє «білими плямами», які реально заповнити шляхом ставлення запитань та пошуку на них відповідей.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Саме тому гендерна історія, яка бере свій початок у світовій практиці ХХ ст., набуває сьогодні актуальності у вітчизняних дослідженнях. Тема стосунків між чоловіками та жінками, а також проблема жіноцтва під час національно-визвольних змагань досить жваво дискутуються у сучасній українській історіографії.

Низка дослідників зробили значний вклад у вивчення означеної проблеми. Доречно серед усієї когорти виділити Оксану Кісь, яка у своїх дослідженнях висвітлює гендерні та психологічні аспекти життя під час визвольних змагань (Кісь, 2009, 2013); Лесею Онишко, яка характеризує становище жінки у лавах ОУН через призму постаті Катерини Зубрицької (Онишко, 2004). Становище жіноцтва на західних землях у 1940–1950-х рр. висвітлює Галина Чорній (2017, 2018). Тему використання жінок радянською системою та характеристику наслідків таких дій піднімає Руслана Попп (2017). Про радянські впливи на підпільників та їх родини, про особливості сімейного життя та практику укладання шлюбів у Карпатському краї ОУН (1945–1954) йдеться у монографії Василя Ільницького (2016). Наголошує на цьому ж аспекті, а також на гендерних відмінностях, розглядає їх особливості та вплив на політичне життя Олена Петренко (2011). Глибокий аналіз означеної тематики провели: Т. Антонова (2007), Г. Стародубець (2005), В. Борисенко (2010). Характеристику нестатутних стосунків у своїх працях зробила М. Гавришко (2015, 2016).

Величезний масив документів, біографій, спогадів опубліковано у діаспорному виданні «Літопис УПА», зокрема темі жіноцтва («Медична опіка») відведено 23 і 32 томи (Ріпецький, 1992, 2001). Окрім того, цінні відомості містить 28 том – спогади М. Савчин (1999).

Важливими, для висвітлення задекларованої теми, є архівні документи, які містять особисті відомості щодо підпільників, а також інструктивні матеріали.

Мета статті – охарактеризувати становище жінки в українському підпіллі (1940–1950-х рр.) та з’ясувати, яке місце займали насильницькі форми поведінки чоловіків стосовно жінок.

Пропонована публікація не передбачає повного висвітлення фактів насилля над жінками, а лише часткову їх характеристику, оскільки це вже зроблено в історичній науці.

Висвітлення основного матеріалу. Розпочинаючи виклад, передовсім потрібно коротко зупинитись на понятті «насильство» як такому, а також його проявах у підпіллі. Загальноприйнято вважати, що це застосування фізичної сили до певної особи або ж примусовий вплив на неї. Так, одним із фактів присутності примусу щодо жінок під час національно-визвольних змагань вважається недобровільний вступ у лави ОУН та УПА, а також використання їх в особистих цілях.

Отож, **чому жінкам було не так легко потрапити у підпілля?** Аналізуючи причини щодо настороженого вступу жінок у підпілля, варто наголосити на тому, що потрапити туди було складно усім. Набір та подальша підготовка кадрів відбувались досить ретельно та за певними вимогами. Інструкція передбачала, що у ряди Організації може вступити кожний, без огляду на національне походження. Така людина мала любити волю та на смерть і життя вести боротьбу з фашизмом. Членом можна було стати лише після проходження двотижневого кандидатського стажу та згоди командування (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 83, арк. 120). Підтвердженням цього є відомості з автобіографії Олени Андрущак («Орися»): *«З приходом німців в 1941 році вступила в ряди Організації і зараз же відбула двотижневий вишкіл (...) незабаром [1943] я відбула 10-денний санітарний вишкіл, після чого я перейшла у підпілля»* (АЦДВР, ф. 73, т. 1, арк. 1).

Однак варто зазначити, що процедура вступу до лав ОУН не була короткотривалою та мала такий вигляд: *кандидат* → *дійсний член* → *присяжний член*. Кандидатами (симпатиками) були особи, які мали намір стати дійсними членами. Для них був встановлений шестимісячний термін кандидатства, під час якого керівні органи ОУН розглядали придатність такої особи для подальшої співпраці. При необхідності випробувальний термін міг скорочуватись або продовжуватись. Маючи кандидатський стаж, будучи ідеологічно та практично підготовленим, а також

при наявності двох поручителів (осіб, які вже є дійсними членами), склавши зобов'язуючу присягу ОУН, можна було стати дійсним членом (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 14).

Перед прийняттям присяги намагалися відправити Службу Божу. Цей день вважався святковим, тому весь відділ одягався відповідно. Обов'язково повідомлялось про важливість та значення присяги. Після виголошення тексту усі співали Гімн України, підписували її, а тоді було коротке святкування (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 60, арк. 234).

Спогади залишила Параска Палагіцька: *«Після закінчення вишколу і урочистої молитви я отримала псевдонім «Катруся», а в грудні 1944 р. я і мої однодумці склали присягу: «Я... клянусь своєю честю і совістю перед Великим Народом Українським боротися за повне визволення своїх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Соборну Державу (...). Після прийняття присяги почалася робота, яка полягала в тому, щоб передавати «естафету», тобто законспіроване повідомлення в надійні руки, або переводити боївку нелегально на призначене місце»* (Мицик та ін., 2016, с. 67).

Стати присяжним членом ОУН було ще важче. Окрім того, що така людина мала володіти високими особистими якостями, слід було таке звання заслужити практичною діяльністю. Встановлювався віковий ценз – 25 років та вимагався досвід роботи у лавах ОУН – 3 роки. Можливий був виняток для осіб, які мають виїмкові заслуги у визвольній боротьбі українського народу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 15).

Підготовка дівчат до роботи в підпіллі відбувалася згідно з положеннями загальних інструкцій. Зазначалось, що *«члени-жінки здатні до виконання тих завдань, що зобов'язують членів мужчин, але згідно з природнім розподілом функцій – роль членів-жінок полягає насамперед у виховній діяльності»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 13).

Вишкіл кандидаток мав на меті провести націоналістичне виховання та прищипити націоналістичний світогляд. При виявленні непослуху та неналежну покірність жінок переставали вважати кандидатками. Тих, що стали вже членкинями, вважали фундаментом ОУН і кожен наказ для них мав бути святим. Усі особисті справи тепер підпорядковувались справам загальними.

Жінки мали бути відданими, готовими до посвяти та витривалими (АЦДВР, ф. 17, т. 7, арк. 13).

Окрім ідеологічного вишколу, для дівчат організовувався санітарний та військовий, які були покликані дати знання з надання першої медичної допомоги, а також відомості щодо роботи в розвідці, зв'язку, картографії тощо. Як кандидатки, так і членкині були зобов'язані вступати до наявних жіночих товариств (АЦДВР, ф. 17, т. 7, арк. 14). Про вступ у лави ОУН можемо дізнатись з автобіографії Романини Ярослави – «Стефи» – працівниці техзвена ОУН «(...) за першої большевицької окупації в 1940 р. я стала симпатиком ОУН (...) у 1943 р. назначено мене станичною жіночої сітки. Весною 1944 р. я стала провідницею жіночої сітки в Радехівському р-ні, де перебувала до приходу більшовиків. (...) весною 1945 р. назначено мене рай. УЧХ у Велико-Мостівському р-ні. (...) Весною 1949 р. перейшла на працю до техзвена в Магерівський район. Крім того, лікувала ранених» (АУСБУ ЛО, спр. П-28621, т. 1, арк. 358).

Водночас справжнім випробуванням залишалось дотримання вимог конспірації, яка охоплювала всі сфери життя підпільників (Ільницький, 2013, с. 50). Інструкція СБ виділяла їх конкретно та деталізувала кожну з них, зокрема: у відношенні до друзів (заборонялося розголошувати своє походження, місце роботи, зближення та знайомство з іншими підпільниками; слід було змінювати псевдо у разі зміни розташування, не повідомляти дані своєї подорожі тощо); до підвладного (дотримання усіх попередніх вимог, а також необхідно було тримати у таємниці свої плани на майбутнє щодо роботи, слідкувати за роботою підвладного і чи не має він злих намірів, контролювати стан збереження таємниць); до зверхника (заборонялось розкривати розташування спец. сховищ, магазинів, спец. домівок, якщо цього не вимагає справа); щодо вибору житла (слід було підтримувати добрі стосунках з сусідами, слідкувати щоб домівка не була розконспірована) та ін. (Лисенко & Патриляк, 2003, с. 161–171).

В організаційних матеріалах зазначається, що при відборі жінок для роботи в ОУН *«треба керуватися вимогами характерності, моральної вартості та позиточності для нашої справи (...) кожна чесна українка, що не сплямила ніколи українського імені, що своїм характером дає їй надалі запоруку не принести*

ганьби українській нації, може стати кандидаткою на члена, а той членом ОУН» (АЦДВР, ф. 17, т. 7, арк. 13).

Хто ускладнював ситуацію? Зрозуміло, що недовіра щодо жінок була цілеспрямовано спровокована радянською тоталітарною системою. Радянська влада, маючи на меті утвердитись на українських землях та послабити сили українських повстанців, активно залучала жіноцтво до викриття відділів ОУН. Діяли різноманітно: від словесного переконання до повного арешту.

Метод шантажу українських підпільників близькими людьми був одним з найбільш застосованих радянськими спецслужбами (Петренко, 2011, с. 144). Так, затримавши громадянку Юлію Крюченко-«Уляну», змусили її дати згоду на те, щоб видати органам МДБ свого чоловіка – провідника Проводу ОУН – Василя Кука (ГДА СБУ, ф. 65, спр. 7736, т. 7, арк. 52). Через арешт Анастасії Яхторович – дружина Василя Забродського, планувалось провести удар по підпільниках, однак через відмову дівчини виконувати будь-які вказівки операція була провалена (ГДА СБУ, ф. 65, спр. 7736, т. 7, арк. 96–97, 110).

Радянські спецслужби переманювали жінок та перетворювали їх на агенток. Так, до прикладку, затримавши Осипу Мацкевич та допитуючи її, було встановлено, що вона співпрацює з українським підпіллям з 1941 р., її дім був місцем зустрічі, а сама вона належала до групи «Баяна» та підтримувала стосунки з «Орлом» і «Максимом». Використовуючи здобуту інформацію, її було завербовано під псевдонімом «Мирослава» (ГДА СБУ, ф. 65, спр. 7765, т. 1, арк. 94). Доля бути завербованою спіткала і дружину провідника Болахівського районного проводу ОУН «Барвінка» – Анну Бучко («Лена»). Саме через неї силовики намагалися вийти на зустріч із її чоловіком (ГДА СБУ, ф. 65, спр. 7765, т. 1, арк. 96–97).

Тим не менше, діяли радянські спецслужби не лише через жінок. Арешту, шантажу, вербуванню, винищенню підлягали цілі родини підпільників. Чекісти добре розуміли, що сім'я – це слабке місце і вміло користувались цим (Льницький, 2016, с. 405). Силовики жорстоко поводитись з українками, щоб отримати необхідну інформацію. Заарештувавши Параскевію Тимич (сестра підпільника), на слідстві у сільській раді били її аж до втрати свідомості, бо дівчина відмовлялась давати свідчення. Замордувавши,

викинули на єврейське кладовище, де тіло розтягували собаки. Матері повідомили, що була розстріляна (АЦДВР, ф. 63, т. 7, арк. 10).

Через таку політику радянської влади будь-яке проникнення «нових» людей до лав ОУН та УПА ретельно розглядалось керівним складом. Однак варто додати і те, що командування УПА та керівники ОУН розуміли усю необхідність набору кадрів, тому велася активна боротьба проти мобілізації до радянських збройних сил, а поповнення підпілля людськими ресурсами було однією з важливих ланок пропагандистської роботи.

Любовні романи: за чи проти? Безперечно, під час ведення війни, а тим більше в підпільних умовах, з огляду на викладені вище причини, будь-які стосунки між чоловіками та жінками, здебільшого, розглядалися керівництвом з осторогою. Однак варто наголосити на тому, що як дівчата, так і хлопці потрапляли у підпілля досить юними. Зрозуміло, що виникнення почуттів у цей період було особливістю їх віку. Аналізуючи людські історії з плином часу та через призму сучасних норм, не слід осуджувати їхні переконання чи дії. Як зараз, так і тоді думки щодо доцільності стосунків у підпіллі кардинально розходилися.

Так, багато дівчат, обравши шлях боротьби за УССД, щоб не ускладнювати собі життя, категорично відмовлялись від романтичних (тим більше статевих) стосунків з чоловіками. Щодо цього підпільниця Ярослава Саламаха у спогадах зазначає, що дівчата, які наважились на вступ до лав УПА, вже характеризувались своєю сильною позицією, яка не повинна була послаблюватись любовними романами. Під час боротьби на перше місце вона закликала ставити військову дисципліну, а якщо таке зробити не виходить, – значить недоцільно іти у підпілля. Це не було місце для відносин з чоловіками та любовних справ (Кісь, 2013, с. 596).

Таку ж думку про недоцільності любовних романів, укладання шлюбів у підпіллі підтримував В. Мізерний: «...повстанські умови не дозволяють на те, щоб вояки УПА або члени підпілля одружувалися. Супружжя зобов'язує до сімейних відповідальностей, які не легко поєднувати з обов'язками повстанця підпільника» (Ріпецький, 1992, с. 108).

Слід зазначити, що до одружених, які хотіли з власної ініціативи потрапити у підпілля, ставились обережно, оскільки була велика ймовірність проникнення радянських агентів. Найбільшу підозру щодо перебування у стосунках з чоловіками викликали машиністки та пропагандистки, тому закликали *«частіше перевіряти на чесність та моральну стійкість»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 138–139).

Окрім того, стосунки між чоловіками та жінками розглядалися через призму поширення радянськими спецслужбами різних венеричних хворіб та інфекцій (Ільницький, 2016, с. 342).

Чи було можливе узаконення стосунків у підпіллі? Варто наголосити, що ні ОУН, ні УПА не були чернечими формуваннями, тому за великого бажання і необхідності, узаконити стосунки було цілком реально. Так, до прикладу, серед підпільників поширювали Інструкцію Служби Безпеки ОУН, у якій йшлося про те, що дозвіл на одруження видає провідник, а майбутня дружина має пройти перевірку СБ, бути морально стійкою, не заважати підпільнику (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 138).

Підтвердженням вищезгаданої можливості на узаконення стосунків є спогади С. Хмеля. Він описує перебіг весілля обласного провідника ОУН Я. Мельника-«Роберта» з медичкою «Танею». Зокрема зазначає, що вінчання давав у церкві знайомий священник, а після цього святкування відбувалось в школі, де молодят хлібом і сіллю вітали гості. С. Хмель також залишив винятково позитивні відгуки про дружину «Роберта» та відзначав її мужність: *«(...) була не тільки вірною і тихою дружиною, але й відданою помічницею свого дуже здібного, імпульсивного, може не раз прикрого провідника Роберта. Вона ділила з ним долю і недолю. В тяжкій хвилині, під час наступу більшовиків на крайовий осередок в осені 1946 /перший сніг/ загинула з ним разом героїською смертю»* (АЦДВР, ф. 63, т. 11, арк. 3–4).

Прямим доказом можливості укладання шлюбу, будучи вже в ОУН, є свідчення Галини Дідик, яка вступила у лави Організації в 1932 р., згодом заарештована поляками у 1934 р., а вийшла на волю – 1939 р. Під час допиту зазначає: *«Після виходу з польської тюрми я вийшла заміж за учасника ОУН Сороку Михайла (...) скоро я завагітніла»* (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 75075фп, т. 5, арк. 11). Варто навести приклад Марії Савчин, яка дає такі свід-

чення: *«Весною 1945 року я вийшла заміж за Галаса Василя»* (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 74914, т. 5, арк. 177). Вона також вказує, що має дітей: *«перший мій син 1946 р.н. – Зенон, (...) другий – Євгеній, 1948 р.н.»* (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 55204фп, т. 1, арк. 15). Юлія Крюченко під час допиту говорить, що вважається дружиною Василя Кука, підтримує дружні стосунки з його батьками та допомагає їм матеріально. Вони також виховували її сина Юрія (ГДА СБУ, ф. 65, спр. 7736, т. 7, арк. 67).

Варто зазначити, що керівництво розуміло усю важливість підтримки близьких людей для підпільників, яка виконувала моральну-психологічну функцію. Вести боротьбу, перебуваючи у складних умовах разом із рідними чи дружиною, було простіше (Ільницький, 2016, с. 404).

Таким чином, практика укладання шлюбів є прямим свідченням того, що учасники як ОУН, так і УПА мали сформовану адекватну моральну та сімейну культуру, усвідомлювали усю важливість таких дій та їх наслідки.

Як ставились до жінок у підпіллі? *«Шануй жінок, що мають тобі стати товаришками духа, Ідеї та Чину в житті, та праці, боротьбі та гідними матір'ями, але гидує розгнуданими. Ціни високо материнство, як джерело породження життя»*, – дізнаємось із брошур ОУН (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 13, арк. 485).

Безперечно, командування ОУН та УПА шанобливо ставилось до жінок, бажаючи тим самим забезпечити їхнє життя. Так, вони виступали проти того, щоб жінки брали участь у воєнних формаціях (*«На думку курінного, ніжність та інші особливості жіночої природи, не дозволяють їм ставати фронтовими вояками»*) (Ріпечський, 1992, с. 107). Однак відомі свідчення того, що українські жінки, попри усі настороги, брали участь у військових діях, де показували чудові результати, зокрема *«володіли зброєю, коли зайде потреба, на рівні зі стрільцями. Наш народ увіковічнив цей порив у повстанчій пісні: ... ворог атакує, у грудях пече рана, а біля кулемета дівчина кохана ...»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 25, арк. 26). Керівництво заохочувало жіноцтво до виконання інших обов'язків: *«...для жінки місце в Українському Червоному Хресті, в медично-санітарних пунктах по селах, лісових шпиталиках, у службі зв'язку, розвідці та відділах постачання.*

Праця в тих ділянках дозволяє підпільницям створювати для себе трохи легші побутові умови, що неможливо здійснити в бойових відділах УПА, особливо в тих, які будуть діяти у більшовицькому запіллі» (Ріпецький, 1992, с. 107–108). Це підтверджує також Інструкція СБ ОУН: *«Жінки мають власне всі прикмети підступу, атракційність і це ставить жінку, як таку, що створює атмосферу для правдивого розвідчика»* (Лисенко & Патриляк, 2003, с. 107).

Факти підтвердження належного ставлення до жінок наведені у спогадах про В. Мізерного: *«"Рен" шанував і належно оцінював жінок за їхній вклад у підпільну повстанську боротьбу. Він подивляв їхню відвагу та посвяту у виконванні складних завдань, часто в незвичайно небезпечних ситуаціях. На пізнішому етапі повстанської боротьби "Рен" старався помагати нашим підпільницям, як лише міг. З великою вдячністю та особливою пошаною ставився "Рен" до жінок-селянок, з якими йому колинебудь доводилося зустрічатися. Він високо цинив їхню допомогу, висловлюючи їм признання й подяку за їхню посвяту»* (Ріпецький, 1992, с. 108).

Потрапивши до лав ОУН та УПА, жінки виконували обов'язки зв'язкових, розвідниць, лікарів та ін. І, власне, така присутність жінок у підпіллі характеризувалась позитивним впливом на повстанців, бо створювала ілюзію «нормального життя», оскільки молоді дівчата паралельно перебирали на себе роль опікунок, господинь, навали психологічну та моральну допомогу (Кісь, 2013, с. 594).

Вояки були задоволені тим, як жінки справлялися із виконанням своєї роботи. Свідченням цього є лікування, яке отримав сотник М. Грабенко, поранений у сутичці з більшовиками: *«Наприкінці листопада я був поранений і мене залишили на хуторі за Горинню, дець біля Студеня. Там було багато ранених і хворих під опікою двох санітарок. Вони були дуже людяними і старались не тільки лікувати кожного пацієнта, але й піддержати його морально»* (Ріпецький, 1992, с. 79).

Праця жінок високо оцінювалась *«в боротьбі за Українську Державу, як мати, так і українська дружина гідно сповняє свої обов'язки. Вона стоїть на осторожі святості свого вогнища, шукає друга життя, який, як вона, був би вірний своєму наро-*

дові. (...) На ЗУЗ стає українська дружина як воїн-пограничник, заступається в обличчі переважаючих сил ворога за наші непорушені кордони. (...) А дружина українського революціонера-підпільника, переслідувана ворогом, гнана по чужих хатах, у важких матеріальних умовах бореться з життям, щоб виховати дрібні діти. (...) В лавах українських революціонерів стають побіч себе селянка і студентка, робітниця і урядничка. Разом з друзями поборюють вони всі труднощі підпільного життя, слабші не раз фізично, ніколи не скаржаться і не нарікають» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 25, арк. 25–26).

Варто додати, що чисельність жінок у підпіллі була у десятки, а то і сотні рази менша від чоловічої. В умовах війни та підпільного життя вони старались підтримувати дружні та рівні відносини, щоб уникати конфліктів та не ставити під загрозу боєздатність всієї групи. Це також закріплювала Інструкція ОУН, у якій зазначалось, що повагу та дружність серед підпільників слід класти в основу організації (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 88, арк. 917).

Що говорить закон? Відомо, що в ОУН та УПА була встановлена жорстока дисципліна і впроваджені правові норми, які регулювали поведінку підпільників. У підпіллі була проведена чітка класифікація злочинів. Власне, четверту групу становили злочини особові, які передбачали «знасильовання» та давали йому пряме тлумачення – *«це проступок при якому треба поступати обережно і перевірити чи дійсно зайшов випадок знасильовання. При цьому мусить збадати лікар чи є синяки, задряпини і тд. Лікарське бадання мусить ствердити чи жертва знесильовання боронилась»* (Лисенко & Патриляк, 2003, с. 118).

За порушення дисципліни, зокрема, і аморальні злочини передбачались різні покарання: від попередження до смертної карі. Свідченням цього є справа над Ананієм Спругом. Він своєю аморальною поведінкою над жінками деморалізує впливав на оточення і за це присудом революційного суду був засуджений на кару смерті (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 49, арк. 370). Не менш яскравим прикладом є рішення польового суду до розстрілу членів ОУН («Віс», «Білий», «Ріг», «Юрко», «Лев» і «Чумак»), які своєю поведінкою деморалізовано впливали на інших учасників та населення (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 49, арк. 371).

Із Протоколу засідання Теренового Організаційного Суду дізнаємось, що декілька разів отримував попередження від керівництва за аморальну поведінку з різними жінками і Карло Мороз-«Слух», який був уже одружений. Позаяк виправитись йому не вдалося, був також засуджений до найвищої кари – кари смерті (АЦДВР, ф. 8, т. 1, арк. 2). Василь Іванків-«Влодко» також порушував закони підпілля, окрім того, що не дотримувався конспірації, *«мав наречену, з якою постійно піддержував зв'язки, неморально поступав супроти інших дівчат. Безсоромно і нечесно поступав навіть у відношенні до старших жінок. Байдууже ставився тоді, коли орг. комітет звертав йому увагу. (...) Враховуючи всі вище провини, ТОВ засудив Влодка на кару смерті через розстріл»* (АЦДВР, ф. 8, т. 1, арк. 4).

Наявність фактів примусу та водночас наявність правого регулювання аж ніяк не були свідченням існування в підпіллі подвійної моралі, а лише нормативно-правовою спробою врегулювання людських конфліктів.

Варто додати, що керівництво ОУН та командування УПА усвідомлювали усю необхідність та складність перебування жінок у підпіллі та тогочасному суспільстві загалом. З програмних документів можемо побачити позицію керівного складу щодо цієї проблеми: *«за повну рівність жінки з чоловіком в усіх громадських правах та обов'язках, за вільний доступ жінки до усіх шкіл, до всіх професій, за першочергове право жінки на легшу працю, щоб жінка не шукала заробітку на праці в шахтах, рудниках та інших тяжких промислових і в наслідок цього не руйнувала свого здоров'я»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 25, арк. 27).

Висновки. Становище жіноцтва під час національно-визвольних змагань було складним не лише через умови часу, а й з огляду на політику радянських каральних органів. Попри усі непорозуміння, які виникали усередині підпілля, учасники визвольних змагань намагались підтримувати дружні стосунки задля досягнення спільної мети.

Стверджувати про факти насильства, як нормальну та загальноприйнятну поведінку у лавах ОУН та УПА – недоречно. Як і в будь-який період існування суспільства, під час національно-визвольних змагань, мали місце проблеми гендерних нестатутних

стосунків. Однак вони були радше винятком із правил, аніж «нормальним» ставленням до жінок.

Існує набагато більше свідчень приязного та толерантного ставлення вояків до жінок. І це аж ніяк не залежить від замовчування чи приховування протилежних аргументів, а є лише прямим свідченням домінування адекватної поведінки чоловіків під час визвольних змагань.

Не слід забувати про те, що підпілля – це частина тогочасного українського суспільства, з усіма його недоліками та конфліктами.

Джерела та література

- Автобіографія. До персональної справи. Працівник районного техзвена ОУН – «Орися». (б.р.). *Архів ЦДВР*, ф. 73, т. 1, арк. 1.
- Антонова, Т.** (2007). Жінка та її «мирні», «напівмирні» та «воєнні» ролі в боротьбі ОУН та УПА. *Український визвольний рух*, 9, 138–147.
- АУСБУ ЛО – Архів управління Служби безпеки України у Львівській області.
- АЦДВР – Архів центру досліджень визвольного руху.
- Борисенко, В.** (2010). *Українки в історії: нові сторінки*. Київ: Либідь.
- Веселова, О., Кокін, С., Лисенко, О., & Сергійчук, В.** (Упоряд.). (2009). *ОУН і УПА в 1944 році: документи* (Ч. 1–2; Ч. 1). Київ: Інститут історії України.
- Гавришко, М.** (2015). Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950-х роках. *Український визвольний рух*, 20, 199–212.
- Гавришко, М.** (2016). Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. *Український історичний журнал*, 4, 89–107.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Льницький, В.** (2013). Значення конспіративних заходів у діяльності підпілля Карпатського краю ОУН. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 7, 32–52.
- Льницький, В.** (2015). Форми та засоби ідеологічної роботи радянської адміністрації, спрямовані проти підпілля у Карпатському краї ОУН у другій половині 1940-х рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, 24, 101–107.
- Льницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.

- Кісь, О.** (2009). Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях 1940–50-х років на західноукраїнських землях. *Схід-Захід: історико-культурологічний збірник*, 13–14, 101–126.
- Кісь, О.** (2013). Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1940–1950-х роках. *Народознавчі зошити*, 4 (112), 591–599.
- Лисенко, О., & Патриляк, І.** (Упоряд.). (2003). *Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(б) у 1940-х рр.* Київ: Інститут історії України.
- Мицик, Ю. та ін.** (Упоряд.). (2016). *УПА: спогади, документи.* Київ.
- Онишко, Л.** (2004). Організація та діяльність підпільного Українського Червоного Хреста на західноукраїнських землях у 1943–1945 роках. *Визвольний шлях*, 3, 54–64.
- Організаційні інструкції ОУН(м). (б.р.). *АЦДВР*, ф. 17, т. 7, арк. 35.
- Орлова, Т.В.** (2010). *Жінка в історії України: історіографія ХХ початку ХХІ ст.* (Автореф. дис. ... д-ра іст. наук). Київ.
- Петренко, О.** (2011). Інструменталізація страху. Використання радянськими та польськими органами безпеки жінок-агенток у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля. *Україна Модерна*, 18 (7), 141–167.
- Попп, Р.** (2017). Політика радянської системи щодо жіноцтва Дрогобиччини у перші повоєнні роки (1944–1953). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, спец. вип. 3, 328–336.
- Протокол засідання Теренового Організаційного Суду. – Постій, дня 28.01.1949 р. (1949а). *АЦДВР*, ф. 8, т. 1, арк. 2.
- Протокол засідання Теренового Організаційного Суду. – Постій, дня 1.05.1949 р. (1949б). *АЦДВР*, ф. 8, т. 1, арк. 4.
- Ріпецький, М.** (Ред.). (1992). *Медична опіка в УПА* (Кн. 1). Торонто – Львів: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії; т. 23).
- Ріпецький, М.** (Ред.). (2001). *Медична опіка в УПА* (Кн. 2). Торонто – Львів: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії; т. 32).
- Савчин, М. («Марічка»).** (1999). *Тисяча доріг: спогади.* Торонто – Львів: Літопис УПА. (Літопис української повстанської армії; т. 28).
- Стародубець, Г.** (2005). Організація медико-санітарної служби у повстанському запіллі: друга половина 1943–1944 рр. *Наукові записки з української історії: зб. наук. ст.*, 17, 199–204.
- Суспільно-політичний огляд за січень, лютий і березень 1949 р. Тернопільська область. (б.р.). *АЦДВР*, ф. 63, т. 7, арк. 12.

- Хмель, С.Ф.** (б.р.). Між фронтами: спогади. *АЦДВР*, ф. 63, т. 11, арк. 16.
- Чорній, Г.** (2017). Роль жінки в контексті утвердження радянської влади на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х років). *Теорія та практика сучасної науки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (с. 14–17). Дніпро.
- Чорній, Г.** (2018). Суспільно-політичне становище жінок на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х рр.). *Гілея*: науковий вісник, 133 (6), 50–55.

References

- Avtobiografia. Do personalnoi spravy. Pratsivnyk raionnoho tekhnicheskogo OUN – «Orysia» [Autobiography. To a personal matter. The worker of the regional technical OUN – "Orysia"]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 73, t. 1, ark. 1 [in Ukrainian].
- Antonova, T.** (2007). Zhinka ta yii «myrni», «napivmyrni» ta «voyenni» roli v borotbi OUN ta UPA [Woman and her "peaceful", "semi-peaceful" and "military" roles in the struggle between the OUN and the UPA]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 9, 138–147 [in Ukrainian].
- AUSBULOV – Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region] [in Ukrainian].
- ATsDVR – Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu [Archive of the Center for Initial Motion Research] [in Ukrainian].
- Borysenko, V.** (2010). *Ukrainky v istorii: novi storinky* [Ukrainian women in history: new pages]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Veselova, O., Kokin, S., Lysenko, O., & Serhiichuk, V.** (Comps.). (2009). *OUN i UPA v 1944 rotsi: dokumenty* [OUN and UPA in 1944: Documents]. (Vols. 1–2; Vol. 1). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].
- Havryshko, M.** (2015). Henderni aspekty seksualnoi morali v OUN i UPA u 1940–1950-kh rokakh [Gender Aspects of Sexual Morality in the OUN and UPA in 1940–1950's]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 20, 199–212 [in Ukrainian].
- Havryshko, M.** (2016). Choloviky, zhinky y nasylystvo v OUN ta UPA v 1940–1950-kh rr. [Men, Women and Violence in the OUN and UPA in the 1940–1950's]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 4, 89–107 [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].

- Ilnytskyi, V.** (2013). Znachennia konspiratyvnykh zakhodiv u diialnosti pidpillia Karpatskoho kraiu OUN [The significance of secret measures in the activities of the OUN underground in the Carpathian region]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical Issues of Humanities*, 7, 32–52 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2015). Formy ta zasoby ideolohichnoi roboty radianskoï administratsii, spriamovani proty pidpillia u Karpatskomu kraï OUN u druhii polovyni 1940-kh rr. [Forms and means of ideological work of the Soviet administration directed against the underground in Karpatskyi kraï of the OUN in the second half of the 1940s]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiïa» – Scientific Notes of Ostroh Academy National University*, 24, 101–107 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2016). *Karpatskyi kraï OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Kis, O.** (2009). Zhinochyi dosvid uchasti u natsionalno-vyzvolnykh zmahanniakh 1940–50-kh rokiv na zakhidnoukrainskykh zemliakh [Women's experience of participating in the national liberation struggles of the 1940s and 1950s in Western Ukraine]. *Skhid-Zakhid: istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk – East-West journal: The Scholarly Journal for History and Culture*, 13–14, 101–126 [in Ukrainian].
- Kis, O.** (2013). Mizh osobystym i politychnym: genderni osoblyvosti dosvidu zhinok-uchasnyts natsionalno-vyzvolnykh zman na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 1940–1950-kh rokakh [Between personal and political: Gender features of the experience of women participants in national liberation struggles in Western Ukraine in the 1940s – 1950s]. *Narodoznavchi zoshyty – The Ethnographic Notebooks*, 4 (112), 591–599 [in Ukrainian].
- Lysenko, O., & Patryliak, I.** (Comps.). (2003). *Materialy ta dokumenty Sluzhby bezpeky OUN (b) u 1940-kh rr. [Materials and documents of the OUN (b) Security Service in the 1940s]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].
- Mytsyk, Yu. et al.** (Comps.). (2016). *UPA: spohady, dokumenty [UPA: memories, documents]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Onyshko, L.** (2004). Orhanizatsiia ta diialnist pidpilnoho Ukrainskoho Chervonoho Khresta na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 1943–1945 rokakh [Organization and activity of the underground Ukrainian Red Cross in the Western Ukrainian lands in 1943–1945]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation Way*, 3, 54–64 [in Ukrainian].

- Orhanizatsiini instruktsii OUN(m) [OUN(m) organizational instructions]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 17, t. 7, ark. 35 [in Ukrainian].
- Orlova, T.** (2010). *Zhinka v istorii Ukrainy: istoriografiiya XX pochatku XXI st. [Woman in the history of Ukraine: historiography of the XX beginning of the XXI century]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Petrenko, O.** (2011). Instrumentalizatsiia strakhu. Vykorystannia radianskymy ta polskymy orhanamy bezpeky zhinok-ahentok u borotbi proty ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia [The Instrumentalization of Fear. The Usage of Female Agents by Soviet and Polish Security Services in their Struggle against Ukrainian Nationalist Underground]. *Ukraina Moderna – Modern Ukraine*, 18 (7), 141–167 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2017). Polityka radianskoi systemy shchodo zhinotstva Drohobychyny u pershi povoienni roky (1944–1953) [The policy of the Soviet system towards the women of Drohobych in the first postwar years (1944–1953)]. *Drohobytshkyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection, special issue 3*, 328–336 [in Ukrainian].
- Protokol zasidannia Terenovoho Orhanizatsiinoho Sudu. – Postii, dnia 28.01.1949 r. [Minutes of the meeting of the Field Organizing Court. – Postoy, on January 28, 1949]. (1949a). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 8, t. 1, ark. 2 [in Ukrainian].
- Protokol zasidannia Terenovoho Orhanizatsiinoho Sudu. – Postii, dnia 1.05.1949 r. [Minutes of the meeting of the Field Organizing Court. – Postoy, on May 1, 1949]. (1949b). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 8, t. 1, ark. 4 [in Ukrainian].
- Ripetskyi, M.** (Ed.). (1992). *Medychna opika v UPA [Medical care in the UPA]*. (Vol. 1). Toronto – Lviv: Litopys UPA. ("Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army"; vol. 23) [in Ukrainian].
- Ripetskyi, M.** (Ed.). (2001). *Medychna opika v UPA [Medical care in the UPA]*. (Vol. 2). Toronto – Lviv: Litopys UPA. ("Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army"; vol. 32) [in Ukrainian].
- Savchyn, M.** («**Marichka**»). (1999). *Tysiacha dorih: spohady [A Thousand Roads: Memories]*. Toronto – Lviv: Litopys UPA. ("Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army"; vol. 28) [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2005). Orhanizatsiia medyko-sanitarnoi sluzhby u povstanskomu zapilli: druha polovyna 1943–1944 rr. [Organization of medical and sanitary service in the insurgent garrison: the second half of

- 1943–1944]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history*, 17, 199–204 [in Ukrainian].
- Suspilno-politychnyi ohliad za sichen, liutyi i berezen 1949 r. Ternopil'ska oblast [Socio-political review for January, February and March 1949. Ternopil region]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 63, t. 7, ark. 12 [in Ukrainian].
- Khmel, S.F.** (n.d.). Mizh frontamy: spohady [Between the fronts: Memoirs]. *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 63, t. 11, ark. 16. [in Ukrainian].
- Chornii, H.** (2017). Rol zhinky v konteksti utverdzhennia radianskoi vlady na terytorii zakhidnykh oblastei URSR (seredyna 1940-kh – pochatok 1950-kh rokiv) [The role of women in the context of the establishment of Soviet power in the western regions of the USSR (mid-1940s – early 1950s)]. *Teoriia ta praktyka suchasnoi nauky: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Theory and Practice of Modern Science: Materials of the International scientific-practical conference* (pp. 14–17). Dnipro [in Ukrainian].
- Chornii, H.** (2018). Suspilno-politychne stanovyshe zhinok na terytorii zakhidnykh oblastei URSR (seredyna 1940-kh – pochatok 1950-kh rr.) [Socio-political situation of women in the Western regions of the USSR (mid-1940s – early 1950s)]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gileya: Scientific Bulletin*, 133 (6), 50–55 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.04.2021 р.

УДК 94(477.83/.86):338.436"19"
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234416

Оксана МЕДВІДЬ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (okšana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О. (2021). Діяльність українських кооперативів Східної Галичини в першій половині 40-х рр. ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 226–236. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234416>.

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 40-х рр. ХХ ст.

Анотація. *Мета дослідження* – охарактеризувати діяльність українських кооперативів Східної Галичини в першій половині 40-х рр. ХХ ст., висвітлити їх роль у захисті економічного становища галицького населення в умовах німецької окупації. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності, науковості, авторської об'єктивності, а також на використанні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** полягає у дослідженні розвитку української кооперації Східної Галичини в умовах німецької окупації. **Висновки.** У липні-серпні 1941 р. на західноукраїнських землях відновили діяльність «Центросоюз» (сільська кооперація), «Народна торгівля» (міська споживча кооперація), «Маслосоюз», «Сільський господар» та інші кооперативи. В першій половині 40-х рр. ХХ ст. українські кооперативні організації у Східній Галичині намагалися захищати економічні інтереси українського населення, протистояти німецькому окупаційному режиму легальними методами. Тому галичанам довелося йти на певний компроміс з окупаційною владою.

© Оксана Медвідь, 2021

Ключові слова: кооперативний рух; споживча кооперація; кредитна кооперація; «Сільський господар»; «Маслосоюз»; «Резіційний Союз українських кооперативів».

Oksana MEDVID

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

To cite this article: Medvid, O. (2021). Diialnist ukrainskykh kooperatyviv Skhidnoi Halychyny v pershii polovyni 40-kh rr. XX st. [The activity of Ukrainian cooperatives in the Eastern Galicia in the first half of the 1940's]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 226–236. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234416> [in Ukrainian].

THE ACTIVITY OF UKRAINIAN COOPERATIVES IN THE EASTERN GALICIA IN THE FIRST HALF OF THE 1940's

Summary. *The purpose of the study is to characterize the activity of Ukrainian cooperatives of Eastern Galicia in the first half of the 1940's, to highlight their role in protecting the economic situation of the Galician population in the conditions of German occupation. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, scientificity, authorial objectivity, as well as the use of general and special-historical methods. The scientific novelty lies in the study of the development of Ukrainian cooperation in Eastern Galicia under German occupation. Conclusions.* In July-August 1941, "Centrsoyuz" (rural cooperative), "Narodna Torhivlia" ("People's Trade" ("city consumer cooperative")), "Maslosoyuz", "Sil'skyi Hospodar" ("Farmer") and other cooperatives resumed their activities in the western Ukrainian lands. In the first half of the 1940's, Ukrainian cooperative organizations in Eastern Galicia tried to protect the economic interests of the Ukrainian population, to oppose the German occupation regime by

legal methods. Galicians had to make a compromise with the occupation authorities.

Key words: *cooperative movement; consumer cooperative; credit cooperative; "Farmer"; "Butter Union"; "Audit Union of Ukrainian Cooperatives".*

Постановка проблеми. У період формування сучасного ринкового суспільства в Україні роль і значення вивчення багатогранної діяльності кооперації значно зростає. Відомо, що українська кооперація у міжвоєнний період намагалася захищати галичан від соціально-економічного та національного гноблення з боку окупаційної польської влади. Таке ж завдання ставили перед собою і кооперативні організації Дистрикту «Галичина», які відновили діяльність з початком радянсько-німецької війни.

Німецьке командування не мало наміру надавати економічну самостійність українцям, але з огляду на економічну політику та потреби Рейху, дозволила відновити роботу українських кооперативів під контролем та за умови співпраці з нацистськими окупантами.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у вивчення економічної історії західноукраїнських земель та діяльність кооперативів першої половини ХХ ст. здійснили історики української діаспори, безпосередні учасники кооперації. Вони опублікували низку розвідок з історії кооперативного руху в Східній Галичині. Найбільшу цінність серед них мають збірник статей «Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 рр.», а також праця І. Витановича про розвиток української кооперації. На його думку, кооперація «допомагала зміцнити здоровий патріотизм населення, збагатила його реальнішим змістом» (Витанович, 1964, с. 480–481).

Більш детальне вивчення кооперативного руху на західноукраїнських землях розпочалося у роки незалежності. У колективних монографіях «Історія кооперативного руху», «Історія споживчої кооперації України», «Українські кооператори», а також у працях дослідників С. Гея (2016), В. Плисюка (1998), З. Струка (2000), Р. Матейка (2001) та інших основна увага акцентується на характеристиці кооперативного руху Галичини до 1939 р., побіжно згадується німецька політика щодо українських

кооперативів на початку 40-х рр. ХХ ст. Більш детально цю проблему розкривають В. Качмар у праці «Німецька окупаційна адміністрація у Львові в 1941–1944: соціально-економічний аспект» (2012) та М. Сич у розвідці «Українська кооперація в Галичині під час II світової війни» (2000).

Мета статті – розкрити діяльність українських кооперативів у Східній Галичині в першій половині 40-х рр. ХХ ст., показати їх роль в економічному захисті українського населення в період німецької окупації.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати діяльність товариства «Маслосоюз» у Східній Галичині в роки німецької окупації;

- дослідити основні напрямки роботи товариства «Сільський господар»;

- показати вплив «Народної торгівлі» на економічне становище галичан в першій половині 40-х рр. ХХ ст.;

- дослідити основні напрямки діяльності кредитних кооперативів Галичини в період німецької окупації.

Виклад основного матеріалу. На окупованих територіях Східної Галичини німецька влада намагалася використати українсько-польське протистояння з метою зміцнення владних позицій і пішла на деякі поступки українцям в економічному питанні. За сприяння Українського центрального комітету та його керівника Володимира Кубійовича відновлюється український кооперативний рух як одна з важливих складових національного відродження.

Один з активних учасників кооперації Андрій Палій вказував на мету українського кооперативного руху в роки німецької окупації: «Незважаючи на те, що це була чужа окупаційна влада з нестерпним режимом, який по своїй суті заперечував незалежний розвиток кооперації на дальшу мету, ми вирішили боротися за її існування з таких мотивів:

1. Розраховувано на те, що окупаційна влада не буде вічною і кооперативні надбудови залишаться власністю народу.

2. Треба буде використати нагоду закупки молочарських машин з німецьких джерел та переводити якнайбільше інвестицій на кошт здевальвованої валюти.

3. Повстала конечність дати заняття для якнайбільшого числа робітників, щоб їх охоронити від примусового вивозу до Німеччини.

4. А в кінці ще й з тої причини, і це було найголовніше, щоб охоронити селянське населення від надмірних контингентів і репресій з боку німецької влади та відомих із визиску німецьких фірм, які працювали всюди там, де не було кооперативної самооборони» (Палій, 1947, с. 234).

З перших днів німецької окупації в Галичині відновили роботу всі повітові союзи кооперативів, а також Ревізійний союз українських кооперативів. Президентом української кооперації було призначено Голову Ради Ревізійного союзу українських кооперативів Юліана Павликовського. На початку 1944 р. він об'єднував 4 624 кооперативи, в яких працювали 1300000 українців. Власні кошти цих організацій становили понад 100 млн злотих (Витанович, 1964, с. 489).

З огляду на політику німців у сільському господарстві передбачалося, що «Центросоюз» – сільська кооперація скупку і збуту – буде підпорядковуватися вказівкам центральної влади. Інші кооперативи, а саме «Народна торгівля», «Маслосоюз», «Сільський господар», «Центробанк», будуть працювати самостійно (Сич, 2000, с. 129).

У перші місяці німецької окупації відновив свою діяльність кооператив «Маслосоюз». Його директором став А. Мудрий. Керівництво «Маслосоюзу» в липні 1941 р. повертається до Львова з наміром відновити довоєнні обсяги виробництва молочарської кооперації. В серпні 1941 р. до складу кооперативу входило 155 молочарень («Віднова «Маслосоюзу», 1941, с. 2), а у його відділах працювали 320 осіб.

Очевидно, що німецькі окупанти не мали наміру повертати націоналізоване радянською владою майно «Маслосоюзу», а також надавати організації повну самостійність. Для нагляду за виробництвом було утворено Обласний Союз для молочної і масляної господарки. Його керівником став німецький комісар Рошман, а заступником – Михайло Хронов'ят. Незважаючи на тиск окупаційної влади, керівництво «Маслосоюзу» намагалося активізувати його роботу. В жовтні 1941 р. в м. Стрий відновила роботу молочарська школа, у Львові почали працювати моло-

чарські курси. У 1943 р. торговельний обіг «Маслосоюзу» перевищив 10 млн злотих (Матейко, 2001, с. 162). Після повернення радянської влади в Галичину, влітку 1944 р., кооперативні молочарні припиняють роботу, а керівництво кооперативу емігрувало на Захід.

У 1941 р., після дворічної перерви, відновило діяльність товариство «Сільський господар». Головою організації у Львові став Євген Храпливий, а директором – Ярослав Зайшлий. 17 листопада 1941 р. відновлено також роботу Дрогобицької філії «Сільського господаря». Її очолив парох села Лішня о. Григорій Канда.

Відновлення осередків «Сільського господаря» на Дрогобиччині здійснювалося досить швидко. Вже в березні 1942 р. тут діяло 63 «гуртки» організації. Селяни масово вступали у кооператив «Сільський господар». Станом на березень 1942 р. організація об'єднувала 10,5 тис господарств. У селах Болахівці та Раневичі до «Сільського господаря» вступило 98 % господарств, а селах Опарі та Улично – 90 %. Також було відновлено 12 секцій хліборобського вишколу та 26 секцій господинь (1 076 учасниць) (Витанович, 1964, с. 512).

Філія відкрила в Дрогобичі інкубаторну станцію, закупивши у Німеччині інкубатор на 300 місць. Згодом планувалося закупити ще більший інкубатор. Відновлено також секцію пасічників, для яких столярні по всій Галичині виготовляли вулики.

Під час посівного періоду 1942 р. виявилася нестача посівного насіння городніх культур і трав. Керівництво «Сільського господаря» домовилося про закупівлю насіння з найкращими насінневими господарствами Німеччини.

Особливі труднощі виявилися із доставкою з Німеччини сільськогосподарського знаряддя та хімічних препаратів для боротьби зі шкідниками.

Після програної німцями битви під Сталінградом робота у товаристві «Сільський господар» пішла на спад. У 1943 р. у Львові відбулася нарада, на якій були присутні представники відділів сільського господарства та агрономи староств. На нараді було 70 % німців, а решта – українці, поляки. У виступі представника губернатора говорилося також і про кооператив «Сільський гос-

подар». Відзначалося, «що то був вдалий експеримент» (Курилин, 2010, с. 113).

Поряд з іншими, в перші дні німецької окупації в Галичині відновив діяльність кооператив «Народна Торгівля». Ця організація поділялася на чотири відділи: організаційний, заготівельний, виробничий, торговельний, у яких загалом налічувалося близько 1 500 робітників. «Народна торгівля» мала крамниці у всіх населених пунктах Галичини. Слід зауважити, що значну частину гуртової торгівлі в своїх руках зосередили німецькі фірми та їх філії, а роздрібна торгівля була представлена українськими і польськими крамницями. Станом на 1943 р. в Галичині працювало понад 1 500 приватних крамниць (Качмар, 2012, с. 240).

Значною проблемою для української роздрібною торгівлі стала доставка товарів. Транспорту було обмаль, тому кооператори використовували гужовий транспорт, який став основним в діяльності «Народної торгівлі».

В умовах нацистської окупації у Східній Галичині відновила діяльність і кредитна кооперація. Німці дозволили організацію «Центробанку» та 71 «Українбанку» для здійснення поточних операцій. Директором «Центробанку» став І. Ольховий, головою Надзірної Ради – М. Волошин, а згодом – А. Мудрий. В листопаді 1941 р. у Львові відновив діяльність кооперативний банк «Дністер». Він надавав короткотермінові кредити не лише сільським кооперативам, а також торговельним, ремісничим, промисловим організаціям. На початку 1944 р. на поточних рахунках українських кредитних установах налічувалося понад 129 млн злотих, загальна сума наданих кредитів – 56 млн зл. (Курилин, 2010, с. 115).

У роки німецької окупації 114 українських кредитних установ Галичини об'єдналося під проводом Ревізійного союзу українських кооперативів. Ілля Витанович зауважив, що «за своїм кредитним потенціалом вони перевищували протегований німцями «Державний Аграрний Банк» (Витанович, 1964, с. 543).

Висновки. У липні-серпні 1941 р. на західноукраїнських землях відновили діяльність «Центросоюз» (сільська кооперація), «Народна торгівля» (міська споживча кооперація), «Маслосоюз», «Сільський господар» та інші кооперативи. В першій половині 40-х рр. ХХ ст. українські кооперативні організації у Східній

Галичині намагалися захищати економічні інтереси українського населення, протистояти німецькому окупаційному режиму легальними методами. Тому галичанам довелося йти на певний компроміс з окупаційною владою.

Джерела та література

- Аліман, М., Бабенко, С., Гелей, С. та ін.** (1996). *Історія споживчої кооперації України*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Бабенко, С., Галюк, В., Гелей, С. та ін.** (1995). *Історія кооперативного руху*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Вербова, О.** (2012). Західноукраїнська кооперація в умовах нацистської окупації. *Агросвіт*, 9, 123–127.
- Витанович, І.** (1964). *Історія українського кооперативного руху*. Нью-Йорк: Товариство українських кооператорів.
- Віднова «Маслосоюзу». (1941, 16 серпня). *Львівські Вісті*, 7.
- Гелей, С.** (2016). *Про ідеї, героїв і політику: вибрані статті та повідомлення*. Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету.
- Гелея, С.** (Ред.). (1999). *Українські кооператори* (Т. 1–2). Львів: Коопсвіта.
- Загальні збори «Маслосоюзу». (1942, 20 серпня). *Господарсько-кооперативний часопис*, с. 11.
- Качмар, В.** (2012). Німецька окупаційна адміністрація у Львові в 1941–1944: соціально-економічний аспект. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні*: зб. наук. пр. (с. 240–246).
- Качор, А.** (1974). *Мужі ідеї і праці: Андрій Палій і Андрій Мудрик творці «Маслосоюзу» і модерної української молочарської кооперації в Західній Україні*. Канада: Видання «Братства масло союзників».
- Комаринська, З.** (2000). Банки та банківська справа в Західній Україні. *Вісник Національного банку України*, 11, 58–61.
- Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 рр.* (1970). Нью-Йорк: [Б. в.].
- Курилишин, К.** (2007). *Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): історико-бібліографічне дослідження* (Т. 1–2). Львів: [б. в.].
- Курилишин, К.** (2010). *Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси*. Львів.
- Львівські вісті*. (1941, 26 вересня). 42.

- Матейко, Р.** (2001). Віхи історії українського кооперативного молочарства. *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти* (Т. 2, с. 159–163). Львів.
- Павликовський, Ю.** (1934). На профілях етапів кооперативної думки і чину. *Кооперативна республіка* (Ч. 1).
- Палій, А.** (1947, 1 липня). Кооперативне Молочарство на Західній Україні. *Господарсько-кооперативне Життя (Додаток до часопису «Наше Життя»)* (Ч. 1). Аугсбург.
- Плисюк, В.** (1998). Західноукраїнське молочарство у міжвоєнний період. *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти* (Т. 1, с. 72–85). Львів.
- Савчук, Б.** (1999). *Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.)*. Івано-Франківськ: Плай.
- Сич, М.** (2000). *Українська кооперація в Галичині під час II світової війни* (с. 129). Львів: [б. в.].
- Струк, З.** (2000). *Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.)*. Львів: ВЦ Львів. ун-ту.
- Українські Щоденні Вісті.* (1941, 5 липня). 7. Львів.

References

- Aliman, M., Babenko, S., Helei, S. et al.** (1996). *Istoriia spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy [History of consumer cooperation of Ukraine]*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Babenko, S., Haliuk, V., Helei, S. et al.** (1995). *Istoriia kooperatyvnoho rukhu [History of the cooperative movement]*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Verbova, O.** (2012). *Zakhidnoukrainska kooperatsiia v umovakh natsystytskoi okupatsii [Western Ukrainian cooperation under Nazi occupation]*. *Ahrosvit – Agrosvit*, 9, 123–127 [in Ukrainian].
- Vytanovych, I.** (1964). *Istoriia ukrainskoho kooperatyvnoho rukhu [History of the Ukrainian cooperative movement]*. Niu-York: Tovarystvo ukrain-skykh kooperativiv [in Ukrainian].
- Vidnova «Maslosoiuzu» [Restoration of the "Oil Union"]. (1941, August 16). *Lvivski Visti – Lviv News*, 7 [in Ukrainian].
- Helei, S.** (2016). *Pro idei, heroiv i polityku: vybrani staty ta povidomlennia [About ideas, heroes and politics: selected articles and messages]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu [in Ukrainian].

- Heleia, S.** (Ed.). (1999). *Ukrainski kooperatory [Ukrainian cooperators]*. (Vols. 1–2). Lviv: Kooposvita.
- Zahalni zbory «Maslosoiuzu» [General meeting of the "Oil Union"]. (1942, August 20). *Hospodarsko-kooperatyvnyi chasopys – Economic and cooperative magazine*, p. 11 [in Ukrainian].
- Kachmar, V.** (2012). Nimetska okupatsiina administratsiia u Lvovi v 1941–1944: sotsialno-ekonomichniy aspekt [German occupation administration in Lviv in 1941–1944: socio-economic aspect]. *Volyn i volyniany u Druhii svitovii viini – Volyn and Volynians in the Second World War* (pp. 240–246) [in Ukrainian].
- Kachor, A.** (1974). *Muzhi idei i pratsi: Andrii Palii i Andrii Mudryk tvortsi «Maslosoiuzu» i modernoi ukrainskoi molocharskoi kooperatsii v Zakhidnii Ukraini [Men of ideas and works: Andriy Paliy and Andriy Mudryk, creators of Maslosoyuz and modern Ukrainian dairy cooperatives in Western Ukraine]*. Kanada: Vydannia «Bratstva maslo soiuzynykiv» [in Ukrainian].
- Komarynska, Z.** (2000). Banky ta bankivska sprava v Zakhidnii Ukraini [Banks and banking in Western Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 11, 58–61 [in Ukrainian].
- Kraiive hospodarske tovarystvo «Sil'skyi hospodar» u Lvovi 1899–1944 rr. [Regional Economic Society "Farmer" in Lviv in 1899–1944]*. (1970). Niu-York: [N.p.] [in Ukrainian].
- Kurylyshyn, K.** (2007). *Ukrainska lehalna presa periodu nimetskoj okupatsii (1939–1944 rr.): istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia [Ukrainian legal press of the period of German occupation (1939–1944): historical and bibliographic research]*. (Vols. 1–2). Lviv: [N.p.] [in Ukrainian].
- Kurylyshyn, K.** (2010). *Ukrainske zhyttia v umovakh nimetskoj okupatsii (1939–1944 rr.): za materialamy ukrainomovnoi lehalnoi presy [Ukrainian life in the conditions of German occupation (1939–1944): according to the materials of the Ukrainian-language legal press]*. Lviv.
- Lvivski visti [Lviv news]*. (1941, September 26). 42 [in Ukrainian].
- Mateiko, R.** (2001). Vikhy istorii ukrainskoho kooperatyvnoho molocharstva [Milestones in the history of Ukrainian cooperative dairy farming]. *Ukrainska kooperatsiia: istorychni ta sotsialno-ekonomichni aspekty – Ukrainian cooperation: historical and socio-economic aspects* (Vol. 2, pp. 159–163). Lviv [in Ukrainian].
- Pavlykovskiy, Yu.** (1934). Na profiliakh etapiv kooperatyvnoi dumky i chynu [On the profiles of the stages of cooperative thought and rank]. *Kooperatyvna respublika – Cooperative republic* (Vol. 1) [in Ukrainian].

- Palii, A.** (1947, July 1). Kooperatyvne Molocharstvo na Zakhidnii Ukraini [Cooperative Dairy in Western Ukraine]. *Hospodarsko-kooperatyvne Zhyttia (Dodatok do chasopysu «Nashe Zhyttia») – Economic and Cooperative Life (Supplement to the magazine "Our Life")* (Vol. 1). Auhsburh [in Ukrainian].
- Plysiuk, V.** (1998). Zakhidnoukraisne molocharstvo u mizhvoiennyi period [Western Ukrainian dairy farming in the interwar period]. *Ukrainska kooperatsiia: istorychni ta sotsialno-ekonomichni aspekty – Ukrainian cooperation: historical and socio-economic aspects* (Vol. 1, pp. 72–85). Lviv [in Ukrainian].
- Savchuk, B.** (1999). *Prosvitnytska ta sotsialno-ekonomichna diialnist ukrain-skykh hromadskykh tovarystv u Halychyni (ostannia tretyna XIX st. – kinets 30-kh rokiv XX st.) [Educational and socio-economic activities of Ukrainian public associations in Galicia (last third of the XIX century – late 30s of the XX century)]*. Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
- Sych, M.** (2000). *Ukrainska kooperatsiia v Halychyni pid chas II svitovoi viiny [Ukrainian cooperation in Galicia during World War II]*. (p. 129). Lviv: [N.p.] [in Ukrainian].
- Struk, Z.** (2000). *Diialnist ukrainskykh kooperatyviv u Zakhidnii Ukraini (1921–1939 rr.) [Activities of Ukrainian cooperatives in Western Ukraine (1921–1939)]*. Lviv: VTs Lviv. un-tu [in Ukrainian].
- Ukrainski Shchodenni Visti [Ukrainian Daily News]*. (1941, July 5). 7. Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.03.2021 р.

УДК 930:94(=411.16)(477)
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234415

Людмила ПРИЛУЦЬКА

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства, вчений секретар, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, Україна, індекс 61002 (sci_khadi@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3250-0806>

Бібліографічний опис статті: Прилуцька, Л. (2021). Бабин Яр: пам'ять і складнощі меморіалізації (погляди західних аналітиків). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 237–268. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234415>.

БАБИН ЯР: ПАМ'ЯТЬ І СКЛАДНОЩІ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ (ПОГЛЯДИ ЗАХІДНИХ АНАЛІТИКІВ)

Анотація. *Мета дослідження* – простежити динаміку спроб меморіалізації, описану у працях західних авторів, місця трагедії відомого майже у всьому світі – Бабиного Яру.

Методологія дослідження. *Методологія дослідження* базується на органічному поєднанні методів історизму, послідовності, компаративізму, об'єктивності, системності, всебічності, що сприяє критичному осмисленню історіографічних джерел, пов'язаних з подіями у Бабиному Яру. Використовується також порівняльний, проблемно-хронологічний методи.

Наукова новизна полягає у тому, що залучено новітні історіографічні джерела західного походження, які з критичної і водночас здебільшого зваженої точки зору розглядають комплекс проблем, пов'язаних з історією подій у Бабиному Яру восени 1941 р., та подають складну амплітуду спроб меморіалізації цього історичного місця.

Висновки. *У статті* проаналізовано процес як певного заомовчування, так і неодноразових спроб меморіалізації Бабиного Яру, щоб закарбувати в історичній пам'яті не лише України, але й людства події осені 1941 р. Наголошено, що історіогра-

© Людмила Прилуцька, 2021

фічні джерела західного походження свідчать про глибокий інтерес зарубіжних учених, аналітиків, журналістів, суспільних діячів до цих трагічних подій. Простежується динаміка спроб меморіалізації, описана у працях західних авторів, що значно по-жвавилась на початку ХХІ ст. Підкреслено, що зарубіжні експерти, розглядаючи процес дебатів в Україні щодо проєктів Меморіального комплексу у Бабиному Яру, вказують на «змагання жертвовностей». Авторка простежує аналіз тих суперечностей, які проявилися в українському суспільстві щодо геноцидних явищ 30–40-х рр. ХХ ст. Авторка умовно виділяє три наукові напрями щодо вивчення історії подій та подробиці меморіалізації Бабиного Яру: перший – студії, що присвячені уточненню певних компонентів подій, які пов'язані з повсякденністю злочину; другий – дані стосовно державної політики радянського часу, яка замовчувала чи фальсифікувала події у Бабиному Яру, особливо намагання Кремля стерти поняття «єврейський Голокост» стосовно подій у Бабиному Яру, а також констатація зусиль частини радянської інтелігенції, яка не давала владі забути про цей злочин; третій – спроби меморіалізації Бабиного Яру, які особливо по-жвавилися після 2015 р. і, зрештою, привели до реалізації Концепції комплексної меморіалізації Бабиного Яру. Фактично в основі цих дискусій – наявність «воєн пам'яті», які заважають формулюванню зваженої загальної токи зору, тому меморіалізація Бабиного Яру повинна проводитися з урахуванням поліетнічності України, не відкидаючи ідеї: лише євреїв і ромів знищували за ознакою національності. Авторка приходить до висновку, що квінтесенцією аналітиків Заходу є думка щодо необхідності завершення процесу меморіалізації Бабиного Яру.

Ключові слова: Бабин Яр; меморіал; Голокост; пам'ятник; жертви; нацизм; антисемізм; сіонізм; музей.

Lюдмила PRYLUTSKA

PhD (History), Associate Professor, Department of Ukrainian Studies, Scientific Secretary, Kharkiv National Automobile and Road University, 25, Yaroslav Mudryi Str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61002 (sci_khadi@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3250-0806>

To cite this article: Prylutska, L. (2021). Babyn Yar: pamiat i skladnoshchi memorializatsii (pohliady zakhidnykh analitykiv) [Babyn Yar: memory and difficulties of memorialization (views of Western analysts)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho*

derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 7/49, 237–268. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234415> [in Ukrainian].

BABYN YAR: MEMORY AND DIFFICULTIES OF MEMORIALIZATION (VIEWS OF WESTERN ANALYSTS)

Summary. *The purpose of the article – to trace the dynamics of attempts to memorialize Babyn Yar – the site of the tragedy, known almost all over the world, as described in the works of Western authors.*

The research methodology. *The research methodology is based on an organic combination of methods of historicism, consistency, comparativism, objectivity, systematics, comprehensiveness, which contributes to a critical understanding of historiographical sources related to the events in Babyn Yar. Comparative and problem-chronological methods are also used.*

The scientific novelty. *The latest historiographical sources of Western origin have been involved. They consider (from a critical, but mostly balanced point of view) a set of problems related to the history of events in Babyn Yar in autumn of 1941 and present a complex amplitude of attempts to memorialize this historical place.*

Conclusions. *The article analyzes the process of both a certain suppression and repeated attempts to memorialize Babyn Yar in order to engrave the events of the autumn of 1941 not only in the historical memory of Ukraine but also in the memory of mankind. It has been emphasized that historiographical sources of Western origin testify to the deep interest of foreign scientists, analysts, journalists, and public figures in these tragic events. We can trace dynamics of attempts at memorialization described in the works of Western authors, which was significantly revived at the beginning of the XXI century. It has been emphasized that foreign experts point to the "sacrifice competition" considering the process of debates in Ukraine on the projects of the Memorial Complex in Babyn Yar.*

The author traces the analysis of the contradictions that appeared in Ukrainian society regarding the genocidal phenomena of the 1930s and 1940s. The author figuratively identifies three scientific directions for studying the history of events and details of the memorialization of Babyn Yar: 1) the studies devoted to clarifying certain components of events that are related to the daily life of the crime;

2) the data on Soviet-era state policy that suppressed or falsified the events in Babyn Yar, especially the Kremlin's attempts to erase the notion of the "Jewish Holocaust" in relation to the events in Babyn Yar as well as a statement of efforts of a part of the Soviet intellectuals, which did not allow the authorities to forget about this crime; 3) the attempts to memorialize Babyn Yar, which especially revived after 2015 and eventually led to the implementation of the Concept of comprehensive memorialization of Babyn Yar. In fact, these discussions are based on the existence of "wars of memory" which hinder the formulation of a balanced general view. Therefore, the memorialization of Babyn Yar should be carried out taking into account the poly-ethnicity of Ukraine without rejecting the idea that only Jews and Roma were exterminated on the basis of nationality. The author concludes that the quintessential thought of Western analysts is the need to complete the process of memorialization of Babyn Yar.

Key words: Babyn Yar; memorial; Holocaust; monument; victims; Nazism; anti-Semitism; Zionism; museum.

Постановка проблеми. У наші дні поняття «Трагедія у Бабиному Яру 29–30 вересня 1941 року» практично відома на всіх континентах. В історії європейського Голокосту це було перше, найбільше за масштабами вбивство євреїв – ще за рік до того, як європейських євреїв нищили у таборах смерті Белжець, Собібор, Треблінка, Аушвіц та інших. Зауважимо: у серпні 1941 р. в Кам'янці-Подільському гітлерівці знищили 23 600 євреїв. Нетично порівнювати, але все ж у Києві жертв було більше. До того ж ця подія відбулася за майже чотири місяці до того, як на так званій конференції «Ванзее» під Берліном 20 січня 1942 р. 15 німецьких військових (майбутніх злочинців, яких затаврував увесь світ) прийняли рішення щодо «остаточного вирішення єврейського питання». Для цього їм вистачило менше двох годин. Можливо, вони навіть гордилися цією постановою, дізнавшись з таємної доповіді служби безпеки від 2 лютого 1942 р. про те, що переважна більшість населення Німеччини була б задоволена, коли б усіх євреїв депортували з країни (Kulka, 2017).

Нагадаємо, що на засіданні Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі прокурор від США Р. Джексон назвав масове вбивство у Бабиному Яру «неймовірним випадком».

У країнах Західної Європи, США після 1945 р. деякий час погано знали про жахливі факти Голокосту на окупованій території України. Тому злочини нацистів символізували Бухенвальд, Дахау, Берген-Бельзен, Трєблінка, Собібор чи Аушвіц, а не Бабин Яр. Фактично поняття «Голокост» і «Аушвіц» стали потім ідентичними. Крім того, виникла легенда, начебто на Сході Європи євреї стали для третього рейху дешевою робочою силою, тому їх вбивали поступово. Перші вчені, які вивчали історію Голокосту (Г. Рейтлінгер, Л. Поляков, Д. Тененбаум, Р. Хільберг), використовували, крім свідчень тих євреїв, які вижили, в основному матеріали Нюрнберзького військового трибуналу, що судив головних злочинців. Оскільки радянська сторона не була зацікавлена у детальному висвітленні трагедії євреїв СРСР, вони не могли в документах трибуналу знайти багато матеріалів щодо євреїв Києва та України загалом. Більше того, майже 20 років Голокост не мав популярності як поле досліджень у США, Великій Британії, Франції. У Федеральній Республіці Німеччині перші книги авторів-євреїв про Голокост зустріли з недовір'ям, скепсисом та упередженістю. Лише з кінця ХХ – початку ХХІ ст. глибоке дослідження Голокосту почало нове покоління німецьких істориків, більшість представників якого народилися в 60-х рр.: Ф. Байор, Х. Герлах, П. Лонгеріх, Д. Поль, Т. Сандкюлер. Багато з них виїхали на постійне проживання до США, Великої Британії, Швейцарії, Австралії та інших країн. Адже інституалізація Голокосту недостатньо розвивалася у ФРН. Позаяк ці вчені, як правило, добре володіли східноєвропейськими мовами, для них вивчення Голокосту в Україні стало природним, особливо після 1991 р., коли з'явилась змога працювати в архівах України, Росії та Білорусі (Schlemmer & Steinweis, 2016, р. 12, 15). Нашу увагу привернули історіографічні джерела західного походження, особливо періоду ХХІ ст., тому що в них з критичної, водночас зваженої точки зору (існують і деякі винятки) розглядається комплекс проблем, пов'язаних як з історією подій у Бабиному Яру восени 1941 р., так і надзвичайно складний, уповільнений навіть після 1991 р. процес меморіалізації цього історичного місця. Зарубіжні автори скрупульозно розглядають перипетії злочину, намагаються встановити дійсну чисельність жертв, уточнити склад виконавців. Досить детально вони аналізують період свідомого замов-

чування трагедії радянською владою після закінчення Другої світової війни. Професор Йельського університету Т. Снайдер зауважив, що, крім подвійного забуття цього масового вбивства у Радянському Союзі, країни Заходу теж винні у певній амнезії. Коли Аушвіц став для них синонімом Голокосту, то це рішення важко зрозуміти. Адже цей концтабір був останньою, а не першою, як Бабин Яр, стадією Голокосту (Kinstler, 2016). Вперше дослідник М. Махортік з Бернського університету проаналізував висвітлення трагічних подій у Бабиному Яру у різномовних сайтах Internet'у, довівши їхню розбіжність (Makhortykh, 2018). Французька вчена Н. Мойн звернула увагу на кричущу несправедливість радянського часу: тоді як меморіал у білоруському селі Хатинь став місцем паломництва мільйонів громадян, визнання трагедії Бабиного Яру довелося чекати надто довго (Moine & Angell, 2011). Звернення до праць зарубіжних дослідників, які висвітлюють напружені дебати 2016–2018 рр. щодо змістового наповнення проєкту Меморіалу, допомагають краще зрозуміти роль історичної колективної пам'яті в українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перше наукове мультидисциплінарне дослідження про масове знищення євреїв Києва у вересні-жовтні 1941 р. побачило світ у 2004 р. зусиллями групи вчених, насамперед Т. Євстаф'євої і В. Нахамовича. Вони поставили завдання узгодити поширені історичні міфи, розглянути роль політичної складової на ставлення до жертв Бабиного Яру. У праці локалізовані місця розстрілів (як вважає Л. Дроб'язко, неточно), подано хронологію розстрільних акцій, корпус текстових, картографічних і фотодокументів. На стор. 21–65 – бібліографія літератури про Бабин Яр (Євстаф'єва & Нахамович, 2004). Після 2004 р. в Україні було опубліковано кілька десятків статей, брошур, монографій, присвячених загибелі київських євреїв, у тому числі кілька праць Т. Євстаф'євої – завідувачки відділу Бабиного Яру в Музеї історії м. Київ.

У 2011 р. вийшла книга О. Круглова, у якій він на основі вивчення німецьких документів описав дії каральних органів рейху, прокоментував дані щодо чисельності жертв (навіть станом на 2020 р. точності в цьому питанні не існує – Авторка), навів приклади порятунку киян німецькими військовослужбовцями (Круглов, 2011). У статті О. Колесник (м. Львів) розповідається

про розмаїття пам'ятників та пам'ятних знаків на території Бабиного Яру, які не складають цільного комплексу. Вона підкреслила, що в 70-річчя трагедії в Україні було проведено багато заходів зі вшанування жертв Бабиного Яру – з 2007 р. Національного історико-меморіального заповідника (Колесник, 2014). У 2017 р. були опубліковані матеріали міжнародної наукової конференції, яка відбулася 24–25 жовтня 2011 р. в Києві. Крім вітчизняних вчених, у ній взяли участь іноземні дослідники: К. Беркгоф, Ю. Маттеус, Т. Пентер, Б. Чорний, Л. Юргенсон. Зокрема, провідний дослідник Голокосту – старший науковий співробітник Нідерландського інституту військової документації і Центру вивчення Голокосту та геноциду К. Беркгоф зазначив, що першими стратили восени 1941 р. у Бабиному Яру полонених комісарів Червоної армії (посилаючись на висновки українських істориків). Хоча у 1993 р. І. Левітас запевняв: першими жертвами стали цигани з Куренівки (недалеко від Бабиного Яру було селище 27 циганських сімей).

Крім того, К. Беркгоф піддав сумніву дані О. Круглова щодо 37–38 тис. розстріляних євреїв. Він уважав, що О. Круглов даремно довіряє даним есесівців, які не могли бути дуже точними (Беркгоф, 2012, с. 10, 18–19).

Незначним тиражем у 350 примірників в 2016 р. вийшли есеї академіка-дисидента І.М. Трахтенберга, який запевняв, що в 1933 р. до Бабиного Яру влада скидала жителів, що померли під час Голодомору (Трахтенберг, 2016), хоча це сумнівно (Авторка).

Р. Романцов вказав на односторонність у формуванні Українським інститутом національної пам'яті моделі історичної пам'яті, а саме: «...у центрі якої повинні бути історичні події української етнічної групи». При поліетичності, яка реально існує в Україні, ця формула ігнорує її (Романцов, 2018, с. 28–29). У жовтні 2016 р. у електронному науковому фаховому журналі «Військово-історичний меридіан» вийшла праця М.Ю. Михайлюк – перше історіографічне дослідження робіт західних істориків про трагедію у Бабиному Яру. Вона проаналізувала деякі публікації зарубіжних дослідників, включаючи українських та єврейських еміграційних авторів. Але критичного перегляду праць після 2011 р. у неї немає. Між тим протягом 2012–2019 рр. світ побачило багато статей англо- та німецькомовних істориків, особливо акцентованих на

дебатах щодо проблем меморіалізації Бабиного Яру (Михайлюк, 2016). Саме це й послужило нам приводом для підготовки цієї статті. Адже інформація вітчизняного читача щодо змісту і особливостей інтерпретації подій зарубіжними авторами залишається досить нагальною, про що говорилося не раз.

Мета статті. Простежити динаміку спроб меморіалізації, описаної у працях західних авторів місця трагедії відомого майже у всьому світі – Бабиного Яру.

Виклад основного матеріалу. Як вказувалося раніше, багато істориків намагалися уточнити кількість осіб єврейської національності, які загинули 29–30 вересня 1941 р. Вчені також бажали в'яснити, чому майбутні жертви в основному покійно виконували наказ нацистів про збір у певному місці Києва. Звернемося до розмірковувань ад'юнкт-професорки університету Міллерсвілля В. Хігерер. Вона поставила під сумнів звичну для багатьох цифру жертв 29 і 30 вересня 1941 р. – 33 771. На її думку, цією занадто точною кількістю керівник спецпідрозділу поліції безпеки та служби безпеки 4а П. Блобель доводив ефективність праці 50 своїх підлеглих і «точність» підрахунків. Фактично страти євреїв продовжувалися 5 днів, тому рапорт О. Раша (керівник айнзатцгрупи «Ц») датований 7 жовтня. Розрахунки, що їх наводить авторка з різних джерел, свідчать, що до 19 вересня 1941 р. з Києва було евакуйовано 335 тис. громадян (з 847 тис.). Але лише 197 підприємств зі 1 176 змогли майже повністю відправити на схід обладнання та працівників. Чоловіки-євреї призовного віку пішли до армії, тому в Києві залишилося приблизно 115–135 тис. євреїв (майже 30 % з них – діти до 8-річного віку, якими піклувалися бабусі). Між тим німецька сторона вважала, що станом на 28 вересня 1941 р. в місті залишалися біля 150 тис. євреїв. В. Хігерер детально пояснює, чому київські євреї так пунктуально й слухняно виконували розпорядження нацистів, розповсюджене у 2 тис. примірників по місту. Адже старше покоління пам'ятало появу армії кайзера Вільгельма II в Києві на початку березня 1918 р. Саме німці тоді спинили спробу погрому в Києві, тому за аналогією громадяни й чекали приходу представників «цивілізованої європейської нації», не знаючи і не розуміючи ситуації. Більше того, дехто мав навіть надію, що їхня влада буде кращою, ніж більшовицька. Аналогічною сліпототою

страждали в середині жовтня 1941 р. молоді москвички, займаючи чергу в перукарнях, щоб не виглядати перед «європейцями», що стояли вже недалеко від Москви, нечупарами. Але така поведінка пояснювалася зрадницькими діями радянського керівництва, яке після 23 серпня 1939 р. на деякий час припинило будь-яку критику нацистського режиму. Тому, звичайно, більшість громадян нічого не знали про трагічну долю євреїв Австрії, Польщі, Словаччини, Хорватії, німецьких євреїв. Хоча радянська єврейська преса писала про нацистські плани винищення євреїв та інших «небажаних» народів, але її читали небагато громадян. Нарешті, значна частина киян повірили запевненням Й. Сталіна, що столиця України ніколи не буде завойована гітлерівцями. Крім того, німецька служба пропаганди активно поширювала чутки, начебто євреїв будуть вивозити до Німеччини чи Палестини. Дев'яти рабинам Києва наказали зробити заяву: «Після санітарної обробки всі євреї та їхні діти, як елітна нація, будуть переправлені до безпечних місць». На користь таких думок і заяв свідчив факт знаходження залізничної станції біля місця збору євреїв. Навіть новий командир айнзатцгрупи «С» М. Томас був вражений результатами провокаційної агітації: вважалося, що зберуться не більше 5–6 тис. євреїв, а їх виявилося більше 30 тис. (Khiterer, 2004; Евстафьева & Нахманович, 2004).

Суперечності щодо чисельності жертв у Бабиному Яру виникали постійно. Наприклад, посол України у США Г. Удовенко в інтерв'ю для газети «Washington Post» 5 вересня 1991 р. стверджував: за тиждень там було вбито до 50 тис. євреїв, серед яких діти склали більшість. У телевізійній передачі з Києва 6 жовтня 1991 р. говорилося зовсім інше: за 2 дні було страчено 150 тис. євреїв – при підтримці української допоміжної поліції та байдужості населення до їхньої долі. В. Познер називав ще більшу кількість жертв – 200 тис., а В. Коротич 23 квітня 1990 р. – 300 тис. євреїв загинули у Бабиному Яру. Звісно, їм було відомо, що у Великій радянській енциклопедії 1970 р. видання говорилося про 50–70 тис. жертв з боку євреїв. Добре, що на початку 90-х рр. про трагедію у Бабиному Яру світ все ж дещо знав. Адже в трьох виданнях Великої радянської енциклопедії 1950, 1955 і 1971 рр. про неї не було згадано. В енциклопедіях Франції 1960 і 1967 рр. так само – мовчання, як і в італійській 1976 р., іспан-

ській 1977 р., британській 1945–1984 рр., американській 1991 р. (Tiedemann, 2011).

Професор кафедри єврейської спадщини Аріельського університету Ізраїлю К. Феферман, працюючи в архівах Радянського Союзу, підтвердив, що в Москві про трагедію у Бабиному Яру дізналися вже у листопаді 1941 р. 19 листопада в газеті «Известия» говорилося про вбивство 52 тис. київських євреїв, а в донесенні політуправління Південно-Західного фронту від 21 листопада – що знищені всі євреї в столиці України (Feferman, 2009, р. 13).

Як стверджує український дослідник В. Гриневич, свідчення про загибель євреїв влада мала ще в жовтні, але розмірковувала, чи доцільно підкреслювати саме національність жертв. Потім міністр закордонних справ СРСР В.М. Молотов, враховуючи позицію Заходу, 7 січня 1942 р. опублікував ноту протесту, заявивши про масові вбивства євреїв у семи містах України. Після спільної заяви урядів кількох країн щодо неприпустимості злочинів нацистів проти мирного єврейського населення у «Правді» 19 грудня 1942 р. з'явилося об'єктивне уточнення: в Україні від нацистських звірств «єврейська меншина... особливо тяжко постраждала». Як підкреслив Г. Костирченко, це був останній справедливий висновок керівників Радянського Союзу щодо долі українських євреїв. У висновку Надзвичайної державної комісії, створеної урядом УРСР, «Про руйнування та звірства, здійснені німецько-фашистськими загарбниками в місті Києві», говорилося про загибель 70 тис. євреїв. Але зусиллями В. Молотова, М. Хрущова та інших лідерів СРСР з тексту вилучили будь-які згадки про євреїв, замінивши 28 лютого 1944 р. виразом «більше 195 тисяч мирних радянських громадян» (Гриневич, 2017).

Висновок Г. Костирченка не зовсім точний, адже у повідомленні від 25 січня 1946 р. про «Судовий процес у справі щодо злочинів німецько-фашистських загарбників на території Української РСР» є вислів про знищення «єврейського населення Києва» у Бабиному Яру. У подальшому ця «помилка» вже не повторювалась.

Німецький ревізіоніст Г. Тідеманн, називав трагедію у Бабиному Яру міфом, легендою, наповненою суперечностями, фальсифікаціями і вигадками, посилаючись на розбіжності у повідомленнях Єврейського телеграфного агентства (Лондон), польського

підпілля і польського уряду в екзилі. Але ж Єврейське телеграфне агентство часто посилалося на публікації в газеті «Краківські вісті», що контролювалася німецькою цензурою. Для нього цифра у більше ніж 33 тис. жертв сумнівна, тому що навіть у концтаборі Аушвіц щоденно знищували біля 6 000 осіб (Tiedemann, 2011). Швейцарець Ю. Граф у своїх працях, надрукованих російською мовою (Граф, 2005, 2017), вважає Голокост «великою брехнею 20-го століття», твердить, що в Києві восени 1941 р. не було взагалі такої кількості євреїв – біля 34 тис., а менше. Т. Тур (м. Ферфільд, США) має «серйозні» сумніви у факті знищення 6 млн євреїв Європи (Тур, 2006). Заперечення Голокосту, як упевнився британський історик С. Аткінз, мають місце у Великій Британії, Канаді, ФРН, США, країнах Європи і Азії (Atkins, 2009).

У вересні 2016 р. професор Йельського університету Т. Снайдер зауважив: про трагедію у Бабиному Яру забували кілька разів. Спершу нацисти у 1943 р. намагалися знищити там усі сліди свого злочину, потім її замовчувала комуністична влада, в роки «холодної війни» Захід про неї теж нічого не говорив. Уже в посткомуністичній Україні у 2006 р. лише велися розмови щодо створення на місці трагедії відповідного меморіального комплексу. Однак у 2010 р. замість нього запланували будівництво готелю для туристів, що прибуватимуть на Чемпіонат світу з футболу (Kinstler, 2016).

Але ж ще 13 березня 1945 р. уряд радянської України (його головою з 6 лютого 1944 р. був М.С. Хрущов) прийняв постанову «Про спорудження Меморіалу на території Бабиного Яру». Було виділено з бюджету 1,4 млн руб., архітектору О.В. Власову навіть заплатили комісійні за проєкт меморіалу. І все ж М.С. Хрущов, який став з кінця грудня 1947 р. першим секретарем ЦК КП(б)У, відчувши посилення антисемітських настроїв Й. Сталіна (масові арешти в кінці 1947 р. серед єврейської культурно-політичної еліти, арешти восени 1948 – на початку 1949 рр. членів Єврейського антифашистського комітету, письменників-євреїв у Києві, Мінську та Москві), в кінці 1949 р. відхилив проєкт.

Періодично на місці загибелі з'являлися мародери, які шукали там коштовності та інші цінні речі. З кінця 50-х рр. групи київських інтелігентів (не лише євреїв, адже в Бабиному Яру було вбито й багато громадян інших національностей) збиралися там

29 вересня (це північна околиця української столиці). На той час там було пасовище для кіз. Дехто стояв мовчки, з сумом, інші читали молитви. Як правило, міліція деякий час лише спостере-рігала, а якщо вони довго не розходилися або привертали увагу перехожих, їх розганяли. Якщо хтось з них демонстративно покладав квіти, могли запроторити на 15 діб до буцегарні. У 1957 р. М.В. Підгорний, так само, як і М.С. Хрущов, відхилив ідею створення пам'ятника в Бабиному Яру. Коли при розгляді проєктів стало ясно, що доведеться визнати небажане для влади: більшість жертв Бабиного Яру – саме громадяни єврейської національності, відмовились від них. У грудні 1965 р. члени журі обговорювали в Будинку архітектора Києва 6 моделей меморіалу і деякі з них дозволяли собі неприкриті антисемітські заяви. В цьому ж році було вирішено створити там стадіон, побудувати дамбу, яка б тримала маси відходів (пульпи) з цегельних заводів на Подолі. Таким чином, Бабин Яр було частково засипано землею, проведено дві автомагістралі, створено невеликий парк, побудовано гаражі. У північній частині ландшафту з'явився спортивний центр, публічні будівлі. Старший науковий співробітник Центру стратегічних і міжнародних студій університету у Вашингтоні Д. Манкоф писав: було знищено караїмське, мусульманське і православне кладовища, а в кінці 70-х рр. у Шевченківському районі Києва розбили парк на 118 га, захопивши частково і територію Бабиного Яру. Ще в середині 60-х рр. знесли єврейське кладовище, побудувавши там телевізійний центр. Небажання визнавати трагедію київських євреїв пояснювалося ще й тим, що в Радянському Союзі довго таврували сіонізм, негативно оцінювали політику Ізраїлю, керівництво якого у 1948 р. відмовилося йти у руслі прорадянської політики. Як відомо, помстою з боку СРСР стало постачання зброї арабським державам, які воювали з Ізраїлем. Крім того, влада взагалі замовчувала Голокост, не бажаючи погоджуватися з фактами участі деяких радянських громадян різних національностей у антиєврейських діях протягом 1941–1944 рр. (Mankoff, 2004, pp. 394–400).

Деякі історики в СРСР навіть намагалися довести, що сіоністи були ледь не союзниками Гітлера, тому теж несуть відповідальність за злочини у Бабиному Яру. У 1965 р. представник Радянського Союзу в ООН запропонував прийняти резолюцію, у

якій би засуджувалися не тільки антисемітизм, нацизм, всі форми колабораціонізму, національної та расової ненависті, але й сіонізм. Між тим у засобах масової інформації СРСР за 1960–1978 рр. було опубліковано 114 антиєврейських матеріалів. Результат відомий: у 70-х рр. країну покинули більш 250 тис. громадян єврейської національності. Адже блюзнірство не припинялося: 29 вересня 1972 р. арештовано 27 євреїв за покладання квітів у Бабиному Яру. Наступного року приблизно тисячі євреїв, які там зібралися, заборонили проводити релігійну відправу і навіть поставити свічки. П'ятьох найбільш активних протестувальників міліція затримала. Про це блюзнірство повідомила відома дослідниця Голокосту, американська письменниця Л.С. Давидович в одному з журналів США (Dawidowicz, 1981).

Зарубіжні автори підкреслюють, що увага до трагедії постійно не згасала завдяки творам поетів, письменників, публіцистів різних країн. Ще в 1949 р. поетеса ФРН О. Анстей (1912–1985) присвятила подіям у Бабиному Яру свій вірш. Твори на цю тему належали Ю. Нейман (1907–1994), П. Маркішу (1895–1952), П. Антокольському (1896–1978), І. Еренбургу (1891–1967), Л. Озерову (1914–1996) та ін. Поета Саву Голованівського (1910–1989) голова Спілки письменників України Л.Д. Дмитерко (1911–1985) назвав «безридним космополітом» за поему «Авраам». Хоча в ній було реально описано той моральний клімат, який оточував євреїв, що прямували у вересні 1941 р. на Голгофу. Навпаки, поет С. Васильєв за антисемітську поему «Кому на Русі жити добре» удостоївся похвали. 10 жовтня 1959 р. київський письменник В. Некрасов у «Литературной газете» опублікував статтю «Почему это не сделано?» (О памятнике погибшим в Бабьем Яру в Киеве)». Недарма його називали «київським Дон Кіхотом»: до своєї депортації в 1974 р. з Радянського Союзу він багато разів говорив про необхідність меморіалу у Бабиному Яру. Але київські чиновники заявляли, що це місце не підходить для пам'ятника. Вперта опозиція керівництва СРСР меморіалізації Бабиного Яру примушувала єврейську молодь ідентифікувати себе насамперед євреями, а не радянськими людьми. Так заявив майбутньому Нобелівському лауреату, професору Е.О. Візелю (1928–2016) один з київських студентів.

19 вересня 1961 р. була опублікована поема Є. Євтушенка «Бабин Яр», до якої написав музику Д. Шостакович. Симфонія № 13 «Бабин Яр» була вперше виконана в Москві оркестром філармонії 18 грудня 1962 р. (17 вересня 2017 р. вона пролунала в Мельбурні). Своїм друзям Д. Шостакович говорив: «Я не міг не написати її» (Khiterer, 2016; Stadelmann, 2006, s. 423).

Професор М.Д. Шрайер (коледж Бостона) стверджує, що поему І. Сельвінського «Я видел это» про вбивства євреїв у Керчі жителі Києва навесні 1944 р. передавали з рук до рук – як аналог розповіді про трагедію у Бабиному Яру (Shrauer, 2011, p. 68). Літературні твори, присвячені подіям 29–30 вересня 1941 р. в Києві, аналізує французький дослідник Б. Чорний (Czerney, 2004).

У 1966 р. журнал «Юність» опублікував, хоча й урізану наполовину цензорами за вказівкою «сірого кардинала» М.А. Сушлова, важливу працю А. Кузнецова – роман-документ «Бабин Яр». Його твір, як і поема Є. Євтушенка, були зустрінуті з величезним ентузіазмом студентами, представниками інтелігенції. Наприклад, Є. Євтушенко, підкреслив німецький історик Ф. Грюнер, одержав більше 20 тис. листів від громадян, які захоплювалися його сміливістю, безкомпромісністю (Grüner, 2006, s. 72–91). Але існувала й інша «оцінка» роману А. Кузнецова: абсолютно недостовірна і брехлива художня книга бездарного письменника А. Кузнецова, яку він сфабрикував під керівництвом КДБ.

Ще в 1988 р. Р. Шелдон (університет Брістоля) писав: у середині 50-х рр. уряд радянської України розглядав можливість зведення в Бабиному Яру двох монументів: присвяченого загибелі 68 тис. військовополонених у Сирецькому таборі і вбивству більше 100 тис. громадян у Бабиному Яру. Але далі розмов справа не зрушила з місця, а в 1968 р. Б. Кочубієвського за звинуваченням у сіоністській пропаганді на території Бабиного Яру запроторили на два роки до в'язниці (Sheldon, 1988, pp. 136–142).

Коли 13 березня 1961 р. оповзень прорвав 30-метрову дамбу («Куренівська трагедія»), кияни з острахом говорили «Це була помста Бабиного Яру» і ставили свічки в церквах. 29 вересня 1966 р. там відбувся черговий несанкціонований мітинг, на якому були присутні І. Дзюба, В. Некрасов, В. Войнович, Б. Антоненко-Давидович і багато громадян. І. Дзюба у своєму виступі говорив про солідарність українців та євреїв, про український антисемі-

тизм і єврейський антиукраїнізм. Під керівництвом директора Київської студії «Укркінохроніка» В. Нахмановича велася кінозйомка. Але о 9:30 ранку прибула міліція, мітинг заборонила, плівки конфіскувала. Однак через два тижні влада все ж частково капітулювала: на місці майбутнього монументу було встановлено пам'ятний камінь. На ньому був напис: «На цьому місці буде пам'ятник жертвам фашизму (під час німецької окупації Києва, 1941–1943)» (Spector, 1990).

У липні 1976 р. за 1,5 км від місця масової страти у Бабиному Яру було зведено монумент з написом «Советским гражданам и военнопленным солдатам и офицерам Советской армии, расстрелянным немецкими фашистами в Бабьем Яру». Потім через 5 років напис продублювали трьома мовами: українською, російською та ідиш. Побувавши у серпні 1979 р. на місці трагедії, Е. Візель був обурений тим, що напис фактично нічого не говорить про трагедію саме євреїв, адже їх там найбільше.

З 1991 р. у Бабиному Яру почалися з'являтися й інші пам'ятники: розстріляному 621 члену ОУН(М), включаючи поетесу О. Телігу; брати Левіхи створили до 29 вересня 1991 р. скульптуру Менори – національна та релігійна єврейська емблема (семирождковий світильник), яка знаходиться і на державному гербі Ізраїлю. 30 вересня 2001 р. президент України Л.Д. Кучма і мер Києва О. Омельченко відкрили пам'ятник убитим дітям. За 30–40 м від Менори було встановлено православний Хрест на честь загибелі тут двох монахів. Під час візиту до Києва президента Ізраїлю М. Кацави на початку 2007 р. керівники України запевнили його, що незабаром у Бабиному Яру з'явиться музей (Mankoff, 2004, pp. 411–413).

Шанували пам'ять жертв і за кордонами України: у місті Денвер (штат Колорадо) на початку 80-х рр. було створено парк в честь жертв Бабиного Яру – за підтримки мера міста і президента США Д. Картера. Філадельфійський комітет пам'яті Бабиного Яру і корпорація «Мир» до 40-х роковин трагедії видали книгу, де названа частина імен жертв. В США та Ізраїлі за проханням єврейського товариства України «Пам'ять про Бабин Яр», створеного у 1988 р., так само почали збирати інформацію про євреїв, що загинули у вересні 1941 р. в Києві. В 1993 р. у Вільнюсі було надруковано «Чорну книгу» І. Еренбурга та В. Гроссмана

(вперше її повний, безцензурний текст з'явився в Ізраїлі у 1980 р.). Восени 2011 р. берлінська дослідниця О. Бінерт зауважила: виступаючи на мітингу, присвяченому 70-річчю трагедії у Бабиному Яру, президент України В. Янукович говорив лише про загибель абстрактних радянських громадян. Більше того, у його промові не пролунало жодного разу поняття «Голокост» або «Шоа». Хоча, як вказувала О. Бінерт, 27 січня 2011 р. Верховна Рада оголосила цей день Днем пам'яті жертв Голокосту (Bienert, 2011).

Лекцію про трагедію Бабиного Яру провів 9 лютого 2011 р. у Меморіальному Центрі Голокосту (м. Вашингтон) К. Беркгоф. Він навів деякі деталі щодо подій у Бабиному Яру: наприклад, стверджував, що померлих під час Голодомору жителів ховали не в Яру, а на кладовищах поблизу. Що напередодні Другої світової війни на місці Яру планували створити місце лижних перегонів для військовослужбовців. Звернувся до аналізу поведінки євреїв Києва, розповсюдження німцями та українською міліцією чуток про створення гетто для євреїв чи депортації їх за межі Києва. Навів факти вбивства євреїв ще 20 вересня 1941 р. на території Дарниці, про що дізналися деякі жителі Києва, в тому числі й євреї. У лекції є також матеріал про ігнорування трагедії з боку радянської влади (Berkhoff, 2012).

Докторантка Женевського Інституту міжнародних студій і розвитку Б. Мартін підкреслила проблемність меморіалізації Бабиного Яру, яка наповнена «пастками», «підводними каменями» в різні історичні епохи, починаючи від сталінської. Не створено зрозумілого, читабельного для суспільства наративу, іде змагання пам'ятей різних соціальних та національних груп, представники яких там загинули. Як уважає Б. Мартін, українська держава довго залишалася непевною у питаннях історичної політики, у цих проблемах не було послідовності, тому цілісність місця пам'яті, яким є Бабин Яр, не досягнута. Окремі меморіальні акції лише поглиблюють проблемність цього важливого місця пам'яті (Martin, 2013, pp. 68–74).

Професор Гейдельберзького університету Г. Гаусманн відзначав, що трагедія Бабиного Яру була точно задокументована, історично інтерпретована протягом 80–90-х рр. ХХ ст. Хоча на Заході знали набагато більше про табори смерті у Польщі. В українському ж суспільстві, на його думку (Г. Гаусманн відвідував

Україну – Авторка), проблема Шоа навіть у XXI ст. не сприймається належно, хоча в останні 6–7 років увага до питання Голокосту суттєво зростає. Але українці та євреї все ще «змагаються» щодо кількості жертв Голодомору і Голокосту (Hausmann, 2016). Щодо останнього твердження: Україна у цьому питанні не є винятком. У 2006 р. німецькі вчені підкреслювали, що у багатьох країнах Східної Європи продовжуються дебати: вважається, начебто єврейські дослідники перебільшували чисельність жертв Голокосту, а на жертви інших народів взагалі звертається мало уваги – «суперництво страждань». Як ілюстрацію, вони наводять тривалу суперечку між католиками та юдеями Польщі щодо проблеми: які саме релігійні символи ставити в Аушвіц, хоча переважна кількість жертв Аушвіцу – євреї (Grüner, Heftrich, & Löwe, 2006, р. XII).

У 2011 р. викладач технічного коледжу Нью-Йорку, колишній заступник голови Народного руху України, колишній головний редактор газети «Ейнікайт» О. Бураковський розповів про спробу меморіалізації Бабиного Яру силами американських євреїв. У 2000 р. американський єврейський об'єднаний розподільчий комітет «Джойнт» запропонував Україні на площі 532,5 тис. м² побудувати на території Бабиного Яру Єврейський суспільний центр, дослідну установу, театр, зали для експозицій, кафетерій. Для цього він планував витратити не менше 1 млн доларів. У липні 2002 р. проєкт Ульріха і Данієля Плезнерів було схвалено, але дискусія щодо доцільності такого Центру під назвою «Спадщина» тривала. Прикметно, що в ФРН дебати, пов'язані з питанням про встановлення монументу, присвяченого Голокосту, зайняли майже 17 років.

Справі з будівництвом Центру «Спадщина» у Бабиному Яру завадив неприємний інцидент 2003 р. На кінофестивалі у Ялті Ізраїль демонстрував кінофільм «Бабин Яр», який несправедливо назвали «семітським і пропагандистським». Л. Кучма відхилив проєкт, в результаті «Джойнт» поніс суттєві фінансові втрати. В Україні 2 квітня 2003 р. опоненти проєкту «Джойнта» створили суспільний добровільний Комітет «Бабин Яр». Його співголовами були: С. Глузман, І. Дзюба, М. Попович, виконавчим секретарем – В. Нахманович. В Нью-Йорку влітку 2003 р. виникла ініціативна група «Врятуємо Бабин Яр»; створено Міжнародну меморіальну

«Раду з увічнення пам'яті жертв Голокосту в Україні» з представників США, Ізраїлю, України, Росії, Канади, ФРН, Австралії. Архітектори Франції, Італії, США, Росії, України почали пропонувати свої проекти меморіалу. Ставилося й питання: меморіал буде створено за державні кошти чи приватні? Враховуючи ситуацію, «Джойнт» і відмовився від свого проєкту. У травні 2006 р. керівник Українського інституту національної пам'яті І. Юхновський заявив: меморіал треба присвячувати всім, хто загинув у Бабиному Яру, хто боровся проти нацистів, а значить – і членам ОУН(М). У відповідь головний рабин України А. Хайкін відповів: монумент повинен бути присвячений Голокосту, а не «жертвам війни і політичних репресій». 23 вересня 2008 р. у газеті «Le Figaro» було надруковано відкритого листа президенту України В.А. Ющенку від вчених нашої держави. В ньому говорилося, що цинічно ставити поряд жертв і вбивців. Адже, за даними професора Венді Лауер (коледж Клермонт Мак-Кенна), 300 поліцаїв Києва, значна частина яких, як вона чомусь вважає, були членами ОУН (або симпатизувала націоналістам) допомагали організовувати вбивства євреїв (Burakovskiy, 2011, pp. 380–383).

Ще протягом 2006–2008 рр. в Україні намагалися довести, що Голодомор 1932–1933 рр. – це український Голокост. Цю політику професор історії Лундського університету (Швеція) П.А. Рудлінг назвав «ющенковізмом». Адже на міжнародному форумі у Стокгольмі 26–28 січня 2000 р., присвяченого Голокосту, було підкреслено саме його непорівняльність з іншими геноцидами. 24 лютого 2001 р. Європарламент прийняв важливу заяву: Голокост було названо унікальним явищем, яке «радикально потрясло основи цивілізації і ніколи не повинно бути стерте з колективної пам'яті». Потім у 2005 р. Європарламент прийняв резолюцію, яка вважала неприпустимим прояви антисемітизму й расизму. Міжнародний союз пам'яті Голокосту, створений у січні 2013 р., закликав шанувати пам'ять про його жертви у різних формах, відкривати «жахливу правду про Голокост, особливо для тих, хто його заперечує» (Prutsch, 2013, s. 20).

Ще у 2007 р. Бабин Яр було оголошено національним історико-меморіальним заповідником; з грудня 2007 р. держава реєструє наявні там пам'ятники. Видано п'ять томів документів про цю подію, організовано конференції міжнародного рівня. За

словами В. Нахмановича, все ж в Україні, на відміну від Польщі, немає чіткої державної позиції щодо меморіалізації Бабиного Яру. У 2013 р. не пройшла і пропозиція президента Всесвітнього Форуму російськомовного єврейства О. Левіна створити меморіал і спільний Центр пам'яті в Бабиному Яру, де діти читали б Тору, для відвідувачів були б ефекти голлівудського зразка (Berkhoff, 2015b; Radchenko, 2016).

У 2017 р. викладачка Королівського коледжу в Лондоні Д. Рапсон відзначила: меморіалізація Бабиного Яру дуже слабка – як на ландшафті, так і в політичній культурі. Це добре видно, якщо порівняти з офіційним напрямом досліджень про страждання українців в епоху сталінізму (Rapson, 2017, р. 10). Наукова співробітниця інституту історії АН України Г. Пастушенко слушно зазначала: хоча там на початку 2019 р. знаходився 31 пам'ятник і пам'ятний знак, але не створено ні архітектурного, ні ландшафтного ансамблю (Пастушенко, 2019, с. 210).

Періодично вандали пошкоджують пам'ятники (за 2015 р. зафіксовано 6 таких випадків). Наприклад, у кінці вересня невідомі підпалили Менору, але полум'я встигла загасити охорона церкви. Раніше малювали свастику на пам'ятниках поблизу Менори. Подібні випадки, на жаль, не рідкість для України: у Мелітополі 27 серпня 2015 р. підпалили пам'ятник жертвам Голокосту, у Константинівці Донецької обл. в ніч на 27 вересня теж учинено подібний акт вандалізму. Недалеко від міста Лубни на Полтавщині на зібрані учнями американських шкіл кошти було зведено пам'ятник на честь 4 тис. вбитих євреїв. На ньому кілька разів малювали свастику, забруднювали фарбою. Нью-Йоркський письменник Н. Козлоф обурювався у лютому 2017 р., довідавшись, що в Луцьку пам'ятник 25 вбитим євреям встановили не на місці злочину, а на території цукрозаводу; в Ковелі побудували магазин там, де загинули жертви Голокосту. Що стосується Бабиного Яру, то на думку Н. Козлофа, він для євреїв – «національна ганьба» (Davidzon, 2015; Kozloff, 2016).

Фактично навколо трагедії точаться «війни пам'яті», тому що в Бабиному Яру поховані не лише євреї, але й рома, православні українці, діти, священники, кияни-атеїсти, військовополонені, українські націоналісти і т. д. Тому що в роки Другої світової війни якась частина українців (звичайно, невелика) все ж брала

участь у організації Голокосту нацистами, дехто вважав: важко поєднати пам'ятник жертвам і колабораціоністам. В.А. Ющенко у листопаді 2007 р. під час візиту до Ізраїлю заявляв, що на Нюрнберзькому трибуналі нічого не говорилося про злочини з боку етнічних українців у 1941–1944 рр. Навпаки, П.О. Порошенко в кінці 2015 р., знаходячись в Ізраїлі, публічно попрохав пробачення за участь українців у Голокості. Однак значна частина суспільства, як і багато істориків, у 2015–2018 рр. вважали: меморіалізація Бабиного Яру повинна проводитись, враховуючи страждання всіх націй. Тому меморіал повинен бути символом усіх трагедій ХХ ст., а вбивство євреїв – як ядро всієї історії Бабиного Яру. Невипадково лауреат Нобелівської премії 1986 р. Елі Візель говорив: «Не всі жертви були євреями, але всі євреї були жертвами». Зауважимо, що в кінці лютого 2017 р. на території Бабиного Яру в присутності мера Києва В. Кличка було відкрито статую членкині ОУН(М) О. Теліги. Хоча, як вважають історики, вельми сумнівно, що вона там загинула (про такий варіант в Україні почали говорити лише в 70-х рр.). Промовистою була назва міжнародного симпозиуму, організованого в Києві 29 вересня 2017 р. Радою закордонних справ Ізраїлю – «Пост-комуністичне суспільство і Голокост: пам'ять і забуття» (Sokol, 2017).

20 листопада 2016 р. в Україні було створено Комітет «Національної історичної меморіалізації заповідника «Бабин Яр». Наратив проєкту майбутнього меморіалу підготувала група вчених Академії наук України під керівництвом Г. Боряка. Другий варіант проєкту надала група організацій: суспільний Комітет Бабиного Яру, Єврейська община України і канадська група «Єврейсько-українська зустріч» Д. Темерті. Він передбачав створення парку на площі 70 га, музею, науково-дослідного інституту, «Кварталу пам'яті», виховного центру, скульптур євреїв, що загинули. Навесні 2016 р. з'явився третій найбільш суперечливий проєкт, спонсорами якого виступали М. Фрідман, П. Хан, П. Фукс. Через те, що це були колишні російські бізнесмени, до них підключилися: С. Вакарчук, В. Пінчук, Н. Щаранський (колишній радянський дисидент, протягом 1996–2005 рр. очолював чотири міністерства в Ізраїлі, був заступником прем'єр-міністра) і Я. Блейх (Zisels, 2018). Він передбачав створення Меморіалу «Бабин Яр» і музею Голокосту. Жодний з варіантів не отримав масової під-

тримки. У березні 2017 р. було опубліковано відкритого листа групи вчених України, в якому говорилося: не можна асоціювати трагедію Бабиного Яру лише з Голокостом євреїв (Г. Касьянов назвав Голокост «глобальною іконою» (Касьянов, 2018, с. 53). Адже, нагадували історики, там загинули й громадяни інших національностей. Односторонній підхід ігноруватиме інші жертви, драматичні події нашої історії, може загострити «війни пам'ятей», які вже багато років точаться на території Бабиного Яру. З іншого боку, наукова співробітниця Інституту Кеннана І. Табаровські (США) вважає, що така точка зору означатиме: трагедію Бабиного Яру виривають з історії Голокосту. За аналогією – це так само, як вичленити історію Аушвіцу з історії Шоа. Подібні міркування відкинуть нас у радянський період, підкреслює вона, коли *sui generis* (єдиний у своєму роді) заперечувалась сама природа Голокосту. Серед усіх національностей України євреї в період окупації понесли найбільші втрати – 1,6 млн осіб, тобто 97 % з тих, що залишилися, – це була цілеспрямована політика нацистів. Меморіал у Бабиному Яру не може принизити значення цього трагічного факту, бо це було б неправильно з історичної точки зору і морально помилково. Не можна забувати, що нацистська політика «остаточного вирішення єврейського питання» починалася саме у Бабиному Яру, а потім по Україні, де кожне велике місто має свій «Бабин Яр». Звичайно, підкреслює І. Табаровські, в Україні дискусія про Бабин Яр стала нестерпно складною, не подолані певні міфи і стереотипи. Дискусія щодо меморіалу, проблем Голокосту неминуче зачепить, на її думку, болюче питання участі українців у Голокості, хоча й «Праведників світу» – українців біля 2600 осіб. І. Табаровська відкидає будь-які спекуляції щодо мотивів участі бізнесменів у проєкті Меморіалу. Адже їхні родичі теж постраждали в часи окупації. Наприклад, М. Фрідман у Бабиному Яру втратив 8, а П. Хан – 13 зі своїх родичів. І хоча вони дійсно стали заможними в Росії, але філантропічну діяльність ведуть у Львові, Харкові та Києві. Науковий співробітник Меморіального музею Голокосту у Вашингтоні П. Шапіро заявив, що в цих ентузіастів відсутні інші цілі, крім увічнення пам'яті людей, що загинули восени 1941 р. Час покаже, вважає вона, чи постане у 2021 р. Меморіальний центр Голокосту «Бабин Яр» у типово пострадянському стилі: музей з постій-

ною експозицією, освітньою програмою, архів, дослідницький центр (Tabarovsky, 2016). У серпні 2017 р. К. Беркгоф зробив висновок, що існує шість побоювань щодо реальності створення Меморіального центру, в тому числі: дефіцит історичних фактів; центр не може бути комеморацією і Бабиного Яру, і Голокосту; події Голокосту в Україні надзвичайно своєрідні, регіонально різні; історичний наратив здатен формувати радянську ностальгію (Berkhoff, 2017).

Відомо, що перша дискусія 21 листопада 2017 р., як і наступна – 7–8 лютого 2018 р. у Київському національному університеті ім. Т.Г. Шевченка щодо змісту базового історичного наративу про трагедію у Бабиному Яру, показала його несприйняття. Критики проекту (Й. Зісельс, В. Нахманович, А. Подольський, В. В'яторович) навіть організували контрвиставку «Бабин Яр – пам'ять проти історичного досвіду». Зміст наративу називали патерналістським і постколоніальним. Тому було створено комісію експертів, до складу якої увійшли 12 зарубіжних спеціалістів з історії Голокосту та Бабиного Яру зокрема, і чотири вчені України. 12 листопада 2018 р. голова комісії К. Беркгоф презентував базовий історичний наратив комплексної меморіалізації Бабиного Яру у Комітеті з прав людини, національних меншин і міжетичних стосунків Верховної Ради України, причому українською мовою. У тексті йде мова не лише про долю київських євреїв, але й про загибель громадян інших націй і соціальних категорій. Немає формулювання, що Голокост – унікальне явище в історії геноцидів; розглянуто п'ять варіантів поведінки євреїв восени 1941 р. (Voronovici, 2018; Berkhoff, 2018). Таким чином, зняті дискусійні питання, щоб поєднати українське суспільство спільною думкою про страждання людей під час нацистської окупації.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, історіографічні джерела західного походження свідчать про глибокий інтерес зарубіжних вчених, аналітиків, журналістів, суспільних діячів до трагічних подій 29–30 вересня 1941 р. у Бабиному Яру Києва. Можна виділити умовно три наукові напрями щодо вивчення історії подій та подробиць меморіалізації Бабиного Яру: перший – студії, що присвячені уточненню певних компонентів подій, які пов'язані з повсякденністю злочину; другий – дані стосовно державної політики радянського часу, яка

замовчувала чи фальсифікувала події у Бабиному Яру, особливо намагання Кремля стерти поняття «єврейський Голокост» стосовно подій у Бабиному Яру, а також констатація зусиль частини радянської інтелігенції, яка не давала владі забути про цей злочин; третій – спроби меморіалізації Бабиного Яру, які особливо пожвавилися після 2015 р. і, зрештою, привели до реалізації Концепції комплексної меморіалізації Бабиного Яру. Найбільш змістовними і об'єктивними були праці таких авторів, як К. Беркгоф, А. Бураковський, В. Хігерер, Г. Манккоф, С. Сокол, І. Табаровські. Аналізуючи три спроби меморіалізації Бабиного Яру (1943–1950; 1961–1990; 1992–2017), можна зробити висновок, що четверта спроба (2018–2021) повинна успішно завершити процес увічнення пам'яті жертв Бабиного Яру. Хоча події осені 1941 р., безумовно, будуть і далі привертати увагу дослідників.

Джерела та література

- Бабин Яр. 75 лет назад...* (2016). Взято с <https://tverdyi-znak.livejournal.com/2703639.html>.
- Беркгоф, К.** (2012). Бабин Яр: місце наймасштабнішого розстрілу євреїв нацистами в Радянському Союзі. *Бабин Яр: масове убивство і пам'ять про нього*: матеріали міжнародної наукової конференції (с. 8–20). Київ.
- Граф, Ю.** (2005). *Великая ложь XX века. Миф о геноциде евреев в период II Мировой войны*. Киев: МАУП.
- Граф, Ю.** (2017). *Накануне мировой катастрофы*. Москва: Litres.
- Гриневич, В.** (2017). Бабин Яр. Трагедія євреїв: від напів- до повного замовчування. *Україна модерна*: міжнар. інтелект. часопис. Взято з <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/babyn-yar-1>.
- Евстафьева, Т., & Нахманович, В.** (Сост.). (2004). *Бабин Яр: человек, власть, история: документы и материалы. Кн. 1: Историческая топография. Хронология событий* (Кн. 1–5). Киев: Внешторгиздат.
- Касьянов, Г.** (2018). *Past Continuous: Исторична політика 1980-х – 2000-х: Україна та сусіди*. Київ: «Laurus»; Антропос-Логос-Фільм.
- Колесник, О.** (2014). Бабин Яр як місце пам'яті: огляд комеморативних практик і пам'ятних знаків. *Acta studiosa historica*, 4, 146–167.
- Круглов, А.** (2011). *Трагедия Бабьего Яра в немецких документах*. Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Лира ЛТД».
- Михайлюк, М.** (2016). Бабин Яр як мемуарно-дослідницьке поле західної історіографії (до 75-ї річниці єврейської трагедії). *Військово-історичний меридіан*: електронний науковий фаховий журнал,

- 13, 5–18. Взято з https://vim.gov.ua/pages/journal_files/10.10.2016/pdf/VIM_13_2016_5-18.pdf.
- Пастушенко, Т.** (2019). Презентація Концепції комплексної меморіалізації Бабиного Яру. *Український історичний журнал*, 1, 208–217.
- Романцов, Р.** (2018). Голокост в історичній пам'яті Литви та України 1991–2017. *Проблеми історії Голокосту: український вимір*, 10, 12–41.
- Трахтенберг, І.М.** (2016). *Бабин Яр. Минуле і сьогодні*. Київ.
- Тур, Т.** (2006). *Правда про Бабин Яр: документальне дослідження*. Київ.
- Atkins, S.E.** (2009). *Holocaust Denial as an International Movement*. Westport: ABC-CLIO.
- Berkhoff, K.** (2012). *Babi Yar Site of Mass Murder, Ravine of Oblivion*. Retrieved from https://www.ushmm.org/m/pdfs/Publication_OP_2011-02.pdf
- Berkhoff, K.** (2015a). "The Corpses in the Ravine were Women, Men, and Children": Written Testimonies from 1941 in the Babi Yar Massacre. *Holocaust and Genocide Studies* (Oxford), 29 (2), 251–274.
- Berkhoff, K.** (2015b). *Babi Yar*. Retrieved from <https://pure.know.nl/ws/files/1653911/Berkhoff-2015-BabiYar-OnlineEncyMasViolence.pdf>.
- Berkhoff, K.** (2017). *Six Concerns about the Babi Yar Holocaust Memorial Center*. Kiev: Babi Yar Holocaust Memorial Center. Retrieved from <http://babynyar.org/en/byhmc-news/posts/article/karel-berkgof-sist-pobovan-sodo-memorialnogo-centru-golokostu-babin-ar>.
- Berkhoff, K.** (2018). *Basic Historical Narrative of the Babi Yar Holocaust Memorial Center*. Kyiv. Retrieved from <http://api.babiyar.org/uploads/files/fund/ff5be4721f4ef9d0cee21b34e17e8c05.pdf>.
- Bienert, O.** (2011). *Bericht: Internationale Konferenz "Babyn Jar: Geschichte und Erinnerung an das Massaker"*. Retrieved from <http://lernen-aus-der-geschichte.de/Lernen-und-Lehren/content/10049>.
- Black, J.** (2016). *The Holocaust: History and Memory*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Burakovskiy, A.** (2011). Holocaust remembrance in Ukraine: memorialization of the Jewish tragedy at Babi Yar. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 39 (3), 371–389.
- Chernick, I.** (2019, September 19). Antisemitic Incidents Rampant in Recent Weeks across Ukraine. *Jerusalem Post*. Retrieved from <https://www.jpost.com/diaspora/antisemitism/antisemitic-incidents-rampant-in-last-few-weeks-across-ukraine-602102>.
- Cohen, J.** (2018, September 29). Ukraine is finally ready to memorialize its Holocaust past. *Kyiv Post: Ukraine's Global Voice*. Retrieved from <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/josh-cohen-ukraine-is-finally-ready-to-memorialize-its-holocaust-past.html>.

- Czerny, B.** (2004). Babij Yar. La mémoire et l'histoire. *Génocides: Lieux (et non-lieux) de mémoire. Revue d'histoire de la Shoah, Le monde juif*, 181, 61–75.
- Davidzon, V.** (2015, September 17). Kiev's Babi Yar Holocaust Memorial Torched; Assailant Remains At Large. *Tablet*. Retrieved from <https://www.tabletmag.com/scroll/193632/kievs-babi-yar-holocaust-memorial-torched-assailant-remains-at-large>.
- Dawidowicz, L.S.** (1981, September 27). Babi Yar's Legacy. *New York Times Magazine* (Section 6, p. 48). Retrieved from <https://www.nytimes.com/1981/09/27/magazine/babi-yar-s-legacy.html>.
- Feferman, K.** (2009). *Soviet Jewish Stepchild: The Holocaust in the Soviet Mindset, 1941–1964*. Saarbrücken: VDM Verlag.
- Grüner, F.** (2006). Die Tragödie von Babij Jar im sowjetischen Gedächtnis. Künstlerische Erinnerung versus offizielles Schweigen. *Zerstörer des Schweigens: Formen künstlerischer Erinnerung an die nationalsozialistische Rassen- und Vernichtungspolitik in Osteuropa* (s. 57–96). Köln, Weimar, Wien: Böhlau.
- Grüner, F., Heftrich, U., & Löwe, H-D.** (2006). "Zerstörer des Schweigens": Formen künstlerischer Erinnerung an die nationalsozialistische Rassen- und Vernichtungspolitik in Osteuropa. Köln, Weimar, Wien: Böhlau.
- Hausmann, G.** (2016). *75 Jahre Babyn Jar: Sowjetische und postsowjetische Kontroversen um einen Gedenkort in Kiew von 1945 bis heute*. Retrieved from <https://erinnerung.hypothesen.org/647>.
- Herbert, U.** (2016). Holocaust Research in Germany. *German Yearbook of Contemporary History. Vol. 1: Holocaust and Memory in Europe* (pp. 17–48). De Gruyter Oldenbourg.
- Khiterer, V.** (2004, June 25). Babi Yar, the Tragedy of Kiev's Jews. *Brandeis Graduate Journal*, 2, 1–16.
- Khiterer, V.** (2016). Victor Nekrasov and the Babi Yar Massacre Commemoration. *Achievements*. Retrieved from <http://achievementsnews.co.uk/history/5213-Victor-Nekrasov-and-the-Babi-Yar-massacre-commemoration-by-victoria-khiterer>.
- Kinstler, L.** (2016, 30 September). "No Monument Stands Over Babi Yar" Seventy-five years after the mass slaughter of Kiev's Jews, Ukraine begins a new memorial project. *The Atlantic*. Retrieved from <https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/09/Ukraine-yewish-babi-yar-russia-holocaust-germany-poroshenko/502517>.
- Kozloff, N.** (2016). *History of Vandalism: Welcome to Ukraine's Historic Holocaust Site*. Retrieved from <http://nkozphoto.com/index.php/2016/12/03/a-history-of-vandalism-welcome-to-ukraines-historic-holocaust-site/>

- Kulka, O.D.** (2017). Foreword. In H.-Ch. Jasch & Ch. Kreuzmüller (Eds.), *The Participants: The Men of the Wannsee Conference* (pp. XI–XIX). New York, N.Y.; Oxford: Berghahn.
- Kutsovska, G.** (2019). *Memorializing Babyn Yar: Politics of Memory and Commemoration of the Holocaust in Ukraine*. Linköping University.
- Majumdar, A.** (2019). The Genocide and the Ukrainian Diaspora. *European Journal of Research*, 7, 4–27.
- Makhortykh, M.** (2018). Framing the Holocaust Online: Memory of the Babi Yar Massacres on Wikipedia. *Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media (digitalicons.org)*, 18, 67–94.
- Mankoff, J.** (2004). Babi Yar and the Struggle for Memory 1944–2004. *Ab Imperio*, 2, 393–415.
- Martin, B.** (2013). Babi Yar: La commémoration impossible. *Émulations: Revue des jeunes chercheurs en sciences sociales*, 12, 67–79.
- Moine, N., & Angell, J.** (2011). Defining "war crimes against humanity" in the Soviet Union. Nazi arson of Soviet villages and the Soviet narrative on Jewish and non-Jewish Soviet war victims, 1941–1947. *Cahiers du monde russe*, 52/2–3, 441–473.
- Prutsch, M.J.** (2013). *Europäisches Historisches Gedächtnis: Politik, Herausforderungen und Perspektiven*. Brüssel: Europäisches Parlament.
- Radchenko, Y.** (2016). Babyn Yar: A site of massacres, (dis)remembrance and instrumentalisation. *New Eastern Europe*. Retrieved from <http://neweasterneurope.eu/2016/10/11/babyn-yar-a-site-of-massacres-dis-remembrance-and-instrumentalisation/>
- Rapson, J.** (2017). *Topographies of Suffering: Buchenwald, Babi Yar, Lidice*. Oxford: Berghahn Books.
- Ryvchin, A.** (2017, September 15). Remembering Babi Yar 76 years after the single largest massacre of Jews in the Holocaust, the site continues to inspire acts of humanity and courage. *Tablet*. Retrieved from <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/remembering-babi-yar>.
- Schlemmer, Th., & Steinweis, A.E.** (2016). Introduction. *Holocaust and Memory in Europe* (pp. 9–15). Oldenbourg.
- Sheldon, R.** (1988). The Transformations of Babi Yar. In T.L. Thompson & R. Sheldon (Eds.), *Soviet Society And Culture: Essays In Honor Of Vera S. Dunham* (pp. 124–161). Boulder, Colo: Westview Press.
- Shrayer, M.D.** (2011). Jewish-Russian Poets Bearing Witness to the Shoah, 1941–1946: Textual Evidence and Preliminary Conclusions. In S. Garzonio (Ed.), *Studies in Slavic Languages and Literatures: ICCEES Congress Stockholm 2010 Papers and Contributions (PECOB'S VOLUMES)* (pp. 59–119).

- Sokol, S.** (2017). Babi Yar as a Symbol of Holocaust Distortion in Post-Maidan Ukraine. *Israel Journal of Foreign Affairs*. Retrieved from <https://www.academia.edu/35847806/Babi-Yar-as-a-symbol-of-holocaust-distortion-on-post-maidan-Ukraine>.
- Sokol, S.** (2019, August 22). Netanyahu's praise of Kyiv's Holocaust remembrance only tells part of the story. *The Times of Israel*. Retrieved from <https://www.timesofisrael.com/netanyahus-praise-of-kyivs-holocaust-remembrance-only-tells-part-of-the-story/>
- Spector, S.** (1990). Extracts from the Babi Yar article. In Israel Gutman (Editor in Chief), Yad Vashem, Sifriat Hapoalim, *Encyclopedia of the Holocaust*. New York: MacMillan Publishing Company. Retrieved from www.zchor.org/BABIYAR.HTM.
- Stadelmann, M.** (2006). Von Leningrad nach Babij Jar. Dmitrij Šostakovics symphonische Auseinandersetzungen mit Krieg und Vernichtung in der Sowjetunion. In F. Grüner, U. Heftrich, H.-D. Löwe (Hrsg.), *Zerstörer des Schweigens: Formen künstlerischer Erinnerung an die nationalsozialistische Rassen- und Vernichtungspolitik in Osteuropa* (s. 419–440). Köln et al: Böhlau Verlag.
- Tabarovsky, I.** (2016). Babi Yar: The Holocaust as Final Solution Began Here. *Newsweek*. Retrieved from <https://www.newsweek.com/babi-yar-holocaust-final-solution-began-there-503523>.
- Tabarovsky, I.** (2018, January 25). Is Ukraine's Holocaust Memorial at Babi Yar in Trouble? *Tablet*. Retrieved from <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/holocaust-memorial-babi-yar>.
- Tiedemann, H.** (2011). *Babi Yar: Critical Questions and Comments*. Retrieved from www.vho.org/GB/Books/dth/fndbabiyar.html.
- Vinocurov, J., Kipnis, Kh., & Levin, N.** (Eds.). (1983). *Babi Yar. Book of Remembrance*. Philadelphia: Pub. House Peace, Inc.
- Voronovici, A.** (2018). At the Crossroads of "Memory Wars": Recent Debates on the Babi Yar Holocaust Memorial Center. *Cultures of History Forum*. Retrieved from https://digital.herder-institut.de/publications/frontdoor/deliver/index/docId/167/file/Voronovici_Recent_Debates_on_the_Babi_Y.pdf.
- Zisels, J.** (2018). *What is Happening around Babyn Yar Today?* Retrieved from <https://khpg.org/en/index.php?id=1536010583>.

References

- Babiy Yar. 75 let nazad... [Babyn Yar. 75 years ago...]*. (2016). Retrieved from <https://tverdyi-znak.livejournal.com/2703639.html> [in Russian].
- Berkhof, K.** (2012). Babyn Yar: mistse naimasshtabnishoho rozstrilu yevreiv natsystamy v Radianskomu Soiuzi [Babyn Yar: the place a large-

- scale execution of Jews by the Nazis in the Soviet Union]. *Babyn Yar: masove ubyvstvo i pamiat pro noho: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii – Babyn Yar: mass murder and the memory of it: materials of the international scientific conference* (pp. 8–20). Kyiv [in Ukrainian].
- Graf, Yu.** (2005). *Velikaya lozh XX veka. Mif o genotside evreev v period II Mirovoy voyny [The big lie of the 20th century. The myth of the genocide of the Jews during World War II]*. Kiev: MAUP [in Russian].
- Graf, Yu.** (2017). *Nakanune mirovoy katastrofy [On the eve of the global catastrophe]*. Moskva: Litres [in Russian].
- Hrynevych, V.** (2017). Babyn Yar. Trahediia yevreiv: vid napiv- do povnoho zamovchuvannia [Babyn Yar. The tragedy of the Jews: from semi- to complete suppression]. *Ukraina moderna: mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys – Ukraine of modernism: an international intellectual magazine*. Retrieved from <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/babyn-yar-1> [in Ukrainian].
- Yevstafeva, T., & Nakhmanovich, V.** (Comps.). (2004). *Babiy Yar: chelovek, vlast, istoriya: dokumenty i materialy. Kn. 1: Istoricheskaya topografiya. Khronologiya sobytiiy [Babyn Yar: person, power, history: documents and materials. Vol. 1: Historical topography. Chronology of events]*. Kiev: Vneshtorgizdat [in Russian].
- Kasianov, H.** (2018). *Past Continuous: Istorychna polityka 1980–2000-kh: Ukraina ta susidy [Past Continuous: Historical politics of the 1980s – 2000s: Ukraine and its neighbors]*. Kyiv: «Laurus»; Antropos-Lohos-Film [in Ukrainian].
- Kolesnyk, O.** (2014). Babyn Yar yak mistse pamiaty: ohliad komemoratyvnykh praktyk i pamiatnykh znakov [Babyn Yar as a place of memory: review of the commemorative practices and memorials]. *Acta studiosa historica*, 4, 146–167 [in Ukrainian].
- Kruglov, A.** (2011). *Tragediya Babego Yara v nemetskiikh dokumentakh [The tragedy of Babyn Yar in German documents]*. Dnepropetrovsk: Tsentr «Tkuma»; ChP «Lira LTD» [in Russian].
- Mykhailiuk, M.** (2016). Babyn Yar yak memuarno-doslidnytske pole zakhidnoi istoriografii (do 75-i richnytsi yevreiskoi trahedii) [Babyn Yar as a memoir-research field of Western historiography (to the 75th anniversary of the Jewish tragedy)]. *Viiskovo-istorychnyi meridian: elektronnyi naukovyi fakhovyï zhurnal – Military-historical meridian: electronic scientific professional journal*, 13, 5–18. Retrieved from https://vim.gov.ua/pages/journal_files/10.10.2016/pdf/VIM_13_2016_5-18.pdf [in Ukrainian].

- Pastushenko, T.** (2019). Prezentatsiia Kontseptsii kompleksnoi memorializatsii Babynoho Yaru [Presentation of the Concept of comprehensive memorialization of Babyn Yar]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 1, 208–217 [in Ukrainian].
- Romantsov, R.** (2018). Holokost v istorychnii pamiaty Lytvy ta Ukrainy 1991–2017 [Holocaust in the historical memory of Lithuania and Ukraine 1991–2017]. *Problemy istorii Holokostu: ukrainskyi vymir – Problems of Holocaust History: Ukrainian perspective*, 10, 12–41 [in Ukrainian].
- Trakhtenberh, I.M.** (2016). *Babyn Yar. Mynule i sohodennia [Babyn Yar. Past and present]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Tur, T.** (2006). *Pravda pro Babyn Yar: dokumentalne doslidzhennia [The truth about Babyn Yar: documentary research]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Atkins, S.E.** (2009). *Holocaust Denial as an International Movement*. Westport: ABC-CLIO.
- Berkhoff, K.** (2012). *Babi Yar Site of Mass Murder, Ravine of Oblivion*. Retrieved from https://www.ushmm.org/m/pdfs/Publication_OP_2011-02.pdf
- Berkhoff, K.** (2015a). "The Corpses in the Ravine were Women, Men, and Children": Written Testimonies from 1941 in the Babi Yar Massacre. *Holocaust and Genocide Studies* (Oxford), 29 (2), 251–274.
- Berkhoff, K.** (2015b). *Babi Yar*. Retrieved from <https://pure.know.nl/ws/files/1653911/Berkhoff-2015-BabiYar-OnlineEncyMasViolence.pdf>.
- Berkhoff, K.** (2017). *Six Concerns about the Babi Yar Holocaust Memorial Center*. Kiev: Babi Yar Holocaust Memorial Center. Retrieved from <http://babynyar.org/en/byhmc-news/posts/article/karel-berkgof-sist-pobouvan-sodo-memorialnogo-centru-golokostu-babin-ar>.
- Berkhoff, K.** (2018). *Basic Historical Narrative of the Babi Yar Holocaust Memorial Center*. Kyiv. Retrieved from <http://api.babiyar.org/uploads/files/fund/ff5be4721f4ef9d0cee21b34e17e8c05.pdf>.
- Bienert, O.** (2011). *Bericht: Internationale Konferenz "Babyn Jar: Geschichte und Erinnerung an das Massaker"*. Retrieved from <http://lernen-aus-der-geschichte.de/Lernen-und-Lehren/content/10049>.
- Black, J.** (2016). *The Holocaust: History and Memory*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Burakovskiy, A.** (2011). Holocaust remembrance in Ukraine: memorialization of the Jewish tragedy at Babi Yar. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 39 (3), 371–389.
- Chernick, I.** (2019, September 19). Antisemitic Incidents Rampant in Recent Weeks across Ukraine. *Jerusalem Post*. Retrieved from <https://www.jpost.com/diaspora/antisemitism/antisemitic-incidents-rampant-in-last-few-weeks-across-ukraine-602102>.

- Cohen, J.** (2018, September 29). Ukraine is finally ready to memorialize its Holocaust past. *Kyiv Post: Ukraine's Global Voice*. Retrieved from <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/josh-cohen-ukraine-is-finally-ready-to-memorialize-its-holocaust-past.html>.
- Czerny, B.** (2004). Babij Yar. La mémoire et l'histoire. *Génocides: Lieux (et non-lieux) de mémoire. Revue d'histoire de la Shoah, Le monde juif*, 181, 61–75.
- Davidzon, V.** (2015, September 17). Kiev's Babi Yar Holocaust Memorial Torched; Assailant Remains At Large. *Tablet*. Retrieved from <https://www.tabletmag.com/scroll/193632/kiyev-babi-yar-holocaust-memorial-torched-assailant-remains-at-large>.
- Dawidowicz, L.S.** (1981, September 27). Babi Yar's Legacy. *New York Times Magazine* (Section 6, p. 48). Retrieved from <https://www.nytimes.com/1981/09/27/magazine/babi-yar-s-legacy.html>.
- Feferman, K.** (2009). *Soviet Jewish Stepchild: The Holocaust in the Soviet Mindset, 1941–1964*. Saarbrücken: VDM Verlag.
- Grüner, F.** (2006). Die Tragödie von Babij Jar im sowjetischen Gedächtnis. Künstlerische Erinnerung versus offizielles Schweigen. *Zerstörer des Schweigens: Formen künstlerischer Erinnerung an die nationalsozialistische Rassen- und Vernichtungspolitik in Osteuropa* (s. 57–96). Köln, Weimar, Wien: Böhlau.
- Grüner, F., Heftrich, U., & Löwe, H-D.** (2006). *"Zerstörer des Schweigens": Formen künstlerischer Erinnerung an die nationalsozialistische Rassen- und Vernichtungspolitik in Osteuropa*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau.
- Hausmann, G.** (2016). *75 Jahre Babyn Jar: Sowjetische und postsowjetische Kontroversen um einen Gedenkort in Kiew von 1945 bis heute*. Retrieved from <https://erinnerung.hypothesen.org/647>.
- Herbert, U.** (2016). Holocaust Research in Germany. *German Yearbook of Contemporary History. Vol. 1: Holocaust and Memory in Europe* (pp. 17–48). De Gruyter Oldenbourg.
- Khiterer, V.** (2004, June 25). Babi Yar, the Tragedy of Kiev's Jews. *Brandeis Graduate Journal*, 2, 1–16.
- Khiterer, V.** (2016). Victor Nekrasov and the Babi Yar Massacre Commemoration. *Achievements*. Retrieved from <http://achievementsnews.co.uk/history/5213-Victor-Nekrasov-and-the-Babi-Yar-massacre-commemoration-by-victoria-khiterer>.
- Kinstler, L.** (2016, 30 September). "No Monument Stands Over Babi Yar" Seventy-five years after the mass slaughter of Kiev's Jews, Ukraine begins a new memorial project. *The Atlantic*. Retrieved from <https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/09/Ukraine-yewish-babi-yar-russia-holocaust-germany-poroshenko/502517>.

- Kozloff, N.** (2016). *History of Vandalism: Welcome to Ukraine's Historic Holocaust Site*. Retrieved from <http://nkozphoto.com/index.php/2016/12/03/a-history-of-vandalism-welcome-to-ukraines-historic-holocaust-site/>
- Kulka, O.D.** (2017). Foreword. In H.-Ch. Jasch & Ch. Kreutzmüller (Eds.), *The Participants: The Men of the Wannsee Conference* (pp. XI–XIX). New York, N.Y.; Oxford: Berghahn.
- Kutsovska, G.** (2019). *Memorializing Babyn Yar: Politics of Memory and Commemoration of the Holocaust in Ukraine*. Linköping University.
- Majumdar, A.** (2019). The Genocide and the Ukrainian Diaspora. *European Journal of Research*, 7, 4–27.
- Makhorlykh, M.** (2018). Framing the Holocaust Online: Memory of the Babi Yar Massacres on Wikipedia. *Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media (digitalicons.org)*, 18, 67–94.
- Mankoff, J.** (2004). Babi Yar and the Struggle for Memory 1944–2004. *Ab Imperio*, 2, 393–415.
- Martin, B.** (2013). Babi Yar: La commémoration impossible. *Émulations: Revue des jeunes chercheurs en sciences sociales*, 12, 67–79.
- Moine, N., & Angell, J.** (2011). Defining "war crimes against humanity" in the Soviet Union. Nazi arson of Soviet villages and the Soviet narrative on Jewish and non-Jewish Soviet war victims, 1941–1947. *Cahiers du monde russe*, 52/2–3, 441–473.
- Prutsch, M.J.** (2013). *Europäisches Historisches Gedächtnis: Politik, Herausforderungen und Perspektiven*. Brüssel: Europäisches Parlament.
- Radchenko, Y.** (2016). Babyn Yar: A site of massacres, (dis)remembrance and instrumentalisation. *New Eastern Europe*. Retrieved from <http://neweasterneurope.eu/2016/10/11/babyn-yar-a-site-of-massacres-dis-remembrance-and-instrumentalisation/>
- Rapson, J.** (2017). *Topographies of Suffering: Buchenwald, Babi Yar, Lidice*. Oxford: Berghahn Books.
- Ryvchin, A.** (2017, September 15). Remembering Babi Yar 76 years after the single largest massacre of Jews in the Holocaust, the site continues to inspire acts of humanity and courage. *Tablet*. Retrieved from <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/remembering-babi-yar>.
- Schlemmer, Th., & Steinweis, A.E.** (2016). Introduction. *Holocaust and Memory in Europe* (pp. 9–15). Oldenbourg.
- Sheldon, R.** (1988). The Transformations of Babi Yar. In T.L. Thompson & R. Sheldon (Eds.), *Soviet Society And Culture: Essays In Honor Of Vera S. Dunham* (pp. 124–161). Boulder, Colo: Westview Press.
- Shrayer, M.D.** (2011). Jewish-Russian Poets Bearing Witness to the Shoah, 1941–1946: Textual Evidence and Preliminary Conclusions. In S. Garzonio (Ed.), *Studies in Slavic Languages and Literatures: ICCEES*

- Congress Stockholm 2010 Papers and Contributions (PECOB'S VOLUMES) (pp. 59–119).
- Sokol, S.** (2017). Babi Yar as a Symbol of Holocaust Distortion in Post-Maidan Ukraine. *Israel Journal of Foreign Affairs*. Retrieved from <https://www.academia.edu/35847806/Babi-Yar-as-a-symbol-of-holocaust-distortion-on-post-maidan-Ukraine>.
- Sokol, S.** (2019, August 22). Netanyahu's praise of Kyiv's Holocaust remembrance only tells part of the story. *The Times of Israel*. Retrieved from <https://www.timesofisrael.com/netanyahus-praise-of-kyiv-holocaust-remembrance-only-tells-part-of-the-story/>
- Spector, S.** (1990). Extracts from the Babi Yar article. In Israel Gutman (Editor in Chief), Yad Vashem, Sifriat Hapoalim, *Encyclopedia of the Holocaust*. New York: MacMillan Publishing Company. Retrieved from www.zchor.org/BABIYAR.HTM.
- Stadelmann, M.** (2006). Von Leningrad nach Babij Jar. Dmitrij Šostakovics symphonische Auseinandersetzungen mit Krieg und Vernichtung in der Sowjetunion. In F. Grüner, U. Heftrich, H.-D. Löwe (Hrsg.), *Zerstörer des Schweigens: Formen künstlerischer Erinnerung an die nationalsozialistische Rassen- und Vernichtungspolitik in Osteuropa* (s. 419–440). Köln et al: Böhlau Verlag.
- Tabarovsky, I.** (2016). Babi Yar: The Holocaust as Final Solution Began Here. *Newsweek*. Retrieved from <https://www.newsweek.com/babi-yar-holocaust-final-solution-began-there-503523>.
- Tabarovsky, I.** (2018, January 25). Is Ukraine's Holocaust Memorial at Babi Yar in Trouble? *Tablet*. Retrieved from <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/holocaust-memorial-babi-yar>.
- Tiedemann, H.** (2011). *Babi Yar: Critical Questions and Comments*. Retrieved from www.vho.org/GB/Books/dth/fndbabiyar.html.
- Vinocurov, J., Kipnis, Kh., & Levin, N.** (Eds.). (1983). *Babi Yar. Book of Remembrance*. Philadelphia: Pub. House Peace, Inc.
- Voronovici, A.** (2018). At the Crossroads of "Memory Wars": Recent Debates on the Babi Yar Holocaust Memorial Center. *Cultures of History Forum*. Retrieved from https://digital.herder-institut.de/publications/frontdoor/deliver/index/docId/167/file/Voronovici_Recent_Debates_on_the_Babi_Y.pdf.
- Zisels, J.** (2018). *What is Happening around Babyn Yar Today?* Retrieved from <https://khpg.org/en/index.php?id=1536010583>.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2021 р.

УДК 930(477)(092)”1886/1967”
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.236609

Микола ЛИТВИН

доктор історичних наук, професор, завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин», Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, вул. Козельницька, 4, м. Львів, Україна, індекс 79026 (lytvynmr@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1010-2329>

Тамара ЛИТВИН

кандидатка історичних наук, науковий співробітник відділу рукописів, Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника, вул. Стефаника, 2, м. Львів, Україна, індекс 79000 (lytvyn.tamara@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3900-3175>

Бібліографічний опис статті: Литвин, М., & Литвин, Т. (2021). Історик поза робочим столом: Іван Крип'якевич (1886–1967). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 269–284. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.236609>.

**ІСТОРИК ПОЗА РОБОЧИМ СТОЛОМ:
ІВАН КРИП'ЯКЕВИЧ (1886–1967)**

Анотація. Мета дослідження. У статті реконструйовано повсякденне життя та побут відомого історика, краєзнавця, бібліофіла і колекціонера, академіка АН УРСР Івана Крип'якевича, який у радянську добу очолював важливу соціогуманітарну установу – Інститут суспільних наук АН УРСР, науковці якого досліджували історію та культуру, етнолінгвістичні процеси західного регіону. Показано родинне оточення вченого – працю та зацікавлення його дружини і дітей, краєзнавчі подорожі вченого в Карпати, околицями Львова, Жовкви та Рогатина. Стверджено, що вчений цікавився класичною музикою, фольклором, природним середовищем Високого замку та львівських парків. Показано його співпрацю з фотографами, колекціонерами екслібрисів, громад-

© Микола Литвин, Тамара Литвин, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

ськими діячами на ниві дослідження та збереження пам'яток історії, культури та природи рідного краю. Розкрито толерантну і доброзичливу атмосферу, яку створював директор Інституту суспільних наук АН УРСР у колективі, де організовувалися сатиричні вечори і творчі зустрічі з письменниками Львова. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності та верифікації.

Висновки. Як свідчать документи та спогади сучасників, вчений не терпів повсякденної суєти, чвар, інтриг, нашіптувань. Керівник установи був зорієнтований на формування в Інституті відчуття дружної творчої сім'ї, атмосфери доброзичливості, шанобливого ставлення до співробітника незалежно від звань і посад, реалізуючи працю колективу не примусовими, диктаторськими методами, а логікою вчинків. За будь-яких умов у принципових питаннях львівський історик завжди мав свою позицію і послідовно її відстоював, був вірним професійному покликанню й намагався використати найменшу можливість зробити щось корисне для науки, народу, своєї родини.

Ключові слова: Іван Крип'якевич; родина; побут; краєзнавство; туризм; колекціонування; музика; фольклор.

Mykola LYTVYN

PhD hab. (History), Professor, Head of the Center for the Study of Ukrainian-Polish Relations, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Kozelnytska Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (lytvynmr@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1010-2329>

Tamara LYTVYN

PhD (History), Researcher of the Manuscripts Department, Lviv Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine, 2, Stefanyka Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (lytvyn.tamara@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3900-3175>

To cite this article: Lytvyn, M., & Lytvyn, T. (2021). Istoryk poza robochym stolom: Ivan Krypiakievych (1886–1967) [A historian outside his desk: Ivan Krypiakievych (1886–1967)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a*

collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 7/49, 269–284. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.236609> [in Ukrainian].

**A HISTORIAN OUTSIDE HIS DESK:
IVAN KRYPIAKEVYCH (1886–1967)**

Summary. The purpose of the research. *The article reconstructs the everyday life of the famous historian, ethnographer, bibliophile and collector, academician of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR Ivan Krypyakevich, who in Soviet times headed an important socio-humanitarian institution – the Institute of Social Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, whose scientists studied the history and culture, ethnolinguistic processes of the western region. This article shows the scientist's family environment – the work and interest of his wife and children, local lore trips of the scientist to the Carpathians, around Lviv, Zhovkva and Rohatyn. It is stated that the scientist was interested in classical music, folklore, the natural environment of the High Castle and Lviv parks. His collaboration with photographers, ex-libris collectors, public figures in the field of research and preservation of historical, cultural and natural monuments of his native land is described in the paper. It is revealed the tolerant and friendly atmosphere created by the director of the Institute of the Institute of Social Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in the team, where were organized satirical evenings and creative meetings with writers of Lviv. The methodology of the research is based on the principles of historicism, structural-systemic and structural-analytical approaches.*

Conclusions. *The article presents the memoirs of contemporaries who noted that the scientist did not tolerate everyday fuss, quarrels, intrigues, whispers. The head of the institution was focused on forming a sense of a friendly creative family, an atmosphere of friendliness, respect for the employee regardless of rank and position, implementing the work of the team not by coercive, dictatorial methods, but by the logic of actions. Under any circumstances, the historian always had his own position on fundamental issues and consistently defended it, was faithful to his professional vocation and tried to use the slightest opportunity to do something useful for the science, people and his family.*

Key words: *Ivan Krypiakevych; family; life; local lore; tourism; collecting; music; folklore.*

Постановка проблеми. Приєднання / інкорпорація Західної України до УРСР / СРСР восени 1939 р. викликало у галичан і волинян незрозумілу реакцію сльози радості й сльози розпачу. Місцевим українцям імпонувала українська мова нових чиновників і багатьох червоноармійців, її домінування у деполонізованих школах, бібліотеках, музеях, на радіо, ліквідація символів довоєнної Польщі – пам'ятників Ю. Пілсудському, назв міст і сіл, вулиць. Водночас дратувала нова ідеологізація життя та побуту – масова поява портретів і бюстів Й. Сталіна, В. Леніна, інших очільників Радянської держави, загравання кремлівських верховодів із А. Гітлером, добровільно-примусовий вступ юнаків та дівчат до піонерських і комсомольських організацій, русифікація кінопоказів (польські, французькі й американські мелодрами замінили пропагандистські фільми про В. Леніна, В. Чапаєва, будівництво електростанцій, об'єктів промисловості). Викликали не лише подив, а інколи й спротив ліквідація або націоналізація приватних підприємств, закладів освіти та відпочинку, усунення із суспільно-політичного життя харитативно-лікувальних акцій Церкви, прогнозована «самоліквідація» Наукового товариства імені Шевченка у Львові та інших національних (українських, польських, єврейських, німецьких) громадських структур, закабалення селян у колгоспах, започаткування масових депортацій політичної опозиції до Сибіру, місцевих вулиць у Львові, Дрогобичі, Жовкві, Золочеві, Бродах, Тернополі, Чорткові, Луцьку та інших містах і містечках краю, де влітку 1941 р., під час відступу радянських силових структур, розстріляно більшість арештантів. Брутальними засобами влада здійснила декілька депортацій політичних і військових діячів, представників їхніх родин до Сибіру або шахти Донбасу чи Кузбасу. Водночас до невпізнанності змінилася публічна побутова сфера – на вулицях можна було почути розмови Капітоліні, Владлена, Сталіні, Кіма, місцеві жінки терміново замінили елегантні капелюшки на хустки, а чоловічі капелюхи – на кашкети. З міських під'їздів і дворів зникли ввічливі прибиральниці, біля продовольчих і промислових крамниць й базарів з'явилися черги, а на околицях населених пунктів – несанкціоновані сміттєзвалища. На чолі державної машини стояли компартійні та радянські органи областей, районів і міст, які заповнили вихідці зі східних облас-

тей УРСР або із Росії, значна частина яких не мали вищої освіти. До і після Другої світової війни у більшості міст і містечок регіону створено військові гарнізони, які залучалися до протидії і поступової ліквідації у 1950-ті рр. відділів УПА і боївок ОУН. Неподалік кордону спішно будуються польові аеродроми, створюється Яворівський військовий полігон, із території якого (а це десятки сіл) виселено тисячі місцевих жителів. Водночас, як це не парадоксально, союзній (згідно з пактом Молотова-Ріббентропа 1939 р.) Німеччині регулярно відправлялися прикарпатська нафта, лісоматеріали (Литвин, Луцький, & Науменко, 1999; Кучерепа & Вісин, 2005; Баран, 2005; Баран & Токарський, 2009; Боряк & Даниленко, 2009; Баран & Токарський, 2014; *Галичина в етнополітичному вимірі*, 2017; Т. Литвин, 2019; Ільницький, Литвин, & Галів, 2019).

Політика радянського режиму спонукала тисячі краян у 1939–1941, 1944–1945 рр. нелегально емігрувати на Захід, а багатьох молодих вдатися до збройного спротиву у лавах українського підпілля; основна ж маса була змушена мімікрувати, пристосовуватися до нових обставин життя та праці. Немало ностальгували за добою Австро-Угорщини і навіть міжвоєнної Польщі. Втім, політичні трансформації змінювали, але не зупиняли особисте життя, створення нових сімей, творчість митців, письменників, учених. У зв'язку з цим **автори ставлять за мету** дослідити травматичний досвід населення «возз'єднаного» регіону в умовах радянської тоталітарної доби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показує наявність низки спеціальних наукових праць авторства Володимира Барана, Миколи Галіва, Василя Ільницького, Олександра Луцького, Миколи Литвина, Руслани Попп, у яких проаналізовано особливості суспільно-політичного життя та соціально-економічних процесів у західних областях УРСР у 1940–1950-ті рр. Натомість недостатньо вивченим є просопографічний аспект проблеми. Щоправда, наукова діяльність та окремі аспекти повсякдення інтелектуалів тієї доби, насамперед історика Івана Крип'якевича, висвітлені у двох тематичних випусках наукового збірника Інституту українознавства ім. Крип'якевича НАН України «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» (2001. Вип. 8; 2016. Вип. 28).

Результати досліджень. У 1939–1941 рр. чимало українських інтелектуалів – політиків (членів Українського національно-демократичного об'єднання, Організації українських націоналістів, Фронту національної єдності та ін.), підприємців, фінансистів, кооператорів, землевласників, науковців вирішили не ризикувати життям, втратою набутків і репутацією, а тому емігрували – насамперед до Генеральної губернії, або ж у Румунію, куди у вересні 1939 р. відступили польський уряд і його військо. 53-річний львівський історик, краєзнавець, бібліофіл і педагог Іван Крип'якевич вирішив залишитися зі своїм народом, прагнучи захистити його національний поступ, насамперед освіту, науку і культуру від чванства чиновників доби «перших Совітів» (так у народі нерідко називали нову радянсько-партійну владу). Зрештою, йому запропонували омріяну і високооплачувану професорську посаду у Львівському університеті, а також наукову працю в Львівському відділі Інституту історії АН УРСР, куди перейшли декілька його товаришів, членів Наукового товариства імені Шевченка (Луцький, 2001; Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-д, спр. г-1, арк. 154–155).

Життєвий досвід і християнську мораль юнак перейняв від батька – греко-католицького священника, доктора богослов'я і письменника Петра Франца Крип'якевича, який читав дітям не лише Святе письмо, а й власні дитячі оповідання, які на літературних конкурсах почасти перемагали твори знаної польської письменниці Марії Конопніцької (Димид, 2001). За прикладом батька Іван Петрович писав дитячі казки і оповідання вже своїм синам.

Дружина Івана Крип'якевича – Савина Сидорович, як і її чоловік, у міжвоєнний період учителювала – в гімназіях Сестер Василянок і «Рідної школи», а в радянську добу певний час працювала у львівських школах № 4 і № 5. Їй понад сорок літ господарювати у домі допомагала Катерина Яремчук, що стала «справжнім» другом сім'ї, а після інсульту Івана Крип'якевича певний час доглядала його (Мудра, 2001).

Іван Петрович не забував родинні обов'язки, підтримував зацікавлення синів. Завжди був моральною опорою для старшого сина Петра-Богдана (1923 р. н.), якого невиліковна хвороба ранньої молодості прикувала до ліжка, але це не завадило йому

1951 р. екстерно з відзнакою закінчити Львівський державний університет, стати відомим хіміком-кристалографом. Молодший син – Роман (1925 р. н.) збирав марки, любив подорожувати, але був плаксивим, тому батько порадив йому завести зошит «Мої плачі», в якому завести графи – причини плачу, дати, як довго плакав. Роман стурбовано провадив зошит, але занотував тільки декілька сторінок, зрозумівши батькові уроки. Вчений допомагав синові збирати марки, трамвайні квитки. Роман успішно закінчив Львівський політехнічний інститут, працював металознавцем в установах АН УРСР, певний час був дисидентом, а за незалежної України працював першим віцеконсулом Австрії в нашій країні, викладав етикет і риторику в Духовній семінарії і Львівській богословській академії Української Греко-Католицької Церкви (Крип'якевич-Цегельська, 2016). Вчений радо прийняв у родину дружину сина Романа, мисткиню Лесю Крип'якевич (з роду Цегельська), схвалював її творчі роботи, насамперед гобелени з національною тематикою.

Іван Крип'якевич намагався запізнати не лише історію, культуру, а й природу рідного краю. У молодечі роки він разом із дружиною і двома синами відпочивав у с. Кудерявці на Львівщині, де його батько деякий час був парохом. На батьківському обійсті молодий педагог полюбляв працювати в саду (4 морги) й городі, робив квіткові клумби перед хатою, викладав стежки. Родину Крип'якевичів неодноразово відвідували львівські друзі, місцеві сусіди. Неодноразово із товаришами здійснював «прогульки в гори», зокрема до Ворохти, звідки пішки добралися до Жаб'я; дорогою збирали малину, ночували у лісничівці, помешканнях місцевих парохів (І. Крип'якевич, 2001, с. 103–106; Крип'якевич-Лукомська, 2016). Разом із синами та гостями дому історик полюбляв прогулюватися пагорбами Високого замку, стежками Шевченківського гаю, старими вуличками Львова. Нерідко влаштував прогулянки, так звані радіальні «випади», до околиць Львова з обов'язковим поверненням до центру «іншим радіусом» (Р. Крип'якевич, 2016b). У молодечі роки історик неодноразово організував прогулянки на околиці Рогатина, до Чортової гори, на гору Гарай та околиці Жовкви. Під час походів нерідко ночував із друзями у стогах сіна (Р. Крип'якевич, 2016a; І. Крип'якевич, 2001, с. 103).

Історик товаришував з Юліаном Дорошем, який певний час працював завідувачем фотолабораторії відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР і на його прохання виконав сотні світлин до різних видань, зокрема «Історичних проходів по Львові», залучив митця до творення фототеки флори Кайзервальду; поруч із ними, як правило, був син митця Андрій (Мацкевий, Романова, & Микитів, 2016). Нерідко до прогулянок приєднувався викладач фізкультури медінституту Степан Гайдучок.

За можливістю, учений відвідував театри, зокрема у Львові та Москві, бував на концертах камерної музики. Під час молодечої подорожі до Кракова зарисовував архітектурні поради міста, ходив до театру і на концерти хорового співу, відвідував Шевченківські вечорниці у Варшаві. Зацікавлено оглядав Успенський собор та інші церкви княжого Холма (І. Крип'якевич, 2001, с. 99–102).

Будучи пристрасним бібліофілом, учений сформував добру бібліотеку, у якій було зібрано не лише наукову, а й художню літературу, карти, періодику, туристичні путівники, збирав поштівки зі світлинами міст і сіл Галичини, колекціонував екслібриси, листувався з книгознавцями України, Росії, Польщі та інших країн (Т. Литвин, 2019).

Історик любив рідну мову, шанував мови сусідніх народів. У дитинстві в родині (вихідців із Холмщини і Надсяння) та початковій школі здебільшого спілкувався польською мовою. До української мови, українського побуту хлопця приручили селяни Великих Гнилиць на Тернопільщині, де батько певний час служив парохом. Повноцінним українцем юнак відчув себе 1901 р. в IV гімназії Львова, коли саме повіяло «свіжим духом» від виступів українських студентів Львівського університету. Відтоді з товаришами він спілкувався винятково українською мовою. Знання рідної мови посилювало читання українознавчої літератури, участь у Шевченківських святах та українському гуртку (І. Крип'якевич, 2001, с. 79–80, 86, 143; Заболотна, 2016). Втім, у його мові в зрілому віці ще залишилися окремі полонізми наприклад, слово «набакер» (український відповідник – «набакир») (Співак, 2016, с. 363).

У радянську добу в родині вченого продовжували святкувати Різдво і Великдень, окремі її представники таємно освячували

паски. Охрещено й онучку Іванку, що згодом стала мисткинею іконопису.

І. Крип'якевич допомагав влаштовувати побут своїм колегам, а інколи й родичам. Зокрема домігся виділення житла в кімнаті-келії Онуфріївського монастиря Василянського чину, де 1940 р. розмітився Львівський відділ Інституту історії АН УРСР. До речі, монахи загалом радо погодилися прийняти в монастирі академічну структуру, яку очолив добре знаний ними історик. Тим більше, що керівником бібліотеки інституту призначено вченого-історика отця Романа Луканя (Пріцак, 2001, с. 564). Будучи директором Інституту суспільних наук АН УРСР, домігся виділення квартири своєму колезі-істориком Миколі Кравцю, навчив грати в шашки його малого сина.

У родині історика постійно була племінниця Леся Крип'якевич-Лукомська, яка в 1945–1950 рр. навчалася у Львівському політехнічному інституті й користувалася бібліотекою вченого, регулярно «приходила на сніданки, обіди, вечері». Вона вважала стрийка не лише мудрою, а й зрівноваженою, доброю і лагідною людиною (Крип'якевич-Лукомська, 2016).

Учений полюбляв працювати не у службовому кабінеті Інституту суспільних наук АН УРСР на вул. Радянській, 24, куди приїжджав після обіду, а в родинному помешканні на вул. Острозькій, 7, де мав кабінет із робочим столом-«бюрком» (із заваленими паперами і скриньками картотек), двома ясними шафами, успадкованими від батька-теолога, канапою для відпочинку. Влітку вікно, що виходило в садок, як правило, було відчинене. Коли започатковано підготовку багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР», він передав до відділу історії України свою велику картотеку з історії міст і сіл України (Дашкевич, 2016). За ініціативою Лесі Крип'якевич фрагмент його робочого місця відтворено в меморіальному кабінеті, який влаштовано 2021 р. у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.

Іван Крип'якевич за свідченнями сучасників був «людиною непересічною, розумною, інтелігентною, доброзичливою», а загалом «вихованою людиною. Ніколи не заходив до приміщення в капелюсі. Знімав його перед дверима приймальні. Своїм прикладом вчив молодь», яка не завжди дотримувалася етикету. Як

стверджує секретарка директора Олена Співак, Іван Петрович був «досить демократичним у ставленні до працівників, які займали нижчі посади». Наприклад, коли друкарка Марія Смик виходила заміж і запросила Івана Крип'якевича на весілля, він прийшов і подарував молодим картину, що стало для родини «великим святом» (Співак, 2016).

Іван Петрович любив українську пісню, спів колег, зокрема секретарки Олени Співак, яка майже два десятиліття була учасником народної хорової капели Будинку культури зв'язку під керівництвом Євгена Вахняка, вела концертні програми українською та російською мовами. Зберігав її зарплату і під час гастрольних поїздок. Підтримував зацікавлення молодшого сина Романа, який грав у самодіяльному симфонічному оркестрі Львівського політехнічного інституту і неодноразово виїжджав на гастролі. Директор зацікавлено брав участь в інститутських вечорах відпочинку, так званих «капусняках», які організовували молоді колеги Лариса Крушельницька, Марія Вальо, Леонтина Мельничук-Лучко, Юрій Сливка, Богдан Яремчишин, Іван Цапенко, який писав гумористичні інтермедії. Наприклад, один із «капусняків» імітував наукову конференцію на тему «Журочка знесла яечко», на якій виступили історики, археологи, мовознавці, літературознавці та економісти інституту з «науковим» обґрунтуванням указаної теми. У тому ж гумористичному дусі відбувся й прилюдний захист «дисертації» на тему «Прізвища співробітників інституту та їх внесок у науку», на якому згадано колег Сливку, Цапенку, Котів (Рибку), Барана, Салевича, М'ясникову. Такі заходи нерідко відвідували письменники Дмитро Павличко, Ростислав Братунь, Юрій Мельничук, театральні артисти (Співак, 2016).

Висновки. Як згадують сучасники, вчений не терпів повсякденної суєти, чвар, інтриг, нашіптувань. Його аспірант, а згодом завідувач відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, доктор історичних наук, професор Юрій Сливка, зауважив, що керівник установи був зорієнтований на формування в Інституті відчуття дружньої творчої сім'ї, атмосфери доброзичливості, шанобливого ставлення до співробітника незалежно від звань і посад, реалізуючи працю колективу «не примусовими, диктаторськими методами, а логі-

кою вчинків» (Луцький, 2016, с. 599; Сливка, 2000, с. 16–17). За будь-яких умов у принципових питаннях історик завжди мав свою позицію і послідовно її відстоював, був вірним професійному покликанню й намагався використати найменшу можливість зробити щось корисне для науки, народу, своєї родини.

Джерела та література

Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Баран, В. (2005). *Історія України 1945–1953 рр.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Баран, В., & Токарський, В. (2009). *Україна: західні землі. 1939–1941 рр.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Баран, В., & Токарський, В. (2014). *«Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Боряк, Г., & Даниленко, В. (Ред.). (2009). *Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України.* Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

Галичина в етнополітичному вимірі. (2017). Київ.

Дашкевич, Я. (2016). У науковій лабораторії історика. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 639–640).

Димид, М. (2001). Родина Крип'якевичів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 943–945).

Заболотна, І. (2016). Нове до формування світогляду І.П. Крип'якевича (за матеріалами його гімназійного щоденника та спогадів). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 368–369).

Гльницький, В., Литвин, М., & Галів, М. (Ред.). (2019). *Репресії радянського тоталітарного режиму на західних землях України (1939–1953): причини і наслідки, політика пам'яті.* Дрогобич; Херсон: Видавничий дім «Гельветика».

Крип'якевич, І. (2001). Спогади. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 79–143).

Крип'якевич, Р. (2016а). Богдан Хмельницький, Іван Крип'якевич і Жовква. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість,*

- державність. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 545–548).
- Крип'якевич, Р.** (2016b). Крип'якевичівські пам'ятні місця на карті Львова. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 540–544).
- Крип'якевич-Лукомська, Л.** (2016). Іван Крип'якевич – мій стрийко (дядько) в родинних і в моїх споминах. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 346–350).
- Крип'якевич-Цегельська, Л.** (2016). Чоловіки роду Крип'якевичів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 332–336).
- Кучерепа, М., & Вісин, В.** (2005). *Волинь: 1939–1941 рр.* Луцьк.
- Литвин, М.** (2019). 1939 р. у суспільній свідомості та політиці пам'яті. В М. Кучерепа (Упоряд. і ред.), *Вересень 1939 у долі держав та народів: війна, репресії, пам'ять* (с. 182–201). Луцьк: Вежа-Друк.
- Литвин, М., Луцький, О., & Науменко, К.** (1999). *1939. Західні землі України.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Литвин, Т.** (2019). Іван Крип'якевич як колекціонер і дослідник книжкових знаків. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника: зб. наук. пр., 11 (27), 232–270.*
- Луцький, О.** (2001). Науково-організаційна і педагогічна діяльність І.П. Крип'якевича у вересні 1939 – червні 1941 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 783–800).
- Луцький, О.** (2016). Іван Крип'якевич та Інститут суспільних наук АН УРСР: директорський період діяльності. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 596–617).
- Мацкевий, Л., Романова, Д., & Микитів, Б.** (2016). Юліан Дорош – фотомитець, краєзнавець, людина. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 660–663).
- Мудра, Н.** (2001). 1940-ві роки в житті родини Крип'якевичів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 578–579).

- Пріцак, О.** (2001). Спогад про вчителя. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 564).
- Сливка, Ю.** (2000). *Академік Іван Петрович Крип'якевич: спогади*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Співак, О.** (2016). Спогади ровесниці Інституту. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* (с. 361–365).

References

- Arkhyv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [Archive of the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies National Academy of Sciences of Ukraine] [in Ukrainian].
- Baran, V.** (2005). *Istoriia Ukrainy 1945–1953 rr. [History of Ukraine 1945–1953]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Baran, V., & Tokarskyi, V.** (2009). *Ukraina: zachidni zemli. 1939–1941 rr. [Ukraine: western lands. 1939–1941]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Baran, V., & Tokarskyi, V.** (2014). «Zachystka»: politychni represii v zachidnykh oblastiakh Ukrainy u 1939–1941 rr. [“Cleansing”: political repression in the western regions of Ukraine in 1939–1941]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Boriak, H., & Danylenko, V.** (Eds.). (2009). *Radianski orhany derzhavnoi bezpeky u 1939 – chervni 1941 r.: dokumenty HDA SB Ukrainy [Soviet state security bodies in 1939 – June 1941: Documents of the State Security Service of Ukraine]*. Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
- Halychyna v etnopolitychnomu vymiri [Galicia in the ethnopolitical dimension]*. (2017). Kyiv [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya.** (2016). U naukovii laboratorii istoryka [In the scientific laboratory of the historian]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 28: Ivan Krypiakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 28: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society* (pp. 639–640) [in Ukrainian].
- Dymyd, M.** (2001). Rodyna Krypiakevychiv [The Krypyakevych family]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 8: Ivan Krypiakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 8:*

Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society (pp. 943–945) [in Ukrainian].

- Zabolotna, I.** (2016). Nove do formuvannia svitohliadu I.P. Krypiakevycha (za materialamy yoho himnaziinoho shchodennyka ta spohadiv) [New to the formation of worldview I. Krypyakevych (based on his high school diary and memoirs)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 28: Ivan Krypyakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 28: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society* (pp. 368–369) [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V., Lytvyn, M., & Haliv, M.** (Eds.). (2019). *Represii radianskoho totalitarnoho rezhymu na zakhidnykh zemliakh Ukrainy (1939–1953): prychny i naslidky, polityka pamiaty [Repressions of the Soviet totalitarian regime in the western lands of Ukraine (1939–1953): causes and consequences, the politics of memory]*. Drohobych; Kherston: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I.** (2001). Spohady [Memoirs]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 8: Ivan Krypyakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 8: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society* (pp. 79–143) [in Ukrainian].
- Krypiakevych, R.** (2016a). Bohdan Khmelnytskyi, Ivan Krypyakevych i Zhovkva [Bohdan Khmelnytsky, Ivan Krypyakevych and Zhovkva]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 28: Ivan Krypyakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 28: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society* (pp. 545–548) [in Ukrainian].
- Krypiakevych, R.** (2016b). Krypiakevychivski pamiatni mistsia na karti Lvova [Krypyakevych's memorable places on the map of Lviv]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 28: Ivan Krypyakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 28: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society* (pp. 540–544) [in Ukrainian].
- Krypiakevych-Lukomska, L.** (2016). Ivan Krypyakevych – mii stryiko (diadko) v rodynnykh i v moikh spomynakh [Ivan Krypyakevych is my uncle in my family and in my memories]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 28: Ivan Krypyakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural*

- heritage, national consciousness, statehood. Iss. 28: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society* (pp. 346–350) [in Ukrainian].
- Krypiakevych-Tshehelska, L.** (2016). Choloviky rodu Krypiakevychiv [Men of the Krypyakevych family]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 28: Ivan Krypiakevych u rodyunii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 28: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society* (pp. 332–336) [in Ukrainian].
- Kucherepa, M., & Visyn, V.** (2005). *Volyn: 1939–1941 rr. [Volyn: 1939–1941]*. Lutsk [in Ukrainian].
- Lytvyn, M.** (2019). 1939 r. u suspilnii svidomosti ta politytsi pamiaty [1939 in the public consciousness and the politics of memory]. In M. Kucherepa (Comp. & Ed.), *Veresen 1939 u doli derzhav ta narodiv: viina, represii, pamiat – September 1939 in the fate of states and peoples: war, repression, memory* (pp. 182–201). Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
- Lytvyn, M., Lutskiy, O., & Naumenko, K.** (1999). *1939. Zakhidni zemli Ukrainy [1939. Western lands of Ukraine]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Lytvyn, T.** (2019). Ivan Krypiakevych yak kolektsioner i doslidnyk knyzhkovykh znakiv [Ivan Krypyakevych as a collector and researcher of book marks]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka – Notes of the Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk, 11 (27)*, 232–270 [in Ukrainian].
- Lutskiy, O.** (2001). Naukovo-orhanizatsiina i pedahohichna diialnist I.P. Krypiakevycha u veresni 1939 – chervni 1941 rr. [Scientific-organizational and pedagogical activity of I. Krypyakevych in September 1939 – June 1941]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 8: Ivan Krypiakevych u rodyunii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 8: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society* (pp. 783–800) [in Ukrainian].
- Lutskiy, O.** (2016). Ivan Krypiakevych ta Instytut suspilnykh nauk AN URSSR: dyrektorskyi period diialnosti [Ivan Krypyakevych and the Institute of Social Sciences of the USSR Academy of Sciences: director's period of activity]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 28: Ivan Krypiakevych u rodyunii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 28: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society* (pp. 596–617) [in Ukrainian].

- Matskevych, L., Romanova, D., & Mykytiv, B.** (2016). Yulian Dorosh – fotomytets, kraieznavecs, liudyna [Julian Dorosh – photographer, local historian, man]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 28: Ivan Krypiakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 28: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society* (pp. 660–663) [in Ukrainian].
- Mudra, N.** (2001). 1940-vi roky v zhytti rodyny Krypiakevychiv [1940s in the life of the Krypyakevych family]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 8: Ivan Krypiakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 8: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society* (pp. 578–579) [in Ukrainian].
- Pritsak, O.** (2001). Spohad pro vchytelia [Memories of a teacher]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 8: Ivan Krypiakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 8: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society* (p. 564) [in Ukrainian].
- Slyvka, Yu.** (2000). *Akademik Ivan Petrovych Krypiakevych: spohady [Academician Ivan Petrovich Krypyakevych: memories]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Spivak, O.** (2016). Spohady rovesnytsi Instytutu [Memoirs of a peer of the Institute]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 28: Ivan Krypiakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 28: Ivan Krypyakevych in family tradition, science, society* (pp. 361–365) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.04.2021 р.

УДК 94(477):329.73-055.2”1920/1950”
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.236610

Назарій КАПУСТИНСЬКИЙ

аспірант кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (baltazar95@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3048-0546>

Бібліографічний опис статті: Капустинський, Н. (2021). Біоісторіографія участі жінок в українському визвольному русі 1920–1950-х рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 285–309. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.236610>.

БІОІСТОРИОГРАФІЯ УЧАСТІ ЖІНОК В УКРАЇНСЬКОМУ ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ 1920–1950-х рр.

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати історіографічні джерела, в яких міститься інформація про участь та діяльність жінок в національно-визвольному русі 30–50-х рр. ХХ ст. і з’ясувати ступінь дослідженості проблеми, виокремити маловивчені або й взагалі невивчені аспекти. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об’єктивності, поміркованого нарративного конструктивізму, а також на використання загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше зроблено спробу зібрати, систематизувати й охарактеризувати історико-біографічні праці про участь і роль жінок в національно-визвольному русі 1930–1950-х рр., окреслити коло недостатньо вивчених питань і перспективні напрями подальших наукових пошуків. **Висновки.** Отже, активізація появи нових біографічних досліджень про участь жінок в українському визвольному русі 1920–1950-х рр. стала можливою тільки після здобуття Україною незалежності. Так вдалося по-

© Назарій Капустинський, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

вернути із забуття імена сотень та навіть тисяч учасниць ОУН і УПА. Однак біографічні студії участі жіноцтва в національно-визвольних змаганнях перебувають на початковому етапі. Попри те, що в останні роки з'являються праці, в яких порушуються різноманітні проблеми участі жінок в українському визвольному русі, значна кількість потребує ще подальшого вивчення. І тут досить різка відмінність із біографічними дослідженнями участі чоловіків у цих структурах. Українським необхідним на сьогоднішній день вбачаємо продовження ґрунтовної пошукової роботи. Суттєвим недоліком є практично відсутність жіночих біографічних студій на дисертаційному рівні. Немає і окремих досліджень на монографічному рівні (за винятком праці про Катерину Зарицьку). Особливо цей пробіл відчувається щодо діяльності жінок на куцшовому, районному, надрайонному, окружному, обласному та крайовому рівнях, у відділах і підвідділах УПА.

Ключові слова: біоісторіографія; український національно-визвольний рух; ОУН; УПА; жінки.

Nazarii KAPUSTYNSKYI

Postgraduate Student, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (baltazar95@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3048-0546>

To cite this article: Kapustynskyi, N. (2021). Bioistoriografiiia uchasti zhinok v ukrainskomu vyzvolnomu rusi 1920–1950-kh rr. [Biohistoriography of women's participation in the Ukrainian liberation movement in the 1920s – 1950s]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 285–309. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.236610> [in Ukrainian].

BIOHISTORIOGRAPHY OF WOMEN'S PARTICIPATION IN THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT IN THE 1920s – 1950s

Summary. *The purpose of the study is to analyze the historiographical sources, which contain information about the participation*

*and activities of women in the national liberation movement in the 1920–1950s, to find out the research degree of the problem, to single out little-studied or even unexplored aspects. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systematics, objectivity, moderate narrative constructivism, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. **The scientific novelty** is in the attempt to collect, systematize and characterize historical and biographical works on the participation and role of women in the national liberation movement of 1920s – 1950s, to outline the range of insufficiently studied issues and promising areas of further research. **Conclusions.** The intensification of the emergence of new biographical studies on the participation of women in the Ukrainian liberation movement in the 1920s – 1950s became possible only after Ukraine gained independence. Thus, the names of hundreds and even thousands of OUN and UPA members were brought back from oblivion. However, biographical studies of women's participation in national liberation struggles are at an early stage. Despite the fact that in recent years there have been works that raise various issues of women's participation in the Ukrainian liberation movement, a significant number need further study. The article presents a sharp difference with biographical studies of men's participation in these structures. Today we see the continuation of a thorough search as extremely necessary. A significant disadvantage is the almost absence of women's biographical studies at the thesis level. There are no separate studies at the monographic level (except for the work of Kateryna Zarytska). This gap is especially felt in the activities of women at district, supra-district, regional and regional levels, in the departments and subdivisions of the UPA.*

Key words: *biohistoriography; Ukrainian national liberation movement; OUN; UPA; women.*

Постановка проблеми. Після здобуття державної незалежності України проблематика вивчення функціонування українського визвольного руху стала однією із найбільш популярних. Сприяло цьому як відкриття архівів, так і тривала заборона на вивчення цих питань, після зняття якої активізувалися наукові пошуки для заповнення наявних лакун. Звісно, що далеко не усі аспекти діяльності національно-визвольного руху впродовж тридцяти років незалежності були однаково опрацьовані. Краще сказати, що лише незначні аспекти цілісно та комплексно ви-

світлені. Саме до слабо вивчених питань належить участь жіноцтва в українському визвольному русі 1920–1950-х рр. До ще менш вивчених питань належить і біографістика жіночої участі в УВО, ОУН та УПА. Саме на з'ясування стану висвітлення у сучасній українській біоісторіографії участі жінок у національно-визвольних змаганнях 1930–1950-х рр., а також на визначення перспективи подальших наукових пошуків і спрямована ця публікація.

Аналіз останніх досліджень. Біоісторіографія участі жіноцтва в українському визвольному русі перебуває на початковій стадії вивчення. Тільки окремі її фрагменти знайшли своє висвітлення у наукових роботах Тетяни Антонової (2007), Ольги Бижук (2010, 2017), Оксани Кісь (2009, 2017), Марії Мандрик (2009), Лесі Онишко (2002, 2006а, 2006б, 2007), Олени Петренко (2011), Галини Стародубець (2005, 2008). Їхні праці узагальнюють доробок українських та зарубіжних істориків, показують прогалини у деяких важливих питаннях.

Подібні праці дають узагальнене визначення основних тенденцій зародження і накопичення знань про українських жінок, які на різних щаблях та з різноманітними функціями діяли в ОУН і УПА, працювали у запіллі. Комплексного дослідження до історії дослідження участі жіноцтва в націоналістичному підпіллі немає, хоча спеціальних публікацій з означеної теми достатньо для створення узагальнювальної праці.

Мета дослідження – проаналізувати історіографічні джерела, в яких міститься інформація про участь та діяльність жінок у національно-визвольному русі 30–50-х рр. ХХ ст. та з'ясувати ступінь вивченості проблеми, виокремити маловивчені або й взагалі невивчені аспекти.

Виклад основного матеріалу. Звісно, що від 1940-х рр. і до сьогодні світ побачила значна кількість наукових і науково-популярних робіт, різних за рівнем підготовки, повнотою розкриття порушених питань, однак у них залишається багато білих плям у вигляді пропусків у різної якості біографічних нарисів.

Якщо виходити із традиційного поділу наявної історіографічної бази усі біографічні дослідження про жінок учасниць українського визвольного руху (1920–1950-х рр.) умовно можна

поділити на декілька груп: радянська, діаспорна, сучасна українська, закордонна.

У працях радянських істориків, які тенденційно висвітлювали діяльність ОУН і УПА, про об'єктивне висвітлення ролі жінки взагалі не йшлося, як і про окремі біографічні нариси. Натомість у діаспорній історіографії ця проблема знаходила часткове висвітлення. Передовсім у загальних нарисах, присвячених діяльності ОУН і УПА. Щоправда більшості видань діаспори притаманний мемуарний характер. Окремо у цьому контексті потрібно згадати засновану багатотомну закордонну / основну серію «Літопису УПА» та серії, видання яких було започатковано в Україні – «Нову», «Бібліотеку», «Події та люди».

В українській історіографії відсутні узагальнювальні праці, присвячені аналізу повсякденного життя жінок у підпіллі, їхній морально-психологічний стан, настрої тощо. Однак спеціальні дослідження обмежуються поодинокими монографіями, публікаціями в наукових часописах та періодиці, довідковими виданнями, присвяченим деяким жіночим постатям націоналістичного підпілля.

Кілька десятків років радянська репресивно-каральна система намагалася стерти пам'ять про національних Героїв – борців за незалежність України. Через це сьогодні вкрай актуальними і необхідними є об'єктивні та узагальнювальні дослідження біографії. Біографічні студії дають змогу вивчати минуле через призму діяльності учасників та лідерів. Водночас реконструкція цілісної картини національно-визвольної боротьби неможлива без відтворення біографій їх учасників.

Попри це величезна кількість діячів українського визвольного руху або взагалі не досліджувалися, або про них наявні тільки фрагментарні відомості. Часто навіть із значними неточностями у біографіях. Біографістика національно-визвольних змагань перебуває ще на початковому етапі. Окремою проблемою є мартирологи учасників визвольної боротьби. Практично відсутні фахово підготовлені відповідні праці. Саме у цьому й вбачаємо перспективу подальших студій. При цьому простежується і тенденція до применшення ролі жінок в українському визвольному русі. Так, Марія Мандрик стверджує, що «... і в сучасній історіографії, коли переважній більшості робіт з історії визвольного

руху 1940–1950-х рр., жінка-націоналістка асоціюється з виконанням виключно функцій медсестри, зв'язкової, а отже, прізвища згадуються досить рідко в контекстах, або ж взагалі це книги про «чоловічу боротьбу» (Мандрик, 2009, с. 130).

На дисертаційному рівні питання участі жінок у Другій світовій війні досліджувалися Оксаною Мамроцькою (Мамроцька, 2010). Праці присвячені аналізу напрацювань історіографії із різних аспектів участі жіноцтва в історії України проаналізувала Тетяна Орлова (Орлова, 2010).

Активно у сучасних гендерознавчих студіях працює дослідниця із кафедри східноєвропейської історії університету Бохума Олена Петренко. Зокрема, відзначимо монографічну роботу авторки про роль жінок в українському визвольному русі (Petrenko, 2018). У цій роботі попри заявлені межі дослідження (1944–1954 рр.) заторкнуто і 1930-і рр. (непорозуміння українських націоналісток із «Союзом Українок»), і навіть другу половину 1950-х рр. (останній бій українських націоналістів 1960 р. та захоплення пораненою Марії Пальчак). Також окреме дослідження вона присвятила не менш важливій проблемі – вербуванню та використанню польськими і радянськими силовими органами жінок-агентів у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля (Петренко, 2011).

Низку статей, присвячених становищу жінки у підпіллі, опублікувала Марта Гавришко. Авторка найбільший акцент робить на взаємовідносинах між чоловіками та жінками у лавах ОУН і УПА, зокрема на порушеннях, які траплялися при цьому (Гавришко, 2015a, 2016; Havryshko, 2016, 2018, 2019). Спробу проаналізувати долю жінок М. Гавришко робить і в інших своїх публікаціях (Гавришко, 2015b, 2017a, 2017b). Окремий біографічний нарис ця дослідниця присвятила відомій підпільниці та референтці УЧХ Дрогобицького окружного проводу ОУН Юлії Ганущак (Гавришко, 2014).

Оригінальністю відзначається стаття Тетяни Антонової, яка показує, як в умовах підпілля жінкам вдавалося поєднувати здавалося б несполучні «мирні» та «воєнні» ролі. При цьому авторка наголошує на тому, що більшість дослідників в основному зупиняються на «мирних» функціях жіноцтва на війні –

фармацевти, лікарі-хірурги, друкарки, зв'язкові, які щоденно ризикували і нерідко віддавали своє життя заради ідеї» (Антонова, 2007, с. 140).

Питання участі жінок у підпіллі ОУН(б) вивчає Олена Пустомітенко. Дослідниця, для прикладу, показує практичну діяльність жіноцтва, зокрема у референтурах УЧХ, пропаганди, СБ та навіть бойових акціях як і за та внесок жінок в український національно-визвольний рух (Пустомітенко, 2014).

Історіографічний доробок також суттєво доповнюють праці О. Кісь. Саме вона на основі низки спогадів розкриває різноманітні функції жінок у підпіллі. При цьому доводить хибність усталеного у науковому дискурсі твердження про допоміжні функції жінок в ОУН і УПА (Кісь, 2009). Вивчати цю тематику вона продовжує і в наступні роки (Кісь, 2013). Крім того, дослідниця проаналізувала взагалі недосліджену проблему – повсякдення жінок у таборі ГУЛАГу (Кісь, 2017).

Проблема ролі жінки у визвольній боротьбі ОУН та УПА побіжно піднімається і в літературі узагальнювального характеру, присвяченій історії ОУН та УПА. Деякі з цих праць містять як окремі розділи, параграфи про українське жіноцтво в підпіллі, так і лише згадки про певні прізвища.

Відзначимо, що значна кількість біографічної інформації про жінок в українському визвольному русі, містять праці з історії ОУН і УПА Анатолія Кентія, у яких він розкриває створення та діяльність УВО, ОУН та УПА у 1920–1956 рр. Розглядаючи їхнє існування у такому тривалому хронологічному періоді, автор, безумовно, показує і внесок жіноцтва в український визвольний рух (Кентій, 1998, 1999a, 1999b, 1999c).

Знаний дослідник національно-визвольного руху Ю. Киричук також розкриває участь жінок у визвольному русі. При цьому описує структуру та напрями роботи референтури УЧХ, особливості медичної та санітарної опіки. Водночас наголошує на злочинах репресивно-каральної системи проти націоналістів, особливо жінок (Киричук, 2003). Участь жінок в українському визвольному русі описано також у дослідженні І. Патриляка (Патриляк, 2012). Багатофункціональні напрями роботи референтури УЧХ розкриває історик В. Ільницький (Ільницький, 2016).

Провідні дослідники історії спеціальних служб Д. Веденеєв та Г. Биструхін розкрили особливості функціонування та протистояння СБ ОУН, ВПЖ УПА і легендарних груп силових органів. При цьому показали різноманітні функції, які доводилося виконувати жінкам під час цього протистояння. Передовсім йдеться про розвідку та контррозвідку. Хоч і окремих жіночих біографічних нарисів у дослідженнях цих авторів немає проте вони містяться важливі фактологічні відомості (Веденеєв & Биструхін, 2006).

Відома дослідниця українського визвольного руху Г. Стародубець присвятила низку праць питанням функціонування повстанського запілля, організації жіночої мережі, медичного забезпечення, гендерні питання (Стародубець, 2005, 2008).

Необхідно відзначити і досить ґрунтовне дослідження Володимира Ковальчука, у якому висвітлені проблеми функціонування та особливостям господарських, жіночих референтур, УЧХ та участі у їх роботі жінок (Ковальчук, 2006).

Основні мотиваційні аргументи вступу жінок до лав ОУН і УПА наводить у своєму дослідженні М. Богачевська-Хом'як, виокремлюючи окремі з них і у такий спосіб виводить такі дослідження на інший, більш глибокий рівень (Богачевська-Хом'як, 1995).

На широкій документальній основі розвідку про роль та місце жінок в історії підготував авторський колектив В. Борисенко, А. Атаманенко, Л. Тарнашинська (Тарнашинська, Борисенко, & Атаманенко, 2010). Досліджують питання участі жінок в ОУН і УПА Г. Дацюк (2007), О. Двойнінова (2011), М. Маланюк (2006).

Праця Ігоря Іванченка розкриває діяльність похідних груп ОУН на Дніпропетровщині, до складу яких входили жінки, а також розповідає про місцевих мешканок, які долучалися до організації громадського та адміністративного життя на Сході України (Іванченко, 2003).

Про участь жінок у визвольному русі на Буковині описано в узагальнювальному дослідженні Андрія Дуди та Володимира Старика (Дуда & Старик, 1995), зокрема, у ньому наводять життєписи окремих жінок. Особливе місце відведено провідниці Буковинського обласного проводу ОУН Артемізії Галицькій-«Мотрі»,

яка, на їхню думку, співпрацювала із радянськими силовими органами та видала сотні членів ОУН. Насправді ж, уже відомо, що до неї силовики застосували метод «бочка» (вдало продумана операція спецгрупою НКВС, яка видавала себе СБ ОУН, А. Галицька, нічого не підозрюючи, видала підпільників, які їй були відомі).

Новизною відзначається дослідження Петра Содоля про жінок-учасниць ОУН і УПА, які були нагороджені «Хрестами бойової заслуги» (Золотий Хрест бойової заслуги (ЗХБЗ) I класу і II класу, Срібний Хрест бойової заслуги (СХБЗ) I класу і II класу та Бронзовий Хрест бойової заслуги (БХБЗ) та «Хрестами заслуги» (Золотий Хрест заслуги (ЗХЗ), Срібний Хрест заслуги (СХЗ) та Бронзовий Хрест заслуги (БХЗ) (Содоль, 2013).

З Основної серії «Літопис УПА» виокремимо насамперед томи, присвячені медичній справі у підпіллі (Ріпецький, 1993, 2001). Важливо і відзначити томи цього видання, у яких публікувалися спогади жінок учасниць українського визвольного руху – Г. Коханської (2008), М. Савчин (1995). Низка спогадів Є. Андрусяк (2002), Г. Плечій (2007), М. Паньків (2005), І. Тимочко-Камінської (2005) публікувалися окремими книгами, Д. Кошак (Андрусяк, 2001) – у загальних виданнях, чи мемуарних виданнях (Скорупський, 1992; Паливода, 2001). Висвітлення участі жінок у складних воєнних подіях на основі їхніх усних спогадів підготувала І. Винницька (Винницька, 2013). Біографічні нариси про маловідомих жінок-підпільниць містяться в інших томах, присвячених функціонуванню різних структурних ланок ОУН і УПА.

Відзначимо, що наявні і біографічні праці, присвячені участі жінок у розвідувальних та контррозвідувальних структурах ОУН і УПА. Саме Ольга Басараб є чи не найбільш дослідженою жінкою-націоналісткою, якій присвячена видана у 1976 р. колективна праця (Книш, 1976). Саме на цій постаті можемо простежити, як відбувався приріст знань про неї та й взагалі про участь жінок в українському визвольному русі. У цьому контексті відзначимо видану у 2005 р. Олександром Кучеруком статтю про діяльність Ольги Басараб у розвідувальних підрозділах УВО (Кучерук, 2005). Відповідні дослідження підготували О. Блага (2017), І. Гловацький (2004), М. Дядюк (2000), Я. Лялька (2007), Н. Миронець (2004),

Г. Чопик (2005). Досліджувати цю постать продовжила Ольга Бежук. Результатом багаторічного вивчення стала поява низки досліджень, у т. ч. і дисертації про життя цієї розвідниці (Бежук, 2007, 2008, 2009, 2010, 2017). Іншій чільній діячці Організації українських націоналістів – Олені Телізі – присвятив невелику розвідку Б. Червак (Червак, 1997).

Мабуть, найбільш ґрунтовно дослідженою на сьогоднішній день є особистість референтки УЧХ Катерини Зарицької. Зокрема побачила світ ціла серія статей та монографія Лесі Онишко (2002, 2004, 2005а, 2005б, 2005с, 2006б), які стали основою для її дисертації (Онишко, 2006а). Доповнений та доопрацьований варіант дисертації Л. Онишко опублікувала у серії «Бібліотека» вищезгаданого багатотомного видання «Літопис УПА» (Онишко, 2007). У ній авторка показує особливості функціонування жіночої мережі та референтури УЧХ, виокремлює найбільш важливі напрями роботи. Окремої згадки потребує і стаття Л. Онишко про зв'язкову Романа Шухевича Галину Дидик (Онишко, 2009).

Окремо відзначимо значний прорив у публікації біографічних нарисів жінок-підпільниць у серії «Події та люди». У цьому плані відзначити варто праці Володимира Іванченка та Олександра Іщука (про Галину Голояд (дружина Мирона Голояда, заступник референта СБ Проводу ОУН)) (Іванченко & Ішук, 2010), Миколи Посівнича і Василя Брелюса (про Дарію Ребет (дружину Лева Ребета)) (Посівнич & Брелюс, 2013), Наталії Ніколасвої (2013). У цій же серії новизною відзначалося дослідження про агентку референтури Служби безпеки Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ Людмилу Фою-«Оксану», підготовлене на той момент працівником ГДА СБУ Володимиром Іванченком. Зокрема, він описує її роль у розгромі СБ ОУН створеного силовиками легендованого проводу СУЗ (Іванченко, 2009). Чільне місце серед провідних діячів національно-визвольного руху відведено у літературі і біографічним нарисам про Ярославу Стецько (дружина Ярослава Стецька) (Мельничук, Сагайдак, & Уніят, 2011).

Студії над вивченням біографій учасниць спеціальних підрозділів українських націоналістів продовжив київський історик Ярослав Антонюк. Так, у 2015 р. він на основі широкої джерельної бази розкрив життєвий шлях розвідниці СБ Галини Січкарук

(Антонюк, 2015). Цей же дослідник узагальнив роль жінок у референтурі СБ на Волині (Антонюк, 2007).

Ще одне дослідження присвячене діяльності розвідниці СБ ОУН Віри Дорохольської в історичному музеї міста Миколаїв у період німецької окупації здійснив Юрій Зайцев (Зайцев, 2006).

Величезну функцію виконують біографічні довідники, які навіть попри низку недоліків відновлюють історичну справедливість та дають змогу закарбувати сотні та навіть тисячі несправедливо забутих імен учасників українського визвольного руху. У цьому плані окремо необхідно відзначити і біографічний тритомник праць упорядкований Надією Мудрою (2004, 2006, 2009). Вона фактично вперше в українській історіографії провела значну організаційну та пошукову роботу і упорядкувала зазначений тритомник.

3-поміж праць закордонних вчених відзначимо й дослідження професора Джефрі Бурдса. Попри низку недоліків, використовуючи матеріали фондів Державного архіву Російської Федерації, автор розкриває трагічні сторінки післявоєнних подій та участь у них жінок, зупиняється і на їхній участі в СБ ОУН (Бурдс, 2006).

Висновки. Отже, активізація появи нових біографічних досліджень про участь жінок в українському визвольному русі 1920–1950-х рр. став можливим тільки після здобуття Україною незалежності. Так вдалося повернути із забуття імена сотень та навіть тисяч учасниць ОУН і УПА. Однак біографічні студії участі жіноцтва в національно-визвольних змаганнях перебувають на початковому етапі. Попри те, що в останні роки з'являються праці, в яких порушуються різноманітні проблеми участі жінок в українському визвольному русі, значна кількість потребує ще подальшого вивчення. І тут досить різка відмінність із біографічними дослідженнями участі чоловіків у цих структурах. Вкрай необхідним на сьогоднішній день вбачаємо продовження ґрунтовної пошукової роботи. Суттєвим недоліком є практично відсутність жіночих біографічних студій на дисертаційному рівні. Немає і окремих досліджень на монографічному рівні (за винятком про Катерину Зарицьку). Особливо цей пробіл відчувається на кущовому, районному, надрайонному, окружному, обласному та крайовому рівнях, у відділах і підвідділах УПА.

Джерела та література

- Андрусяк, Є. (2002). *Спогади*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ.
- Андрусяк, М. (2001). *Брати грому*. Коломия: ВПТ «Вік».
- Антонова, Т. (2007). Жінка та її «мирні», «напівмирні» та «воєнні» ролі в боротьбі ОУН та УПА. *Український визвольний рух*, 9, 138–147.
- Антонюк, Я. (2007). Роль жінок у СБОУН на території Волинської області. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*, 12, 102–105.
- Антонюк, Я. (2015). Самопожертва та трагедія підпільниць ОУН: Галина Січкарук. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії*, 54, 257–261.
- Бежук, О. (2007). Матеріали Ольги Басараб: ще раз про розвідувальну діяльність УВО. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 584, 129–134.
- Бежук, О. (2008). Діяльність О. Левицької-Басараб в українському комітеті допомоги раненим жовнірам у Відні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 612, 43–47.
- Бежук, О. (2009). Участь О. Левицької-Басараб у роботі диппредставництв ЗУНР та УНР. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 18, 490–495.
- Бежук, О. (2010). *Громадсько-політична діяльність Ольги Левицької-Басараб*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- Бежук, О. (2017). *Ольга Басарабова з Левицьких: життя і чин*. Львів: Український інститут «Євросоціум».
- Блага, О. (2017). Жінка на тлі епохи: нескорена Ольга Левицька-Басараб. *Галичина*, 29/30, 116–121.
- Богачевська-Хом'як, М. (1995). *Білим по білому: жінки у громадському житті України 1884–1939*. Київ: Либідь.
- Бурдс, Дж. (2006). *Советская агентура: очерки истории СРСР в послевоенные годы (1944–1948)*. Москва – Нью-Йорк: Современная история.
- Веденєв, Д.В., & Биструхін, Г.С. (2006). «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». *Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті роки*. Київ: К.І.С.
- Винницька, І. (Упоряд.). (2013). *Незвичайні долі звичайних жінок. Усна історія двадцятого століття*. Львів: Видавництво Львівської політехніки.
- Гавришко, М. (2014). Юлія Ганущак: «Помилування не просила, бо не так була вихована». *«І слова стали чином живим...»*. *Боротьба ОУН*

та УПА крізь призму людських доль та стосунків (с. 189–200). Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.

- Гавришко, М.** (2015а). Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950 рр. *Український визвольний рух*, 20, 199–213.
- Гавришко, М.** (2015b). Заборонене кохання: фактичні дружини учасників підпілля ОУН та УПА у 1940–1950-х років. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства* (с. 123–141).
- Гавришко, М.** (2016). Чоловіки, жінки і насильство в ОУН і УПА у 1940–1950-х роках. *Український історичний журнал*, 4, 89–107.
- Гавришко, М.** (2017а). Жінки у національному підпіллі: внески і втрати. *Жінки у горнилі модернізації* (с. 204–231).
- Гавришко, М.** (2017b). Поняття «громадського» і «приватного» в середовищі підпілля ОУН та УПА у 1940–1950-х роках. *Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.)*. Львів.
- Гловацький, І.Ю.** (2004). *Політичний судовий процес Ольги Басараб та «басарабівців»: історико-правове дослідження*. Львів.
- Дацюк, Г.** (Ред.). (2003). *Усна жіноча історія: повернення*. Київ.
- Дацюк, Г.** (2007). Тема визвольних змагань у контексті усної історії. Жіночий досвід. *Наукові записки з української історії*, 19, 476–477.
- Двойнінова, О.** (2011). Участь жінок в ОУН і УПА. *Слов'янський вісник*, 12, 50–53.
- Дуда, А., & Старик, В.** (1995). *Буковинський курінь в боях за українську державність. 1918–1941–1944*. Київ – Чернівці.
- Дядюк, М.** (2000). Ольга Басараб-Левицька: трагедія 1924 року. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 7, 320–334.
- Зайцев, Ю.** (2006). Доля української героїні. *Реабілітовані історією. Миколаївська область* (Кн. 2). Київ – Миколаїв: Світогляд.
- Іванченко, В.** (2009). *Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої*. Торонто; Львів: Літопис УПА.
- Іванченко, В., & Ішук, О.** (2010). *Життя Галини Голяяд-«Марта Гай»*. Львів – Торонто: Літопис УПА.
- Іванченко, І.** (2003). *Діяльність похідних груп ОУН на Дніпропетровщині в роки Другої світової війни*. Севастополь: СТ «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка.
- Ільницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.

- Кентій, А.** (1998). *Нариси історії Організації українських націоналістів в 1929–1941 рр.* Київ: Інститут історії України НАН України.
- Кентій, А.** (1999а). *Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр.* Київ: Інститут історії України НАН України.
- Кентій, А.** (1999б). *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.).* Київ: Інститут історії України НАН України.
- Кентій, А.** (1999с). *Українська повстанська армія в 1942–1943 рр.* Київ: Інститут історії України НАН України.
- Киричук, Ю.** (2000). *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття.* Львів: Вид-во ЛНУ імені І. Франка.
- Киричук, Ю.** (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика.* Львів: Добра справа.
- Кісь, О.** (2009). Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях 1940–50-х роках на західноукраїнських землях. *Схід – Захід: історико-культурологічний збірник. Вип. 13/14: Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи* (с. 101–126).
- Кісь, О.** (2013). Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1940–1950-х роках. *Народознавчі зошити, 4* (112), 591–599.
- Кісь, О.** (2017). *Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти.* Львів: Інститут народознавства НАН України.
- Книш, І.** (Ред.). (1976). *Незабуття Ольга Басараб: вибране.* Вінніпег: Організація українок Канади ім. О. Басараб.
- Ковальчук, В.** (2006). *Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.).* Торонто: Літопис УПА.
- Коханська, Г.** (2008). *З Україною в серці: спомини.* Львів – Торонто: Літопис УПА.
- Кучерук, О.** (2005). Ольга Басараб і розвідка Української Військової Організації. *Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: зб. наук. ст.* (с. 116–118).
- Лялька, Я.** (2007). *Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади. Кн. 5: Ольга Басараб та її доба: документи, матеріали, спогади, біографічні нариси.* Львів: Галицька видавнича спілка.
- Маланюк, М.** (2006). Жіноцтво Тернопілля у боротьбі за створення підвалин для відновлення незалежності Української держави. *Збірник праць Тернопільського міського осередку НТШ. Т. 2: Національно-визвольні змагання українського народу у ХХ столітті* (с. 177–186).

- Мамроцька, О.** (2010). *Жінки України в роки Другої світової війни: історіографія*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Переяслав-Хмельницький.
- Мандрик, М.** (2009). Жіночі обличчя українського підпілля – гендерний принцип чи «чоловіча» історія боротьби. *Культура народів Причорномор'я*, 162, 129–134.
- Мельничук, Б., Сагайдак, М., & Уніят, В.** (2011). *Вірна дочка України. Слава Стецько: життєпис у боротьбі*. Тернопіль: Астон.
- Миронець, Н.** (2004). Ольга Басараб. *Українки в історії* (с. 139–143). Київ: Либідь.
- Мудра, Н.** (Упоряд.). (2004). *Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.): біографічний довідник*. Львів: Світ.
- Мудра, Н.** (Упоряд.). (2006). *Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.): біографічний довідник*. Львів: Світ.
- Мудра, Н.** (Упоряд.). (2009). *Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.): біографічний довідник*. Львів: Світ.
- Ніколаєва, Н.** (2013). *Уляна Крюченко-«Оксана»*. Львів – Торонто: Літопис УПА.
- Онишко, Л.** (2002). *Катерина Зарицька. Молитва до сина*. Львів: Світ.
- Онишко, Л.** (2004). Організація та діяльність підпільного Українського Червоного Хреста на західноукраїнських землях у 1943–1945 роках. *Визвольний шлях*, 3, 54–64.
- Онишко, Л.** (2005а). Зв'язкові Романа Шухевича у 1945–1947 роках. *Національні рухи опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930 – середини 1950-х років: матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф.* (с. 112–117).
- Онишко, Л.** (2005b). Катерина Зарицька (з нагоди 90-річчя від дня народження). *Визвольний шлях*, 3, 98–108.
- Онишко, Л.** (2005c). Роль жіноцтва в національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Визвольний шлях*, 8, 66–76.
- Онишко, Л.** (2006а). *Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі (30-і – 40-і ХХ ст.)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- Онишко, Л.** (2006b). Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ ст. *Український визвольний рух*, 3, 30–38.
- Онишко, Л.** (2007). «Нам сонце всміхалось крізь ржаві грати...»: *Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі*. Львів – Торонто: Літопис УПА.
- Онишко, Л.** (2009). Галина Дидик – учасниця визвольних змагань 1940-х років. *Спадщина Омеляна Пріцака і сучасні гуманітарні науки:*

- матеріали Міжнар. наук. конф. 28–30 травня 2008 року (с. 221–233). Київ: ТОВ «Видавництво Аратта».
- Орлова, Т.** (2010). *Жінка в історії України: історіографія ХХ – початку ХХІ ст.* (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Київ.
- Паливода, В.** (2001). *Спогади українського повстанця і багаторічного в'язня таборів ГУЛАГу*. Київ: Смолоскип.
- Паньків, М.** (Ред.). (2005). *Віра, Надія, Любов: спогади жінок*. Варшава.
- Патриляк, І.** (2012). «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. Львів: Часопис.
- Петренко, О.** (2011). Інструменталізація страху. Використання радянськими та польськими органами безпеки жінок-агентів у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля. *Україна Модерна*, 18, 127–149.
- Плечій, Г.І.** (2007). *Маківкою покликані: спогади і роздуми колишньої зв'язкової УПА*. Львів: Каменяр.
- Посівнич, М., & Брелос, В.** (2013). *Нарис життя Дарії Ребет-«Орлян»*. Львів – Торонто: Літопис УПА.
- Пустомітенко, О.** (2014). Жінки у підпіллі ОУН(б) у роки німецько-радянської війни та у повоєнний час. *Acta studiosa historica*, 4, 77–83.
- Ріпецький, М.** (Ред.). (1993). *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 23: Медична опіка в УПА*. Торонто – Львів.
- Ріпецький, М.** (Ред.). (2001). *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 32: Медична опіка в УПА*. Торонто – Львів.
- Савчин, М.** (1995). *Тисяча доріг: (Спогади)*. Торонто – Львів: Літопис УПА.
- Скорупський, М.** (1992). *Туди, де бій за волю*. Київ: Видавництво імені О. Теліги.
- Содоль, П.** (2013). Монета, Лада, Христя та інші. Українки – Лицарі орденів УПА. *Історична правда*. Взято 30 квітня 2021 р. з <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/05/11/123781/>.
- Стародубець, Г.** (2005). Організація медико-санітарної служби у повстанському запллі (друга половина 1943–1944 рр.). *Наукові записки з української історії*, 17, 199–204.
- Стародубець, Г.** (2008). *Генеа українського повстанського заплля*. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Тарнашинська, Л., Борисенко, В., & Атаманенко, А.** (2010). *Українки в історії: нові сторінки*. Київ: Либідь.
- Тимочко-Камінська, І.** (2005). *Моя Одисея*. Варшава.
- Червак, Б.** (1997). *Олена Теліга. Життя і творчість*. Київ: Вид-во імені Олени Теліги.

- Чопик, Г.З.** (2005). *Українська розвідниця Ольга Басараб*. Львів: Галицька видавнича спілка.
- Havryshko, M.** (2016). Illegitimate sexual practices in the OUN underground and UPA in Western Ukraine in the 1940s and 1950s. *Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, 17. Retrieved April 30, 2021, from <https://journals.openedition.org/pipss/4214>.
- Havryshko, M.** (2018). Love and Sex in Wartime: Controlling Women's Sexuality in the Ukrainian Nationalist Underground. *Aspasia*, 12, 35–67.
- Havryshko, M.** (2019). Women's Body as Battlefield: Sexual Violence during Soviet Counterinsurgency in Western Ukraine (1944–1953). *Euxeinos. Governance and Culture in the Black Sea Region*, 9 (27), 85–113.
- Petrenko, O.** (2018). *Unter Männern. Frauen im ukrainischen nationalistischen Untergrund 1944–1954*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

References

- Andrusiak, Ye.** (2002). *Spohady [Memoirs]*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
- Andrusiak, M.** (2001). *Braty hromu [Take the thunder]*. Kolomyia: VPT «Vik» [in Ukrainian].
- Antonova, T.** (2007). Zhinka ta yii «myrni», «napivmyrni» ta «voienni» roli v borotbi OUN ta UPA [Woman and her "peaceful", "semi-peaceful" and "military" roles in the struggle between the OUN and the UPA]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, 9, 138–147 [in Ukrainian].
- Antoniuk, Ya.** (2007). Rol zhinok u SBOUN na terytorii Volynskoi oblasti [The role of women in SBOUN in the Volyn region]. *Zbirnyk navchalno-metodychnykh materialiv i naukovykh statei istorychnoho fakultetu – Collection of educational and methodical materials and scientific articles of the historical faculty*, 12, 102–105 [in Ukrainian].
- Antoniuk, Ya.** (2015). Samopozhertva ta trahediia pidpilnyts OUN: Halyna Sichkaruk [Self-sacrifice and tragedy of OUN underground: Halyna Sichkaruk]. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Misto Volodymyr-Volynskiyi ta Pobuzhzhia u svitovii ta ukrainskii istorii – Past and present of Volyn and Polissya. The City of Volodymyr-Volynskiyi and Pobuzhha in World and Ukrainian History*, 54, 257–261 [in Ukrainian].
- Bezhuk, O.** (2007). Materialy Olhy Basarab: shche raz pro rozviduvalnu diialnist UVO [Materials of Olga Basarab: once again about the intelligence activities of the UVO]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika» – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 584, 129–134 [in Ukrainian].

- Bezhuk, O.** (2008). Diialnist O. Levytskoi-Basarab v ukrainskomu komiteti dopomohy ranenym zhovniram u Vidni [Activities of O. Levitska-Basarab in the Ukrainian Committee for Assistance to Wounded Soldiers in Vienna]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 612, 43–47 [in Ukrainian].
- Bezhuk, O.** (2009). Uchast O. Levytskoi-Basarab u roboti dyppredstavnytstv ZUNR ta UNR [Participation of O. Levitska-Basarab in the work of the diplomatic missions of the Western Ukrainian People's Republic and the Ukrainian People's Republic]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 18, 490–495 [in Ukrainian].
- Bezhuk, O.** (2010). *Hromadsko-politychna diialnist Olhy Levytskoi-Basarab [Socio-political activity of Olga Levitskaya-Basarab]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Bezhuk, O.** (2017). *Olha Basarabova z Levytskykh: zhyttia i chyn [Olga Basarabova from Levitsky: life and rank]*. Lviv: Ukrainyskyi instytut «Yevrosotsium» [in Ukrainian].
- Blaha, O.** (2017). Zhinka na tli epokhy: neskorena Olha Levytska-Basarab [Woman in the background: the unconquered Olga Levitskaya-Basarab]. *Halychyna – Galichina*, 29/30, 116–121 [in Ukrainian].
- Bohachevska-Khomiak, M.** (1995). *Bilym po bilomu: zhinky u hromadskomu zhytti Ukrainy 1884–1939 [White on white: women in the public life of Ukraine 1884–1939]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Burds, Dzh.** (2006). *Sovetskaya agentura: ocherki istorii SRSR v poslevoennnye gody (1944–1948) [Soviet agency: essays on the history of the USSR in the postwar years (1944–1948)]*. Moskva – Nyu-York: Sovremennaya istoriya [in Russian].
- Viedienieiev, D., & Bystrukhin, H.** (2006). «Povstanska rozvidka diie tochno y vidvazhno...». *Dokumentalna spadshchyna pidrozdiliv spetsialnoho pryznachennia Orhanizatsii Ukrainyskykh Natsionalistiv ta Ukrainskoi Povstanskoi armii. 1940–1950 rr. [“Insurgent intelligence is acting accurately and bravely ...”]. Documentary heritage of special purpose units of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army. 1940–1950]*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Vynnytska, I.** (Comp.). (2013). *Nezvychaini doli zvychainykh zhinok. Usna istoriia dvadtsiatoho stolittia [Unusual fates of ordinary women. Oral history of the twentieth century]*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky [in Ukrainian].
- Havryshko, M.** (2014). Yuliia Hanushchak: «Pomyluvannia ne prosyla, bo ne tak bula vykhovana» [Yulia Hanushchak: "I did not ask for pardon

because I was not brought up that way"]. *«I slova staly chynom zhyvym...»*. *Borotba OUN ta UPA kriz pryzmu liudskykh dol ta stosunkiv – "And words became a way of life..."*. *The struggle of the OUN and the UPA through the prism of human destinies and relations* (pp. 189–200). Lviv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha [in Ukrainian].

Havryshko, M. (2015a). Henderni aspekty seksualnoi morali v OUN i UPA u 1940–1950 rr. [Gender aspects of sexual morality in the OUN and UPA in 1940–1950]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, 20, 199–213 [in Ukrainian].

Havryshko, M. (2015b). Zaboronene kokhannia: faktychni druzhyny uchasnykiv pidpillia OUN ta UPA u 1940–1950-kh rokiv [Forbidden love: the actual wives of members of the OUN and UPA underground in the 1940s and 1950s]. *Zhinky Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy u Druhii svitovii viini: henderna spetsyfyka dosvidu v chasy ekstremalnoho nasylstva – Women of Central and Eastern Europe in the Second World War: Gender Specifics of Experience in Times of Extreme Violence* (pp. 123–141) [in Ukrainian].

Havryshko, M. (2016). Choloviky, zhinky i nasylstvo v OUN i UPA u 1940–1950-kh rokakh [Men, women and violence in the OUN and UPA in the 1940s and 1950s]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 4, 89–107 [in Ukrainian].

Havryshko, M. (2017a). Zhinky u natsionalnomu pidpilli: vnesky i vtraty [Women in the national underground: contributions and losses]. *Zhinky u hornyli modernizatsii – Women in the Crucible of Modernization* (pp. 204–231) [in Ukrainian].

Havryshko, M. (2017b). Poniattia «hromadskoho» i «pryvatnoho» v seredovyskhchi pidpillia OUN ta UPA u 1940–1950-kh rokakh [The notion of "public" and "private" among the OUN and UPA underground in the 1940s and 1950s]. *Vzaiemodiia instytuttsii derzhavy ta hromadianskoho suspilstva v Ukraini: zachidni zemli (kinets XIX – pochatok XXI st.) – Interaction of state institutions and civil society in Ukraine: western lands (end of XIX – beginning of XXI century)*. Lviv [in Ukrainian].

Hlovatskyi, I.Yu. (2004). *Politychnyi sudovyi protses Olhy Basarab ta "basarabivtsiv": istoryko-pravove doslidzhennia [Political trial of Olga Basarab and the Basarabites: Historical and legal research]*. Lviv [in Ukrainian].

Datsiuk, H. (Ed.). (2003). *Usna zhinocha istoriia: povernennia [Oral womens story: return]*. Kyiv [in Ukrainian].

Datsiuk, H. (2007). Tema vyzvolnykh zmahan u konteksti usnoi istorii. Zhinchyi dosvid [The theme of liberation struggles in the context of oral his-

- tory. Women's experience]. *Naukovi zapysky z ukraïnskoi istorii – Scientific Notes on Ukrainian History*, 19, 476–477 [in Ukrainian].
- Dvoïnova, O.** (2011). Uchast zhïnok v OUN i UPA [Participation of women in the OUN and UPA]. *Slovianskyi visnyk – Slavic Herald*, 12, 50–53 [in Ukrainian].
- Duda, A., & Staryk, V.** (1995). *Bukovynskyi kurin v boïakh za ukraïnsku derzhavnist. 1918–1941–1944 [Bukovynian hut in the battles for Ukrainian statehood. 1918–1941–1944]*. Kyiv – Chernivtsi [in Ukrainian].
- Diadiuk, M.** (2000). Olha Basarab-Levytska: trahediia 1924 roku [Olga Basarab-Levytska: the tragedy of 1924]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svïdomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 7, 320–334 [in Ukrainian].
- Zaitsev, Yu.** (2006). Dolia ukraïnskoi heroïni [The fate of the Ukrainian heroine]. *Reabilitovani istoriïeu. Mykolaïvska oblast – Rehabilitated by history. Mykolaïv region* (Vol. 2). Kyiv – Mykolaïv: Svitohlad [in Ukrainian].
- Ivanchenko, V.** (2009). *Kvitka u chervonomu pekli: zhyttïevyi shliakh Liudmyly Foyi [A flower in red hell: the life of Ludmila Foya]*. Toronto; Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Ivanchenko, V., & Ishchuk, O.** (2010). *Zhyttia Halyny Holoïad-«Marta Hai» [The life of Galina Goloyad-"Martha Guy"]*. Lviv – Toronto: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Ivanchenko, I.** (2003). *Diïalnist pokhidnykh hrup OUN na Dnipropetrovshchyni v roky Druhoï svitovoi viïny [Activities of OUN derivative groups in Dnipropetrovsk region during the Second World War]*. Sevastopol: ST «Prosvita» im. T.H. Shevchenka [in Ukrainian].
- Ilytskyi, V.** (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukraïnskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1998). *Narysy istorii Orhanizatsii ukraïnskykh natsionalistiv v 1929–1941 rr. [Essays on the history of the Organization of Ukrainian Nationalists in 1929–1941]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1999a). *Narysy istorii Orhanizatsii ukraïnskykh natsionalistiv v 1941–1942 rr. [Essays on the history of the Organization of Ukrainian Nationalists in 1941–1942]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1999b). *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946–1956 rr.) [An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946–1956)]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

- Kentii, A.** (1999c). *Ukrainska povstanska armiiia v 1942–1943 rr. [Ukrainian Insurgent Army in 1942–1943]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2000). *Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50-kh rokiv XX stolittia [Essays on the History of the Ukrainian National Liberation Movement of the 40–50s of the 20th Century]*. Lviv: Vyd-vo LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian national movement of 40–50-ies of XXth century: ideology and practice]*. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Kis, O.** (2009). Zhinochyi dosvid uchasti u natsionalno-vyzvolnykh zmahanniakh 1940–50-kh rokakh na zakhidnoukrainskykh zemliakh [Women's experience of participating in the national liberation struggles of the 1940s and 1950s in Western Ukraine]. *Skhid – Zakhid: istoriko-kulturolohichni zbiryk. Vyp. 13/14: Istorychna pamiat i totalitaryzm: dosvid Tsentralno-Skhidnoi Yevropy – East – West: Historical and Cultural Collection. Vol. 13/14: Historical Memory and Totalitarianism: The Experience of Central and Eastern Europe* (pp. 101–126) [in Ukrainian].
- Kis, O.** (2013). Mizh osobystym i politychnym: genderni osoblyvosti dosvidu zhinok-uchasnyts natsionalno-vyzvolnykh zmahan na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 1940–1950-kh rokakh [Between personal and political: gender features of the experience of women participants in national liberation struggles in Western Ukraine in the 1940s and 1950s]. *Narodoznavchi zoshyty – Ethnographic Notebooks*, 4 (112), 591–599 [in Ukrainian].
- Kis, O.** (2017). *Ukrainky v HULAHu: vyzhyty znachyt peremohty [Ukrainians in the Gulag: to survive means to win]*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Knysh, I.** (Ed.). (1976). *Nezabutnia Olha Basarab: vybrane [Unforgettable Olga Basarab: favorites]*. Vinnipeh: Orhanizatsiia ukrainok Kanady imeni O. Basarab [in Ukrainian].
- Kovalchuk, V.** (2006). *Diialnist OUN(b) i Zapillia UPA na Volyni y pivdemnomu Polissi (1941–1944 rr.) [Activities of the OUN(b) and Zapillya UPA in Volyn and southern Polissya (1941–1944)]*. Toronto: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Kokhanska, H.** (2008). *Z Ukrainoiu v sertsii: spomyny [With Ukraine in the heart: memories]*. Lviv – Toronto: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Kucheruk, O.** (2005). Olha Basarab i rozvidka Ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii [Olga Basarab and intelligence of the Ukrainian Military Organization]. *Materialy V konhresu Mizhnarodnoi asotsiatsii ukrainistiv. Istoriiia – Proceedings of the V Congress of the International Association of Ukrainians. History* (pp. 116–118) [in Ukrainian].

- Lialka, Ya.** (2007). *Litopys neskorenoi Ukrainy: dokumenty, materialy, spohady. Kn. 5: Olha Basarab ta yii doba: dokumenty, materialy, spohady, bihrafichni narysy [Chronicle of unconquered Ukraine: documents, materials, memoirs. Book 5: Olga Basarab and her time: documents, materials, memoirs, biographical essays]*. Lviv: Halyska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Malaniuk, M.** (2006). Zhinotstvo Ternopillia u borotbi za stvorennia pidvalyn dlia vidnovlennia nezalezhnosti Ukrainskoi derzhavy [Ternopil women in the struggle to create the foundations for the restoration of independence of the Ukrainian state]. *Zbirnyk prats Ternopilskoho miskoho osередku NTSh. T. 2: Natsionalno-vyzvolni zmahannia ukrainskoho narodu u XX stolitti – Collection of works of the Ternopil city center of NTSh. Vol. 2: National liberation struggles of the Ukrainian people in the twentieth century* (pp. 177–186) [in Ukrainian].
- Mamrot'ska, O.** (2010). *Zhinky Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny: istoriohrafiia [Women of Ukraine during the Second World War: historiography]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Pereiaslav-Khmelnyskiy [in Ukrainian].
- Mandryk, M.** (2009). Zhinochi oblychchia ukrainskoho pidpillia – hendernyi pryntsyyp chy «cholovicha» istoriia borotby [Women's faces of the Ukrainian underground are a gender principle or a "male" history of struggle]. *Kultura narodov Prichernomor'ya – Culture of the peoples of the Black Sea region*, 162, 129–134 [in Ukrainian].
- Melnychuk, B., Sahaidak, M., & Uniiat, V.** (2011). *Virna dochka Ukrainy. Slava Stetsko: zhyttiepys u borotbi [Faithful daughter of Ukraine. Slava Stetsko: biography in struggle]*. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
- Myronets, N.** (2004). Olha Basarab [Olga Basarab]. *Ukrainky v istorii – Ukrainian women in history* (pp. 139–143). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Mudra, N.** (Comp.). (2004). *Ukrainska zhinka u vyzvolnii borotbi (1940–1950 rr.): bihrafichnyi dovidnyk [Ukrainian woman in the liberation struggle (1940–1950): Biographical reference book]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Mudra, N.** (Comp.). (2006). *Ukrainska zhinka u vyzvolnii borotbi (1940–1950 rr.): bihrafichnyi dovidnyk [Ukrainian woman in the liberation struggle (1940–1950): Biographical reference book]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Mudra, N.** (Comp.). (2009). *Ukrainska zhinka u vyzvolnii borotbi (1940–1950 rr.): bihrafichnyi dovidnyk [Ukrainian woman in the liberation struggle (1940–1950): Biographical reference book]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].

- Nikolaieva, N.** (2013). *Uliana Kriuchenko-«Oksana» [Ulyana Kryuchenko- "Oksana"]*. Lviv – Toronto: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Onyshko, L.** (2002). *Kateryna Zarytska. Molytva do syna [Kateryna Zarytska. Prayer to the son]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Onyshko, L.** (2004). Orhanizatsiia ta diialnist pidpilnoho Ukrainського Chervono-ho Khresta na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 1943–1945 rokakh [Organization and activity of the underground Ukrainian Red Cross in the western Ukrainian lands in 1943–1945]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation Way*, 3, 54–64 [in Ukrainian].
- Onyshko, L.** (2005a). Zviazkovi Romana Shukhevycha u 1945–1947 rokakh [Roman Shukhevych's liaisons in 1945–1947]. *Natsionalni rukhy oporu v Skhidnii i Tsentralnii Yevropi kintsia 1930 – seredyny 1950-kh rokiv: materialy Mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii – National resistance movements in Eastern and Central Europe in the late 1930s and mid-1950s: Proceedings of the International Scientific and Theoretical Conference* (pp. 112–117) [in Ukrainian].
- Onyshko, L.** (2005b). Kateryna Zarytska (z nahody 90-richchia vid dnia narodzhennia) [Kateryna Zarytska (on the occasion of the 90th anniversary of her birth)]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation Way*, 3, 98–108 [in Ukrainian].
- Onyshko, L.** (2005c). Rol zhinotstva v natsionalno-vyzvolnomu rusi seredyny XX stolittia [The role of women in the national liberation movement of the mid-twentieth century]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation Way*, 8, 66–76 [in Ukrainian].
- Onyshko, L.** (2006a). *Kateryna Zarytska v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi (30-i – 40-i XX st.) [Kateryna Zarytska in the Ukrainian national liberation movement (30s – 40s of the XX century)]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Onyshko, L.** (2006b). Rol zhinky v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi seredyny XX st. [The role of women in the Ukrainian national liberation movement in the middle of the XX century]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, 3, 30–38 [in Ukrainian].
- Onyshko, L.** (2007). «*Nam sontse vsmikhalos kriz rzhavii graty...*»: *Kateryna Zarytska v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi ["The sun smiled at us through the rusty bars...": Kateryna Zarytska in the Ukrainian national liberation movement]*. Lviv – Tronto: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Onyshko, L.** (2009). Halyna Dydyk – uchasnytsia vyzvolnykh zmahan 1940-kh rokiv [Halyna Didyk is a participant in the liberation struggle of the 1940s]. *Spadshchyna Omeliana Pritsaka i suchasni humanitarni nauky: materialy Mizhnarodnoi naukovo konferentsii 28–30 travnia 2008 roku –*

- Omelyan Prytsak's legacy and modern humanities: Proceedings of the International Scientific Conference May 28–30, 2008* (pp. 221–233) [in Ukrainian].
- Orlova, T.** (2010). *Zhinka v istorii Ukrainy: istoriografia XX – pochatku XXI st. [Woman in the history of Ukraine: historiography of XX – early XXI century]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Palyvoda, V.** (2001). *Spohady ukrainskoho povstantsia i bahatorichnoho viaznia taboriv HULAHu [Memoirs of a Ukrainian insurgent and long-term prisoner of the Gulag camps]*. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
- Pankiv, M.** (Ed.). (2005). *Vira, Nadiia, Liubov: spohady zhinok [Faith, Hope, Love: memories of women]*. Varshava [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2012). «Peremoha abo smert»: ukrainskyi vyzvolnyi rukh u 1939–1960-kh rr. [“Victory or death”: Ukrainian liberation movement in 1939–1960]. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Petrenko, O.** (2011). Instrumentalizatsiia strakhu. Vykorystannia radianskyh ta polskymy orhanamy bezpeky zhinok-ahentu u borotbi proty ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia [Instrumentalization of fear. Use of female agents by Soviet and Polish security agencies in the fight against the Ukrainian nationalist underground]. *Ukraina Moderna – Modern Ukraine*, 18, 127–149 [in Ukrainian].
- Plechii, H.I.** (2007). *Makivkoiu poklykani: spohady i rozdumy kolyshnoi zviazkovoi UPA [The top memories are: memories and reflections of the former UPA liaison]*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Posivnych, M., & Brelius, V.** (2013). *Narys zhyttia Darii Rebet-«Orlian» [Essay on the life of Daria Rebet-"Eagle"]*. Lviv – Tronto: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Pustomitenko, O.** (2014). Zhinky u pidpilli OUN(b) u roky nimetsko-radianskoi viiny ta u povoiennyi chas [Women underground in the OUN(b) during the German-Soviet war and in the postwar period]. *Acta studiosa historica*, 4, 77–83 [in Ukrainian].
- Ripetskyi, M.** (Ed.). (1993). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. T. 23: Medychna opika v UPA [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army. Vol. 23: Medical care in the UPA]*. Toronto – Lviv [in Ukrainian].
- Ripetskyi, M.** (Ed.). (2001). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. T. 32: Medychna opika v UPA [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army. Vol. 32: Medical care in the UPA]*. Toronto – Lviv [in Ukrainian].
- Savchyn, M.** (1995). *Tysiacha dorih: (Spohady) [A Thousand Roads: (Memoirs)]*. Toronto – Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Skorupskyi, M.** (1992). *Tudy, de bii za voliu [Where the fight for freedom]*. Kyiv: Vydavnytstvo im. O. Telihy [in Ukrainian].

- Sodol, P.** (2013). Moneta, Lada, Khrystia ta inshi. Ukrainky – Lytsari ordeniv UPA [Coin, Lada, Christ and others. Ukrainians – Knights of the UPA]. *Istorychna pravda – Historical truth*. Retrieved April 30, 2021, from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/05/11/123781/> [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2005). Orhanizatsiia medyko-sanitarnoi sluzhby u povstanskomu zapilli (druha polovyna 1943–1944 rr.) [Organization of medical and sanitary service in the insurgent garrison (second half of 1943–1944)]. *Naukovi zapysky z ukraïnskoi istorii – Scientific Notes on Ukrainian History*, 17, 199–204 [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2008). *Heneza ukraïnskoho povstanskoho zapillia [The genesis of the Ukrainian insurgent stronghold]*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
- Tarnashynska, L., Borysenko, V., & Atamanenko, A.** (2010). *Ukrainky v istorii: novi storinky [Ukrainian women in history: New pages]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Tymochko-Kaminska, I.** (2005). *Moia Odyseia [My Odyssey]*. Varshava [in Ukrainian].
- Chervak, B.** (1997). *Olena Teliha. Zhyttia i tvorchist [Elena Teliga. Life and work]*. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihi [in Ukrainian].
- Chopyk, H.Z.** (2005). *Ukrainska rozvidnytsia Olha Basarab [Ukrainian spy Olga Basarab]*. Lviv: Halyska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Havryshko, M.** (2016). Illegitimate sexual practices in the OUN underground and UPA in Western Ukraine in the 1940s and 1950s. *Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, 17. Retrieved April 30, 2021, from <https://journals.openedition.org/pipss/4214>.
- Havryshko, M.** (2018). Love and Sex in Wartime: Controlling Women's Sexuality in the Ukrainian Nationalist Underground. *Aspasia*, 12, 35–67.
- Havryshko, M.** (2019). Women's Body as Battlefield: Sexual Violence during Soviet Counterinsurgency in Western Ukraine (1944–1953). *Euxeinos. Governance and Culture in the Black Sea Region*, 9 (27), 85–113.
- Petrenko, O.** (2018). *Unter Männern. Frauen im ukrainischen nationalistischen Untergrund 1944–1954*. Paderborn: Ferdinand Schöningh [in German].

Стаття надійшла до редакції 17.03.2021 р.

УДК 930.2:94(477)-054.74”19”

DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.236612

Володимир СЕРГІЙЧУК

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії світового українства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, індекс 01033 (serhijchuk@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Сергійчук, В. (2021). Спогади про депортації як важливе джерело до вивчення повоєнної трагедії українства. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 310–322. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.236612>.

СПОГАДИ ПРО ДЕПОРТАЦІЇ ЯК ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПОВОЄННОЇ ТРАГЕДІЇ УКРАЇНСТВА

Анотація. *Мета дослідження* – звернути увагу при дослідженні депортаційних процесів із західноукраїнських земель після Другої світової війни на спогади сучасників і безпосередніх учасників подій з огляду на обмеженість документальних свідчень національно-визвольного руху й необ’єктивність матеріалів комуністичної влади. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об’єктивності, на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі аналізу первинних документів українського національно-визвольного руху й спогадів депортованих, які вдалося записати в основному в умовах незалежної України, з’явилася можливість скласти більш цілісну картину тих далеких подій, відгранити особливості історичних процесів. При цьому акцентується увага на тому, що жорстокість депортаційних акцій проявлялася на всіх теренах західноукраїнського розселення – від Збруча до Вісли, про що засвідчують спомини виселюваних мешканців Буковини, Волині, Галичини, Лемківщини, Надсяння, Холмищини й Підляшшя. Також відзначається роль у записах споминів священників Української

© Володимир Сергійчук, 2021

греко-католицької церкви, особливо Апостольського візитатора в Центральній Азії о. Василя Говори, а також журналіста газети «Наше слово» у Варшаві Богдана Гука. **Висновки.** Використання споминів очевидців подій і депортованих із західноукраїнських земель після Другої світової війни дає можливість створити цілісну картину тих трагічних подій, а в окремих випадках і повністю її відтворити.

Ключові слова: депортації українського населення з Польщі до УРСР; вивезення родин українців із західноукраїнських областей до східних районів СРСР; Акція «Вісла».

Volodymyr SERHIICHUK

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of World Ukrainian History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60, Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01033 (serhijchuk@ukr.net)

To cite this article: Serhiichuk, V. (2021). Spohady pro deportatsii yak vazhlyve dzherelo do vyvchennia poviiennoi trahedii ukrainstva [Memories of deportation as an important source for the study of the Post-War tragedy of the Ukrainian people]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 7/49, 310–322.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.236612> [in Ukrainian].

MEMORIES OF DEPORTATION AS AN IMPORTANT SOURCE FOR THE STUDY OF THE POST-WAR TRAGEDY OF THE UKRAINIAN PEOPLE

Summary. *The purpose of the study is to draw attention to the recollections of contemporaries and direct participants of the deportation processes from the western Ukrainian lands after the Second World War taking into account the limited documentary evidence of the national liberation movement and the biased materials of the communist authorities. The research methodology is based on the principles of historicism, systematization, scientificity, verification, author's objectivity, the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. The scientific novelty is that based on the analysis of the primary documents of the Ukrainian*

*national liberation movement and the memories of deportees, which were recorded mainly in the conditions of independent Ukraine, it became possible to make a more complete picture of those distant events. Emphasis is placed on the fact that the brutality of deportation actions was manifested in all areas of Western Ukrainian settlement – from Zbruch to the Vistula, as evidenced by the memories of evicted residents of Bukovina, Volhynia, Galicia, Lemko, Nadsyan, Kholm and Podlasie. The role of the priests of the Ukrainian Greek Catholic Church, especially the Apostolic Visitor in Central Asia, Fr. Vasyl Hovory, as well as Bohdan Huk, a journalist with the Nashe Slovo newspaper in Warsaw. **Conclusions.** The use of eyewitness recollections of events deported from western Ukraine after the Second World War makes it possible to create a holistic picture of those tragic events, and in some cases to reproduce it completely.*

Key words: *deportation of the Ukrainian population from Poland to the Ukrainian SSR; deportation of Ukrainian families from the western Ukrainian regions to the eastern regions of the Ukrainian SSR; Operation Vistula.*

Постановка проблеми. З приходом «других совітів» на західноукраїнських теренах на десятки років замовкло вільне слово, звичне для місцевих мешканців повсякдення перетворилося на стандарти російського більшовицького режиму, котрий увібрив у себе всі оскали ненависті до свободи й демократії. Він і передбачав – усіх незгодних ізолювати в далекіх східних окраїнах імперії, лояльних – закрити в добровільне гетто, де під наглядом Москви доручити місцевим холюям виконувати вказівки з центру щодо перетворення великого європейського народу в невідомий досі гібрид у вигляді радянської людини.

Цей планований злочин викликав хвилю обурення українства, яке піднялося на боротьбу за власну гідність. Українська Повстанча Армія, як знаємо, трималася ще понад десять років після відходу фронту на захід. А трималася тому, що власний народ підтримував її з глибин свого буття світоглядними напрямними, з його рук одержувала вона матеріальне забезпечення.

Мета дослідження – звернути увагу при дослідженні депортаційних процесів із західноукраїнських земель після Другої світової війни на спогади сучасників і безпосередніх учасників подій з огляду на обмеженість документальних свідчень націо-

нально-визвольного руху й необ'єктивність матеріалів комуністичної влади.

Виклад основного матеріалу. Водночас поставало питання: як донести до нащадків пам'ять про цю трагедію, щоб колись вони змогли оцінити жертвовність своїх попередників. Актуальність цієї проблеми поставала надзвичайно важливою, адже вороги української державності оббрівували героїчний чин самопожертви наших патріотів, як найбільші бандити вчиняли найстрашніші злочини, а звинувачували в них автохтонних господарів цього краю, на весь голос лементуючи на кшталт «держі злодія!».

Подібними всілякими вигадками були переповнені всі засоби масової інформації, на сторінки яких ніколи не могло пробитися правдиве слово, не мало воно прямого виходу і у вільний світ. Зрештою, навіть у протоколах допитів слідчі-енкаведисти фіксували лише те, що відповідало їхнім стандартам радянського права. Те, що їх не цікавило, вони просто не фіксували, змушуючи в багатьох випадках ув'язнених підписувати вигідну для каральних органів інформацію, яка потім у суді подавалася як зізнання людини під час слідства. Інша справа, коли заарештований викладав оцінку подій власноручно, і цей протокол зберігався – до нього можна було мати більше довіри.

Крім того, потужної видавничої бази українське підпілля не мало, що не дозволяло поширювати правдиву інформацію до найширших мас. А кореспонденція на Захід, яку Провід воюючої України відправляв з кур'єрами або рейдуючими групами, могла і не дійти, або ж доставлялася з великими запізненнями. Ось чому поряд з документами націоналістичного підпілля в його архіві в різних місцях у кількох примірниках закладаються на вічне зберігання й спомини учасників та очевидців подій того часу, в тому числі й свідчення про депортації із теренів західноукраїнського розселення. Копії таких матеріалів намагалися передати за кордон, де була можливість поширити їх у вільному світі.

Але найпершими спогадами про депортаційні поневіряння були листи, які стали нам доступними, переселених в УРСР лемків до своїх родичів у США. Користуючись перебуванням у 1946 р. в СРСР редактора газети «Карпатська Русь» Дмитра Вислоцького, який відвідав в Україні переселенців з підконтрольних Польщі

теренів, вони анонімно передали через нього свої письмові звернення. В одному з таких листів йдеться про страждання мешканців села Довгого Горлицького повіту, яких виселили в травні 1945 р. «Сиділи ми в Горлицях на першій станції три тижні під відкритим небом без вказівок. Назад додому нам забороняли ходити і вже було пізно повертатися, бо ми не орали і не сіяли, а фронт нас розорив. Були ми в безвихідному становищі в нашому житті.

Приїхали ми на Велику Україну в Кіровоградську область на станцію. Поки нас розвезли по колгоспах, то минуло ще два тижні. Розвезли нас по 4–5 сімей в кожний колгосп, щоб народ не сходився один з другим, хоч люди плакали один за другим, тому що було важко розставатися і кожний бачив своє горе. Але цього ніхто не брав до уваги.

Працювали ми так цілий рік, я виробив в 45 році 187 трудоднів, заробив я за ці трудодні 37 кгр зерна і 45 рублів за цілий рік.

Надавали нам, переселенцям, допомогу, але за одну сорочку і кальсони треба було платити 120 рублів, таку нам давали допомогу. Коли хто з нас скаржився, то нас називали поляками і польськими буржуями, за те, що наші батьки і брати за них пропадали на фронтах і в німецьких таборах.

Тепер ми вернулись на Галицьку Україну і живемо по людях, ходимо і просимо шматок хліба, бо все вже розпродали – свій одяг, і корів, яких ми з собою попривозили. Що буде даліше – не знаємо, тим, хто приходить з Великої України, хату дістати трудно» (Сергійчук, 1997, с. 334).

Інший переселенець, такий же «брат лемко по кості і крові з Краківського округу», пише: «Коли приїхала українська комісія до нас, то нам говорили, що ми все одержимо, коли підемо на колгоспи, від одного до двох гектарів землі на сім'ю і будемо поселені цілими селами, так же, як і в Карпатах, і одержимо кожний свою хату.

Коли ми приїхали на Велику Україну, то нас розвезли по одній – дві – три сім'ї по колгоспах, одна від другої за 20–30 кілометрів і хату не дали, тільки між місцевими людьми розквартирували і землі дали тільки 40 соток.

Коли ми працювали в колгоспах, то ми щоденно заробляли як чоловік, так і жінка, і всі інші по 200–300 грамів пшениці чи жита, залежно, скільки хто працював.

А коли ми говорили комісії ще в Польщі, що поїдемо в Західну Україну на самостійне господарство, то нам сказали так: якщо підемо на самостійні господарства, то на нас накладуть такі податки, що ми самі позбавимося всього...» (Сергійчук, 1997, с. 335).

Подібних листів, що опинилися не в США, а в спецхранах комуністичної влади, є чимало. Їхній повний аналіз дає можливість уявити ті поневіряння, які випали на долю довірливих українців на наших найзахідніших розселеннях.

Лише в умовах незалежної України з'явилася можливість записати спомини тих, хто пережив трагедію цієї депортації. Однією з книг, де висвітлено вказану проблему і через спомини, є підготовлений під керівництвом професора Юрія Макара три томник у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. Скажімо, в одній з книг вміщено 39 спогадів українців, яких депортували з Холмщини й Підляшшя (Макар, Горний, & Макар, 2015, с. 199–431).

Насиченою спогадами є також книга, підготовлена Київським ветеранським товариством депортованих українців імені Михайла Грушевського (Музичук & Романюк, 2017, с. 9–254).

Поряд з розповідями про насильницьке переселення із Холмщини й Підляшшя до УРСР, у цій збірці наводяться також спомини про здійснення акції «Вісла» в окремих селах Закерзоння.

Листи з місць розселення, які різними шляхами потрапляли до рідних, котрі залишалися на батьківщині, є важливим джерелом до висвітлення депортації західноукраїнського населення в східні райони СРСР. Скажімо, від депортованої в жовтні 1947 р. мешканки Рогатинського району перший лист був відправлений з Омська 21 березня 1948 р., тобто, через п'ять місяців після насильного вивезення з рідного села. «В ньому повідомлялося про те, як «саджали у вагони, такі понурі зі забитими вікнами, і дощ цідив, здавалося нам, що не лише ми плачемо, але природа ціла плакала, а жаль наповняв груди тягарем і дихати було тяжко... До вагону напихали по 42 особи. Вагон невеликий. Були старі німці і малі діти. Все помокло і померзло. По двох днів з нами рушили в дорогу. Люди плакали і співали. Цей спів також був не співом, а плачем... Наш ешелон йшов через Львів –

Дубно – Рівне – Шепетівка – Овруч – Мозир – Брянськ – Орел – Єлець – Липецьк – Балашов – Пенза – Сизрань – Куйбишев – Уфа – Челябінськ – Курган – Петропавловськ – Омськ. Це тривало рівно три тижні. Сиділи ми з підкуленими ногами, було холодно, мороз по стінах вагону, діти пищали з голоду і холоду і воші пекли, та німці вмирили в дорозі і родилися навіть. Ніхто тим не опікувався. Нас привезли 10.XI в Омськ» (Сергійчук, 2005, с. 607).

Важливими є детальні спогади про депортацію родин активних учасників українського націоналістичного руху з Болевського району Станіславщини в жовтні 1947 р. підпільника ОУН, якому вдалося втекти з Казахстану. Інформація підпільника ОУН підтверджує, що своє завдання каральні органи більшовицької влади виконували справно. Вже за півгодини після оголошення його родині ухвали про вивезення приїхала підвода. «Ми винесли все те, що встигли приготувати за цей короткий час. Мені зв'язали назад колючим дротом руки та, штовхаючи прикладами автоматів та копаючи чоботами, пігнули за підводою до с. Брязи. До нас приставали щораз нові люди однієї долі, які прибиті горем, ішли під найжирнішими штиками за всім своїм майном, що складалося з 1–2-ох клунків.

Між Сукілем та Брязою емеведисти поставали за ровом при шосе та, кепкуючи з нас, вигукували: "Наша сотня вже готова, вже відходить до Кийєва", або "Здобудемо, або дома не будемо". У відповідь на ці глузуючі оклики із нашого гурту тут і там неслись відважні, повні віри кличі: "Сьогодні женете ви нас, а завтра наші гнатимуть вас!", "Скоро настане відплата!", "Смерть Сталіну!".

"Нєт, нєт, нас гнать не будут, – зарєвїв басом емеведист, – вчора ми гналї немцов, сьогондья вас, а завтра амерїканцов будем гнать" (Сергійчук, 2005, с. 644, 645).

Жалю ці недолюдки не мали ні до кого, як свідчить очевидець: «Жінки, несучи на руках маленьких дітей, голосно ридали, обмиваючи їх теплими сльозами, їх втихомирювали большевицькі кати прикладами крісів чи автоматів та чоботами.

Всіх нас пригнули до с. Бряза. Там ждали порожні автомашини, на які заладували нас та повезли до м. Болева. Була погана погода. Суміш снігу і дощу змочував наш одяг, а вітер

обгортав холодом наше втомлене і зболіле від побоїв тіло. На нас не було сухої ні однієї нитки.

В Болехові завезли нас на подвір'я МГБ. Тут серед дощу таки на автах просиділи ми кілька годин. В місті страшний гамір і крик; чути плач жінок і дітей, стогін стариків, рев худоби, яку зрабувала сталінська голота і гнала разом із людьми до району. Вулиці міста були заповнені людьми, яких гнали із сіл пішо, везли на автомашинах та підводах.

По кількогодинному постою в м. Болехові нас повезли до м. Долина. Вночі заїхали на залізничну станцію в м. Долина, де чорніли порожні вагони. Кілька годин ми сиділи на автомашинах, заки прийшла на нас черга іти до вагона. Туди позганяли з авт усіх людей, не дозволяючи нам забрати ні одного клунка з наших речей. Коли всі були у вагоні, 2-ох большевиків скидували з авта тільки малу частину речей, а решту залишали для себе, від'їжджаючи негайно автомашинами. Мішки кинуті у вагони... Не одна рідня осталася без жодного матеріального забезпечення, – ненаситний окупант відібрав останню надію не лише на життя, але й на животіння.

У вагонах вікна і двері були закриті так, що дуже мало було свіжого повітря. А коли нас мокрий одяг почав сохнути, вагон перемінився в парню. Страшна задуха мучила нас. У вагоні було тісно, не було місця покластися, бо у кожному товарному вагоні було коло 150 осіб» (Сергійчук, 2005, с. 645).

Але найтяжче й найстрашніше було попереду. Коли поїзд рушив тільки через добу, людям не дали води. Харчувалися тим, що взяли з собою, бо їжу давали раз на 2–3 доби, відтак «у вагонах від голоду і холоду вмирали старики та малі діти, а їх тіла викидали сталінські виродки як здохлу худобу» (Сергійчук, 2005, с. 646).

Поки що подібних джерельних матеріалів виявлено небагато, тому надзвичайно цінною є ініціатива Апостольського візитатора для українців Казахстану та Центральної Азії о. Василя Говери, який клопотався, аби з'явилися на світ спомини тих, хто був депортований у жовтні 1947 р. до Казахстану. Це живі враження про власну долю тих, хто залишилися мешкати в тих колись безлюдних степах.

Наприклад, Варвара Качкан з Рибного, що в Тисменицькому районі Івано-Франківської області пише: «Нас везли в Караганду 21 добу. Вагони холодні, всі сиділи не спали. І один раз в сутки вагон заганяли в тупик і виганяли на двір вправлятися малих, старих, а постійно нас хоронила воєнна охорона. Ми мало виходили, бо мали сокиру і зробили собі діру в підлозі. А казали інші, що як виходили люди на двір, то солдати кидалися на підлітків дівчат, забирали їх в матерів і затягували їх і гвалтували» (*Українська Голгота*, 2017, с. 59).

Про знущання енкаведистів у дорозі згадує і Ярослав Гуль з Любачіва: «Охорона, котра нас супроводжувала, відкріє вагони і лопатами сніг закине, а ми той брудний сніг їли, бо хотіли дуже пити. Також нам кидали заморожений хліб, який ми під пахвою розігрівали. І поставили двісті літрову бочку із замороженою рибою. Люди їли цю рибу, але після неї дуже хотілося пити, а води не було. А поїзд їде і їде, цілий день їде, тай снігу вже не було на дворі, бо розтопився. В середині вагону були дошки, а на них цвяхи з круглими головками. І як десь ми стояли в тупику, на тих головках замерзав лід і ми пробували язиком злизувати воду, і тоді в мене язик чуть не примерз, але я скору на щастя його відірвала. В нас був банячок і ложка, і тоді мама відшкробувала ложкою той лід і ставила на язик Марусі капельку і мені. Отак ми пили ту воду.

А як пригонять нас на станцію, то снігу накидають гору, який знову нападав, і собі люди набирали в посудини. В нашому вагоні багато людей померло від холоду. І тоді замерзлих людей складали по одну сторону, ми сиділи по другу, а по середині була бочка із замороженою рибою і туалет в якому все замерзало» (*Українська Голгота*, 2017, с. 89).

Важливими є спогади вже народженої в Караганді Зеновії Красівської – рідної племінниці Зеновія Красівського, відомого українського поета, члена Українського національного фронту та Української Гельсінської групи. Саме він був останнім Крайовим провідником ОУН-Р у підрадянській Україні.

Її рідні врятувалися втечею від вивезення до Сибіру. Та не врятувалися від депортації у Казахстан. У 1947 р. Красівських Михайла (діда), Юлію (бабусю), і їх дітей Зеновія (18-річного) і сестру Марійку (5 років) повезли в товарних вагонах. «..Зеновію

тоді вдалося по дорозі втекти. До першого арешту 1949 року він перебував на нелегальному становищі в Карпатах (був важко поранений) та у Львові. Під час слідства витримав 21 день безперервних допитів. Був засуджений ОСО НКВС до 5 років ув'язнення та довічного заслання. Покарання відбував у Архангельській області на лісоповалі...» (*Українська Голгота*, 2017, с. 155).

Дорога в Казахстан для всіх була дуже важкою. В закритих вагонах приїхали в Караганду троє – дідусь, бабуся і їх маленька донечка. Всіх розподілили до Каркаралінська. Жили в бідному бараці. Марійку забрали в дитячий будинок, бо батьки були похилого віку. Тоді провідував Марійку в дитячому будинку Зеленьяк Мирослав. Пізніше Мирослав Красівський (середній брат нашого тата) приїхав в Караганду на працю до своєї рідні. Дістав кімнату і забрав своїх тата і маму та маленьку сестру до себе.

У 1953 році після амністії звільнився Зеновій Красівський. Його етапували в Казахстан. Останнім приїхав наш тато Ярослав Красівський. Вся рідня зібралася в Караганді. Здавалося, що такого не могло бути, але Господь оберігав і захищав всю нашу родину» (*Українська Голгота*, 2017, с. 156).

Ще про одного видатного діяча українського національно-визвольного руху – Миколу Сороку – згадує Іван Карпінський: «...вже в 1945 році Микола Сорока через зраду був арештований. Перенісши тяжкі катування в більшовицьких тюрмах був засуджений на 10 років перебування в особливих таборах. Пройшов етапами увесь Сибір: Пермлаг, Тайшетлаг, Мордовію, в Казахстані Степлаг. Працював на рудниках Карасакпая і Жезказгана. В кінці опинився у таборі смерті у Спаску, біля Караганди. Звільнився в 1955 році без права повернутися в Україну. Залишився на поселенні в Караганді. Працював на будівництві, користувався на роботі повагою серед друзів. Брав активну участь у всіх заходах Товариства української мови імені Тараса Шевченка «Рідне слово», співав в Церковному хорі.

Микола Сорока часто приходив до Церкви Покрова Пресвятої Богородиці УГКЦ на Службу Божу, а вже коли через неміч не міг сам прийти до Церкви, тоді священники із Святими Тайнами приходили до нього додому. Він був глибоко віруючою людиною. Дуже любив Церкву і завжди молився за Україну» (*Українська Голгота*, 2017, с. 165–166).

Окремо хочеться сказати і ще про одну трагедію автотонних українців Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя, яка навічно залишиться у пам'яті нашого народу. Бо хоч частина з них і після депортацій до УРСР і залишилися у Польщі, проте комуністична влада цієї країни в 1947 р. в ході операції «Вісла» вивезла їх усіх на так звані «земе одзискане» – терени Німеччини, які після Другої світової війни відійшли полякам. Треба сказати, що до того величезного масиву польських документів щодо перебігу цієї злочинної акції, які опублікував Євген Місило (Misilo, 1993) стараннями журналіста Богдана Гука у варшавській газеті «Наше слово» було опубліковано великий масив спогадів про цей злочин польська влада, яка в мирний час депортувала своїх громадян (Сергійчук, 1997, с. 385–403).

Про перебіг цієї акції, скажімо, довідуємося зі споминів Василя Сподарика, уродженця Губинка Томашівського повіту: «Увечері приїхала колона переселенців з Белзця. Уранці підставили вагони й почався заладунок, а убовці у тому часі вели слідство. Цілий день. Однак ніхто з Угнова й села не признався, не всипав, то нас не били. Я теж був на допиті. У бараці, де це відбувалося, лавка, стіни, підлога й стіл були цілі в крові... У четвер, 20 червня, наш транспорт рушив, мали ми ескорту з одного убовця та вояків... Приїхали ми 30 червня до станції Рашівка, що біля Любина на Вроцлавщині. Стали нас розселяти. З Губинки пішли люди по таких селах: Гожелін, Тошовиці й Мілорадзіце в Любинському повіті. Господарства були переважно знищені, без дверей і вікон. Якось довели ми хати до порядку, накосили трави для худоби, а восени почали орати поле під озимину. Мешкали ми разом з поляками та нашими лемками, які приїхали сюди перед нами...

По закінченні акції «Вісла» в Губинку зістали губинські поляки, мішані родини й три українські. На полях маєтку дубина поселилися поляки з Білгорайщини, приїхали також поляки з Холмщини. Село змінилося...» (Сергійчук, 1997, с. 403). Необхідно додати, що переселеним на німецькі землі українцям доводилося постійно перебувати під постійним наглядом польської служби безпеки, котра віднесла всіх їх до відповідних категорій лояльності – А, В, С. Так, у селах гміни Ясень Щецінського воєводства всі були означені літерами А і В (Сергійчук, 2005, с. 803–808).

Про це також мають бути зібрані спогади всіх ще вцілілих свідків, бо поляки про трагедію українців Закерзоння не будуть писати, а якщо візьмуться за цю справу, то перевернуть на вигідний собі лад, звинувачуючи корінних мешканців краю в усяких нібито злочинах у їхній же, власній хаті.

А чи напишуть у сьогоднішній Білорусі правду про депортації українців Берестейщини, де навіть забороняють згадувати, що це – етнічний терен нашого народу?

Це мусить зробити українська громада, щоб не розвіялось з пам'яті усе те, що супроводжувало нашу трагедію після Другої світової війни. А головне – віра в Україну, що вона воскресне, повстане з наших страждань і мук, з наших трудів і жертв, з нашої гарячої віри і твердої незломної боротьби – до цього закликали українські повстанці:

І зацвіте й зазелениться,
Що нині кров'ю червониться.
Широко в світі заглибе
Наша зруйнована країна
Воскресне, встане Україна!

Висновки. Використання споминів очевидців подій і депортованих із західноукраїнських земель після Другої світової війни дає можливість створити цілісну картину тих трагічних подій, а в окремих випадках і повністю її відтворити.

Джерела та література

- Макар, Ю., Горний, М., & Макар, В.** (2015). *Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи* (Т. 3). Чернівці: Букрек.
- Музичук, А., & Романюк, С.** (Упоряд.). (2017). *У жорнах історії: спогади, хроніка, публіцистика*. Київ: Фірма «Гранмна».
- Сергійчук, В.** (1997). *Трагедія українців Польщі*. Тернопіль.
- Сергійчук, В.** (2005). *Український здви́г. Т. 3: Прикарпаття. 1939–1955*. Київ: Укр. Вид. Спілка.
- Українська Голгота: Караганда. Свідчення спецпереселенців.* (2017). Львів: Колесо.
- Misilo, E.** (1993). *Akcja «Wisła»*. Warszawa.

References

- Makar, Yu., Hornyi, M., & Makar, V.** (2015). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainciv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty [From deportation to deportation. Socio-political life of Kholm-Podlasie Ukrainians (1915–1947). Research. Memoirs. Documents].* (Vol. 3). Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].
- Muzychuk, A., & Romaniuk, S.** (Comps.). (2017). *U zhornakh istorii: spohady, khronika, publitsystryka [In the millstones of history: memories, chronicle, journalism].* Kyiv: Firma «Hranmna» [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (1997). *Trahediia ukrainciv Polshchi [The tragedy of the Ukrainians of Poland].* Ternopil [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005). *Ukrainskyi zdvyh. T. 3: Prykarpattia. 1939–1955 [Ukrainian shift. Vol. 3: Prykarpattia. 1939–1955].* Kyiv: Ukr. Vyd. Spilka [in Ukrainian].
- Ukrainska Holhota: Karahanda. Svidchennia spetspereselentsiv [Ukrainian Golgotha: Karaganda. Evidence of special migrants].* (2017). Lviv: Koleso [in Ukrainian].
- Misilo, E.** (1993). *Akcja «Wisla» [Action "Wisla"].* Warszawa [in Poland].

Стаття надійшла до редакції 26.02.2021 р.

УДК 94(477)394“1944/1953”
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.236614

Василь ГУЛАЙ

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 72013 (vasyl.v.hulai@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7609-7967>

Любомир ХАХУЛА

кандидат історичних наук, асистент кафедри міжнародної інформації, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 72013 (liubomyr.i.khakhula@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>

Бібліографічний опис статті: Гулай, В., & Хахула, Л. (2021). Зайнятість та професійна структура населення західних областей України (1944–1953 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 323–341. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.236614>.

ЗАЙНЯТІСТЬ ТА ПРОФЕСІЙНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ (1944–1953 рр.)

Анотація. *Мета роботи* впливає із потреби цілісного аналізу проблем зайнятості населення західних областей України в 1944–1953 рр., його професійної структури, окреслення чинників, що визначали їхню динаміку, особливості функціонування у період докорінної трансформації соціальних інститутів загалом. В основу **методології** роботи покладено сукупність сучасних засобів і методів наукового пізнання. Дослідження ґрунтується на використанні структурно-функціонального, історико-логічного, ціннісно-нормативного, антропологічного, біхевіористського, когнітивного та феноменологічний підходів. **Наукова новизна** дослідження представлення доведенням наукової гіпотези, що

© Василь Гулай, Любомир Хахула, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

протягом другої половини 40-х – початку 50-х рр. відбулися значні зміни у сфері зайнятості населення та його професійної структури, що були зумовлені утвердженням радянської класової моделі суспільства. Вони проявилися насамперед у зростанні чисельності зайнятих у промисловості, транспорті, будівництві, органах державного та громадського управління, освіти, охороні здоров'я та інших галузях. При цьому засоби та методи формування нової професійної структури населення мали форсований характер. За таких обставин рідко враховувалася економічна доцільність будівництва нових підприємств, розвитку тих чи інших галузей економіки західноукраїнського регіону загалом. Обмеживши сферу зайнятості на селі одержавленими колгоспами та радгоспами, а в містах підприємствами державної і кооперативної форми власності, радянський режим сформував нову професійну структуру зайнятості населення західних областей України. У якості **висновків** варто наголосити, що закладені в повоєнні роки диспропорції у розвитку соціально-професійної структури населення регіону (необґрунтоване зростання чисельності зайнятих у промисловості за рахунок фактичного занепаду сільського господарства, невідповідність між кількістю зайнятих у галузі матеріального виробництва та сфері послуг, пріоритетний розвиток підприємств сировинного й військово-промислового комплексу) негативно вплинули на подальший соціально-економічний розвиток регіону.

Ключові слова: західні області України; населення; соціальна структура; зайнятість; мобільність.

Vasyl GULAY

PhD hab. (Politicalology), Professor, Head of the Department of International Information, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79013 (vasyl.v.hulai@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7609-7967>

Liubomyr KHAKHULA

PhD (History), Assistant of the Department of International Information, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79013 (liubomyr.i.khakhula@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>

To cite this article: Gulay, V., & Khakhula, L. (2021). Zainiatist ta profesiina struktura naselennia zakhidnykh oblastei Ukrainy (1944–1953 rr.) [Employment and professional population structure of western regions of Ukraine (1944–1953)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 323–341. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.236614> [in Ukrainian].

EMPLOYMENT AND PROFESSIONAL POPULATION STRUCTURE OF WESTERN REGIONS OF UKRAINE (1944–1953)

Summary. *The purpose of the work is a holistic analysis of employment problems in the western regions of Ukraine in 1944–1953, its professional structure outlining the factors that determined their dynamics, features of functioning in the period of radical transformation of the whole set of social institutions. The methodology of work is based on a set of modern tools and methods of scientific knowledge. The study is based on the use of structural-functional, historical-logical, value-normative, anthropological, behavioral, cognitive and phenomenological approaches. They have manifested themselves primarily in the growth of employment in industry, transport, construction, public and public administration, education, health care and other fields. At the same time, the means and methods of forming a new professional structure of the population had a forced nature. In such circumstances, the economic feasibility of building new enterprises, the development of certain sectors of the economy of the western Ukrainian region was rarely taken into account. By limiting the sphere of employment in the countryside to state-owned collective farms and state farms, and in the cities to state and cooperative enterprises, the Soviet regime formed a new professional structure of employment for the population in the western regions of Ukraine. As conclusions, it should be noted that the post-war disproportions in the development of socio-professional structure of the region's population (unreasonable increase in the number of people employed in industry due to the actual decline of agriculture, the mismatch between the number of people employed in material production and services and military-industrial complex) negatively affected the further socio-economic development of the region.*

Key words: western regions of Ukraine; population; social structure; employment; mobility.

Постановка проблеми. Подальший розвиток незалежної Української держави вимагає ґрунтовного вивчення та критичної, науково виваженої оцінки попереднього досвіду та соціально-економічних перетворень. Цілісний аналіз етносоціальних процесів у західних областях України в другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. вимагає окремого розгляду проблем зайнятості населення, його професійної структури, окреслення чинників, що визначали їхню динаміку, особливості функціонування у період докорінної трансформації усїєї сукупності соціальних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані із докорінними змінами соціально-професійної структури та зайнятості населення західних областей України в перші повоєнні десятиріччя, знайшли відповідне заідеологізоване відображення в історичній літературі радянського періоду. На основі критичного опрацювання відповідної бібліографії дослідження у роботі використано цікаві публікації вітчизняних істориків останніх років. При цьому основу пропонованого дослідження становлять віднайдені й опрацьовані автором статичні матеріали архівів радянського періоду, більшість із яких вперше вводяться до публічного історичного простору.

Метою статті є представлення синтезованого дослідження особливостей інтеграції західноукраїнського регіону в радянську політичну та соціальну системи через аналіз трансформації традиційної соціально-професійної структури та зайнятості населення краю.

Вклад основного матеріалу. Після завершення колективізації колгоспники західноукраїнського регіону як найчисленніша соціальна група населення й надалі зазнавали тиску та постійного втручання з боку держави в усї сфери свого життя. При цьому все частіше використовувалися позаекономічні чинники впливу. Вони були спрямовані на обмеження можливостей вибору роду заняття поза межами колективізованого аграрного сектора та нової індустріальної сфери.

У селах західних областей України був значний людський резерв, тому влада залучала частину сільського населення для відбудови зруйнованого господарства, спорудження нових об'єктів промисловості, транспорту, соціальної сфери тощо. З цієї дешевої робочої сили формувалася робітничий клас зі специфічною професійною структурою. Так, відповідно до однієї з постанов РНК УРСР та ЦК КП (б) У, тільки протягом травня-червня 1945 р. для відновлення промислових підприємств Львова необхідно було мобілізувати 9 230 осіб (ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 285, арк. 95). Значна частина мобілізованих працівників не витримувала важких умов праці та побуту. Зокрема, з 1 січня до 10 квітня 1945 р. лише з Золочівського шахтоуправління втекли 500 робітників, або 31 % від загальної кількості (ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 217, арк. 177). Така ситуація була характерною й для інших підприємств області (ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 328, арк. 67). Повернувшись додому, вони й надалі продовжували займатися сільським господарством.

Жорстке адміністративне регулювання зайнятості населення разом з важкими демографічними наслідками війни спричинили диспропорції у статево-віковій структурі сільського працездатного населення, коли серед представників соціальної групи колгоспників переважали особи середнього і старшого віку, передовсім жінки, а молодь виїжджала в міста, що неминуче призводило до «старіння» села. Станом на 1 січня 1949 р. жінки становили 55,6 % колгоспників Львівської області (ДАЛО, ф. р-283, оп. 8, спр. 77, арк. 194). Щодо вікової структури, то на групу 21–30 років припадало 15 %, 31–40 років – 12 %, 41–50 років – 14 %, 61 рік і старше – майже 10 %. Стосовно вікової структури чоловічого населення, то до вікової групи 21–30 років належало 9,6 %, 31–40 – 9 %, 41–50 – майже 15 %, а до групи 61 рік і старше – 8,5 %.

В окремих областях спостерігалася значне скорочення чисельності колгоспників, насамперед за рахунок організованого набору молоді на роботу в промисловість, транспорт, будівництво. Тільки протягом 1952–1953 рр. чисельність колгоспників у Тернопільській області зменшилася з 850 тис. осіб до 819 тис., або на 3,6 % (ДАТО, ф. р-1, оп. 3, спр. 478, арк. 2, 9).

Новоутворені колгоспи і радгоспи потребували великої кількості працівників масових професій. У гонитві за кількістю

забували про якісний рівень їхньої підготовки. Наприклад, у 1949 р. в Тернопільській області на курсах було підготовлено 9 538 фахівців масових професій, у тому числі 5 040 ланкових, 1 165 конюхів, ветлікарів та зоотехніків, 1 093 бригадирів рільничих бригад (ДАТО, ф. п-1, оп. 1, спр. 1497, арк. 38–39).

Водночас упродовж 50-х рр. помітно зростає кількість механізаторів, зайнятих у сільському господарстві. Поступово в професійній структурі сільського населення західноукраїнського регіону збільшувалася кількість спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою. Протягом 1944–1950 рр. на роботу в західні області республіки було скеровано 14,4 тис. фахівців сільського господарства (Рубльов & Черченко, 1990, с. 14). Однак досить швидко значна частина, особливо випускники ЗВО, з часом покидали місця призначення і поверталися у рідні краї.

Організацією сільськогосподарського виробництва на місцях займалися особи, чия освіта переважно не перевищувала рівня семирічної школи, а фахова підготовка – короткотермінових курсів. Проте саме вони становили більшість керівників колгоспів і радгоспів. Так, у 1950 р. з-поміж 3 748 спеціалістів аграрного сектора Чернівецької області вищу освіту мали менше 8 %, середню спеціальну – 14 % (*Народне господарство*, 1959, с. 126). Безпосередньо в колгоспах працювали всього десять осіб з вищою освітою та 45 – з середньою спеціальною. У 1953 р. з-поміж 542 голів колгоспів Станіславської області середню освіту мали лише 39, а вищу – двоє (Талан, 1966, с. 23).

На тлі повільного зростання чисельності кваліфікованих працівників сільського господарства, найчисельнішою професійною групою залишалися некваліфіковані та малокваліфіковані, що були зайняті важкою ручною працею на тваринницьких фермах і в рільничих бригадах.

Західноукраїнське село все ширше включалося до сфери індустріальної праці. Відбувалося це передовсім за рахунок значного притоку некваліфікованої робочої сили із сіл на промислові підприємства, у будівництво, на транспорт. При цьому характерною особливістю західноукраїнського регіону було те, що значна частина нових робітників зберігали тісний зв'язок із селом, де в своїй більшості продовжували постійно проживати та вести підсобне господарство.

Програма індустріалізації західного регіону здійснювалася двома напрямками: відбудова, реконструкція та удосконалення традиційних для краю галузей промисловості й розвиток нових – кам'яновугільної, машинобудівної, приладобудівної, металообробної, верстатобудівної, електротехнічної та ін. (Сушик, 2019, с. 34).

На першому етапі індустріалізації радянська влада займалася передовсім відбудовою зруйнованих у роки війни невеликих підприємств, традиційних для регіону харчової, легкої промисловості, галузі будівельних матеріалів. До кінця 1945 р. на Львівщині працювало 417 підприємств із 427, що існували до війни (Засанський, 1964, с. 34). Упродовж вже 1946–1947 рр. в Закарпатській області було відбудовано 118 підприємств (Козловська, 1959, с. 36).

З кінця 40-х рр. влада взяла курс на інтенсивне будівництво великих промислових підприємств, які потребували значної кількості кваліфікованих робітників. На важливий промисловий центр України перетворився Львів, де в найкоротші терміни було збудовано заводи автотранспорту, сільськогосподарського машинобудування, телеграфно-телефонної апаратури, інструментальний і автобусний. Промисловість краю зростала за рахунок таких підприємств, як Луцький та Дрогобицький машинобудівні заводи, Коломийський завод сільськогосподарського машинобудування, Ужгородський завод з виробництва газових плит та ін. Збільшення промислових потужностей вимагало зростання виробництва електроенергії, розширення наявних та будівництва нових електростанцій – Львівської і Добротвірської ДРЕС, Тербле-Ріцької ГЕС. Чимало робітників, особливо з числа місцевої молоді, поповнили Миколаївський цементний завод, Роздільський сірчаний комбінат, Жидачівський паперово-картонний комбінат та ін. Зростання харчової та легкої промисловості відбувалося, зокрема, за рахунок розширення львівської фірми «Світанок», Івано-Франківського шкіряно-взуттєвого комбінату, кондитерської фірми «Світоч», найбільших у регіоні Горохівського, Заліщицького та Тячівського консервних заводів.

При цьому, темпи зростання промислового виробництва у західних областях України значно перевищували середні показники по УРСР. Якщо рівень виробництва промисловості в 1950 р. в республіці перевищував довоєнний на 15 %, то у Волинській області – на 32 %. Протягом 1950 р. промисловість області ви-

пустила продукції у понад чотири рази більше, ніж в 1945 р. Як наголошує І. Сушик, 50 % промислової продукції постачали промислові артілі, в які об'єдналися дрібні ремісники (Сушик, 2019, с. 36). При цьому варто враховувати, що з 1946 р. для посилення державного контролю над діяльністю промислової кооперації урядом було здійснено низку заходів, спрямованих на посилення жорсткості її організаційної структури (Клименко, 2011, с. 9).

Розгортання індустріалізації потребувало значної кількості кваліфікованих кадрів. У перші повоєнні роки у зв'язку з переселенням поляків та відсутністю достатньої кількості фахівців серед місцевого українського населення, робітничі колективи західних областей поповнювалися передовсім за рахунок міграції зі східних регіонів УРСР та СРСР. Наприклад, для будівництва заводу телеграфно-телефонної апаратури у Львові разом з обладнанням прибули майже двісті кваліфікованих робітників, техніків та інженерів, які за короткий час підготували понад 600 місцевих робітників (Руда, 1964, с. 34). Загалом, упродовж 1946–1950 рр. на постійну роботу до Львова прибули майже 2 тис. інженерів і техніків (Арсентьев, 1972, с. 14).

Проведення індустріалізації західних областей УРСР визначило динаміку зростання робітничого класу. В 1946 р. в промисловості регіону працювали майже 108 тис. робітників, у тому числі в Львівській та Дрогобицькій областях – 22,6 тис., Станіславській – 20,5 тис., Чернівецькій – приблизно 20 тис. (Арсентьев, 1972, с. 7). Щодо їхньої галузевої структури, то в лісорозробній та деревообробній промисловості працювали більше 32 %, харчовій – близько 20 %, легкій – понад 13 %, машинобудуванні та металообробці – більше 12 %, промисловості будівельних матеріалів – майже 5 %, паливній – понад 3 % (Арсентьев, 1972, с. 10).

Сучасною дослідницею Г. Дурдас досліджено, що формування загону робітників, які мали б пришвидшити індустріалізацію регіону, відбувалося шляхом примусових оргнаборів з числа сільських жінок, а також прибулих працівниць. У зв'язку з цим, на початку 1945 р. у різних галузях промисловості Дрогобицької області працювали понад 25 тис. жінок, а Львівщини – 30 тис. Найбільша зайнятість жінок спостерігалася у текстильній (64,2 %), легкій (61,8 %), харчовій (56,5 %) та хімічній галузях промисловості (55,3 %) (Дурдас, 2021, с. 12).

Як слушно зазначає Р. Попп, здійснена у повоєнні роки індустріалізація Дрогобиччини сприяла зростанню робітничого класу. Чисельне робітництво мало стати опорою влади, бо за офіційною ідеологією це був політично активний, ідеологічно свідомий клас радянського суспільства. У 1946 р. у Дрогобицькій області працювали 20 472 робітники, в 1950 – 25 032, загалом 82,9 % усіх зайнятих у промисловій сфері області (це без робітників артілей промислової кооперації, промислових підприємств колгоспів, частини дрібних підприємств) (Попп, 2016, с. 96).

У 1948 р. в Тернопільській області нараховувалося 8,2 тис. робітників, переважна більшість з яких були зайняті винятково ручною працею (ДАТО, ф. р-1, оп. 3, спр. 240, арк. 103). Основну частину (понад 78 %) робітників становили чоловіки. При цьому на вікову групу 20–25 рр. припадало близько 17 %, 26–35 рр. – більше третини, 36–49 рр. – понад 27 %. Серед жінок виразно переважала молодь: на вікову групу 20–25 рр. припадало близько 41 %, 26–35 рр. відповідно 23 % всіх робітниць (ДАТО, ф. р-1, оп. 3, спр. 240, арк. 28).

Ще однією особливістю державної політики щодо жінок було й те, що вони опановували нові професії, які раніше вважалися «чоловічими». Жінки працювали слюсарями, фрезерувальницями, електрозварницями, токарями, забійницями тощо. Нами виявлений факт, що в 1951 р. у Золочівському шахтоуправлінні шахтарями працювали 232 жінки, і це у віці від 18 до 25 років (Дурдас, 2021, с. 12).

У зв'язку з будівництвом нових підприємств поступово зростала чисельність робітників і службовців. У 1953 р. на 681 підприємстві Чернівецької області було зайнято 29,7 тис. працівників, переважну більшість (понад 81 %) з яких становили робітники (ЦДАВО України, ф. р-582, оп. 3, спр. 2648, арк. 13–16). Серед зайнятих у машинобудуванні та металообробці вони становили 77 %, харчовій промисловості – понад 78 %, текстильній – 80,7 %, лісорозробній та деревообробній – 85 %. 1956 р. на підприємствах Станіславщини працювало 40,3 тис. робітників, або майже 85 % всіх працівників (ЦДАВО України, ф. р-582, оп. 3, спр. 3371, арк. 21–23). Основна частина робітників області зосереджувалася у лісорозробній та деревообробній промисловості – 43 %, текстильній – 27,6 % і харчовій – 9,6 %.

Проте найшвидшими темпами збільшувалася чисельність робітників Львівської області. Так, станом на 1 січня 1945 р. тут у промисловості працювали майже 25,4 тис. робітників (ДАЛО, ф. р-221, оп. 2, спр. 263, арк. 1). Відбувалося це передовсім за рахунок інтенсивного розвитку промислового центру всього західноукраїнського регіону – Львова. Наприклад, якщо в кінці 1944 р. на промислових підприємствах міста працювали 7,7 тис. робітників, то в 1950 р. – вже 32,1 тис.

Проведення індустріалізації західних областей республіки потребувало значної кількості осіб із середньою спеціальною та вищою освітою, які обіймали посади інженерів, техніків, економістів, бухгалтерів тощо. Водночас офіційна статистика до загальної маси промислово-виробничого персоналу зараховувала не лише різні категорії робітників, але й суттєво відмінних від них (за освітнім та фаховим рівнем, матеріальним становищем) інженерно-технічних працівників та службовців.

У 1953 р. в промисловості Закарпатської області було зайнято 2 624 інженери та техніки (5,6 % усіх працівників), у тому числі в деревообробній галузі їхня частка сягала 4,5 %, промисловості будівельних матеріалів – 5,2 %, машинобудуванні та металообробці – 6,6 %, харчовій – 10,8 % (ЦДАВО України, ф. р-582, оп. 3, спр. 2674, арк. 15–18). На службовців, переважно адміністративно-управлінський та обслуговуючий персонал, припадало 5,8 % працівників промисловості області.

За десять повоєнних років (1946–1956) чисельність інженерно-технічних працівників у найбільш індустріалізованій Львівській області зросла з 266 осіб до 4 190, службовців – з 2 884 до 3 970 (*Народне господарство*, 1958, с. 19).

Загалом, упродовж 1945–1958 рр. загальна чисельність промислово-виробничого персоналу західних областей УРСР зросла із 89,2 тис. осіб до 937 тис. (Калиновський, 1973, с. 20).

Основними джерелами формування нової професійної структури населення були: міграція робітничих кадрів та спеціалістів з інших регіонів республіки і Радянського Союзу, система державних трудових резервів, що передбачала мобілізацію частини місцевої сільської молоді для підготовки з їхнього числа фахівців основних робітничих професій із наступним державним розподі-

лом та добровільний прихід сільських мешканців на підприємства й організації.

Уже з 1944 р. розпочалося організоване скерування робітників та спеціалістів зі східних регіонів УРСР і СРСР на постійну роботу до західних областей. До кінця 1945 р. на Львівщину прибули 12 469 таких фахівців, у тому числі працівників охорони здоров'я, освіти та культури – 2 555 осіб, промисловості, транспорту та зв'язку – 2 279, сільського господарства та заготівель – 247 осіб (ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 111, арк. 58). Протягом 1946–1950 рр. на Львівщину прибули майже 13,8 тис. робітників (Кошарний, 1962, с. 14).

Робітництво краю зростало також за рахунок внутрішньої міграції, передовсім із села до промислових центрів. Упродовж 1945–1947 рр. тільки на підприємства Львова було прийнято 30 тис. сільських юнаків та дівчат (Кошарний, 1962, с. 13).

Протягом 1948 – квітня 1959 рр. за «оргнабором» за межі Львівщини виїхали понад 67 тис. осіб (ДАЛО, ф. р-1350, оп. 1, спр. 90, арк. 5). За 1955–1957 рр. з Волинської області було мобілізовано в промисловість понад 24 тис. осіб, з-поміж яких за межі області було скеровано майже 5 тис. (ДАВО, ф. р-6, оп. 16, спр. 296, арк. 150). Проте більшість місцевих жителів не бажали змінювати традиційне місце проживання, умови та характер праці. Перешкоди чинили місцеві керівники, які не хотіли відпускати селян (ДАЛО, ф. р-1350, оп. 1, спр. 27а, арк. 14–17).

Проте, наприклад, населення Тернопільської області не завжди активно відкликалося на агітацію про оргнабір чи переселення до південно-східних регіонів УРСР, Казахської РСР, далекосхідних районів РРФСР, оскільки Тернопільщина мала свій економічний центр, що потребував трудових ресурсів. Проте планові показники доводилося виконувати, а тому частину мешканців сіл змушували, використовуючи різноманітні методи, записуватися добровольцями. Примусове переселення спричинило суттєві повернення осіб назад з місць переселення через незадовільні умови праці, погано облаштований побут та несприятливі кліматичні умови. На осіб, які самовільно покинули місця виселення і повернулися в Тернопільську область та не захотіли повертати витрачені на переселення кошти, у 1952 р. до суду скерували справи 123 сімей на загальну суму 2452,65 крб. (Тимків, 2018, с. 13).

Важливим елементом підготовки кадрів робітництва виступала система державних трудових резервів. Вона формувалася через мобілізацію молоді на навчання у ремісничих та залізничних училищах, школах фабрично-заводського навчання. Їхні випускники не могли за власним бажанням обирати місце праці, а змушені були працювати за призначенням.

На 1 січня 1946 р. в західних областях УРСР вже функціонувало 24 ремісничі та залізничні училища, де навчалися 3 549 учнів, у тому числі в Чернівецькій області – 1 208 учнів, Львівській – 1 112 (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 75, спр. 216, арк. 105).

Оскільки призов на навчання до зазначених закладів здійснювався під жорстким адміністративним контролем, то доволі частими були випадки самовільного залишення місць навчання. Так, на грудень 1945 р. з училищ та шкіл ФЗН регіону втекли 1 538 осіб (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 75, спр. 216, арк. 109).

І все ж, чимало молодих людей виявляли бажання здобути робітничу професію. У 1948 р. училища та школи ФЗН Львівщини закінчили майже 2,6 тис. юнаків і дівчат (ДАЛО, ф. р-221, оп. 2, спр. 57, арк. 4). У 1950 р. ця цифра зросла до 3 629 осіб (ДАЛО, ф. р-283, оп. 8, спр. 108, арк. 6). Загалом, протягом 1945–1959 рр. навчальні заклади системи трудових резервів закінчили понад 80 тис. осіб (Калиновський, 1973, арк. 38).

У процесі формування робітничих колективів увага зверталася на підготовку та перепідготовку кадрів масових професій. Протягом 1946–1948 рр. у західних областях було підготовлено (без шкіл ФЗН) понад 180 тис. робітників масових професій, у тому числі у Львівській області – 66,4 тис., Рівненській – більше 23 тис., Дрогобицькій – понад 19 тис. (ЦДАВО України, ф. р-582, оп. 2, спр. 380, арк. 138). За цей же період свою кваліфікацію підвищили 231 тис. робітників та службовців, в тому числі у Львівській області – понад 100 тис., Рівненській – 33,3 тис., Чернівецькій – майже 21 тис.

Чимало місцевої молоді здобувало кваліфікацію в інших областях України. Наприклад, велика група львівських авторемонтників навчалися у школі ФЗН при Київському авторемонтному заводі, двісті золочівських шахтарів проходили навчання у школі ФЗН при Олександрійському шахтоуправлінні Кіровоградської

області. У м. Ірпінь Київської області навчалися працівники торфовидобувних підприємств Львівщини (Руда, 1964, с. 34).

Водночас інтенсифікація різних галузей матеріального виробництва, розширення культурно-освітньої сфери зумовлювала, а, з іншого боку, сама потребувала збільшення кількості працівників, трансформації структури зайнятості працездатного населення, що демонструє табл. 1.

Таблиця 1. Галузева структура зайнятості населення західних областей України в 1946–1949 рр. (тис. осіб) (ЦДАВО України, ф. Р-582, оп. 2, спр. 380, арк. 139–143)

Галузь	1946 р.	1949 р.
Промисловість	169,1	221,5
Будівництво	24,6	29,8
Радгоспи та підсобні сільгоспідприємства	16,1	19,3
МТС	6,3	15
Залізничний транспорт	56,5	61,1
Торгівля та заготівлі	59,9	65,4
Громадське харчування	14,9	12,9
Загальноосвітні школи	74,4	108,1
Охорона здоров'я	36,3	55,8
Всього	618,7	796,6

Упродовж перших повоєнних років найшвидшими темпами зростала чисельність працівників МТС (у 2,4 раза), загальноосвітніх шкіл та закладів охорони здоров'я (в 1,5 раза), у галузевій структурі зайнятості населення. Основними галузями господарства залишалися промисловість (майже 28 % працівників), освіта – 13,6 %, торгівля та заготівлі – понад 8 %, залізничний транспорт – 7,7 %, медицина – 7 %.

Упродовж десяти років (1945–1955) кількість робітників та службовців, зайнятих у господарстві Львівської області, зростає з 114 тис. осіб до 249 тис., або в 2,2 раза (*Народне господарство*, 1958, с. 171). Найбільші темпи зростання кількості працівників спостерігалися в охороні здоров'я (майже в 3,7 раза), освіті (в 2,7 раза), промисловості (в 2,2 раза). Водночас скоротився від-

соток робітників та службовців, зайнятих у будівництві (з 13 % до 5 %) та залізничному транспорті (з 10,8 % до 5,5 %).

За цей же період чисельність працівників господарства Чернівецької області зросла з 50,4 тис. до 117 тис., або в 2,3 раза, в тому числі будівництві – в 7,7 раза, промисловості – в 3,5 раза, освіті – 2,9 раза (*Народне господарство*, 1959, с. 122–123).

Паралельно зі збільшенням загальної чисельності зайнятих у різних сферах господарства регіону змінювалась професійна структура спеціалістів. Так, у 1950 р. у Львівській області працювали 12 096 осіб з вищою освітою, у тому числі 2 853 інженери, 2 792 педагоги, 2 083 лікарі, 859 економістів і товаровзнавців (ДАЛО, ф. р-283, оп. 8, спр. 126, арк. 167).

До складу соціально-професійної групи службовців входили доволі різні за освітнім рівнем, характером праці категорії працівників. При цьому значну частину серед них становили працівники адміністративно-управлінського апарату.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, протягом другої половини 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст. відбулися значні зміни у сфері зайнятості населення західних областей України та його професійній структурі, що були зумовлені утвердженням радянської класової моделі суспільства. Вони проявилися насамперед у зростанні чисельності зайнятих у промисловості, транспорті, будівництві, органах державного та громадського управління, освіті, охороні здоров'я та інших галузях. При цьому засоби та методи формування нової професійної структури населення мали форсований характер. За таких обставин рідко враховувалася економічна доцільність будівництва нових підприємств, розвитку тих чи тих галузей економіки західноукраїнського регіону загалом. Обмеживши сферу зайнятості на селі одержавленими колгоспами та радгоспами, а в містах підприємствами державної та кооперативної форми власності, радянський режим сформував нову професійну структуру зайнятості населення західних областей України. Незважаючи на помітне зростання до кінця 50-х рр. кількості осіб із середньою спеціальною та вищою освітою, переважну більшість працездатного населення становили колгоспники та робітники, які були зайняті важкою ручною працею, не вирізнялися високим загальноосвітнім і фаховим рівнем.

Закладені в повоєнні роки диспропорції у розвитку соціально-професійної структури населення регіону (необґрунтоване зростання чисельності зайнятих у промисловості за рахунок фактичного занепаду сільського господарства, невідповідність між кількістю зайнятих у галузі матеріального виробництва та сфері послуг, пріоритетний розвиток підприємств сировинного й військово-промислового комплексу, помітна, далеко не завжди економічно обґрунтована диференціація в умовах праці, її оплаті як між різними галузями господарства, так між окремими підприємствами та організаціями) негативно вплинули на подальший соціально-економічний розвиток регіону.

Джерела та література

- Арсентьев, Н.В.** (1972). *Процес формування советского промисленого робочого класу в західних областях УРСР (1946–1960)*: текст лекції. Ужгород.
- ДАВО – Державний архів Волинської області. Ф. Р-6. Виконавчий комітет Волинської обласної Ради депутатів трудящих.
- ДАЛО – Державний архів Львівської області. Ф. П-3. Львівський обласний комітет Комуністичної партії України; Ф. Р-221. Виконавчий комітет Львівської обласної Ради депутатів трудящих; Ф. Р-283. Статистичне управління Львівської області; Ф. Р-1350. Відділ організованого набору робітників та переселення виконкому Львівської обласної Ради депутатів трудящих.
- ДАТО – Державний архів Тернопільської області. Ф. П-1. Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України; Ф. Р-1. Виконавчий комітет Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих.
- Дурдас, Г.В.** (2021). *Соціально-економічне та суспільно-політичне становище жінки на території західних областей Української РСР (середина 1940-х – перша половина 1950-х рр.)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Тернопіль.
- Засанський, В.В.** (1964). *Перемога соціалістичних виробничих відносин на західноукраїнських землях. Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.)* (с. 18–30). Львів.
- Калиновський, А.П.** (1973). *Трудовий вклад робітничої молоді в розвиток промисловості західних областей УРСР (1951–1958 рр.)*. (Дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- Клименко, В.В.** (2011). *Промислова кооперація в УРСР у повоєнний період (1944–1960 рр.)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Черкаси.

- Козловська, Л.Г.** (1959). *Розвиток народного господарства Закарпатської області за роки радянської влади*. Львів.
- Кошарний, І.Я.** (1962). Піднесення культурно-технічного рівня робітничого класу західних областей УРСР у післявоєнні роки. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 1, 11–27.
- Народне господарство Львівської області*: статистичний збірник. (1958). Львів: Держстатвидав.
- Народне господарство Чернівецької області*: статистичний збірник. (1959). Чернівці: Статистичне управління Чернівецької області.
- Попп, Р.** (2016). Соціальні трансформації в Дрогобицькій області (1944–1953 рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 16, 94–102.
- Рубльов, О.С., & Черченко, Ю.А.** (1990). *Згадка на сумні роковини*. Київ. (Препр. / АН УРСР, Ін-т історії, Центр нац. відносин; № 10).
- Руда, К.Є.** (1964). Братня допомога народів Радянського Союзу у відбудові промисловості Львівщини (1944–1945 рр.). *Тези доповідей ювілейної науково-технічної конференції, присвяченої 25-річчю радянської влади в західних областях Української РСР*, 29–30 жовтня 1964 р. (с. 33–35). Львів: Львівський політехнічний інститут.
- Сушик, І.В.** (2019). *Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50 рр. ХХ ст.*: монографія. Луцьк: Вежа-Друк.
- Талан, Є.П.** (1966). *Колгоспи Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1951–1958 рр.)*. Київ: Наукова думка.
- Тимків, І.В.** (2018). *Динаміка населення Тернопільської області у 1950–1960-ті рр. в контексті розвитку промислової сфери та сільського господарства*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Тернопіль.
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. Р-582. Статистичне управління Української РСР.
- ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України.

References

- Arsentev, N.V.** (1972). *Protses formirovaniya sovetskogo promyshlennogo rabocheho klassa v zapadnykh oblastiakh URSR (1946–1960): tekst lektsii [The formation of the Soviet industrial working class in the western regions of the URSR (1946–1960): text of the lecture]*. Uzhgorod [in Russian].
- DAVO – Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. F. R-6. Vykonavchyi komitet Volynskoi oblasnoi Rady deputativ trudiashchyykh [State Archives of Volyn Oblast. F. R-6. Executive Committee of the Volyn Regional Council of Workers' Deputies] [in Ukrainian].

- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. F. P-3. Lvivskiy oblasnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy; F. R-221. Vykonavchyi komitet Lvivskoi oblasnoi Rady deputativ trudiashchykh; F. R-283. Statystychnе upravlinnia Lvivskoi oblasti; F. R-1350. Viddil orhanizovanoho naboru robotnykiv ta pereseleння vykonkomu Lvivskoi oblasnoi Rady deputativ trudiashchykh [State Archives of Lviv Oblast. F. P-3. Lviv Regional Committee of the Communist Party of Ukraine; F. R-221. Executive Committee of the Lviv Regional Council of Workers' Deputies; F. R-283. Statistical Office of Lviv Region; F. R-1350. Department of organized recruitment and resettlement of the executive committee of the Lviv Regional Council of Workers' Deputies] [in Ukrainian].
- DATO – Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. P-1. Ternopilskiy oblasnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy; F. R-1. Vykonavchyi komitet Ternopilskoi oblasnoi Rady deputativ trudiashchykh [State Archives of Ternopil Oblast. F. P-1. Ternopil Regional Committee of the Communist Party of Ukraine; F. R-1. Executive Committee of the Ternopil Regional Council of Workers' Deputies] [in Ukrainian].
- Durdas, H.V.** (2021). *Sotsialno-ekonomichne ta suspilno-politychne stanovyshche zhinky na terytorii zakhidnykh oblastei Ukrainskoi RSR (seredyna 1940-kh – persha polovyna 1950-kh rr.)* [Socio-economic and socio-political situation of women in the western regions of the Ukrainian SSR (mid-1940s – first half of the 1950s)]. (Extended abstract of candidate's thesis). Ternopil [in Ukrainian].
- Zasanskyi, V.V.** (1964). Peremoha sotsialistychnykh vyrobnychykh vidnosyn na zakhidnoukrainskykh zemliakh [Victory of socialist industrial relations in Western Ukraine]. *Rozkvit ekonomiky zakhidnykh oblastei URSS (1939–1964 rr.) – The heyday of the economy of the western regions of the USSR (1939–1964)* (pp. 18–30). Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu [in Ukrainian].
- Kalynovskyi, A.P.** (1973). *Trudovyi vklad robotnychoi molodi v rozvytok promyslovosti zakhidnykh oblastei URSS (1951–1958 rr.)* [Labor contribution of working youth to the development of industry in the western regions of the USSR (1951–1958)]. (Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Klymenko, V.V.** (2011). *Promyslova kooperatsiia v URSS u povoiennyi period (1944–1960 rr.)* [Industrial cooperation in the USSR in the postwar period (1944–1960)]. (Extended abstract of candidate's thesis). Cherkasy [in Ukrainian].
- Kozlovska, L.H.** (1959). *Rozvytok narodnoho gospodarstva Zakarpatskoi oblasti za roky radianskoi vlyady* [Development of the national economy

- of the Transcarpathian region during the years of Soviet rule*]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu [in Ukrainian].
- Kosharnyi, I.Ya.** (1962). Pidnesennia kulturno-tekhnichnoho rivnia robitnychoho klasu zakhidnykh oblastei URSS u pislivoienni roky [Raising the cultural and technical level of the working class in the western regions of the USSR in the postwar years]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna – Bulletin of Lviv University. Historical series*, 1, 11–27 [in Ukrainian].
- Narodne hospodarstvo Lvivskoi oblasti: statystychnyi zbirnyk [National economy of Lviv oblast: statistical collection]*. (1958). Lviv: Derzhstatvydav [in Ukrainian].
- Narodne hospodarstvo Chernivetskoï oblasti: statystychnyi zbirnyk [National economy of Chernivetska oblast: statistical collection]*. (1959). Chernivtsi: Statystychno upravlinnia Chernivetskoï oblasti [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2016). Sotsialni transformatsii v Drohobyskii oblasti (1944–1953 rr.) [Social transformations in the Drohobych region (1944–1953)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of the humanities*, 16, 94–102 [in Ukrainian].
- Rublov, O.S., & Cherchenko, Yu.A.** (1990). *Zghadka na sumni rokovyny [Mention of a sad anniversary]*. Kyiv. (Prepr. / AN URSS, In-t istorii, Tsentr nats. vidnosyn; № 10) [in Ukrainian].
- Ruda, K.Ye.** (1964). Bratnia dopomoha narodiv Radianskoho Soiuzu u vidbudovi promyslovosti Lvivshchyny (1944–1945 rr.) [Fraternal assistance of the peoples of the Soviet Union in the reconstruction of industry in the Lviv region (1944–1945)]. *Tezy dopovidei yuvileinoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii, prysviachenoï 25-richchiu radianskoi vlady v zakhidnykh oblastiakh Ukrainiskoi RSR*, 29–30 zhovtnia 1964 r. – *Abstracts of reports of the jubilee scientific and technical conference dedicated to the 25th anniversary of Soviet power in the western regions of the Ukrainian SSR*, October 29–30, 1964 (pp. 33–35). Lviv: Lvivskiy politekhnichnyi instytut [in Ukrainian].
- Sushyk, I.V.** (2019). *Volyn povoienna: sotsialno-ekonomichni ta kulturni protsesy 40–50 rr. XX st. [Post-war Volyn: socio-economic and cultural processes of the 40–50s of the XX century]*. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
- Talan, Ye.P.** (1966). *Kolhospy Ukrainiskoi RSR v period zavershennia budivnytstva sotsializmu (1951–1958 rr.) [Collective farms of the Ukrainian SSR in the period of completion of the construction of socialism (1951–1958)]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Tymkiv, I.V.** (2018). *Dynamika naseleння Ternopilskoi oblasti u 1950–1960-ti rr. v konteksti rozvytku promyslovoi sfery ta silskoho hospodar-*

stva [Dynamics of the population of Ternopil region in 1950–1960 in the context of the development of industry and agriculture]. (Extended abstract of candidate's thesis). Ternopil [in Ukrainian].

TsDAVO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. R-582. Statystychnе upravlinnia Ukrainskoi RSR [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine. F. R-582. Statistical Office of the Ukrainian SSR] [in Ukrainian].

TsDAHO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. F. 1. Tsentralnyi Komitet Komunistychnoi partii Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine. F. 1. Central Committee of the Communist Party of Ukraine] [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.04.2021 р.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94:63(091)(477)

DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234418

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Галина ГРИЦЕНКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Рецензія на монографію:

Падалка С.С., Кириленко І.Г., Вергунов В.А. Аграрна історія України : у трьох частинах. Київ : Аграрна наука, 2019. Ч. 1 : Від найдавніших часів до початку ХХ століття. 332 с. ; Ч. II : Радянська доба 1917–1990 рр. 458 с. ; Ч. III : Період незалежності 1991–2018 рр. 372 с.

Аграрна історія України перебувала у полі наукових зацікавлень не одного покоління учених-дослідників. Попри це через

© Василь Ільницький, Галина Гриценко, 2021

свою багатоаспектність низка питань потребують подальших наукових студій. Водночас особливо необхідними вважаємо підготовку та публікацію комплексних навчальних посібників, які повинні на основі сучасних наукових досліджень різних аспектів аграрної історії сформувати цілісне уявлення із цього багатогранного явища.

У 2019 р. авторським колективом у складі С.С. Падалкою, доктором історичних наук, професором, провідним науковим співробітником Інституту історії України НАН України; І.Г. Кириленком, доктором економічних наук, член-кореспондентом НААН України; В.А. Вергуновим, доктором сільськогосподарських наук, доктором історичних наук, професором, академіком НААН України було підготовлене нове видання навчального посібника у трьох частинах «Аграрна історія України». Автори на основі аналізу значної кількості документальних джерел, досліджень українських і зарубіжних істориків, розкривають історію українського селянства, аграрні відносини на українських землях від давнини і до початку нинішнього століття.

Актуальність рецензованого посібника зумовлена насамперед потребою взаємозв'язку історії і сучасності в контексті переосмислення досвіду минулого аграрного реформування. Автори намагалися врахувати, що глибоке осмислення аграрної еволюції сприятиме подальшій консолідації українського суспільства.

Навчальний посібник відрізняється чіткою та логічною структурою подачі матеріалу. Робота структурована за принципом формаційного підходу: від первісного до сучасного суспільства і налічує 38 розділів.

Особливу увагу приділено питанням щодо змін у сільському господарстві, у соціально-економічному житті села, середовищі селянства, повсякденності українського села. Адже вивчення минулого повсякденності уможливує глибше проникнути в історичний процес, по-новому поглянути на нього передусім завдяки тому, що вивчається досвід пересічних людей, звичні, повсякденні практики поведінки, які раніше залишалися не поміченими через свою очевидність і буденність.

Змістовне наповнення рецензованого посібника дає підставу для висновку про масштабність реалізованого авторами завдання, яке включає пошук, систематизацію та аналіз великого масиву

фактологічного матеріалу, що охоплює виникнення землеробської культури, особливості розвитку сільського господарства, аграрних відносин окремо взятих історичних періодів. А вдало підібрані рідкісні (а подекуди й унікальні) світліни історичних постатей та подій тогочасних періодів доповнюють уявлення читача про становлення та еволюційний розвиток аграрних відносин в Україні.

Так, у першій частині посібника *«Від найдавніших часів до початку ХХ століття»*, яка налічує 14 розділів, з'ясовано особливості у системах землеробства та агрокультури, показані різні аспекти розвитку аграрної сфери України. Хронологічні межі охоплюють утворення на території держави первісного суспільства, зародження феодалної державності, започаткування нового періоду історичного розвитку – товарно-грошових відносин.

Перші розділи присвячено зародженню землеробства на землях нинішньої України, а також суті й особливостям трипільської культури, її науковим ознакам, особливостям окультурення і використання землі. У навчальному посібнику значну увагу відведено питанням щодо форм землеволодіння Давньоруської держави.

З кінця ХІІІ і до початку ХVІ ст. простежено значний прогрес у галузі землеробства, зокрема, використанням плужної техніки, нових технологій обробітку ґрунту, застосуванням органічних добрив, відбувався поступовий перехід до товарного виробництва. У посібнику докладно розглядають селянські реформи на західноукраїнських землях і в підросійській Україні, а також в пореформений період (60–90-ті роки ХІХ ст., розділ 11).

У 12–14 розділах автори навчального посібника основну увагу зосередили на висвітленні аграрно-економічних відносин в Україні на початку ХХ ст., зокрема розглянуто такі питання: аграрні відносини в період соціального вибуху та революції 1905–1907 рр.; столипінська аграрна реформа; проблеми сільського господарства України в умовах Першої світової війни.

Друга частина посібника *«Радянська доба 1917–1990 рр.»* охоплює 13 розділів, присвячених одному з найважливіших і найскладніших періодів української історії 1917–1991 рр. Тут розкриваються процеси, що відбувалися в аграрній сфері України від національної революції 1917–1921 рр. до проголошення незалеж-

ності України. А саме, перші радянські та колективні господарства; нова економічна політика та її еволюція на селі; деформації аграрних відносин у 1928–1939 рр.; голодомор 1921–1923 та 1932–1933 рр.; сільське господарство у період Другої світової війни та в перші післявоєнні роки; українське село, аграрні відносини, матеріально-культурний рівень сільських трудівників періоду 50–60-х рр. ХХ ст.; діалектика аграрних відносин у 80-х рр. ХХ ст. орендні відносини, соціальні питання, інфраструктура села.

Радянська доба вирізнялася протиборством між владою і селянством. Селянство боролось з тиском держави шляхом вступу до формувань УПА. Аграрна програма ОУН-УПА: конфіскація великого землеволодіння, передача селянам землі, право на трудову приватну власність, розвиток вільного підприємництва і кооперації відповідала інтересам селянства.

Окрему увагу автори звертали на питання здобутків і вад радянської системи управління сільським господарством. Неefективність системи планування й управління, відсутність матеріальних стимулів і примусовий характер праці, обмеження прав призвели до відчуження селянина від землі та результатів його праці. Аграрна політика радянської держави повоєнних років (і не лише повоєнних) була антиселянською, спрямованою на викорінення товарно-грошових відносин, носіями яких було селянство. Вона призвела до голоду на селі, його знелюднення і врешті-решт стала однією з основних причин економічної кризи, яку переживало тодішнє суспільство.

Суперечливі процеси розвитку аграрного сектора України та соціально-побутової сфери села в 1945–1950 рр. і, зокрема, проблема якості життя українського колгоспного селянства в означений період проаналізовано в підрозділі 23.6. «Повсякденне життя селян». Авторами розглядають окремі особливості повсякденного життя українських селян, причини невисокого рівня життя сільського населення України цього періоду. «Причиною невисокого рівня життя населення були не лише наслідки війни, а й наявність адміністративно-командної системи, яка формувала державний бюджет, перерозподіляла кошти передусім на користь важкої промисловості та військових програм, нехтуючи соціальними потребами, поліпшення добробуту народу, виробництвом товарів широкого вжитку. Добробут, по суті, штучно підтриму-

вався на дуже низькому рівні, аби лише не супроводжувати вибуху соціального невдоволення» (с. 318–319).

Остання частина пропонованого авторами навчального посібника присвячена важливому періоду після проголошення державної незалежності України, соціально-економічній переорієнтації аграрного розвитку України до 2018 р. Загалом у виданні приділено увагу питанням розвитку багатокладного аграрного сектору економіки; приватної власності на засоби виробництва у сільському господарстві; обігу сільськогосподарських земель та прав на них; системи державної підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників; розвитку сільськогосподарської кооперації та підприємництва; системи фінансового забезпечення сільського господарства; розвитку системи саморегулювання та самоуправління; заохочення інвестицій у сільське господарство; підвищення доходів і соціального захисту сільських жителів; розвитку сільських територій.

Досить вдалим, на наш погляд, є розділ, присвячений українським ученим-аграрникам та сільськогосподарській дослідній справі в Україні (розділ 35), що вигідно вирізняє посібник з-поміж інших аналогічних видань.

Загалом навчальний посібник «Аграрна історія України: у трьох частинах» відзначається високим науковим рівнем і може бути корисним студентам та викладачам вищих навчальних закладів не тільки аграрного профілю, але й науковцям, історикам, всім тим, кому не байдужа історія нашої країни, зокрема історія українського селянства.

Призначення рецензованого тритомника полягає у тому, щоб надати студентам, здобувачам ґрунтовні знання щодо розвитку сільського господарства, особливостей земельних відносин, еволюції великого і дрібного землеволодіння, змін в умовах праці та добробуту селянства, навчити здобувачів вищої освіти аналізувати заходи із регулювання і підтримки аграрного сектору на конкретному історичному етапі українських земель.

Рецензія надійшла до редакції 24.03.2021 р.

УДК 94(477.8-22)''1944''
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234417

Мирослав ЛЕВИЦЬКИЙ

член Національної спілки письменників України (НСПУ)
(myroslew@gmail.com)

КНИЖКА ПРО ВАЖКІ ПРОБЛЕМИ

Рецензія на книгу:

Чобіт Д. Загибель Гути Пеняцької 28 лютого 1944 року.
Київ : Видавничий дім «Українська культура», 2020.
Кн. 1 : Трагедія. 612 с.

Доволі драматичним було співіснування поляків і українців впродовж віків. Одним із свідчень того драматизму була поява серед польського політичного і римо-католицького проводу, як припускається у часи панування у Польщі короля Сигізмунд III (1587–1632), такого документа, як «Projekt na zniszczenie Rusi zjednoczonej» (Проект на знищення об'єднаної Русі). Якщо документ не є фальшивкою, то це була програма окатоличення і колонізації русинів-українців, знищення українського етносу.

І подібних «шедеврів» у нашій історії було чимало. Тому українські дисиденти наприкінці 1980-х рр., в особі яких тодішня польська опозиція бачила український державний провід майбутньої самостійної України, зверталися до польських політків з «Солідарності» аби усі історичні питання залишити історикам. А політикам займатися політичними питаннями, будувати між Польщею і майбутньою Україною, між польським та українським народами стратегічне партнерство, бо тільки воно може забезпечити від російських зазіхань, від якого страждали обидва народи.

Коли 21 травня 1997 року в Києві президентами України Л. Кучмою та Польщі А. Квасьневським було підписано спільну заяву «До порозуміння і єднання», у якій зафіксовано, що обидві держави є стратегічними партнерами, я глибоко надіявся, що емоціям навколо історичних подій нарешті буде покладено край.

© Мирослав Левицький, 2021

Проте вже на пресконференції після підписання спільної заяви президентів я зрозумів, що у Польщі пристрасі з приводу української історії дуже міцно розігріті. Окремі з польських журналістів різко дорікали президентові Квасьневському за його «м'яку позицію» стосовно «важких українських злочинів».

Вихід Ярослава Качинського на перші ролі у Польщі дуже загострив це питання. Він почав домагатися, аби Україна покалася за «вчинені українцями злочини» над поляками. Ті його домагання згодом стали елементом польської державної політики у виконанні перших осіб держави. Президент Польщі А. Дуда, відвідуючи 24 серпня 2016 р. Україну як представник ЄС на 25-річчя незалежності України, привіз до Києва метровий хрест з написом: *«Пам'яті закатованих поляків, мешканців тих земель»* та з підписом *«Президент Речіпосполитої Польської Анджей Дуда»*, який розміщено в головному римо-католицькому храмі Києва – соборі святого Олександра. Такий «подарунок» керівника глави держави стратегічного партнера до національного свята українців дуже здивував тих, хто про це дізнався. Реакція була однозначною: «Є у Польщі сили, які дуже хочуть зіпсувати стосунки з українцями».

Це бажання проявилось і у тому, які листи від імені Президента Польщі в 2018, 2019, 2020 та 2021 рр. були зачитані під час вшанування пам'яті мешканців знищеного 28 лютого 1944 р. села Гута Пеняцька у колишньому Бродівському (нині Золочівському) районі на Львівщині. Практично усіх відповідальних українців вразило беззастережне твердження президента Польщі А. Дуди (цитую його звернення з 2021), що мешканці того села, герої та патріоти «загинули від українських рук тільки за те, що вони були поляками». В усіх зверненнях президента Польщі А. Дуди був заклик, щоб пам'ять про різню будувати на солідному фундаменті правди. Проте дивною є та правда, яка пливе з канцелярії президента Польщі у листі 2021 року, вже після виходу книжки українського письменника, краєзнавця і колишнього політика Дмитра Чобота *«Загибель Гути Пеняцької 28 лютого 1944 року...»*. Президент Польщі далі ставить трагедію Гути Пеняцької в один ряд з трагічними подіями на Волині 1943 р., що є україноцентричним. Але так нині твердить польська історична наука. А вона, глузують польські сатирики, нині «базується не на фак-

тах, а у першу чергу мусить бути ідеологічно правильною, аби могла вважатися визнаною державою науковою».

Перший із серії закликів А. Дуди (у 2018 р.), аби будувати з Україною взаємини на солідному фундаменті правди, змусив українського письменника, краєзнавця, історика та народного депутата України І, ІІ, ІІІ скликань, Дмитра Чобота взятися до ґрунтового дослідження, чому в Польщі трагедію села Гута Пеняцька пов'язують з українським національно-визвольним рухом і що насправді було причиною жорстокого знищення села. Результатом дослідження стала велика публіцистично-документальна праця, базована не лише на архівних документах, а й на записаних показах свідків «Загибель Гути Пеняцької 28 лютого 1944 року. Книга перша. Трагедія». Перша із книг має обсяг 612 сторінок формату, яким зазвичай видають наукові видання (17 на 24 см), присвячена цій болючій темі (планується трилогія) вийшла наприкінці 2020 р. в Києві у «Видавничому домі «Українська культура». У книзі є трьома мовами – українською, польською та англійською – синопсис (короткий виклад по 11 сторінок), тими ж трьома мовами подано й зміст. Має вона великий іменний та географічний покажчики й посилання на джерела, що надає книзі, окрім публіцистичного, наукового характеру.

Один з провідних істориків, який тривалий час досліджує українсько-польські стосунки – професор Київського університету Володимир Сергійчук, у передмові до праці «Загибель Гути Пеняцької...» написав, що ця книжка Дмитра Чобота – гідна відповідь польським (і не тільки) фальсифікаторам. І додав: оскільки історик за освітою не почув голосу на захист історичної правди від українських фахових науковців, тому узяв на себе місію розкрити історичну правду щодо трагічних подій у Гуті Пеняцькій.

Це, звичайно, не дуже, сподобалося одному з фігурантів книги Дмитра Чобота – польському історико-професорові Гжегожові Мотиці, який спеціалізується на доведенні до польської читацької аудиторії та до польських державних діячів, що УПА тільки й те робила, що вбивала поляків. А наскільки він сильний «спеціаліст» в українських справах, промовисто показує, зафіксований у книжці Д. Чобота, факт, що Мотика сплутав Підкамінь біля Рогатина з Підкаменем з-під Бродів, і на основі тої плута-

нини створив велику «історичну теорію» про участь УПА у знищенні Гути Пеняцької.

На основі тих професорських «концепцій» Мотики у Польщі розвиваються дика українофобія, шокуючі приклади якої неведені у праці Д. Чобота. Тому, констатує автор передмови, «тривожними хмарами затягує, як і сто років тому, і наш західний обрій». Мотика в опублікованій в «Газеті виборчій» 26 березня 2021 р. статті про книжку Д. Чобота заявляє, що українському авторові не вдалося перекласти відповідальності за злочин з українців на польських фольксдойчів. Звідки Мотика взяв таке – не розумію. У книжці з посиланням на свідків сказано, що серед загиблих у тому селі були особи, яких мешканці сусідніх сіл вважали фольксдойчами.

На мою думку, тут Дмитро Чобіт дав «зачіпку» польським критикам. Він відносить осіб з прізвищами на польський лад з територій, які були включені до Німеччини після окупації Польщі 1939 р. до фольксдойчів (йдеться про командира однієї з рот, яка наступала на Гуту Пеняцьку Евардера Курковського), хоч часто такі люди вважали себе повноцінними, а не «народними» німцями. На основі таких нюансів Мотика заявляє, що для Дмитра Чобота і усіх поважних в Україні осіб, які своїм громадським та науковим авторитетом надали підтримку книжці, принцип наукової ретельності є порожніми словами. Поляки не можуть погодитися, аби замовчувалися або перекручувалися історичні факти про злочини, вчинені над невинним цивільним населенням, – твердить польський професор.

На основі статті Г. Мотики у мене склалося враження, що тому широко афішованому у Польщі професору або не вистачило часу, щоб прочитати книжку, яку він з професорською зверхністю відніс до розряду неретельних, або він це зробив з кон'юнктурних міркувань. Нині, якщо дивитися коментарі до статей про польсько-українські стосунки, то побачимо, що у Польщі є чималий суспільний попит, аби показати Україну як державу-невдачу з антипольським минулим. Аби так мислила частина польського суспільства, Москва докладає максимум зусиль. У роки Другої світової війни вона як могла провокувала ненависть та конфлікти між українцями та поляками. Це одна із виведених у першій книзі трилогії Д. Чобота сюжетних ліній. Їх кілька. Тому книжка,

попри деякі прикрі коректорські помилки, загалом читається легко. У кожному разі для мене книжка Дмитра Чобота розкрила один секрет.

У час мого навчання у Львівському політехнічному інституті політекономію у нас викладав один з фігурантів книжки «Загибель Гути Пеняцької...» – Борис Крутіков. Він безкарно обзивав українських студентів брудними епітетами. Йому, як прямо підпорядкованому Москві у час німецької окупації України диверсантові в званні лейтенанта НКВД, усяке було дозволено. У тому числі писати спогади, давати інтерв'ю у такому ключі, аби наступні покоління українців ненавиділи своїх месників та величали катів. Не останню роль у формуванні польського сприйняття трагедії в Гути Пеняцькій, показано у книжці Д. Чобота, відіграли інтерв'ю Крутікова та одного з продажних пропагандистів комуністичного періоду Миколи Тороповського, який «спеціалізувався» на очорненні УПА, обстріуванні УГКЦ та дискредитації у другій половині 1980-х рр. українських дисидентів.

Український дослідник показав, що на таких брехливих джерелах базується польська «історична правда» про трагедію Гути Пеняцької. «За ширмою ідеологічної боротьби воєнні злочини, скоєні німецько-фашистськими окупантами, приписували українським націоналістам, – сказано у книжці Д. Чобота. – Так було скрізь, і Гута Пеняцька не стала винятком. З метою дискредитації українського національно-визвольного руху, у 80-х рр. минулого століття комуністичний режим згадав про Гуту Пеняцьку і навмисно звинуватив у її знищенні УПА, ОУН та дивізію СС «Галичина». З цими організаціями радянська пропаганда пов'язувала Народний Рух України, який тільки-но зароджувався, його організаторам теж ліпили ярлики націоналістів, аби у такий спосіб компрометувати своїх ідеологічних супротивників».

Книжка «Загибель Гути Пеняцької...» змусила мене задуматися над одним польським «феноменом». Нині у Польщі йде активне вимітання із суспільної свідомості практично усього, що було пов'язане з комуністичним минулим. Зникають назви вулиць прокомуністичної Армії Людової. Період ПНР нині на найвищому державному рівні називається часом поневолення. Чому ж тоді стосовно України загалом і Гути Пеняцької зокрема радянські

комуністично-пропагандистські матеріали використовуються як незаперечна істина, як авторитетне джерело?

На них посилаються низка дослідників, починаючи від радянського «стрибка», який воював проти УПА, згодом польського професора-історика – Едварда Пруса. В 1946 р. він виїхав з Тернопільщини до Польщі, де ще у комуністичні часи став доктором історії, професором. Тема його докторської праці (1986): «З історії співпраці українських націоналістів з Німеччиною під час II світової війни та окупації». А ще два роки раніше, коли був тісно пов'язаний з правлячою у Польщі ПОРП, Е. Прус писав: «Політична боротьба, що закінчується соціалістичною революцією та встановленням диктатури пролетаріату, є вирішальною умовою звільнення робітничого класу від експлуатації». Цікаво відзначити, що у Польщі серія книжок Е. Пруса, у яких він звинувачує УПА та ОУН в антипольському та антисемейському геноциді, появилася у середині 1980-х рр., себто у час, коли в СРСР почалася нова хвиля російської боротьби з проявами української національної свідомості.

Один з прикладів «наукової ретельності» Е. Пруса у його «науковому доведенні» «українських злочинів» Д. Чобіт наводить у праці «Загибель Гути Пеняцької...». У книжці Е. Пруса. «УРА – armia powstańcza czy kurenie rizinów?» (УПА – повстанська армія чи курені різунів?), виданій у Вроцлаві в 1994 р., було вміщено фото повішаних на дереві чотирьох дітей. Прус писав, що це «фотофіксація» «українських злочинів» на Тернопіллі в 1943 р. Згодом ця фотографія була вміщена на обкладинці виданої у 2003 р. книжки іншого «тернопільця» Александра Кормана про «українські злочини» і використана у багатьох його статтях. Дмитро Чобіт у ґрунтовній праці показав на фактах, що ці емоційні «висновки» у книжках Пруса, Кормана та багатьох інших є вигадками, не мають нічого спільного з реальними історичними фактами.

Свідченням цього може бути скандал, який розгорівся, коли було представлено в 2007 р., ініційований польськими кресовими організаціями, проєкт пам'ятника жертв УПА, зведення якого планувалося у Варшаві. Центральною його частиною мала бути скульптура на основі оприлюдненої Прусом фотографії. Автором проєкту був провідний у комуністичні часи польський скульптор

Мар'ян Канєчни. Він – випускник Ленінградського інституту імені Рєпіна, автор пам'ятників Леніну в Польщі, автор монументів вдячності Червоної Армії. Щойно на тлі дискусії навколо проєкту пам'ятника виявилось, що фотографія, а точніше репродукція з журналу «Rocznik Psychjatryczny» за 1928 р. не має нічого спільного ані з УПА, ані з українцями загалом. Д. Чобіт частково торкається теми появи цієї фотографії. У 1923 р. неподалік міста Радом циганка, будучи в стані матеріальної безвиході, збожеволіла й повісилася на дереві у колі власних діточок. Опрацьовуючи свого часу матеріал про цю трагедію, натрапив я на цікаву констатацію поляків: та фотографія – також свідчення страшної польської національної нетерпимості 1920-х рр.

Чи якимось чином Едвард Прус захищав свою фальшиву фотографію – не знайшов я відомостей. Александр Корман не міг захищати, бо в 2004 р. помер, проте у своїх книжках він, звертає увагу «Gazeta Wyborcza» (Газета виборча), писав, що «воїни УПА в 1943 і 1944 робили багато таких віночків з дітей, прибиваючи їх до дерев в алеї, яку вони називали дорогою до самостійної України». І доки такі безумства про «віночки» друкуються у книжках, доки люди в Польщі, у тому числі й політики найвищого рівня, вірять у подібні нісенітниці, доти у Польщі будуть, на втіху Кремлю, намагатися вішати на Україну відповідальність за великий, фактично спільний, гітлерівсько-сталінський злочин, яким було тотальне знищення села Гута Пеняцька.

Після ґрунтовного прочитання книжки Дмитра Чобота повністю погоджуюся з висновком автора передмови професором Сергійчуком: «Завдяки багаторічній дослідницькій праці Д. Чобота вдалося встановити, що в ході каральної акції проти Гути Пеняцької жоден вояк УПА і ні один військовик дивізії СС «Галичина», як те неправдиво стверджує польська сторона, участі не брали. Більше того, він переконливо доводить, що айнзатцгрупа «Рейнгольд» на чолі з оберштурмбанфюрером СС Фрідріхом-Вільгельмом Боком, яка знищила Гуту Пеняцьку, складалася в основному з вояків 4-ї поліцейської моторизованої дивізії СС, якою він і командував. А цю дивізію сформовано у жовтні 1939 року у Сілезії з тамтешніх німців, поляків і чехів, які після розгрому Польщі стали громадянами Німеччини».

Такого трактування трагедії в Гуті Пеняцькій офіційна Варшава не здатна визнати, бо це означало б, що чимало наукових звань, отриманих за вивчення «українських злочинів», треба було б поставити під сумнівів, позаяк у їх основі лежить брехня. На офіційному рівні побутує конфронтаційна версія трагедії села. У матеріалах польської державної установи – Управління у справах комбатантів і репресованих – подається версія (оприлюднено в 2020 р.) Пруса й Мотики, що «жорстоке вбивство у місцевості Гута Пеняцька у Молопольщі Східній, у результаті якого загинули приблизно 1000 осіб, скоїли українські націоналісти». Цю велику історичну видумку від імені президента Польщі зачитував в Україні кілька років поспіль керівник канцелярії президента Польщі Адам Квятковський, говорив в Україні про «українські злочини» у львівському римо-католицькому соборі голова Управління у справах комбатантів і репресованих Ян Юзеф Каспжик.

Скільки разів звучали заяви з уст нинішніх польських високопосадовців про «жорстокі українські злочини», стільки разів шукав я джерел польської obsesii про «жорстокість українців», яку дуже роздухує польське державне телебачення. Відповідь на це питання знайшов у книжці Дмитра Чобота. Він наводить збережений в архівах протокол допиту радянського партизана Петра Козленка, який потрапив у полон до УПА. Полонений партизан розповідав, що радянські політруки розповідали простим солдатам про нечувану жорстокість УПА. І у тих «лекціях» політруків наводилися ті ж самі «аргументи», які донині можна спостерегти на польському телебаченні.

Я ще з певним розумінням ставлюся до того, що ті брехливі російські штампи використовувалися польською пропагандою комуністичних часів. Проте не можу зрозуміти, чому вони нині завзято експлуатуються. Здавалося, нині є більше ніж достатньо фактів, на чолі з брехнею про «розп'ятого на Донбасі хлопчика», аби раз і на завжди полишити будувати історичні візії на основі російської брехні.

На жаль, вони і нині будуються. Аби польську офіційну версію подій не лише навколо трагедії села Гута Пеняцька закарбувати у суспільній свідомості поляків, під патронатом Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва (державний орган Польщі

при прем'єр-міністрі Польщі) було випущено меморіальну медаль, присвячену трагедії села Гута Пеняцька, на якій викарбовано антиукраїнські інсинуації. Український письменник звертає увагу, що ті інсинуації стали підставою, для звинувачень А. Дудою українського визвольного руху на чолі з УПА, що він був «союзником Гітлера». У хорі обвинувачів є чимала польська чиновницька рать та загони пропагандистів усяких, починаючи від державного каналу телебачення (TVP1). Їм «підспівують» продавці (за різні гранди) окремі українські історики.

Такі та їм подібні звинувачення на адресу українців так довго лунатимуть, доки з українського боку не буде рішучої протидії висловам сучасних польських дослідників (вони подають це як цитати довоєнних істориків) на кшталт нижче наведеного: «Розпочата українцями війна (йдеться про польську військову реакцію на проголошення 1-го листопада 1918 року на західноукраїнських землях Української держави. – М. Л.) була безглуздою і позбавленою реальних підстав. Історичне право польського народу на Східну Малопольщу та сила її польськості були надто великими, щоб Польща могла відмовитися від тої землі». Це не просто думка автора. Це суть польської не лише міжвоєнної, а й нинішньої державної історичної політики. Чомусь у польській публіцистиці і в соціальних мережах використовується нині термін «ziemie zabrane» (забрані землі) стосовно українських земель, які до 1939 р. були у складі польської держави.

І хоч нині польські пропагандисти, де тільки можуть, наголошують, що українці були нацією, яка «активно» співпрацювала з гітлерівським окупантом, а поляки були єдиною у тому плані «чистою» нацією в світі, Дмитро Чобіт на основі польських досліджень показує, що це велика неправда. Він посилається на книжку директора Інституту Історії Сілезького Університету, професора Ришарда Качмарека «Поляки в вермахті» (Ryszard Kaszmarek. Polacy w Wehrmachcie). З цієї книжки, яка значною мірою побудована на німецьких матеріалах, випливає, що до 450 тисяч етнічних поляків у роки Другої світової війни служили у Вермахті. У рецензіях на цю книжку говориться, що вже пора почати говорити про цю складну проблему, а не вдавати, що її не існує! Тим більше, що не всі вони примусово забиралися до

німецького війська. Як показують німецькі джерела – були серед них й добровольці.

Тому український історик і колишній парламентарій звертається до Президента Польщі Дуди і усіх, хто у Польщі говорить про українців як про «союзників Гітлера», словами української народної мудрості: «побачив чужу тріску під лісом, а свою колоду не вгледів під власним носом». Тим більше, що загальна кількість українців, які у різних формах були пов'язані з німецьким військом була більш ніж у 20 разів меншою від загальної кількості поляків, які воювали за гітлерівську Німеччину. І то без урахування поліції та працівників цивільних адміністрацій. У тому плані книжка Д. Чобота стала для мене значним відкриттям. Автор цитує брошуру О. С. Садового «Куди прямують поляки», видану ООН у 1944 р. Там є вражаючий момент, який суттєво допомагає зрозуміти вищенаведений тон листів президента Польщі у справі трагедії в Гуті Пеняцькій. Тому наведу дещо ширшу, ніж у книжці, цитату з брошури: «Самі поляки не заперечують того, що жоден нарід в Європі не дав німцям стільки фольк-дойчів та донощиків гестапо, як поляки. В польських підпільних організаціях провокація є масовим явищем. Однак те, що на польських землях окреслюється як національну зраду, на українських землях поляки прикривають ореолом героїства. Польська верхівка запрягає на ЗУЗ своїх агентів до служба в гестапо на те, щоб вони помагали ліквідувати український самостійницький рух. Тисячі доказів і документів стверджують цей факт».

В авторському коментарі до піднятої теми письменник пише: «Така повсюдна і масова колаборація поляків у роки Другої світової війни не засуджувалася ні Армією Крайовою, ні Делегатурою польського емігрантського уряду, більше того – вона ними заохочувалася! Справа у тому, що польський уряд у лондонському вигнанні поставив перед поляками завдання скрізь займати домінуючі позиції у німецьких адміністраціях, аби у певний час перетворити їх на польські. Ось де справжні причини наймасштабнішої колаборації поляків!»!

У книжці Дмитра Чобота показано, що поляки засіли на лише в німецькій окупаційній адміністрації. Наведені письменником цифри вражають. Активним було їхнє співробітництво й зі закинутими на західноукраїнські землі сталінськими диверсантами.

Їхня мета – і більшовиків, і всіх течій польської партизанки (АК та АЛ) – за допомогою німецьких каральних операцій максимально знекровити український національно-визвольний рух. АК наївно сподівалася, що, знекровивши українців, перед самісіньким приходом Червоної Армії підніме повстання і з позиції доконаних фактів говоритиме зі Сталіним про східний кордон повоєнної Польщі. Розчавлена Сталіним спроба такого повстання увійшла до історії як операція «Буря». Про підготовку до неї також йде мова у книжці «Загибель Гути Пеняцької...»: (...) «нагромадження зброї, боєприпасів, вибухівки та військової амуніції мусили здійснювати усі боївки АК. (...) Структури АК поширювали польські підпільні видання, зокрема газету «Wielka Polska» («Велика Польща»), проводили серед населення усну агітацію та пропаганду. Важливими засобами у цьому плані стали недільні зібрання людей у костьолах. Католицькі ксьондзи теж брали активну участь у цій роботі. (...) Польське підпілля здійснювало агітацію та пропаганду не лише серед поляків, а й українців, спрямовану проти ОУН, УПА та самої ідеї Незалежності України. Важливими засобами стали розповсюдження чуток, сіяння сумнівів, недовіри, аби викликати серед українців незадоволення та не допустити їх консолідації».

І це, виявляється, не все чим займалися, за твердженням президента Польщі, «мирні мешканці» села Гута Пеняцька. Перед Різдвяними святами за східним стилем українські села навколо Гути Пеняцької були закидані листівками з натяком на «веселі» свята. Постає питання, чи робила це польська Армія Крайова, яка мала велику базу у цьому селі, чи сталінські диверсанти, які створили тут одну з баз на західноукраїнських землях? Д. Чобіт на основі хоч і неопублікованих, проте збережених в архівах спогадів уже згадуваного Бориса Крутікова, пише, що сталінські диверсанти за гостину у «мирних людей», як твердить польська сторона, в Гуті Пеняцькій платили їм зброєю та навчанням військової справи. Хоч насправді це не була військова справа, а класичний тероризм. Як виникає зі статті на сайті patriot.org.ua про «победітелей» Дмитрія Медведєва, люди, які входили до його групи, були класичними терористами й моральними покидьками. То ж не дивно, що при таких «учителях» «невинні мирні мешканці» Гути Пеняцької, як твердить президент Польщі, давали

волю інстинктам найстрашнішої дикості. У книжці Дмитра Чобота про це сказано: «З осені 1943 року через Гуту Пеняцьку перестали їздити українці, бо на тій дорозі часто пропадали люди разом із транспортом, на якому вони їхали. Таких випадків з простими українцями траплялося чимало, і їх пов'язували з польськими бойовиками Гути Пеняцької та радянською партизанкою, яка там взимку 1944 року безперервно перебувала». У книжці наводиться, опубліковане у виданнях Центру Досліджень Визвольного Руху скупе повідомлення УПА про той страшний час: «4.2.44 р. польські терористи зі с. Майдан повіт Броди вимордували в с. Ясенів українську родину Вікаторських (3 особи). Люди пізнали між бандитами поляків: Йозефа Кізняка і Стаха Чижевського».

Оскільки Майдан був присілком Гути Пеняцької, то ця інформація дозволяє розуміти причину трагедії села. Його знищення було вінцем дуже складних і тривалих процесів. Автор книжки доводить, що безпосередні злочинці (в українській народній пам'яті вони зафіксовані як польські банди) здійснювали антиукраїнську політику польського емігрантського уряду в Лондоні, втілюючи у життя злочинні настанови про будівництво в Україні так званої «Великої Польщі». З тих матеріалів, які мені вдалося знайти, виникає, що це мала бути римо-католицька Польща польського народу, у якій усі національності мали б визнати польську зверхність та засвідчити лояльність до польської держави і до державної релігії. Себто йшлося про дублювання моделі міжвоєнної Польщі. І звичайно, східні кордони нової «Великої Польщі», як мінімум, мали бути по лінії кордону з-перед 1939 р.

У книзі Дмитра Чобота друкується частина сторінки польської підпільної газети «Wielka Polska» (Велика Польща) за 2 жовтня 1944 р. Те польське міжвоєнне видання, у час німецької окупації, вже у 1939 р. почало виходити як двотижневє підпільне видання на 8 сторінках. Ідеєю «Великої Польщі» пропагувало не тільки політичне та збройне підпілля. Вона була присутня і у проповідях римо-католицьких храмів, сказано у книжці Д. Чобота. Наведений у книжці фрагмент газети мене дуже зацікавив. Там у статті «Змарнований героїзм», присвяченій розчавленому німцями Варшавському постанню 1944 р. йде гостра критика тих, хто приймав політичне рішення про початок повстання, яке призвело до десятків тисяч непотрібних смертей, до десятків

тисяч непотрібних каліцтв, до непотрібного руйнування міста та знищення культурних цінностей. Це не означає, що після нічим не виправданої величезної втрати людського і культурного потенціалу якимось чином змінився польський підхід до питання нової Польщі. На час виходу числа «Великої Польщі», фрагмент якого опубліковано у книзі Д. Чобота, вже було зрозуміло, що не буде ніякого кордону на Збручі, що західноукраїнські землі, окрім Підляшшя, Холмщини, Засяння та Лемківщини, залишаються в УРСР. Проте редакційна колегія «Великої Польщі» думала про далеку перспективу. У прощальній замітці сказано: «Віримо, що у вільній Польщі будемо пропагувати без перешкод на сторінках «Великої Польщі» ту ідею, яку впродовж 5 років ми проголошували. Якщо не ми, то наші наступники. Хоч люди гунуть, проте людська думка та ідея залишаються».

Нині є у Польщі є сили (Організація польських монархістів), які підхопили ідею «Великої Польщі». На сайті нинішніх послідовників «Великої Польщі» малюють мапу «Великої Польщі, де її східний кордон проходить по лінії кордону Польщі 1939 р. Західний кордон проходить по лінії сучасного кордону. А на півдні включена до складу «Великої Польщі» частина Чехословаччини (Заолзя), яка після мюнхенської змови 1938 р. була анексована Польщею. І коли б не інсинуації нині перших осіб польської держави, які, спираючись на радянську пропаганду, звинувачують українців у гріхах, яких вони не коїли, можна було б вважати малювання таких мап примітивними забавами. Насправді вони не примітивні, а дуже небезпечні, вигідні Кремлеві, ігри. Чи на його замовлення вони проводяться – не місце тут судити. Бо і без Кремля у сучасній Польщі є чимало бовдурів з професорськими титулами, які без найменших моральних докорів чорне називають білим. Вони знайшли свої віддзеркалення у книжці Дмитра Чобота. Тут я зупинюся на одному моменті – жорстокому вбивстві наприкінці червня 1941 р. римо-католицького священника у селі Пеняки, Юзефа Вечорека, який мав великий авторитет також серед українців. Є численні свідчення очевидців, а найголовніше було знайдено матеріали НКВД, які вказують, що його закатували як «антисовєтчика» енкаведисти. Незважаючи на те, низка професорованих у Польщі голів у своїх книгах доводили, що ксьондза Ю. Вечорека та багатьох інших римо-католицьких

священників «замордували українські націоналісти». Чому вони так роблять? Навіщо? Як це можна назвати?, – ставить питання у своїй книзі український дослідник. А разом з ним крізь усю його книгу проходить питання, чому перші особи польської держави роблять голослівні заяви про невинних польських патріотів, які «загинули від українських рук тільки за те, що вони були поляками».

Я вже згадував, що діянням «невинних патріотів» багато уваги приділено в книзі «Загибель Гути Пеняцької...» Вони вбивали не лише найактивніших українців. Великим потрясінням для українців Бродівського повіту стало жорстоке вбивство вчителя та оборонця права українців на освіту рідною мовою – Івана Ваврива, його дружини Софії. 4 січня 1944 р. бандити, які називали себе воїнами Армії Крайової, застрелили Софію – дружину директора Ясенівської школи Івана Ваврива на очах чоловіка та дочки Іванки, а його самого вивели і після тортур вбили, відрубавши сокирою частину голови. З цитованих спогадів виникає, що на похороні, який відбувся у навечір'я Різдва Христового у нікого не було сумніву, що це справа «мирних людей», пов'язаних з сусідньою Гутою Пеняцькою.

Наступного дня сталося ще більш жахливе вбивство. Його історія прояснилася шойно через 50 років від часу скоєння злочину. На Різдво 1944 р. ясенівський священник Мартин Балюта вранці, після того як у Ясенові відправив всеношну, поїхав кіньми до Жаркова, де мав відправити різдвяну Службу Божу. Проте не доїхав. Стривожені селяни подалися шукати слідів отця Балюти. Знайдений слід саней вказував, що вони звернули не на схід, а на південь до Гути Пеняцької. Проте ніхто не наважився туди їхати. Вже надто моторошну славу мало це село. Люди знали, що там є банда людоловів. Книжка не дає однозначної відповіді, чи під людоловами малося на увазі польську АК, чи сталінських диверсантів під командуванням Медведєва і Крутікова. Зрештою, як показано у праці Д. Чобота, одні інших були варті. Гадаю, що не без підстав один з екзекуторів у загонах АК, які діяли на українсько-польському пограниччі, – Стефан Домбський (Stefan Dąbski) написав про себе у спогадах «Екзекутор»: «Byłem gorszy od zwierzęcia» (Я був гірший від тварини).

Після 50-ти років від пропажі отця Мартина Балюти та осіб, які їхали з ним на Різдвяне Богослужіння, влітку 1994 р. до керівника осередку Народного Руху України і станиці УПА у Ясеніві Михайла Юрківа надійшов коротенький лист-анонімка, у ньому повідомлялося, що тіла отця Мартина Балюти, фірмана Семена Позняка та покоївки, 18-річної дівчини Ганни Войцеховської, родом з Жаркова, вбивці вкинули у засипану криницю колишньої Гути Скляної. Дівчину, яка походила зі змішаної родини, за висновком Д. Чобота, вбили не лише як небажаного свідка злочину, а й як «зрадницю» польського роду. Її рідний брат – Петро Войцеховський, зголосився добровольцем до дивізії СС «Галичина».

Вищеназвані події – жорстоке вбивство подружжя Ваврівих, пропажа улюбленого священника Балюти – викликали великий громадський резонанс. Звичайно, не могли вони залишитися поза увагою німецького окупаційного режиму. Проте усі польські інсинуації, що жорстоке знищення села Гута Пеняцька, якій присвячене дослідження Дмитра Чобота, якимось чином було спровоковане УПА, мовляв, це помста УПА, здійснена німецькими руками, не відповідають ніякій логіці. По-перше, чому б на організацію української «помсти» німці мали б чекати аж майже два місяці коли фронт стрімко наближався на захід? По-друге, для німецьких окупантів УПА була такими самими бандитами, як і все польське збройне підпілля. У німецьких інтересах було максимальне взаємознищення усього підпілля.

Тож що ж тоді стало причиною жорстокого знищення села Гута Пеняцька? В авторських висновках до книжки Д. Чобота читаємо: «Знищення Гути Пеняцької та розстріли її мешканців 28 лютого 1944 року стали наслідком типової каральної акції німецько-фашистських окупантів проти села, яке тривалий час служило базою радянських партизанів і терористів із загону НКВД спеціального призначення «Победітелі». Наказ на здійснення каральної акції дало керівництво дистрикту Галичина на чолі з губернатором Отто Вехтером, організувало – командування СС і поліції порядку Галицького округу, а здійснила айнзатцгрупа німецьких військ «Рейнгольд» на чолі з оберштурмбанфюрером СС Фрідріхом-Вільгельмом Боком. Оскільки Ф.В. Бок водночас був командиром 4-ї поліцейської моторизованої дивізії СС, то

цілком зрозуміло, що основу айнзатцгрупи складали підрозділи керованого ним воєнного формування. 4-ту поліцейську дивізію СС сформовано у Сілезії з тамтешніх жителів – німців, поляків і чехів. Ось чому польські очевидці загибелі Гути Пеняцької не раз стверджували, що «німецькі солдати розмовляли польською мовою із сілезьким акцентом».

Прямою причиною німецької каральної акції було вбивство з жорстоким катуванням літніх німецьких солдатів, які пильнували в лісі за заготівлею місцевими селянами деревини для потреб німецького фронту. Як виникає з книжки Д. Чобота, у німців не було сумнівів, що це робота сталінських диверсантів, закинутих у західні області України. У цитованих автором спогадах свідка тих драматичних подій, німці, котрі після того, як зламами оборону Гути Пеняцької, яку тримав відділ АК, в'їжджаючи у село Жарків, показуючи у бік Гути, казали: «Швайне райне, рус – капут!» З тексту книжки випливає, що поранення та вбивство 23 лютого солдат, які оточували село, могло бути свідомою провокацією. Уже згадуваний Б. Крутіков писав про командира відділу АК в Гуті Пеняцькій, інженера зі Львова Казимира Войцеховського: «По відношенню до нас хитрий і обережний, (...) вміло вів подвійну гру». Такі люди були небезпечні для сталінських диверсантів. Вони, як сказано у книжці Д. Чобота, сподівалися, що за лічені дні Червона Армія уже увійде на територію Брідського повіту а тому вирішили чужими, німецькими руками позбутися «зайвого клопоту» в особі сильного відділу АК.

Жорстоке вбивство німців, які стежили за заготівлею деревини, змусило німців у середу 23 лютого 1944 р. провести щодо села каральну операцію. Чи випадково для неї було обрано день Красної Армії? За наведеними у книжці Д. Чобота даними, сталінські диверсанти дуже готувалися до свого свята. Вони запаслися самогоном, конфіскували худобу й свині в навколишніх українських селах. Коли напередодні мешканців Гути Пеняцької було попереджено, що у сусідні села прибули німецькі сили, сталінські партизани та колишні колаборанати, із числа поляків, які згодом перейшли на їхній бік, поспіхом залишили свою базу в Гуті. У селі залишилася лише АК, яка діяла під прикриттям самооборони. 23 лютого німецьким поліцейським силам не вдалося захопити село. Тому каральна операція вже більшими силами

відбулася у понеділок раненько 28 лютого. Автор книжки про цю страху подію показує, що трагедія села під Бродами, заселеного в основному поляками, про яку роблять пристрасні заяви польські політики, – результат провокації НКВД та безумства польського еміграційного уряду з осідком в Лондоні. Газети ще у 1939 р. писали, що Сталін взяв курс на відбудову російської імперії. У тій ситуації тільки політичні невігласи могли сподіватися, що Сталін дасть полякам стратегічно важливі для СРСР західноукраїнські землі. Отже, поляки можуть дякувати Сталіну, що завдяки клопотанням Ванди Василевської кремлівський диктатор не дослухався до пропозицій Хрущова і не включив до УРСР Холмщини й Підляшшя.

Трагедія Гути Пеняцької – далеко не єдина провокація сталінських «победітелей». У книзі «Загибель Гути Пеняцької...» сказано: «Подібне генерал-терорист НКВД Павло Судоплатов та його підопічні, у тому числі полковник Д. Медведєв і лейтенант Б. Крутіков, вчинили восени 1943 року у польському селі Бобрівська Рудня біля Березного на Рівненщині. То була одна з найбільших баз АК, яку активно використовував НКВД за домовленістю з польським емігрантським урядом у Лондоні. Ця важлива історія заслуговує більш ґрунтовного дослідження та висвітлення, але тут ми наведемо лише кілька фактів, які майже один в один повторюються і в Гуті Пеняцькій. (...) Звірства, які коїлися у Гуті Пеняцькій та її околицях взимку 1944 року, мають велику подібність до того, що творили ті ж самі медведівці у Бобрівській Рудні та селі Нивиці – там вони теж вирізали свастики на ще живих німецьких солдатах».

Виникає питання, чому в Польщі з приводу трагедії в Гуті Пеняцькій є стільки емоцій. Хоч з подачі скандальної польської фальсифікаторки історії, за твердженням українських дослідників історії Волині, Сви Семашко трагедію у Бобрівській Рудні також «вішають» на УПА. Однак це село на Рівненщині не так «розкручене», як Гута Пеняцька на Львівщині. Бобрівська Рудня не мала свого Крутікова, який згодом, в 1970–80 рр., засобами пропагандиста Тороповського, виливаючи дикую лютю на все українське, «клеїв» причетність УПА до трагедії в Гуті. А через таких лицемірів, як Едвард Прус та його послідовники крутіківська версія трагедії Гути Пеняцької стала офіційною польською версією.

І не тільки в тому велике лицемірство польських істориків та державного проводу доби Качинського-Дуди. Оскільки Польща століттями вела (того питання Д. Чобіт також торкається у книжці) колонізаторську політику стосовно України-Руси, так історично склалося, що практично в кожному селі на західноукраїнських землях був певний відсоток польського населення. Лише у Львівській області за підтримку сталінських диверсантів було (Д. Чобіт наводить дані Українського інституту національної пам'яті) спалено німецькими окупантами 38 сіл. І те, що у Польщі головна увага зосереджена лише на одному – інформаційно розкрученому селі – виразно показує, що у тому вшануванні пам'яті зовсім не йдеться про молитву, якої потребують усі усопші душі. Молитва, як вчить нас Церква, потребує тиші. А у всіх заходах, пов'язаних з Гутою Пеняцькою, – і в Гуті, і у Львові, і у Варшаві – є дуже багато емоцій, багато політики і глибоко спотвореної правди. І у тому галасі молитва губиться...

Спотворення правди проявляється не лише в тому, що Варшава за офіційну рівні вважає версію пацифікації, подану енкаведистом Крутіковим. Офіційна Варшава вважає, що 28 лютого 1944 р. в пацифікований Гуті Пеняцький було закатовано близько 1000 осіб. Окремі польські дослідники вже «накопали» 2000 убійених. Така розбіжність змусила українського дослідника дуже прискіпливо підійти до питання кількості жертв трагедії. Д. Чобіт звертає увагу, що в редакційній статті до книжки Владислава Бонковського «Знищення Гуті Пеняцької» (Bałowski W. Zagłada Huty Pieniackiej) сказано, що, згідно з німецьким переписом, у Гуті Пеняцькій станом на 1 березня 1943 р. проживали 488 мешканців. Автор книжки, про яку веде мову доводить, що за рік реальна кількість населення могла тільки зменшитися. За польськими джерелами, кількість осіб, які пережили страшний день загибелі села, становила 200 осіб.

Звідки у польських дослідників взялося 2000 жертв, а у польської влади – 1000? На якій основі президент Польщі Анджей Дуда назвав трагедію Гуті Пеняцької «злочином геноциду», приписав його українським націоналістам та наголосив, що майже тисяча осіб загинули тут безневинною смертю «тільки за те, що вони були поляками»? Дмитро Чобіт на основі кількарічного вивчення питання стверджує, що в ході каральної акції в Гуті

Пеняцькій загинули приблизно 200 поляків, понад 50 українців, 20 австрійців, 5 євреїв і один росіянин. Правда, на пам'ятнику жертвам Гути Пеняцької викарбувано понад 400 прізвищ на основі даних, переданих польською стороною. Серед них, дослідив Д. Чобіт, є прізвища осіб, котрі пережили пацифікацію села.

У книжці «Загибель Гути Пеняцької...» читач знайде багато цікавого матеріалу для розуміння політики й ідеології сучасної Польщі. Для мене цікавим виявився підрозділ «Про національних героїв України та Польщі», де автор аналізує чому прем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький 11 лютого 2018 р. поставив в один ряд Богдана Хмельницького та Адольфа Гітлера. Для чого польський прем'єр публічно демонструє зневагу до своїх сусідів? Навіщо так брутално сіє ненависть та ворожнечу? До якого ступеня морального звиродніння потрібно дійти, аби таке теревенити?

Зумисне, цинічне та нахабне очорнення у теперішній Польщі Качинського-Дуди-Моравецького українських національних героїв, таких як Богдан Хмельницький і Степан Бандера, відбувається із дещо завуальованим злим умислом – їх обливають брудом, бо вони стали в обороні свого рідного народу і перешкождали будівництву польської імперії так званої «Великої Польщі» на українських землях.

Одним з тих, хто закладав теоретичну основу під новітню «Велику Польщу», був Роман Дмовський. «Його ім'я, – пише український публіцист, – носять вулиці і площі мало не всіх польських міст, у Варшаві йому встановлено пам'ятник. Р. Дмовського називають видатним борцем за свободу Польщі, «архітектором її незалежності», до 2017 року його постать вивчалася у польських школах. Тепер присоромлено замовчується. А для українців, білорусів, литовців та євреїв Р. Дмовський – людина-ненависник, антисеміт і українофоб, автор численних антиєврейських та антиукраїнських праць, – перший нацист Європи, передвісник біснуватого Адольфа Гітлера»...

Є над чим подумати. Український історик, публіцист і громадський діяч Дмитро Чобіт у фундаментальній книзі «Загибель Гути Пеняцької...» нагадує тим польським діячам, які на російських міфах будують польську історичну політику і геополітику, що «Степан Бандера та ОУН-УПА ніколи і ніде не зазіхали на чужі території і чужу свободу – вони боронили своє, українське

на українській землі. У працях Степана Бандери нема закликів вбивати, виселяти, депортувати чи будь у чому ущемляти поляків, євреїв та інші національні меншини в Україні. А що писав анти-под українського націоналіста С. Бандери – польський шовініст і палкий прихильник Муссоліні та Гітлера Р. Дмовський? Як поляки можуть засуджувати Степана Бандеру, маючи Романа Дмовського»? До речі, мало хто знає, що той діяч вів політику поєднання і союзу з Росією. Активно розігрував антиукраїнські емоції поляків.

Рецензія надійшла до редакції 08.02.2021 р.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 7/49 (2021)

Літературний редактор – Г. Шестакова

Технічний редактор – Т. Шутова

Макетування та верстка – Н. Ковальчук

Дизайн обкладинки – А. Юдашкіна

Редагування англomовних текстів – Т. Лазуткіна

Підписано до друку 26.05.2021 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 23,00. Тираж 150. Замовлення № 0621-189.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 7/49 (2021)

Literary editor – G. Shestakova

Technical editor – T. Shutova

Layout – N. Kovalchuk

Cover design – A. Yudashkina

Editing English texts – T. Lazutkina

Signed for printing on 26.05.2021. Format 60x84/16. Offset paper.

Times New Roman Font. Digital printing. Printer's sheet 23.00.

Circulation 150. Order № 0621-189.

Printed from the finished original layout.

"Helvetica" Publishing House

65101, Ukraine, Odessa, Inglezi Street, 6/1

Telephone: +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Certificate of the subject of publishing

DK № 6424 dated October 4, 2018